МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БОРИЧЕНКО КАТЕРИНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 349.3:364

ДИСЕРТАЦІЯ
ЮРИДИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

Спеціальність 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____К.В. Бориченко

Науковий консультант:
ЧАНИШЕВА Галія Інсафівна
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України,
декан соціально-правового факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

Одеса – 2020

АНОТАЦІЯ

Бориченко К.В. **Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист.** – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020.

Дисертація є першим у вітчизняній науці права соціального забезпечення спеціальним комплексним дослідженням юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист.

У дисертації визначено загальні риси та юридичну своєрідність права на соціальний захист, на підставі яких встановлено місце відповідного права у системі прав людини. Встановлено, що право на соціальний захист є основним, соціальним, майновим, регулятивним, індивідуальним правом людини, що реалізується на основі поєднання публічно- й приватноправового регулювання галузевих відносин шляхом виконання уповноваженими суб'єктами позитивних зобов'язань з метою задоволення інтересу людини щодо отримання конкретних видів соціального захисту для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності. Лише у випадку наділення правом на соціальний захист сім'ї воно набуває ознак колективного суб'єктивного права, при цьому інші характерні риси досліджуваного права не змінюються.

Розкрито поняття та структуру права на соціальний захист. Доведено, що право на соціальний захист є закріпленою нормативно-правовими актами (міжнародними та національними) мірою можливої поведінки людини, спрямованою на задоволення інтересу щодо отримання комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації людини до нових умов життєдіяльності шляхом реалізації обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності та господарювання. Встановлено, що право на соціальний захист, незважаючи на свою зовнішню єдність, є неоднорідним за своєю

структурою – складається із системи нормативно визначених правомочностей: права на свої дії (право-поведінка), права на чужі дії (право-вимога) та права на захист (право-претензія).

Проаналізовано співвідношення понять: право на соціальний захист, право на соціальне забезпечення, права у сфері соціального забезпечення. Встановлено, що право на соціальне забезпечення та право на соціальний захист співвідносяться як частина і ціле, оскільки останнє крім мети здійснення права на соціальне забезпечення включає в себе також попередження соціальних ризиків, його реалізація фінансується за рахунок усіх не заборонених законом джерел (у той час як основний обов'язок щодо фінансування здійснення права на соціальне забезпечення покладено на державу) та здійснюється з метою забезпечення достойного життєвого рівня людини та її сім'ї (на відміну від права на соціальне забезпечення, здійснення якого спрямоване на забезпечення рівня життя не нижче прожиткового мінімуму). Можливості реалізації у випадку настання конкретного соціального ризику відповідних правомочностей щодо отримання передбачених нормативно-правовими актами видів соціального захисту охоплюється змістом категорії «права у сфері соціального забезпечення».

З'ясовано поняття та структуру юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист. Встановлено, що юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист має комплексний характер, що проявляється у взаємозалежності та взаємоузгодженості, системності його елементів, та реалізується за допомогою різноманітних заходів та засобів (матеріально-технічних, організаційно-управлінських, ідеологічних (соціально-політичних), а також спеціально-юридичних), які вживаються самою управомоченою особою, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та підпорядкування, інститутами громадянського суспільства, судами та іншими суб'єктами, які можуть бути залучені до відповідного процесу у момент утвердження, реалізації, охорони чи захисту права на соціальний захист. Відповідні заходи та засоби здійснюються з метою забезпечення якості та ефективності нормативно-правових актів, що

визначають зміст права та соціальний захист та безпосередньо закріплюють механізми його реалізації, охорони та захисту, а також задоволення інтересу людини щодо отримання конкретних видів соціального захисту задля попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності.

Доведено, що юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист включає в себе механізм утвердження, механізм реалізації, механізм охорони та механізм захисту закріпленої міжнародно-правовими актами та національним законодавством, договірними актами міри можливої поведінки людини, спрямованої на задоволення інтересу щодо отримання комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності.

Досліджено зміст міжнародних та європейських стандартів права на соціальний захист та стан відповідності їм чинного національного законодавства у сфері соціального захисту населення.

У дисертації міжнародні стандарти права на соціальний захист визначаються як комплекс норм, закріплених у міжнародно-правових актах, які внаслідок їх імплементації у внутрішньому законодавстві держави стають обов'язковими або застосовуються добровільно та визначають мінімально необхідний або бажаний перелік та обсяг правомочностей у структурі права на соціальний захист, зумовлені досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх реалізації, охорони й захисту.

Віздначається відповідність нормативно-правових актів України у визначеній сфері більшості міжнародних стандартів права на соціальний захист. Встановлено, що в окремих випадках національна практика соціального захисту навіть перевищує міжнародні стандарти, водночас низка положень міжнародно-правових актів, які закріплюють стандарти права на соціальний захист, не знайшли свого відображення у актах національного законодавства України.

Встановлено, що європейські стандарти права на соціальний захист є різновидом міжнародних стандартів відповідного права, закріпленим у актах Ради Європи та ЄС, які мають застосовуватися державами Європи (країнами-підписантами), з метою адаптації національного законодавства у сфері соціального захисту населення. Доведено, що у сучасних умовах дієвими є стандарти, що закріплені у рішеннях Європейського суду з прав людини, оскільки лише вони забезпечені механізмом контролю за їх дотриманням.

Надано характеристику якості та ефективності нормативного закріплення права на соціальний захист законодавством України з точки зору відповідності його засадам правової визначеності. Доведено, що нормативно-правові акти України, якими утверджено право на соціальний захист, є недостатньо якісними та ефективними, оскільки не відповідають відповідним критеріям законодавства, серед яких: відповідність норм права суспільним відносинам, що прогресивно розвиваються, соціальним інтересам та потребам; правильність визначення необхідності правової регламентації тих чи інших суспільних відносин; законність самих нормативно-правових актів, їх відповідність нормам міжнародного права, конституційним положенням, іншим вищестоящим у порядку ієрархії актам; відповідність норм права прийнятим у суспільстві нормам моралі, звичаям, ідеям добра, справедливості, гуманізму, загальнолюдським цінностям; ясність, зрозумілість, доступність правових приписів; правильність визначення рівня правової регламентації; відсутність протиріч між нормами права; систематизованість, характер юридичних санкцій.

Доведено, що дослідження механізму реалізації права на соціальний захист вимагає характеристики не лише діяльності управомоченого суб'єкта, але й комплексу заходів, що вживається зобов'язаними суб'єктами з метою забезпечення першого конкретним видом (видами) соціального захисту з метою попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації людини до нових умов життєдіяльності.

У дисертації робиться висновок, що з огляду на багатоаспектність права на соціальний захист, його орієнтацію на задоволення інтересів управомоченої особи,

ключове значення у механізмі його забезпечення відіграє мезанізм здійснення права на соціальний захист.

Механізм здійснення права на соціальний захист у дисертації визначається в якості гарантованої юридично нормативної та предметної діяльності управомоченої особи (людини, яка зазнала реальної загрози настання або безпосередньо несприятливих наслідків соціальних ризиків), що здійснюється у визначених законом формах та виражається у використанні та виконанні нею правових приписів з метою досягнення, збереження та підвищення її життєвого рівня.

Встановлено особливості механізму здійснення права на соціальний захист, якими є: по-перше, участь у цьому процесі виключно управомоченої особи; по-друге, відповідна діяльність може здійснюватись як особисто управомоченою особою, так і її законним, управомоченим, договірним представником; по-третє, процедура здійснення права на соціальний захист чітко визначена нормативно-правовими актами міжнародного та національного рівнів; по-четверте, відсутній правозастосовний акт; по-п’яте, управомочена особа самостійно визначає обсяг здійснення свого права та у будь-який момент може відмовитися від його здійснення.

Доведено, що задля підвищення ефективності механізму здійснення права на соціальний захист національними нормативно-правовими актами має бути передбачена можливість звернення до соціально зобов’язаного суб’єкта з заявою про призначення (надання) усіх видів соціального захисту в електронній формі, підписаною за допомогою електронного цифрового або електронного підпису, створеного шляхом додавання до заяви в електронній формі ідентифікаційних даних заявника, підтверджених у процесі автентифікації з використанням електронної системи ідентифікації, що використовує базу клієнтських даних банків.

Надано визначення поняттю «зловживання правом на соціальний захист», яким є усвідомлені дії людини у формах, які виходять за межі здійснення суб’єктивного права, проте які прямо не заборонені жодним нормативно-правовим

актом, завдають шкоди інтересам держави, яка фінансує більшість видів соціального захисту, суспільства, а в окремих випадках, інших осіб.

Встановлено характерні риси зловживання правом на соціальний захист, якими є: 1) використання людиною гарантованого державою суб'єктивного права у спосіб, який хоча формально («зовні») і відповідає правовій нормі, проте здійснюється з протиправною метою, що призводить до порушення прав третіх осіб, публічних інтересів; 2) у результаті зловживання правом на соціальний захист спотворюється призначення конкретних видів соціального захисту, орієнтованих на попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптацію людини до нових умов життєдіяльності; 3) кваліфікація акту поведінки як зловживання правом нерозривно пов'язана з констатацією факту виходу управомоченої особи за межі здійснення відповідного суб'єктивного права.

Визначено поняття, зміст та проаналізовано ефективність гарантій права на соціальний захист. Гарантії права на соціальний захист у дисертації розглядаються в якості умов, способів і засобів, існування яких покликане якнайефективніше забезпечити можливість задоволення інтересу, який опосередковує досліджуване суб'єктивне право людини. Зазначається, що відповідні умови мають найрізноманітнішу природу, виходячи з якої гарантії права на соціальний захист поділяються на загально-соціальні (економічні, політичні, соціальні і духовні) та спеціальні (юридичні).

Юридичними гарантіями права на соціальний захист є визначена у нормативно-правових актах система умов, засобів, прийомів та форм, яка покликана охороняти, захищати право на соціальний захист, забезпечувати його безперешкодне здійснення та виконання кореспондуючих йому обов'язків.

Доведено, що залежно від структури механізму забезпечення права на соціальний захист, їх функціональної спрямованості юридичні гарантії досліджуваного права можна згрупувати, виділивши: 1) гарантії реалізації прав і обов'язків суб'єктів правовідносин у сфері соціального захисту; 2) гарантії охорони права на соціальний захист; 3) гарантії захисту права на соціальний захист.

Надано характеристику механізму охорони права на соціальний захист, встановлені суб'єкти провадження контрольно-наглядової діяльності у сфері соціального захисту, визначено та обґрунтовано ключове значення її ефективності для забезпечення можливості притягнення винних до юридичної відповідальності за порушення чи невизнання права на соціальний захист.

Визначено поняття громадського контролю у сфері соціального захисту населення, яким є діяльність інститутів громадянського суспільства, спрямована на встановлення та попереджувальний організаційно-правовий вплив на стан додержання законності у суспільних відносинах у сфері соціального захисту з метою якнайкращого забезпечення права на соціальний захист.

Доведено, що особливостями громадського контролю у сфері соціального захисту населення є: забезпечення відповідною діяльністю інститутів громадянського суспільства посилення державного нагляду за дотриманням законності у відповідній сфері суспільних відносин; неможливість, у більшості випадків, за наслідками здійснення громадського контролю притягнення винних осіб до юридичної відповідальності саме контролюючим суб'єктом.

Визначено механізм захисту права на соціальний захист системою юрисдикційних та неюрисдикційних форм захисту, що здійснюються на міжнародному та національному рівнях.

Встановлено, що захист права на соціальний захист на міжнародному рівні здійснюється двома взаємопов'язаними методами: шляхом розгляду уповноваженими органами міжнародних організацій доповідей щодо дотримання положень відповідних міжнародно-правових актів, шляхом розгляду скарг держав, організацій працівників та роботодавців, громадських об'єднань, індивідуальних звернень щодо порушення права на соціальний захист. Обґрунтовується думка про те, що у сучасних умовах необхідність подавати доповіді та звіти про виконання положень міжнародно-правових актів та про заходи, спрямовані на ратифікацію їх положень, не можна вважати ефективною гарантією виконання державою зобов'язань, взятих на себе за цими документами.

Обгрунтовано, що національна юрисдикційна форма захисту права на соціальний захист передбачає оскарження незаконних дій або бездіяльності соціально зобов'язаного суб'єкта в адміністративному або судовому порядку.

Зазначається, що не дивлячись на важливе значення адміністративного захисту права на соціальний захист, який, частіше за все, реалізується в результаті діяльності контрольно-наглядових суб'єктів, ініційованої людиною, право якої порушене (невизнане), у механізмі його забезпечення, спеціально-уповноважені органи, на жаль, не наділені повноваженнями щодо проведення перевірки вжитих заходів щодо усунення виявлених ними порушень. Як результат, за відсутності належних заходів відповідальності правопорушника, ефективність адміністративного захисту права на соціальний захист залежить виключно від правосвідомості підконтрольного суб'єкта.

Надано характеристику способам захисту права на соціальний захист. Встановлено, що одним зі способів захисту права на соціальний захист є відшкодування моральної шкоди, можливість застосування якого в Україні обмежена. Це пов'язано, по-перше, з недосконалістю галузевих нормативно-правових актів, по-друге, з закріпленням соціально-забезпечувальним законодавством вимоги до соціально зобов'язаних суб'єктів щодо виключно цільового використання коштів, які повинні спрямовуватися на цілі соціального захисту та не можуть витрачатися на компенсацію моральної шкоди.

Доведено, що відшкодування моральної шкоди як спосіб захисту права на соціальний захист має додатковий характер та сам по собі не є ефективними за умови незастосування відновних та/або припиняючих способів.

Сформульовано пропозиції щодо удосконалення чинного соціально-забезпечувального законодавства у сфері закріплення та визначення змісту юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист, що відповідає сучасним інтересам людини, суспільства та держави.

Ключові слова: соціальний захист, право на соціальний захист, право на соціальне забезпечення, механізм утвердження права на соціальний захист, механізм реалізації права на соціальний захист, механізм здійснення права на

соціальний захист, зловживання правом на соціальний захист, механізм охорони права на соціальний захист, контрольно-наглядова діяльність у сфері соціального захисту, форми захисту права на соціальний захист, способи захисту права на соціальний захист.

SUMMARY

Borychenko K.V. **Legal mechanism for ensuring the right to social protection.** – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of legal sciences on a specialty 12.00.05 – Labour Law; Social Security Law. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2020.

The dissertation is the first in the domestic science of social security law a special comprehensive study of the legal mechanism of ensuring the right to social protection.

The dissertation defines the general features and legal originality of the right to social protection, on the basis of which the place of the relevant right in the human rights system is established. It is established that the right to social protection is a basic, social, property, regulatory, individual human right, which is realized on the basis of a combination of public and private regulation of sectoral relations by fulfilling positive obligations by authorized entities to satisfy human interest in obtaining specific types of social protection to prevent, overcome or mitigate the adverse effects of social risks, adaptation to new living conditions. Only in the case of granting the right to social protection of the family, it acquires the characteristics of a collective subjective right, while other characteristics of the studied law do not change.

The concept and structure of the right to social protection are revealed. It is proved that the right to social protection is enshrined in regulations (international and national) measure of possible human behavior aimed at satisfying the interest in obtaining a set of material benefits and/ or intangible measures to prevent, overcome or mitigate the adverse effects of social risks, human adaptation to new living conditions through the implementation of responsibilities of socially obligated entities of all forms of ownership and management. It is established that the right to social protection, despite its external

unity, is heterogeneous in its structure – it consists of a system of normatively defined powers: the right to their actions (right-behavior), the right to others' actions (right-requirement) and the right to protection (right-claim).

The correlation of concepts is analyzed: the right to social protection, the right to social security, the rights in the field of social security. It is established that the right to social security and the right to social protection are correlated as part and whole, as the latter in addition to the purpose of exercising the right to social security also includes prevention of social risks, its implementation is funded by all sources not prohibited by law (while the main responsibility for financing the exercise of the right to social security rests with the state) and is carried out in order to ensure a decent standard of living for human and his family (as opposed to the right to social security, which aims to ensure a standard of living not below the subsistence level). Opportunities to implement in the event of a specific social risk of the relevant powers to obtain the types of social protection provided by regulations is covered by the content of the category «rights in the field of social security».

The concept and structure of the legal mechanism for ensuring the right to social protection are clarified. It is established that the legal mechanism of ensuring the right to social protection is complex, manifested in the interdependence and coherence, systemic nature of its elements, and is implemented through various measures and means (material, technical, organizational and managerial, ideological (socio-political), and also special legal), used by the authorized person, public authorities, local governments, enterprises, institutions, organizations of all forms of ownership and subordination, civil society institutions, courts and other entities that may be involved in the process at the time of approval, implementation, protection or protection of the right to social protection. Appropriate measures and means are implemented to ensure the quality and effectiveness of regulations that define the content of law and social protection and directly establish mechanisms for its implementation, protection and protection, as well as to meet human interest in obtaining specific types of social protection to prevent, overcome and/ or mitigation of adverse effects of social risks, adaptation to new living conditions.

It is proved that the legal mechanism of ensuring the right to social protection includes the mechanism of approval, implementation mechanism, protection mechanism and enshrined in international legal acts and national legislation, treaty acts of possible human behavior aimed at satisfying interest in obtaining a set of material benefits and/ or intangible measures to prevent, overcome or mitigate the adverse effects of social risks, adaptation to new living conditions.

The content of international and European standards of the right to social protection and the state of compliance of the current national legislation in the field of social protection of the population are studied.

In the dissertation international standards of the right to social protection are defined as a set of norms enshrined in international legal acts, which as a result of their implementation in domestic law become mandatory or applied voluntarily and determine the minimum necessary or desired list and scope of powers in the structure of social rights. protection due to the achieved level of social development and its dynamics, as well as establish positive responsibilities of states for their implementation, protection and defense.

The conformity of normative legal acts of Ukraine in a certain sphere of the majority of international standards of the right to social protection is distinguished. It is established that in some cases the national practice of social protection even exceeds international standards, while a number of provisions of international legal acts that establish standards of the right to social protection are not reflected in the acts of national legislation of Ukraine.

It is established that European standards of the right to social protection are a kind of international standards of relevant law, enshrined in the acts of the Council of Europe and the EU, to be applied by European states (signatory countries) in order to adapt national legislation in social protection. It is proved that in modern conditions the standards enshrined in the decisions of the European Court of Human Rights are effective, as only they are provided with a mechanism for monitoring their compliance.

The characteristic of quality and efficiency of normative fixing of the right to social protection by the legislation of Ukraine from the point of view of conformity to its bases

of legal certainty is given. It is proved that the normative legal acts of Ukraine, which establish the right to social protection, are of insufficient quality and effective, as they do not meet the relevant criteria of the legislation, including: compliance of legal norms with progressively developing social relations, social interests and needs; the correctness of determining the need for legal regulation of certain social relations; legality of the normative legal acts themselves, their compliance with the norms of international law, constitutional provisions, other acts higher in the order of hierarchy; conformity of norms of law to norms of morals, customs, ideas of good, justice, humanism, universal values accepted in a society; clarity, intelligibility, accessibility of legal requirements; correctness of determining the level of legal regulation; no contradictions between the rules of law; systematization, nature of legal sanctions.

It is proved that the study of the mechanism of realization of the right to social protection requires characteristics not only of the activity of the authorized subject, but also of the set of measures taken by the obligated subjects to provide the first specific type (types) of social protection to prevent, overcome and/ or mitigation of adverse effects of social risks, human adaptation to new living conditions.

The dissertation concludes that given the multifaceted nature of the right to social protection, its focus on satisfying the interests of the entitled person, the mechanism of exercising the right to social protection plays a key role in the mechanism of its provision.

The mechanism of exercising the right to social protection in the dissertation is defined as a guaranteed legally normative and substantive activity of the authorized person (a person who has been in real danger or directly adverse consequences of social risks), carried out in the forms prescribed by law and expressed in its use and enforcement. in order to achieve, maintain and improve its standard of living.

The peculiarities of the mechanism of exercising the right to social protection are established, which are: firstly, the participation in this process of an exclusively authorized person; secondly, the relevant activity can be carried out both by a personally authorized person and by his/ her legal, authorized, contractual representative; thirdly, the procedure for exercising the right to social protection is clearly defined by regulations of the international and national levels; fourth, there is no law enforcement act; fifth, the

authorized person independently determines the scope of exercise of his right and may at any time refuse to exercise it.

It is proved that in order to increase the efficiency of the mechanism of exercising the right to social protection, national regulations should provide for the possibility to apply to a socially obligated entity with an application for appointment (provision) of all types of social protection in electronic form, signed by electronic digital or an electronic signature created by adding to the application in electronic form the applicant's identification data, confirmed in the authentication process using an electronic identification system that uses the database of customer data of banks.

The definition of the concept of «abuse of the right to social protection», which is a conscious human action in forms that go beyond the exercise of subjective law, but which are not expressly prohibited by any legal act, harm the interests of the state, which finances most social protection, society, and in some cases, others.

Characteristic features of abuse of the right to social protection are established, which are: 1) use of the subjective right guaranteed by the person in a way which though formally («externally») corresponds to the legal norm, but is carried out with the illegal purpose persons of public interest; 2) as a result of abuse of the right to social protection, the appointment of specific types of social protection is distorted, aimed at preventing, overcoming and / or mitigating the adverse consequences of social risks, human adaptation to new living conditions; 3) the qualification of an act of conduct as an abuse of a right is inextricably linked with the statement of the fact that the authorized person has gone beyond the exercise of the relevant subjective right.

The concept, content and effectiveness of guarantees of the right to social protection are defined. Guarantees of the right to social protection in the dissertation are considered as conditions, ways and means, the existence of which is designed to provide the most effective way to satisfy the interest that mediates the subjective human rights under study. It is noted that the relevant conditions have a variety of nature, based on which the guarantees of the right to social protection are divided into general social (economic, political, social and spiritual) and special (legal).

Legal guarantees of the right to social protection are a system of conditions, means, methods and forms defined in normative legal acts, which is called to protect, protect the right to social protection, ensure its unimpeded implementation and fulfillment of its corresponding responsibilities.

It is proved that depending on the structure of the mechanism of ensuring the right to social protection, their functional orientation, legal guarantees of the studied law can be grouped by highlighting: 1) guarantees of realization of rights and obligations of legal entities in the field of social protection; 2) guarantees of protection of the right to social protection; 3) guarantees of protection of the right to social protection.

The mechanism of protection of the right to social protection is characterized, the subjects of control and supervision in the field of social protection are identified, the key importance of its effectiveness is defined and substantiated to ensure the possibility of bringing the perpetrators to justice for violation or non-recognition of the right to social protection.

The concept of public control in the field of social protection is defined, which is the activity of civil society institutions aimed at establishing and preventing organizational and legal impact on the rule of law in public relations in the field of social protection in order to best ensure the right to social protection.

It is proved that the peculiarities of public control in the field of social protection are: ensuring the relevant activities of civil society institutions to strengthen state supervision over the rule of law in the relevant field of public relations; the impossibility, in most cases, as a result of public control of bringing the perpetrators to justice by the controlling entity.

The mechanism of protection of the right to social protection by the system of jurisdictional and non-jurisdictional forms of protection carried out at the international and national levels is defined.

It is established that the protection of the right to social protection at the international level is carried out by two interrelated methods: by reviewing reports on compliance with relevant international legal acts by authorized bodies of international organizations, by reviewing complaints of states, employees’ and employers'

organizations, public associations, individual appeals regarding the violation of the right to social protection. It is argued that in modern conditions, the need to submit reports on the implementation of international legal acts and measures aimed at ratification of their provisions cannot be considered an effective guarantee of the state's fulfillment of obligations under these instruments.

It is substantiated that the national jurisdictional form of protection of the right to social protection provides for the appeal of illegal actions or inaction of a socially obligated subject in administrative or judicial proceedings.

It is noted that despite the importance of administrative protection of the right to social protection, which is most often realized as a result of the activities of control and supervisory entities initiated by a person whose right is violated (unrecognized), in the mechanism of its provision, specially authorized authorities are not empowered to inspect the measures taken to eliminate the violations they have identified. As a result, in the absence of appropriate measures of responsibility of the offender, the effectiveness of administrative protection of the right to social protection depends solely on the legal awareness of the controlled entity.

The characteristic of ways of protection of the right to social protection is given. It is established that one of the ways to protect the right to social protection is compensation for moral damage, the possibility of which is limited in Ukraine. This is due, firstly, to the imperfection of sectoral regulations, and secondly, to the consolidation of social security legislation requirements for socially obliged entities for the exclusively targeted use of funds that should be directed to social protection and cannot spend on compensation for non-pecuniary damage.

It has been proved that compensation for non-pecuniary damage as a way of protecting the right to social protection has an additional nature and is not in itself effective provided that non-restorative and/ or terminating methods are not used.

Proposals for improving the current social security legislation in the field of consolidation and determining the content of the legal mechanism for ensuring the right to social protection, which meets the modern interests of man, society and the state.

Keywords: social protection, right to social protection, right to social security, mechanism of affirming the right to social protection, mechanism for implementation the right to social protection, mechanism for exercising the right to social protection, abuse of the right to social protection, mechanism for protecting the right to social protection, control and supervision activities in the field of social protection, forms of protection of the right to social protection, methods of protection of the right to social protection.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Монографія:

1. Бориченко К.В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 552 с.

Розділ у колективній монографії:

2. Бориченко К.В. Механізм забезпечення права на соціальний захист: поняття та структура. *Актуальні проблеми забезпечення прав людини у сфері праці та соціального захисту:* колективна монографія / Г.І. Чанишева, І.В. Лагутіна, М.В. Сорочишин та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 280 с. (С. 124-167).

Наукові статті у фахових виданнях:

3. Бориченко К.В. Соціальний захист внутрішньо переміщених сімей з дітьми. *Часопис цивілістики*. 2015. №19. С. 88-94.

4. Бориченко К.В. Матеріальне забезпечення осіб, що здійснюють догляд за дитиною. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. №6. С. 86-89. URL: http://lsej.org.ua/6_2015/24.pdf

5. Бориченко К.В. Гарантії права сімей з дітьми на соціальний захист. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 1. (Т. 1). С. 95-99.

6. Бориченко К.В. Міжнародні гарантії права сімей з дітьми на соціальний захист. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2016. Вип. 36 (Т. 1.). С. 42-46.

7. Бориченко К.В. Реформування законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми в Україні. *Право і суспільство*. 2016. №2. Ч. 1. С. 72-78.

8. Бориченко К.В. Судовий захист права сімей з дітьми на соціальне забезпечення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. №8. С. 81-87.

9. Бориченко К.В., Кайтанський О.С. Юридичні гарантії права дітей і сімей з дітьми на соціальний захист за актами ЄС та Ради Європи. *Право та інновації.* 2016. №3 (15). С. 104-110.

10. Бориченко К.В. Поняття права на соціальний захист. *Університетські наукові записки*. 2016. №59. С. 301-310.

11. Бориченко К.В. Структура та зміст права на соціальний захист. *Держава та регіони. Серія «Право».* 2016. №4. С. 134-138.

12. Бориченко К.В. Поняття та форми захисту права на соціальне забезпечення. *Право і суспільство*. 2017. №1. Ч. 1. С. 99-104.

13. Бориченко К.В. Способи захисту права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2017. Вип. 42. С. 128-132.

14. Бориченко К.В. Захист права на соціальне забезпечення на міжнародному рівні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №2. Т.1. С. 49-53.

15. Бориченко К.В. Захист права на соціальне забезпечення Європейським судом з прав людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: ЮРИДИЧНІ НАУКИ*. 2017. №2. С. 122-125.

16. Бориченко К.В. Право на соціальний захист у системі прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2017. Вип. 45. С. 127-131.

17. Бориченко К.В. Тенденції розвитку права на соціальний захист. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. №1. С. 104-110.

18. Бориченко К.В. Співвідношення права на соціальний захист та права на соціальне забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №1. С. 101-104. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2019/28.pdf.

19. Бориченко К.В. Механізм правового регулювання відносин у праві соціального забезпечення. *Правові горизонти*. 2019. №14 (27). С. 34-40.

Наукові статті в зарубіжних періодичних виданнях юридичного напрямку:

20. Бориченко К.В. Поняття та види міжнародних стандартів права на соціальний захист. Evropský politický a právní diskurz. 2019. №2. С. 13-20.

21. Бориченко Е.В. Признаки международных стандартов права на социальную защиту. *Legea şi viaţa*. 2019. №4. С. 22-26.

22. Бориченко Е.В. Европейские стандарты права на социальную защиту:теоретико-правовой аспект. Jurnalul juridic national: teorie şi practică. 2019. №3 (37). С. 107-110.

23. Бориченко К.В. Нагляд і контроль за дотриманням законодавства у сфері соціального захисту у механізмі охорони права на соціальний захист. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 2. Ч. 1. С. 37-41.

24. Borychenko K., Hudz A., Koval V., Golubkova I., Mazur A. European standards for social protection of internally displaced persons. *Dilemas Contemporaneos-Educacion Politica Y Valores*. 2019. Том 7. Специальный выпуск: SI. Номер статьи: 88.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

25. Бориченко К.В. Патронатна сім’я як суб’єкт права соціального забезпечення. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матер. VII Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених (м. Одеса, 16 квітня 2016 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2016. С. 247-250.

26. Бориченко К.В. Стандарти соціального захисту сімей з дітьми в актах Міжнародної організації праці. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези доп. та наук. повідомл. учасн. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, проф. В.І. Щербини, відпов. ред. к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ: Прінт-Сервіс, 2016. С. 19-24.

27. Бориченко К.В. Право на допомогу у зв’язку з вагітністю і пологами в умовах євроінтеграції. *Правові та інституціональні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнародної

науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т.1 / відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 516-519.

28. Бориченко К.В. Щодо ефективності судового захисту права на соціальне забезпечення. *Соціально-економічні та правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 44-51.

29. Бориченко К.В. Щодо ефективності правових норм у сфері соціального захисту сімей з дітьми. *Ефективність норм права*. Зб. наук. праць. Матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 лист. 2016 р.) / за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 183-187.

30. Бориченко К.В. Щодо визначення поняття «способів захисту права на соціальне забезпечення». *Правове забезпечення соціальної сфери*: матер. VIII Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молодих учених / за заг. ред. д.ю.н., проф. Чанишевої Г.І. Одеса: Фенікс, 2017. С. 268-271.

31. Бориченко К.В. Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами за проектом Трудового кодексу України. *Проблеми кодифікації трудового законодавства України*: тези допов. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 квітня 2017 р.) / за ред. проф. М. І. Іншина, відпов. ред. к.ю.н. І. С. Сахарук. Київ: Прінт-Сервіс, 2017. С. 33-36.

32. Бориченко К.В. Міжнародна юрисдикційна форма захисту права на соціальне забезпечення. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1/ відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 570-573.

33. Бориченко К.В. Правовий моніторинг у системі соціального захисту населення. *Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції*: матер. Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Одеса, 31 жовтня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 118-122.

34. Бориченко К.В. Правова природа права на захист соціально-забезпечувального права. *Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціальне забезпечення*: тези доп. та наук. повідомл. учасників VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 верес. 2017 р.) / за ред. В.В. Жернакова. Харків: Право, 2017. С. 420-423.

35. Бориченко К.В. Стандарти права на соціальний захист у рішеннях Європейського суду з прав людини. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів*: тези допов. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 жовтня 2017 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, відп. ред. к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ: Прінт-Сервіс, 2017. С. 52-55.

36. Бориченко К.В. Право на соціальний захист у системі соціальних прав людини. *Правова реформа: концепція, мета, впровадження*. Зб. наук. праць. Матеріали VIII міжнар. наук.-прак. конф. (Київ, 23 листопада 2017) / за заг. ред Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2017. С. 164-167.

37. Бориченко К.В. Право на соціальний захист як соціальне право особистості. *Одеські юридичні читання*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11 листопада 2017). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 74-77.

38. Бориченко К.В. Поняття юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення:* VI Всеукраїнська науково-практична конференція (03 листопада 2017 року). Харків, 2017. С. 30-35.

39. Бориченко К.В. Окремі тенденції розвитку права на соціальний захист. *Сучасна університетська правова освіта і наука*: [Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2018 р.] Том 2. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 46-49.

40. Бориченко К.В. Міжнародні стандарти надання притулку жертвам домашнього насильства. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матер. IX Міжнар. наук. конф. студ. аспір. та молодих учених (м. Одеса, 14 квіт. 2018 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Чанишевої Г.І. Одеса: Фенікс, 2018. С. 237-242.

41. Бориченко К.В. Інтерес, на задоволення якого спрямоване здійснення права на соціальний захист. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції (20 квітня 2018 р.) / за ред. д.ю.н., проф. М.І. Іншина, к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ, 2018. С. 37-40.

42. Бориченко К.В. Розширення застосування диспозитивного методу регулювання відносин у праві соціального забезпечення. International scientific-practical conference «*The development of legal sciences: problems and solutions*»: Conference Proceedings, April 27-28. Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 157-160.

43. Бориченко К.В. Принципи соціального обслуговування жертв домашнього насильства. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 511-515.

44. Бориченко К.В. Комплексність права на соціальний захист. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 171-173.

45. Бориченко К.В. Право на соціальний захист як позитивне право. *Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика*: тези доп. та наук. повідомл. учасників VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 05 жовт. 2018 р.) / за ред. О. М. Ярошенка. Харків: ФОП Панов А.Н, 2018. С. 447-451.

46. Бориченко К.В. «Право на соціальний захист», «права у сфері соціального забезпечення»: співвідношення понять. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів*: тези допов. учасн. ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 жовтня 2018 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ : ФОП Маслаков, 2018. С. 73-77.

47. Бориченко К.В. Щодо визначення сутності поняття «право на соціальне забезпечення». *Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах*: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 16 листопада 2018 р.); за заг. ред. К.Ю. Мельника. Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 117-120.

48. Бориченко К.В. Щодо визначення змісту права на соціальний захист. International scientific and practical conference «*Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage*»: Conference proceedings, January 25–26, 2019. Arad: Izdevnieciba «Baltija Publishing». P. 233-236.

49. Бориченко К.В. Структура механізму забезпечення права на соціальний захист. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю з дня народження чл. кор. НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, д-ра юрид. наук, проф. О.І. Процевського (Харків, 5 квітня 2019 року). Харків: Юрайт, 2019. С. 375-379.

50. Бориченко К.В. Щодо визначення поняття «механізм забезпечення права на соціальний захист»: *Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі*: [Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 1 березня 2019 р.] Том 2. Тернопіль: Вектор, 2019. С. 58-62.

51. Бориченко К.В. Механізм здійснення права на соціальний захист. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.) / за ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2019. С. 118-121.

52. Бориченко К.В. Європейські стандарти права на соціальний захист. *Правове життя сучасної України*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 1. С. 545-547.

53. Бориченко К.В. Відшкодування моральної шкоди як спосіб захисту права на соціальний захист. *Проблеми реалізації прав громадян у сфері праці та соціального забезпечення*: тези доп. та наук. повідомл. учасників IX Міжнар. наук.-практ. конф., яка присвячена 50-річчю створення кафедри трудового права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого (м. Харків, 11 жовт. 2019 р.) / за ред. О. М. Ярошенка. Харків: Право, 2019. С. 510-514.

54. Бориченко К.В. Щодо доцільності здійснення нагляду і контролю у сфері соціального захисту населення органами місцевого самоврядування. *Auctoritate magis quam imperio: Юридична наука в громадянському суспільстві*. Зб. наук. праць. Матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30 жовтня 2019 р.). К, 2019. С. 159-160.

55. Бориченко К.В. Щодо дотримання в Україні окремих міжнародних стандартів надання медичної допомоги. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів*: тези допов. учасн. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листопада 2019 р.) / за ред. проф. М. І. Іншина, к.ю.н. М.Б. Мельник. Київ: ФОП Маслаков, 2019. С. 13-16.

56. Бориченко К.В. Місце громадського контролю у механізмі охорони права на соціальний захист. *Актуальні проблеми соціального права.* Випуск 9. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Українська правнича наука таїї вплив на сучасні реформи» (до 95-річчя Цигилика Теодора Івановича) 6 грудня 2019 року. Львів, «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2020. С. 50-54.

57. Бориченко К.В. Особливості відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези доповідей учасників міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 квітня 2020 р.) / за ред. М.І. Іншина. Київ: ФОП Маслаков, 2020. С. 112-115.

Інші публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

58. Волошина С.М., Бориченко К.В. Соціальне обслуговування: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 106 с.

59. Право соціального забезпечення: навч.-метод. посібник / [Сирота І.М., Харитонова Л.І., Тарасенко В.С., Бориченко К.В., Андронова В.А., Кайтанський О.С.]. Одеса: Фенікс, 2015. 138 с.

60. Соціальне страхування: навч.-метод. посібник / Л.І. Харитонова, К.В. Бориченко, О.С. Кайтанський. Одеса: Фенікс, 2015. 72 с.

61. Андронова В.А. Правове забезпечення діяльності пенсійного фонду: навч. посібник / В.А. Андронова, К.В. Бориченко, Л.І. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2015. 84 с.

62. Юридична служба в органах Пенсійного фонду: навч.-метод. посібник / В.А. Андронова, К.В. Бориченко, Л.І. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2015. 114 с.

63. Бориченко К.В. Значення рішень Європейського суду з прав людини у механізмі захисту права на соціальне забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права*. Випуск ІІІ: науково-практичний посібник. Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2016 р. / за заг. ред. Костюка В.Л., Мельника В.П. К.: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2017. С. 66-70.

64. Бориченко К.В. Поняття юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист. *Актуальні проблеми соціального права*. Випуск 5. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Українська правнича наука: основні тенденції розвитку в умовах євроінтеграції» 10 листопада 2017 року. Львів, «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. С. 43-46.

65. Бориченко К.В. Право на соціальний захист у сучасних умовах. *Актуальні проблеми соціального права*. Випуск 7. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми реалізації і захисту соціальних прав в Україні» 27 квітня 2018 року. Львів, «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2018. С. 69-73.

66. Бориченко К.В. Поняття та зміст принципу правової визначеності у праві соціального забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права*. Випуск IV: науково-практичний посібник. Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2017 р. / за заг. ред. Іншина М.І., Костюка В.Л., Мельника В.П. К.: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2018. С. 35-39.

67. Соціальний захист окремих категорій осіб: навч.-метод. посібник / С.М. Волошина, О.С. Кайтанський, К.В. Бориченко та ін. Одеса: Фенікс, 2018. 74 с.

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. ПРАВО НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ У СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ 17

1.1. Право на соціальний захист: загальні риси та юридична своєрідність 17

1.2. Поняття та структура права на соціальний захист 48

1.3. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: поняття та структура 82

РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ 109

2.1. Міжнародні стандарти права на соціальний захист 109

2.2. Європейські стандарти права на соціальний захист 142

2.3. Нормативне закріплення права на соціальний захист законодавством України 172

РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ОХОРОНИ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ 222

3.1. Механізм здійснення права на соціальний захист 222

3.2. Поняття та зміст гарантій права на соціальний захист 258

3.3. Механізм охорони права на соціальний захист 280

РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ 316

4.1. Форми захисту права на соціальний захист 316

4.2. Способи захисту права на соціальний захист 349

ВИСНОВКИ 367

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 375

ДОДАТКИ 435

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Суспільство і держава розвиваються надзвичайно швидко, що пов’язано з появою нових технологій, відсутністю кордонів інформаційного простору, значною міграцією населення, глобалізаційними процесами. Зміни, що відбуваються, впливають на свідомість людей, формують усвідомлення їх нових потреб, у тому числі й у соціальній сфері, призводять до виникнення нових суспільних відносин, які потребують врегулювання правовими нормами. У таких умовах право не може залишатися незмінним, воно вдосконалюється, набуває нових рис з метою адекватного та своєчасного врегулювання існуючих у суспільстві відносин, надання людині гарантованих можливостей задовольнити свої інтереси.

За сучасного рівня розвитку суспільства людині мало лише проживання у належних умовах, які відповідають державним соціальним стандартам, забезпечення мінімальними наборами продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг для того, щоб відчувати себе повністю захищеною у всіх сферах життя. Особливо мізерність цих критеріїв відчувається особами, які опинилися в стані економічної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя, зумовлених соціальним ризиком (ризиками), оскільки у такому випадку вони, як правило, позбавлені або значно обмежені у можливості вжити заходів щодо задоволення своїх базових потреб. У такому випадку відповідні зобов’язання бере на себе держава в особі органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності і господарювання, інших суб’єктів, які в процесі своєї діяльності реалізують право людини на соціальний захист.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлюється необхідністю закріплення у галузевому законодавстві України нормативного визначення поняття «право на соціальний захист», яке до цього часу відсутнє, не дивлячись на те, що у Конституції України, численних законах та підзаконних нормативно-правових актах так чи інакше застосовується відповідна категорія. Насамперед без якісного понятійно-категоріального апарату неможливе ефективне задоволення інтересу

фізичних осіб щодо отримання конкретних видів соціального захисту з метою попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності. Не знайшов свого комплексного нормативного закріплення й юридичний механізм забезпечення досліджуваного права.

Необхідність розробки науково обґрунтованої концепції юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист зумовлена поставленими перед українською наукою права соціального забезпечення сучасними викликами, пов'язаними з трансформацією галузевих суспільних відносин, розширенням сфери застосування приватноправових засад під час вжиття комплексу заходів, спрямованих на попередження, подолання або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптацію особи чи сім'ї до нових умов її життєдіяльності, визнанням нормотворчими суб'єктами значної кількості подій юридичними фактами, що є підставами для виникнення досліджуваного права, та різноманітністю їх проявів, процесами євроінтеграції тощо. Від того наскільки чітко визначений механізм забезпечення права на соціальний захист у законодавстві, наскільки ефективною є правозастосовна практика у відповідній сфері залежить рівень соціальної захищеності населення в державі. Значна кількість судових спорів, що виникають із правовідносин соціального захисту в останні роки, свідчить про недостатню ефективність механізму утвердження досліджуваного права як структурної частини механізму його забезпечення, що потребує вдосконалення з урахуванням міжнародних та європейських стандартів права на соціальний захист, позитивного законодавчого досвіду окремих зарубіжних країн.

Дослідженню юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист у різні періоди були присвячені наукові праці таких вітчизняних та зарубіжних учених, як: В.С. Андрєєв, В.М. Андріїв, А.Л. Благодир, Н.Б. Болотіна, В.Я. Бурак, М.О. Буянова, Н. Вальтікос, К. Грілбергер, М.Л. Захаров, Р.І. Іванова, В.Л. Костюк, О.Л. Кучма, І.М. Ласько, А.М. Лушніков, М.В. Лушнікова, О.Є. Мачульська, О.В. Москаленко, Н.Р. Нижник, П.Д. Пилипенко,

С.М. Прилипко, В.А. Рудик, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Н.М. Стаховська, Б.І. Сташків, В.А. Тарасова, О.В. Тищенко, Е.Г. Тучкова, М.Ю. Федорова, М.В. Філіпова, Г.І. Чанишева, О.Г. Чутчева, В.Ш. Шайхатдінов, М.М. Шумило, Н.В. Щукіна та ін.

Окремі структурні елементи юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист були досліджені у дисертаціях О.Г. Чутчевої на тему «Правовое регулирование социальной защиты граждан Украины» (2003 р.), О.І. Кульчицької на тему «Суб'єкти права соціального забезпечення» (2007 р.), В.А. Рудик на тему «Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в Україні» (2007 р.), С.О. Устинова на тему «Зміст правовідносин у сфері соціального забезпечення в умовах ринкової економіки» (2011 р.), С.М. Синчук на тему «Теорія правовідносин соціального забезпечення» (2015 р.), М.М. Шумила на тему «Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні» (2016 р.), Г.О. Яковлєвої на тему «Суб'єкти права соціального забезпечення» (2019 р.). Водночас комплексні дисертаційні дослідження, присвячені проблемам юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист, в Україні до цього часу відсутні.

Незважаючи на істотний внесок зазначених науковців у розробку проблематики юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист, значна кількість його теоретичних і практичних аспектів до цього часу не досліджувалася, розкривалася фрагментарно, недостатньо повно або не отримала однозначного вирішення. Зокрема, залишаються недослідженими питання визначення поняття юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист та його структури, здійснення охорони права на соціальний захист, форм та способів захисту відповідного права. Неоднозначно висвітлено співвідношення права на соціальний захист, права на соціальне забезпечення та прав у сфері соціального забезпечення, механізм утвердження права на соціальний захист залишається малодослідженим. Недостатньо повно розкрито зміст гарантій права на соціальний захист та їх значення для забезпечення належної соціальної захищеності населення держави.

Таким чином, актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю розробки концепції юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист, основних напрямків реформування чинного національного законодавства у цій сфері, а також вдосконалення правозастосовної практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. грантами. Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри трудового права та права соціального забезпечення «Функціонування трудового права та права соціального забезпечення в умовах інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток теорії права соціального забезпечення щодо юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист та внесення пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України в цій сфері.

Для досягнення зазначеної мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

визначити та охарактеризувати загальні риси та юридичну своєрідність права на соціальний захист;

сформулювати визначення поняття права на соціальний захист та розкрити його структуру;

визначити поняття юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист та охарактеризувати його структуру;

розкрити особливості міжнародних стандартів права на соціальний захист та визначити стан відповідності їм положень національного законодавства України у сфері соціального захисту;

з'ясувати стан імплементації європейських стандартів права на соціальний захист у чинне галузеве законодавство України;

охарактеризувати стан нормативного закріплення права на соціальний захист у законодавстві України;

удосконалити доктринальні підходи до розуміння механізму здійснення права на соціальний захист;

визначити поняття та зміст гарантій права на соціальний захист;

охарактеризувати сутність та складові елементи механізму охорони права на соціальний захист;

розкрити форми захисту права на соціальний захист;

охарактеризувати особливості способів захисту права на соціальний захист;

сформулювати теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України в частині закріплення юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист.

Об'єктом дослідження є правовідносини у сфері соціального захисту.

Предметом дослідження є юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є дві групи методів наукового пізнання: загальнонаукові (діалектичний, історичний, структурно-функціональний, формально-логічний, системного аналізу) та спеціальні (порівняльно-правовий і метод тлумачення правових норм). Застосування діалектичного та історичного методів дозволило проаналізувати розвиток теорії права соціального забезпечення щодо визначення поняття права на соціальний захист, встановити підвищення рівня міжнародних стандартів відповідного права (підрозділи 1.2, 2.1). За допомогою формально-логічного методу та методу системного аналізу визначені поняття права на соціальний захист, права на соціальне забезпечення, розкриті їх ознаки та співвідношення, поняття юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист, міжнародних стандартів досліджуваного права, гарантій права на соціальний захист, співвідношення механізму реалізації та механізму здійснення відповідного права (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 3.1, 3.2). Структурно-функціональний метод дозволив охарактеризувати загальні риси та юридичну своєрідність права на соціальний захист, механізм охорони права на соціальний захист та його структурні елементи, форми та способи захисту права на соціальний захист (підрозділи 1.1, 3.3, 4.1, 4.2).

Порівняльно-правовий метод та метод тлумачення правових норм використовувалися при дослідженні стану відповідності національного законодавства у сфері соціального захисту міжнародним та європейським стандартам права на соціальний захист, оцінці якості та ефективності нормативно-правових актів України у сфері соціального захисту (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3).

Нормативну основу дисертації становлять: Конституція України, міжнародно-правові акти, акти законодавства у сфері соціального захисту населення України та окремих зарубіжних країн (Чехія, Польща, Молдова та ін.).

Теоретико-методологічну базу дослідження складають наукові праці українських та зарубіжних учених у галузі філософії та теорії права, права соціального забезпечення, трудового, цивільного, цивільного процесуального, адміністративного, адміністративного процесуального, кримінального права, інших галузей системи права України.

Емпіричну базу дослідження становлять рішення Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України, постанови Пленуму Верховного Суду України, постанови Верховного Суду України та Верховного Суду та інші матеріали судової практики, офіційні звіти органів державної влади та місцевого самоврядування, матеріали офіційної статистики за період 2018-2020 років.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці права соціального забезпечення спеціальним комплексним дослідженням юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист.

У дисертації одержано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

визначено поняття «юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист» як системи (комплексу) заходів та засобів, що здійснюються з метою ефективного задоволення інтересу управомоченої особи щодо отримання конкретних видів соціального захисту задля попередження, подолання та/або пом’якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації особи до нових умов життєдіяльності;

розкрито структуру юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист, яка складається з механізму утвердження, механізму реалізації, механізму охорони та механізму захисту права на соціальний захист;

запропоновано ознаки міжнародних стандартів права на соціальний захист поділяти на змістовні, які визначають особливості формулювання та закріплення відповідних стандартів у тексті міжнародно-правових актів, та функціональні, що характеризують механізм реалізації міжнародних стандартів у національній правовій системі, вплив на суспільні відносини у сфері соціального захисту;

виокремлені практичні проблеми здійснення права на соціальний захист трансгендерною особою та членами її сім'ї (чоловік/дружина, діти), якими є значна стигматизація людей, що звертаються до лікувально-профілактичних закладів з метою зміни (корекції) статевої належності, та як наслідок небажання (відмова) медичних працівників через свої внутрішні переконання надавати відповідну допомогу, на якість якої впливає недостатня кваліфікація останніх, а також неможливість членів сім'ї трансгендерної особи підтвердити свої родинні зв'язки з нею, оскільки правовий статус людини, яка змінила стать, розглядається виключно через сукупність ознак, прав та обов'язків особи тієї статі, яка була набута після лікування, та запропоновано шляхи їх вирішення;

доведено доцільність урегулювання порядку проведення державного контролю у сфері соціального захисту виконавчими органами сільських, селищних, міських рад, об'єднаних територіальних громад, для чого доцільно узгодити положення постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю» від 21 серпня 2019 року №823 з нормами Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Положення про Державну службу України з питань праці, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року №96, скоригувати назву постанови шляхом формулювання її як «Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю та соціальний захист»;

встановлено, що через недотримання принципу правової визначеності в процесі здійснення правового регулювання контрольно-наглядової діяльності у сфері соціального захисту населення фактично унеможливлено встановлення окремих фактів порушення соціально зобов'язаними суб'єктами права особи на соціальний захист та притягнення винних до адміністративної відповідальності за порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, виплати пенсій, стипендій не в повному обсязі на підставі ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення;

запропоновано запровадити в якості заходів майнової відповідальності зобов'язаного суб'єкта за порушення права на соціальний захист не лише компенсації неотриманого блага (виду соціального захисту), але й стягнення відсотків розміру (вартості) конкретного виду соціального захисту;

вдосконалено:

визначення права на соціальний захист як суб'єктивного права людини шляхом вказівки на ту обставину, що у процесі його реалізації задовольняється не лише інтерес людини щодо подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності, спричинених ними, але й щодо попередження їх (соціальних ризиків) настання;

положення щодо співвідношення права на соціальний захист та права на соціальне забезпечення в частині визначення їх відмінностей, пов'язаних з метою здійснення відповідних суб'єктивних прав, джерелами фінансування та цільовим призначенням;

перелік характерних рис права на соціальний захист як суб'єктивного права людини, який доповнено такими його властивостями, як: врегулювання механізму забезпечення цьоого права міжнародно-правовими актами, актами національного законодавства, договірними актами; спрямування на задоволення інтересу особи щодо отримання конкретних видів соціального захисту; фінансування за рахунок джерел, не заборонених законом; комплексний характер;

визначення поняття «зловживання правом на соціальний захист», яке доповнено вказівкою на завдання відповідними діями управомоченої особи, які

виходять за межі здійснення права, шкоди не лише інтересам інших людей, але й інтересам держави та суспільства;

визначення поняття механізму захисту права на соціальний захист, який запропоновано визначати не через систему відповідних заходів та засобів або діяльність визначених суб'єктів, а через комплекс юрисдикційних та неюрисдикційних форм, організаційних, процедурних і процесуальних способів, матеріально-правових заходів, спрямованих на припинення порушень законодавства у сфері соціального захисту, поновлення невизнаного, оспорюваного чи порушеного права на соціальний захист і відшкодування заподіяної шкоди, що дозволяє максимально повно розкрити зміст цієї правової категорії;

розуміння поняття «громадський контроль у сфері соціального захисту населення» в частині вказівки на його здійснення не лише з метою встановлення стану дотримання законодавства у сфері соціального захисту, але й з метою встановлення ефективності гарантій права на соціальний захист, рівня задоволення потреб особи у відповідних заходах соціального захисту, відповідності їх інтересам держави, суспільства та людини;

концепцію щодо можливості, хоча й меншої поширеності, застосування самозахисту як форми захисту права на соціальний захист у частині обґрунтування його здійснення у разі невизнання чи порушення досліджуваного права, реалізація якого пов'язана з укладенням договорів (пенсійного контракту, договору про надання соціальних послуг тощо);

дістало подальшого розвитку:

наукова позиція, що право на соціальний захист є комплексним за своєю правовою природою і включає право на соціальне забезпечення, право на попередження настання соціальних ризиків, що здійснюється у процесі проведення вакцинації населення, профілактичної роботи з батьками, іншими законними представниками дитини із запобігання домашньому насильству стосовно дітей та за участю дітей, інформаційно-роз'яснювальної роботи з населенням щодо

принципів здорового та морального способу життя, духовних цінностей і відповідальної поведінки у сфері сексуальних стосунків тощо;

концепція доцільності піднесення соціального захисту населення в Україні на більш високий рівень та забезпечення відповідності положень актів національного законодавства змісту фактичних суспільних відносин, інтересам управомочених осіб шляхом зміни підходу до визначення прожиткового мінімуму, який, крім затрат на гідне харчування, одяг, житло, має включати витрати на освіту, медичну допомогу та неухильне поліпшення умов життя;

положення щодо запровадження в Україні адміністративної відповідальності за ухилення від обов'язку робити профілактичні щеплення шляхом доповнення КУпАП статтею 44-4 «Ухилення від обов'язкових профілактичних щеплень»;

наукова позиція щодо необхідності систематизації галузевих нормативно-правових актів, яку запропоновано здійснити у формі кодифікації шляхом прийняття Основ законодавства України про соціальний захист населення, якими мають бути визначені поняття соціального захисту, його структура, форми та види, принципи здійснення, джерела фінансування, поняття та зміст права на соціальний захист, сфера його поширення, організація управління сферою соціального захисту, засади здійснення нагляду та контролю за дотриманням законодавства у сфері соціального захисту та відповідальність за порушення чи невизнання досліджуваного суб'єктивного права людини;

позиція щодо доцільності запровадження можливості звернення управомоченої особи до соціально зобов'язаного суб'єкта з заявою про призначення (надання) не лише пенсії, державної допомоги при народженні дитини, житлової субсидії, але й інших видів соціального захисту в електронній формі, підписаною за допомогою електронного цифрового або електронного підпису, створеного шляхом додавання до заяви в електронній формі ідентифікаційних даних декларанта, підтверджених у процесі автентифікації з використанням електронної системи ідентифікації, що використовує базу клієнтських даних банків;

характеристика особливостей судового захисту права на соціальний захист, що пов’язані із суб’єктним складом спору, його підвідомчістю та підсудністю, ретроспективною дією законодавства, що регулює відносини цього виду, суттєвим значенням та частотою застосування рішень Конституційного Суду України при обґрунтуванні позовних вимог, відсутністю одноманітної практики розгляду судами спорів у сфері соціального захисту, високими ставками судового збору та низьким рівнем доходів громадян.

Особистий внесок здобувача. В опублікованих у співавторстві наукових працях автору дисертації належать: дослідження юридичних гарантій права на соціальний захист сімей з дітьми, закріплених в актах Ради Європи та Європейського Союзу, оцінка їх ефективності; характеристика європейських стандартів соціального захисту внутрішньо переміщених осіб.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки концепції юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист;

правотворчій діяльності – для вдосконалення актів національного законодавства в частині закріплення юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики застосування нормативно-правових актів, якими врегульовано механізм забезпечення права на соціальний захист;

навчальному процесі – при викладанні таких навчальних дисциплін, як «Право соціального забезпечення», «Соціальний захист окремих категорій осіб», «Охорона сім’ї та дитинства», «Соціальне страхування», «Пенсійне право», «Недержавне соціальне забезпечення», підготовці підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідалися і обговорювалися на засіданнях науково-теоретичного семінару кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного

університету «Одеська юридична академія» та на засіданні Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. Основні результати наукового дослідження оприлюднено на 33 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: VII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 16 квітня 2016 р.); II Міжнародній науково-практичній конференцій «Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституціональні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні та правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі» (м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Ефективність норм права» (м. Київ, 17 листопада 2016 р.), VIII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 8 квітня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми кодифікації трудового законодавства України» (м. Київ, 26 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 31 жовтня 2017 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціальне забезпечення» (м. Харків, 29 вересня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 20 жовтня 2017 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Правова реформа: концепція, мета, впровадження» (м. Київ, 23 листопада 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Одеські юридичні читання» (м. Одеса, 10-11 листопада 2017 р.); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Напрями розвитку науки трудового права та права

соціального забезпечення» (м. Харків, 3 листопада 2017 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна університетська правова освіта і наука» (м. Київ, 23 лютого 2018 р.); IX Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 14 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Київ, 20 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «The development of legal sciences: problems and solutions» (м. Каунас, Литва, 27-28 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика» (м. Харків, 5 жовтня 2018 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 26 жовтня 2018 р.); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах» (м. Харків, 16 листопада 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage» (м. Арад, Румунія, 25-26 січня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 90-річчю з дня народження член-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, проф. О.І. Процевського «Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення» (м. Харків, 5 квітня 2019 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі» (м. Київ, 1 березня 2019 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса,

17 травня 2019 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми реалізації прав громадян у сфері праці та соціального забезпечення» (м. Харків, 11 жовтня 2019 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції «Auctoritate magis quam imperio: Юридична наука в громадянському суспільстві» (м. Київ, 30 жовтня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 22 листопада 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Українська правнича наука та її вплив на сучасні реформи» (м. Львів, 6 грудня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Київ, 16 квітня 2020 р.).

Публікації. Основні теоретичні і практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладено в одноособовій монографії «Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: проблеми теорії та практики», в колективній монографії «Актуальні проблеми забезпечення прав людини у сфері праці та соціального захисту», у 22 наукових статтях, з яких 17 статей опубліковано у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 5 статей опубліковано у зарубіжних періодичних виданнях, у тому числі 1 наукова стаття, опублікована у зарубіжному виданні, включеному до наукометричної бази Web of Science Core Collection, а також у 33 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на одинадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (627 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 452 сторінки, з яких основного тексту – 374 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ПРАВО НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ У СИСТЕМІ ПРАВ ЛЮДИНИ

1.1. Право на соціальний захист: загальні риси та юридична своєрідність

Одним з актуальних напрямів досліджень сучасної науки права соціального забезпечення є розроблення ефективного галузевого механізму забезпечення права на соціальний захист, що передбачає його утвердження, реалізацію, охорону та захист у разі порушення, невизнання чи оспорення.

Ситуація, що склалася у сфері забезпечення права на соціальний захист, зумовила зміну предмету права соціального забезпечення шляхом розширення переліку суспільних відносин, що регулюються цією галуззю права. У зв'язку з цим, варто відзначити позицію С.М. Прилипка, який слушно підкреслює, що «у сучасних умовах до предмета права соціального забезпечення включається все більше коло відносин, які раніше не були характерні для цієї галузі права, зокрема щодо здійснення заходів соціального захисту суб'єктами недержавної форми власності, як правило, на підставі договору, фізичним особами тощо» [355, с. 21-22]. Такі зміни у предметі регулювання права соціального забезпечення зумовлені розширенням переліку правомочностей у структурі суб'єктивного права, яке здійснюється у відповідних правовідносинах.

Варто констатувати, що право на соціальний захист є комплексним правом людини, яке включає в себе менш об'ємні за змістом права щодо призначення і здійснення конкретних видів соціального захисту, якими є: грошові виплати, соціальне обслуговування, соціальні пільги, натуральна допомога, медична допомога, забезпечення лікарськими препаратами та виробами медичного призначення, житлові субсидії.

При цьому, кожен з вищеназваних видів соціального захисту є надзвичайно різноманітним. Мова йде, наприклад, про відмінності у джерелах фінансування грошових виплат, диференціацію їх розміру залежно від складності наслідків соціального ризику, правового статусу отримувача тощо. Водночас кожне з наведених прав та право на соціальний захист загалом спрямовані на задоволення

інтересу людини щодо отримання конкретних матеріальних благ та/або комплексу нематеріальних заходів (видів соціального захисту) з метою попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків або адаптації до нових умов життєдіяльності людини чи сім'ї.

На нашу думку, саме «комплексність права на соціальний захист є визначальною особливістю права, закріпленого у ст. 46 Конституції України. Такий висновок пов'язаний з тим, що у сучасних умовах кількість обставин, що визнаються значимими, з настанням яких людина набуває повної правосуб'єктності у сфері соціального захисту, з кожним роком збільшується. Відповідно їх несприятливі наслідки об'єктивно не можуть мати навіть подібної правової природи» [69, с. 172]. У зв'язку з цим закономірним є висновок, що одного універсального заходу соціального захисту, який би міг попередити, подолати та/або пом'якшити несприятливі наслідки всіх соціальних ризиків, адаптувати людину до нових умов її життєдіяльності, немає та не може бути. Водночас з огляду на єдину правову природу, цільову направленість та в цілому уніфікований механізм забезпечення кожного з названих вище прав у сфері соціального захисту, на нашу думку, недоцільним є визнання кожного з таких прав самостійним суб'єктивним правом людини.

З огляду на закріплення на конституційному рівні саме права на соціальний захист, особливості національної системи соціального захисту та соціально-забезпечувального законодавства, варто дійти висновку, що право на соціальний захист є комплексним та здійснюється шляхом реалізації у випадку настання (загрози настання) конкретного соціального ризику відповідного права на соціальне забезпечення та права на попередження настання соціальних ризиків шляхом отримання передбачених нормативно-правовими актами видів соціального захисту.

На конституційному рівні право на соціальний захист закріплено виключно за громадянами України [244]. Аналізуючи зміст цього конституційного положення без взаємозв'язку з іншими правовими нормами, можна було б дійти

висновку, що право на соціальний захист є правом громадянина, що було б не зовсім вірним.

Як відзначає О.Ф. Скакун, «права громадянина передбачають наявність громадянства, тобто особливий зв'язок людини і держави, закріплюються в законодавстві і перебувають під захистом держави, громадянином якої є ця особа, а їх реалізація охоплює сферу відносин індивіда з державою» [547, с. 175]. Загалом кожна з названих характеристик прав громадянина може бути віднесена до права на соціальний захист, оскільки Конституцією України (ст. 46) однією з умов наділення правом на соціальний захист визначено наявність у особи громадянства.

На відміну від прав громадянина, права людини – це такі права, які належать кожному, незалежно від його громадянської приналежності [574, с. 171]. Розкриваючи правову природу прав людини, С.С. Алексєєв зазначає, що «це природні можливості індивіда, які покликані забезпечити його життя, людське достоїнство та свободу діяльності в усіх сферах суспільного життя» [35, с. 305]. Науковець вказує, що держава лише закріплює права людини у законодавстві та забезпечує їх ефективне здійснення, проте, на відміну від прав громадянина, не наділяє ними. Права людини існують незалежно від їх державного визнання чи законодавчого закріплення, вони частіше за все є природними невід'ємними правами або похідними від них.

Права людини віднесені міжнародним співтовариством до загальновизнаних принципів та норм міжнародного права, як наслідок, вони мають обов'язково забезпечуватися усіма державами світу незалежно від їх соціально-економічного устрою для людей, що проживають у державі, та гарантуватися на конституційному та законодавчому рівнях. Відповідно, держава бере на себе зобов'язання не тільки перед міжнародним співтовариством, але й перед усіма, хто перебуває під її юрисдикцією. Визнання прав людини цінністю на міжнародному рівні призводить до звуження сфери, в рамках якої конкретна держава може діяти на власний розсуд, незалежно від світової суспільної думки. Це означає, що права людини в значній мірі вийшли за межі внутрішньої компетенції держави, що підтверджується можливістю застосування не лише національних, але й

міжнародних механізмів захисту порушених чи невизнаних прав людини [574, с. 171]. Водночас права громадянина захищаються виключно державою, правовий зв'язок з якою має фізична особа.

Таким чином, з огляду на проаналізовані особливості прав людини, можна дійти висновку, що право на соціальний захист належить все ж таки до категорії саме таких прав.

По-перше, досліджуване право є похідним від права на життя, оскільки у ситуації, коли людина чи сім'я опинилась у стані економічної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя, спричинених соціальним ризиком, саме від належного здійснення заходів соціального захисту часто залежить збереження життя людини та кожного члена її сім'ї.

По-друге, право на соціальний захист закріплене на міжнародному рівні більшістю міжнародно-правових актів, що визначають стандарти соціально-економічних прав людини. Визначаючи структуру права на соціальний захист на національному рівні, кожна держава обмежена стандартами цього права, визначеними у положеннях численних міжнародно-правових актів, зобов'язання щодо виконання яких нею взяті на себе при підписанні (приєднані) міжнародного договору, та може виключно розширювати їх.

Варто звернути увагу, що у всіх положеннях міжнародних договорів право на соціальний захист (право на соціальне забезпечення) визнається за людьми на відміну від ст. 46 Конституції України. Аналогічна ситуація з закріпленням на конституційному рівні права на соціальний захист виключно за громадянами склалася і в деяких зарубіжних країнах. Так, наприклад, ст. 47 Конституції Республіки Білорусь передбачено, що право на соціальне забезпечення в старості, у випадку хвороби, інвалідності, втрати працездатності, втрати годувальника та в інших випадках, передбачених законом, гарантується громадянам цієї держави [212], у ст. 67 Конституції Республіки Польща визначено, що громадянин має право на соціальне забезпечення у випадку непрацездатності внаслідок хвороби або інвалідності, а також по досягненні пенсійного віку [17], ст. 47 Конституції Республіки Молдова також передбачено, що право на соціальне забезпечення на

випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості або в інших випадках втрати засобів до існування з незалежних від особи обставин мають виключно громадяни Республіки Молдова [242].

На відміну від названих держав, де право на соціальний захист конституційними нормами гарантовано виключно громадянам, ст. 39 Конституції Російської Федерації закріплено, що право на соціальне забезпечення за віком, у випадку хвороби, інвалідності, втрати годувальника, для виховання дітей та в інших випадках, установлених законом, гарантується для кожного [243], ст. 24 Конституції Республіки Казахстан також закріплено право кожного на соціальний захист від безробіття [241] і т.д.

Тим не менше, названі відмінності у конституційному закріпленні права на соціальний захист не свідчать про наявність дискримінації у цій сфері за ознакою громадянства, а є виключно особливостями правотворчої практики. Так, у ст. 26 Конституції України визначено, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Положення аналогічного змісту закріплені ст. 11 Конституції Республіки Білорусь, ст. 37 Конституції Республіки Польща, ст. 19 Конституції Республіки Молдова. Таким чином, хоча формально у названих країнах, зокрема в Україні, на конституційному рівні право на соціальний захист визнається виключно за громадянами, тим не менше, виходячи з загального змісту законодавства цим правом наділені всі без виключення фізичні особи, які на законних підставах перебувають (проживають) на території держави, що підтверджується положеннями галузевих нормативно-правових актів, зокрема, Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», Закону України «Про соціальні послуги» тощо, відповідно до яких право на соціальний захист мають як громадяни, так і іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах проживають або перебувають на території України, а також біженці та особи, які потребують

додаткового захисту.

Водночас не можна не відзначити, що у сучасних умовах грані між правами людини і правами громадянина все більше розмиваються у зв'язку з тим, що основні права людини вже давно визнані усіма розвиненими демократичними державами і одночасно виступають в якості прав громадянина. Крім того, не дивлячись на природно-правовий характер більшості прав людини, їх ефективне здійснення залежить виключно від забезпеченості з боку держави. Особливе значення це твердження має для апатридів, які взагалі не мають статусу громадянина, а, отже, можуть формально володіти лише правами людини, тим не менше, вони перебувають під юрисдикцією певної держави та, відповідно, підпадають під сферу дії норм національного законодавства та міжнародного права.

Не дивлячись на той факт, що право на соціальний захист є правом людини, варто констатувати, що всупереч прогресу розширення соціального захисту у багатьох регіонах світу, це право для більшої частини населення земної кулі не є частиною реального життя. Лише 45% населення світу користується правом хоча б на один вид соціального захисту, інші ж 55% тобто 4 млрд. людей залишаються соціально незахищеними. За оцінкою Міжнародної організації праці тільки 29% населення світу охоплені всесторонньою системою соціального захисту, яка включає в себе право на отримання усіх видів соціального захисту, починаючи з дитячих та сімейних допомог і до пенсій за віком. Водночас значна більшість (71% або 5,2 млрд. людей) позбавлені права на соціальний захист або здійснюють його лише частково [176].

У науці права соціального забезпечення актуальним залишається питання щодо визначення джерела походження права на соціальний захист та включення його до групи природних чи позитивних прав людини. Так, у сучасній правовій науці склалися та продовжують розвиватися наукові позиції, відповідно до яких походження прав людини пов'язують з: 1) самою природою людини або фактом її народження (таку точну зору відстоюють представники природного права);

2) законами держави (так стверджують представники позитивного права) [142, с. 10].

Прихильники природного права зазначають, що права людини належать їй від природи, особа володіє ними з моменту народження та не може бути позбавлена таких прав. Відповідно завданнями держави є виключно захист таких прав та запобігання їх порушенню.

Прихильники іншого наукового підходу обґрунтовують тезу про те, що свої права людина отримує від суспільства і держави, оскільки вони походять або від волі останньої, або від соціальності людини, природа цих прав патерналістська. Використання та виконання цих прав самостійно управомоченою особою неможливе, оскільки передбачає у будь-якому випадку необхідність здійснення іншою особою (юридичною або фізичною) певних дій, спрямованих на задоволення інтересу першої.

Саме позитивістська ідея визначення правової природи прав людини була превалюючою в національній юридичній науці у період існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Водночас, варто констатувати, що перехід українського суспільства на шлях перетворення спонукав до зміни уявлення про права і свободи людини, призвів до усвідомлення того, що правосуб'єктність індивідів, їх права і свободи, правовий характер їх взаємовідносин з владою – це не продукт волі політичної влади, а суттєва складова суспільних відносин і права [574, с. 172]. Так, вже наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст. у міжнародних деклараціях, конвенціях і угодах, національних деклараціях і конституціях природні права почали набувати позитивного статусу. Це сталося внаслідок різких перемін у цінностях та у зв'язку зі значними порушеннями прав людини. Водночас закріплення природних прав людини у позитивному праві не припиняє їх дійсність як природних прав людини. Така нормотворча практика покликана надати їм зрозумілу форму, доступну усім людям, створити інституції для нагляду за їх порушенням [16, с. 31].

У сучасних умовах різноманітності суспільних відносин не можна однозначно говорити, що всі права людини належать до природних або позитивних

прав, що підвищує актуальність визначення джерела походження права на соціальний захист.

Л. Расказов та І. Упоров сформулювали чотири критерії віднесення прав людини до категорії природних. Ними, на думку вчених, є: 1) виникнення права з моменту народження; 2) невід'ємність (невідчужуваність) права; 3) вираження найбільш істотних можливостей розвитку людини; 4) безпосередній та об'єктивний характер (тобто для їх реалізації непотрібний жоден правозастосовний акт та їх реалізація здійснюється незалежно від волі людини) [463, с.с. 15, 17].

Водночас варто погодитися з позицією Б.В. Малишева, який зазначає, що сформовані Л. Расказовим та І. Упоровим критерії віднесення прав людини до категорії природних потребують уточнення. На думку науковця, така ознака прав людини як невід'ємність (невідчужуваність) не свідчить про будь-які особливості прав людини цього виду, оскільки всі основні права особи є невідчужуваними і непорушними [287, с. 28].

Крім того, спірною видається визначена Л. Расказовим та І. Упоровим така особливість природних прав людини як їх виникнення з моменту народження, що пов'язано з концепцією правоздатності особи, якою є передбачена нормами права здатність (можливість) індивіда мати суб'єктивні юридичні права і виконувати суб'єктивні юридичні обов'язки. Так, момент виникнення правоздатності у особи, а, отже, і момент наділення її суб'єктивними юридичними правами, пов'язаний з фактом її народження. При цьому варто звернути увагу, що на відміну від здатності індивіда своїми усвідомленими діями здійснювати (використовувати і виконувати) суб'єктивні права та обов'язки (дієздатності), виникнення та обсяг якої залежить від виду прав особи, правоздатність має загальний характер, тобто у момент народження у людини виникає здатність мати всі без виключення суб'єктивні права як природні, так і позитивні. До аналогічного висновку дійшла під час дослідження моменту виникнення правоздатності суб'єктів правовідносин соціального забезпечення С.М. Синчук [541, с. 66].

Крім того, Б.В. Малишев пропонує доповнити ознаки природних прав людини таким критерієм як «природність», що відображатиме походження

природних прав саме від природи людини як індивіда [287, с. 28]. Природність, на думку Д.А. Гудима, обумовлює те, що призначення природних прав полягає у задоволенні виключно інтересів суб'єкта, абстрагованого носія цих прав від інших суб'єктів, суспільства, суспільних груп та держави [146, с. 52-60].

Таким чином, варто зробити висновок, що право на соціальний захист є позитивним правом людини, яке походить від природного права на життя, закріплене на міжнародно-правовому та конституційному рівні, реалізація якого відбувається шляхом здійснення уповноваженими суб'єктами незалежно від форми власності та виду господарювання своїх функцій, визначених нормативно. При цьому в результаті забезпечення людини (сім'ї) конкретним видом соціального захисту задовольняється не лише інтерес управомоченої особи щодо його отримання з метою подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності, але й суспільні та державні інтереси щодо забезпечення соціальної безпеки громадян, необхідних і достатніх умов для реалізації соціальних прав людини і громадянина [260, с. 36].

Право на соціальний захист належить до категорії суб'єктивних прав людини та закріплюється в міжнародно-правових актах, актах національного законодавства, договірних актах як міра можливої поведінки, спрямована на задоволення інтересу щодо отримання комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності шляхом здійснення обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності й господарювання. У зв'язку з цим важливим та цікавим видається питання щодо визначення місця права на соціальний захист у правовому статусі людини.

О.Ф. Скакун підкреслює, що «до 60-х років XX ст. у вітчизняній юридичній науці правовий статус ототожнювався з правоздатністю. Мотивувалося це тим, що правовий статус і правоздатність виникають і припиняються у суб'єкта одночасно, що вони є в однаковій мірі невідчужуваними» [547, с. 386]. З подальшим розвитком правової науки в 70-80-х рр. XX ст. категорія «правовий статус» отримали широку

розробку в працях вчених-правознавців.

Так, на думку М.І. Матузова, О.В. Малько, «правовий статус людини – це складна, збірна категорія, що визначає весь комплекс зв'язків людини з суспільством, державою, колективом, іншими людьми» [573, с. 93].

Конкретизує поняття правового статусу людини І.С. Окунєв, який вказує, що «правовий статус суб'єкта права є складовою частиною соціального статусу, що визначає правове становище суб'єкта права щодо інших суб'єктів, має офіційне визнання з боку держави, формальну визначеність, характеризується системністю, стабільністю та обумовлений існуючою системою суспільних відносин» [319, с. 5].

С.В. Бабенко доходить висновку, що правовий статус особи є однією з найважливіших політико-правових категорій, що представляє собою «сукупність прав, свобод, обов'язків та відповідальності, які визнаються державою, закріплюються у нормативно-правових актах та гарантуються законами, відповідно до яких людина як суб'єкт права координує свою поведінку в суспільстві» [45, с. 173].

Як не існує одного загальновизнаного визначення поняття «правовий статус особистості», так у науковій літературі продовжують існувати різні точки зору щодо визначення структури цього правового явища, що пов'язані з: 1) ототожненням правого статусу людини з її правосуб'єктністю [285, с. 19]; 2) визнанням правового статусу сукупністю прав та обов'язків людини [350, с. 91]; 3) включенням до правового статусу людини правових норм, правовідносин, суб'єктивних прав, свобод та обов'язків, громадянства, правових принципів і юридичних гарантій, законних інтересів, правосуб'єктності, юридичної відповідальності [221, с. 149]; 4) визнанням структурними елементами правового статусу людини правосуб'єктності, яка характеризується єдністю певних складових (правоздатність, дієздатність); системи прав, обов'язків та законних інтересів; системи гарантій прав і обов'язків суб'єктів права; юридично відповідальності [319, с. 7] тощо.

Водночас всі науковці погоджуються, що основу правового статусу людини становлять її права, свободи і обов'язки, закріплені в конституції та інших

законодавчих актах. Це головним чином і визначає правове становище людини в суспільстві, її роль, можливості тощо. Варто констатувати, що держава крім закріплення на законодавчому рівні основних прав, свобод та обов'язків людини має також забезпечити їх ефективне здійснення та захист, що дозволить уникнути виникнення передумов посилення правового нігілізму у суспільній правосвідомості. Таким чином, для визначення правового статусу особистості фундаментальне значення мають не лише права та свободи людини, але й механізм їх забезпечення.

Окремо варто звернути увагу, що загальний правовий статус особистості є ідеальною правовою категорію, що визначає положення людини відносно інших суб'єктів права без прив'язки до конкретних правовідносин. Конкретний же зміст правого статусу фізичної особи визначається інтересом, з метою задоволення якого особа вступає у відповідні правовідносини. До аналогічного висновку дійшов також І.С. Окунєв [319, с. 6].

Так, право на соціальний захист спрямоване на задоволення інтересу людини (сім'ї) щодо забезпечення конкретним видом соціального захисту з метою попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності. Відповідно саме інтерес зумовлює наявність у людини конкретних прав у сфері соціального забезпечення (структурних елементів комплексного права на соціальний захист), формування чіткого переліку їх гарантій та можливих заходів відповідальності, а також момент його (інтересу) виникнення визначає момент наділення особистості відповідним правовим статусом суб'єкта соціально-забезпечувальних правовідносин.

Таким чином, право на соціальний захист входить до загального правого статусу особи, оскільки є фундаментальним (основним) правом людини, визнаним на міжнародному та національному рівнях, ефективне забезпечення якого для кожного в глобальному аспекті забезпечує виконання державою своєї соціальної функції. Водночас зміст правового статусу особи у соціально-забезпечувальних правовідносинах залежить від інтересу, на задоволення якого спрямоване здійснення права на соціальний захист, що дозволяє зробити висновок про подвійне

значення досліджуваного права для правового статусу управомоченої особи у правовідносинах, що становлять основу предмету права соціального забезпечення. З одного боку, право на соціальний захист є одним із структурних елементів правового статусу відповідного виду, а з іншого саме інтерес, на задоволення якого спрямоване це право, визначає напрямки координації суб'єктом своєї поведінки у суспільстві.

На думку О.Ф. Скакун, найзагальнішим критерієм класифікації прав людини є механізм здійснення свободи особи та засобів її забезпечення з боку держави, відповідно до якого права людини поділяються на негативні і позитивні [547, с.с. 176-178]. Негативні права полягають у праві індивіда на захист від якогось втручання, у тому числі й державного, у здійснення громадянських (як члена громадянського суспільства) і політичних (як учасника політичного життя) прав. Ці права охороняють людину від небажаних і таких, що порушують свободу особи, втручань і обмежень. На відміну від негативних прав, позитивні права фіксують забезпечувані державою права індивіда на поліпшення свого становища і підвищення культурного статусу. До них належать: право на освіту, право на інтелектуальну власність, право на вільне використання своїх здібностей і майна, право на сприятливе довкілля, право на охорону здоров'я і медичну допомогу, право на соціальний захист тощо.

Таким чином, право на соціальний захист належить до позитивних прав людини, здійснення якого залежить, у першу чергу, від виконання своїх позитивних зобов'язань державою в особі уповноважених суб'єктів.

Водночас з другої половини XX ст. у системі права більшості країн світу починає розвиватися та поступово стає домінуючим принципово новий підхід до конструкції позитивних зобов'язань держави, які поширюються і на негативні права. З іншого боку – окремі позитивні права забезпечуються державою шляхом захисту від будь-якого втручання, у тому числі й державного. Як зазначає С.В. Шевчук, «класична ліберальна ідея про те, що негативним правам кореспондує негативний обов'язок держави не заважати в їх реалізації, модифікується позитивним обов'язком держави щодо їх належної реалізації та

гарантії, що пов’язано з юридизацією суспільного життя, де кожне право людини забезпечуються в рамках конкретного процесу» [607, с. 55].

Право на соціальний захист як позитивне право людини передбачає обов’язки держави в особі уповноважених суб’єктів вчиняти активні дії, спрямовані на забезпечення, захист та сприяння його здійсненню [91, с. 449]. При цьому відповідні зобов’язання в повній мірі не повинні та не можуть бути нормативно закріплені, що пов’язано з їх нерозривним поєднанням зі структурою самого права, забезпеченого загальним обов’язком держави щодо його гарантування. По-друге, перелік позитивних зобов’язань не може бути заздалегідь чітко закріплений, оскільки залежить від кожного конкретного випадку, обумовлений балансом приватних та публічних інтересів, наявними ресурсам та пріоритетами, і головне, принципом ефективності прав людини, кінцевою метою якого є забезпечення прав не тільки dejure, але і defacto [595, с. 18].

З вищевикладеного випливає неможливість закріплення вичерпних зобов’язань у сфері забезпечення права на соціальний захист з огляду на особливості його здійснення залежно від організаційно-правових форм. Так, у ситуації, коли мова йде про недержавний соціальний захист, держава має утримуватися від втручання у здійснення людиною досліджуваного права в рамках відповідної організаційно-правової форми соціального захисту, оскільки основним принципом, на якому ґрунтується відповідний процес, є добровільність. Водночас відповідно до ст. 4 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року недержавне пенсійне забезпечення в Україні здійснюється на законодавчо визначених умовах [451]. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року надавачі соціальних послуг, які можуть належати до державного, комунального або недержавного секторів, провадять свою діяльність відповідно до законодавства про соціальні послуги [440].

У зв’язку з цим очевидною видається характеристика зобов’язань держави щодо забезпечення права на соціальний захист як таких, що по суті вимагають від національних органів влади вжити всіх прийнятних (розумних) та належних засобів (англ. reasonable and appropriate measures) для гарантування цього

основоположного права у кожному конкретному випадку [1, с.с. 6-7].

Одним з загальноприйнятих критеріїв поділу прав і свобод людини є сфери життєдіяльності людини, в яких реалізуються ті чи інші її інтереси і потреби. Відповідно до цього критерію виділяють особисті, економічні, політичні, соціальні, культурні, екологічні та інформаційні права [572, с. 356]. Аналогічної позиції за виключенням виокремлення інформаційних прав людини дотримується О.Ф. Скакун [547, с. 178]. На думку В.К. Бабаєва, людина може бути наділена виключно особистими, політичними та соціально-економічними правами [574, с. 176]. Думку про те, що права і свободи людини поділяються на соціально-економічні, політичні, цивільні, культурні і особисті відстоюють М.І. Матузов і О.В. Малько [573, с. 94].

Право на соціальний захист належить до соціальних прав людини, механізм забезпечення яких розроблений для створення умов гідного життя кожної особи, забезпечення підтримки й розвитку людської сутності [88, с. 127].

Як визначено у юридичному словнику саме спрямування права на забезпечення людині достойного рівня життя є визначальною ознакою соціальних прав людини [533, с. 230]. Майже аналогічне значення соціальних прав визначено у Загальній декларації прав людини 1948 року, відповідно до Преамбули якої права людини мають сприяти соціальному прогресу й поліпшенню умов життя при більшій свободі особи, при цьому їх здійснення залежить від структури й ресурсів кожної держави [192].

Як стверджує О.Ф. Скакун, «соціальні права людини – це можливості (свободи) особи вільно розпоряджатися своєю робочою силою, використовувати її самостійно або згідно з трудовим договором, тобто право на вільну працю (вибір виду діяльності, нешкідливі умови праці, гарантований мінімальний розмір заробітної плати тощо), право на соціальне забезпечення, відпочинок, освіту, гідний рівень життя тощо» [547, с. 196]. Тим не менше, проводячи характеристику соціальних прав людини, науковець надає лише їх перелік, не визначаючи правову природу, без вказівки на їх особливості.

Намагався розкрити зміст соціальних прав людини французький науковець Н. Дельпере, на думку якого, соціальні права спрямовані на забезпечення кожному безпечного існування з можливістю самовираження та активного залучення у суспільне життя. Соціальні права, на переконання вченого, повинні забезпечувати свободу, рівність та гідність людської особистості без жодних обмежень [155, с. 35].

Цілком обґрунтованою також видається позиція П.М. Рабіновича, який визначає соціальні права як «певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку у конкретно історичних умовах, зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства та мають бути загальними, рівними для всіх людей» [456, с. 16].

Полеміка серед науковців щодо визначення правової природи соціальних прав людини має наслідком відсутність чітко визначених гарантій їх забезпечення. Ця обставина зумовлена тим, що більшість соціальних прав, у тому числі й право на соціальних захист, повинні лише визнаватися державою і нею гарантуватися, тим не менше, такі права підлягають не лише фіксації, а й детальній правовій регламентації та розробці особливого дієвого механізму їх здійснення, охорони та захисту. Вони не реалізуються автоматично, а потребують значних коштів і відповідних рішень компетентних органів.

Так, наприклад, актами ООН, МОП, Ради Європи покладаються на держави-члени зобов’язання забезпечувати, наприклад, «право на соціальний захист за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави», «повне дотримання права на соціальний захист усіма належними способами у максимальних межах наявних ресурсів» і т. ін. Такі зобов’язання є надто розмитими, а оцінка їх виконання має ознаки суб’єктивізму. Як наслідок, цілком логічним є висновок про відсутність закріплених на національному та міжнародному рівнях чітко визначених та ефективних гарантій права на соціальний захист.

Відсутність чітких формулювань у визначенні змісту окремих компонентів права на соціальний захист (права на грошові виплати, права на соціальне

обслуговування тощо) має наслідком наявність значних перешкод у можливості їх реалізації з огляду на обмеженість економічних ресурсів. Прикладом цього може стати закріплене ст. 86 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року [427] право прокурорів на перерахунок пенсії за вислугу років, умови та порядок проведення якого мають визначатися Кабінетом Міністрів України, проте, які до цього часу не встановлені. З урахуванням відсутності відповідної постанови Кабінету Міністрів України право на пенсійне забезпечення прокурорів як складова їх права на соціальний захист не може бути реалізоване.

Тим не менше, не дивлячись на теоретичні та практичні проблеми у сфері забезпечення права на соціальний захист, варто відзначити його значну соціальну спрямованість, яка полягає у створенні для людей/сімей, які опинилися у станах матеріальної незабезпеченості чи соціального неблагополуччя, зумовлених соціальним ризиком, достойного рівня життя [92, с. 75].

Виходячи з такого розуміння соціальних прав людини та з урахуванням механізму їх забезпечення у сучасній Україні, можна визначити особливості права на соціальний захист як соціального права людини, до яких належать: відсутність одноманітного теоретичного обґрунтування сутності права на соціальний захист як соціального права людини; відсутність чітко визначених гарантій забезпечення права на соціальний захист; значна декларативність права на соціальний захист, закріпленого у нормативно-правових актах України; наявність нечітких, оціночних формулювань при визначенні структури права на соціальний захист у законодавстві (достатній життєвий рівень, максимальне сприяння тощо); мінімальна забезпеченість права на соціальний захист економічними чинниками; обмеження здійснення права на соціальний захист наявним рівнем розвитку суспільства та економіки держави; спрямованість на забезпечення достойного рівня життя людини.

З урахуванням вищевикладеного можна з упевненістю говорити про те, що право на соціальний захист належить до соціальних прав людини, механізм забезпечення яких розроблений для створення умов гідного життя кожної особи, створення умов для підтримки і розвитку людської сутності.

Важливою особливістю соціальних прав є те, що вони, як правило, мають похідний характер від так званих класичних прав. Так, І.Я. Сенюта вказує, що «право на охорону здоров'я є конкретизацією права на життя як природного права особи, оскільки відображає загальнолюдські цінності турботи про збереження фізіологічного та психологічного здоров'я особи, слугує фундаментом для формування людини у фізичному й психоемоційному відношенні» [537, с. 125]. Аналогічного висновку можна дійти під час характеристики права на соціальний захист.

Так, одним із заходів соціального захисту є виплата державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 року [371]. Право на цю грошову виплату мають сім'ї, які постійно проживають на території України та з поважних або незалежних від них причин мають середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї, що обчислюється для кожної сім'ї залежно від її складу як сума прожиткових мінімумів, розрахованих та затверджених відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення.

Статтею 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року [429] закріплено поняття прожиткового мінімуму, яким визнається «вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особи».

Таким чином, право на державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям мають родини, у яких з об'єктивних або незалежних від них обставин рівень доходу не дозволяє забезпечити для кожного члена сім'ї набір продуктів харчування, необхідний для нормального функціонування організму людини та збереження її здоров'я, мінімальні набори непродовольчих товарів та послуг, необхідні для задоволення основних соціальних та культурних потреб. Відповідно у ситуації, коли особа у зв'язку з обмеженими фінансовими ресурсами не може

придбати вищезазначені товари та послуги, під загрозою опиняється її здоров'я та життя (через можливість припинення функціонування важливих систем організму людини, що забезпечують життєздатність, у зв'язку з незбалансованим харчуванням / його відсутністю), честь і гідність (через відчуття відсутності власної значущості для суспільства з точки зору моральних, духовних якостей, у зв'язку з обмеженістю у доступі до соціальних, культурних благ).

Право на соціальний захист належить до основних прав людини, яким є гарантована законом міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей [547, с. 172].

Як зазначає О.Ф. Скакун, ознаками основних прав людини є: 1) можливості (свободи) людини діяти певним чином або утримуватися від певних дій, спрямовані на задоволення потреб, без яких вона не в змозі нормально існувати і розвиватися; 2) можливості, які не обмежені територією держави (позатериторіальні) і не залежать від національної належності людини (наднаціональні): вони належать їй уже в силу того, що вона є людиною. Вони походять від природи людини і покликані формувати та підтримувати в людині почуття власної гідності, її індивідуальність; 3) можливості, що є залежними (у плані здійснення) від можливостей суспільства – рівня його економічного, політико-соціального, духовно-культурного розвитку; 4) можливості, що мають правовий характер, оскільки внесені до законодавчих актів, які створені в межах держави і на міжнародному рівні. Визнання, дотримання, охорона і захист державами (у результаті угод) основних прав людини, закріплених на міжнародному рівні, є свідченням про те, що вони стали не лише об'єктом міжнародного регулювання, але й міжнародними стандартами [547, с. 173].

Кожна з названих особливостей притаманна праву на соціальний захист. Так, лише здійснення досліджуваного права у випадку настання соціального ризику забезпечує особі гідні умови існування та розвитку, що пов'язано з: забезпеченням мінімального рівня доходу; наданням заходів сприяння у визначених сферах

діяльності; створенням умов, що дозволять особі зберегти максимальну самостійність у процесі життєдіяльності (уникнути залежності від постійного стороннього догляду); здійснення заходів, пов’язаних з забезпеченням самостійного виходу із стану матеріальної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя тощо.

Право на соціальний захист є позатериторіальним, оскільки належить людині незалежно від місця її постійного проживання та факту наявності у неї правового зв’язку з іншою державою. Досліджуване право визнається всіма цивілізованими державами світу не лише за своїми громадянами, але й за іноземцями та особами без громадянства.

По-друге, більшістю міжнародно-правових актів, що визначають стандарти права на соціальний захист, закріплено принцип збереження прав у сфері соціального забезпечення, що передбачає збереження набутих прав і прав, що набуваються щодо всіх сфер соціального захисту, як обумовлених, так і не обумовлених сплатою внесків, а також пов’язаних з обов’язками, покладеними законодавством на підприємства, механізм здійснення яких визначається дво- чи багатосторонніми угодами, які гарантують виконання зобов’язань на умовах, визначених взаємною угодою відповідних держав.

Структура права на соціальний захист у сучасних умовах суттєво відрізняються від тих правомочностей, що були визначені законодавством у період, наприклад, існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що пов’язано з низкою факторів, серед яких: розширення потреб, з метою задоволення яких людина здійснює це право; поява нових соціальних ризиків – обставин, у разі настання яких людина здатна реалізовувати право на соціальний захист; визначення нормативно-правовими актами значно більшого переліку джерел фінансування заходів соціального захисту і т.д. У зв’язку з цим цілком обґрунтованим видається висновок, що здійснення права на соціальний захист перебуває у нерозривному зв’язку з рівнем розвитку суспільства, оскільки чим стрімкіший буде його розвиток, тим багатоаспектнішою буде структура досліджуваного права, ефективнішим механізм його здійснення.

Крім того, право на соціальний захист закріплене у численних нормативно-правових актах. Так, право на соціальний захист закріплене в ст. 46 Конституції України. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ та організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

З метою більш ефективного утвердження права на соціальний захист Верховною Радою України ратифікована (відповідно, є частиною національного законодавства) низка міжнародно-правових актів універсального, європейського та партикулярного рівнів, прийнята значна кількість актів національного законодавства. У зв'язку з трансформацією суспільних відносин, що становлять предмет права соціального забезпечення, право на соціальний захист у сучасних умовах закріплене не лише на загальнодержавному рівні, а й на муніципальному (рівні органів місцевого самоврядування) чи локальному (рівні конкретного підприємства, установи, організації) рівнях, а також може бути передбачене в договорі. У такому разі структура цього права може суттєво відрізнятись від права на соціальний захист, гарантованого на національному рівні, залежно від суб'єктів, інтересу, на задоволення якого право спрямоване, його обсягу тощо.

Невирішеним залишається питання щодо віднесення права на соціальний захист до категорії індивідуальних чи колективних прав, що пов'язано з науковою дискусією щодо можливості визнання сім'ї управомоченим суб'єктом соціально-забезпечувальних правовідносин, у яких здійснюється досліджуване право.

Так, тривалий час загальноприйнятою вважалася позиція, згідно з якою право на соціальний захист визнавалося виключно індивідуальним правом. Так, Б.К. Бегічев, підтримуючи позицію О.С. Іоффе, М.Д. Шаргородського, зазначав, що сім'я не може бути визнана цілісним суб'єктом права соціального забезпечення, оскільки не визнається таким жодною галуззю радянського права [49, с. 53]. В.А. Порошина, підтримуючи цю точку зору, вказувала, що такі якості як непрацездатність та перебування на утриманні притаманні виключно фізичним

особам – членам сім'ї, при цьому не можуть бути органічно перенесені на сім'ю в цілому як суб'єкт відповідних правовідносин [333, с. 19].

Тим не менше, як влучно зазначає Е.Г. Тучкова, існування вказаних наукових позицій було цілком обґрунтованим з огляду на зміст соціально-забезпечувального законодавства того періоду, в якому для регулювання пенсій у зв'язку з втратою годувальника використовувалися категорія «член сім'ї» та «сім'я» без визначення їх співвідношення та характеристик [447, с. 249]. У подальшому в зв'язку із запровадженням у системі соціального захисту грошових виплат для малозабезпечених, неповних сімей, сімей з дітьми О.Ф. Чернишовою, однією з перших, було доведено, що правом на соціальний захист наділені саме багатодітні та неповні сім'ї, оскільки відповідне право було зумовлено фактами малозабезпеченості та перебуванням на утриманні родини дитини, багатодітності, народження дитини поза шлюбними відносинами. Крім того, отримані грошові кошти мали цільове спрямування, зараховувалися до сімейного бюджету та не могли визнаватися об'єктом власності матері, у разі неможливості отримання відповідної допомоги матір'ю за її призначенням міг звернутися батько або опікун [600, с.с. 14-15].

Заперечуючи вище названі доводи, Р.І. Іванова наполягала на тому, що все ж таки єдиним управомоченим суб'єктом соціально-забезпечувальних правовідносин щодо забезпечення «сімейними» допомогами є фізична особа, оскільки в одних випадках правом на отримання відповідних грошових виплат наділена дитина, а в інших – матір [204, с. 106].

У сучасних же умовах більшість науковців погоджуються, що сім'я є суб'єктом права на соціальний захист. Так, О.І. Кульчицька зазначає, що сім'я є суб'єктом права соціального забезпечення у тих випадках, коли законодавство визначає її не як сукупність окремих громадян, кожен з яких наділений правовим статусом у сфері соціального забезпечення, а як єдине ціле, об'єднання осіб, яке наділене власним галузевим правовим статусом [264, с. 8]. Г.О. Яковлєва також зазначає, що правосуб'єктність сім'ї у праві соціального забезпечення не може розглядатися як механічна сума змісту та обсягу правосуб'єктності її членів [626,

с. 96].

Розвиваючи цю позицію, С.М. Синчук вказує, що «сім'я як цілісний колективний суб'єкт може здійснити право на соціальний захист, якщо наслідки соціального ризику є спільним для всіх її членів, а вид соціально-забезпечувального надання призначається та здійснюється щодо всіх членів сім'ї одночасно. Сім'я набуває статусу соціально-правоможного суб'єкта, на думку вченої, також у тому випадку, коли соціального ризику зазнав один з її членів, однак наслідки є вагомими для всієї сім'ї та зумовлюють спільну соціальну потребу» [541, с. 114]. За таких умов право на соціальний захист є колективним, оскільки нерозривно пов'язане з колективною природою управомоченого суб'єкта.

Звісно, наділення правом на соціальний захист сім'ї безумовно не означає його здійснення особою саме у складі цієї сім'ї. Так, ст. 39 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року визначено, що на вимогу члена сім'ї із загальної суми пенсії у зв'язку з втратою годувальника виділяється його частка, яка виплачується окремо [384].

Водночас окремі категорії сімей, що наділені правом на соціальний захист, можуть здійснити його виключно як колективний суб'єкт. Прикладом може бути отримання багатодітними сім'ями відповідно до ст. 13 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року: 50% знижки на плату за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожного члена сім'ї, який постійно проживає в жилому приміщенні (будинку), та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю); 50% знижки на плату за користування комунальними послугами (газопостачання, електропостачання та інші послуги) та вартості скрапленого балонного газу для побутових потреб у межах норм, визначених законодавством; 50% знижки вартості палива, у тому числі рідкого, в межах норм, визначених законодавством, у разі якщо відповідні будинки не мають центрального опалення; позачергове встановлення квартирних телефонів, абонентна плата за користування якими встановлюється у розмірі 50% від затверджених тарифів [426].

Однак у науці права соціального забезпечення існує й інша точка зору,

відповідно до якої суб'єктом права на отримання соціальних послуг може бути окрема соціальна група (бездомні особи, безпритульні діти, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, внутрішньо переміщені особи тощо), а не конкретний індивід [299, с. 42]. Проте з такою думкою важко погодитись, оскільки в цьому разі відбувається підміна розуміння носія права на соціальний захист (зокрема, його складової – права на соціальне обслуговування) та безпосереднього порядку здійснення цього виду соціального захисту, оскільки в будь-якому разі правовідносини із соціального обслуговування виникають з управомоченою особою індивідуально і вже після цього вона може бути включена в колектив для сумісного отримання окремих видів соціальних послуг (наприклад, утримання в дитячих будинках, надання можливості проживання в соціальних готелях тощо).

Підтвердженням такої позиції є також факт, що право на соціальний захист здійснюється шляхом звернення до зобов'язаного суб'єкта саме управомоченої фізичної особи. У зв'язку з цим варто зазначити, що особливість суб'єктного складу правовідносин, у межах яких відбувається здійснення права на соціальний захист, зумовлює існування у праві соціального забезпечення інституту представництва. Так, досить часто правом на соціальний захист наділені суб'єкти, які не можуть усвідомлювати значення своїх дій і самостійно керувати ними у зв'язку з віком або станом здоров'я (малолітні діти, особи з інвалідністю, особи похилого віку тощо). Крім того, для отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника, державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях, до уповноваженого органу не потрібно звертатися усій сім'ї. У такому разі правомочностями щодо звернення до компетентного суб'єкта з метою здійснення права на соціальний захист наділені їх законні, уповноважені, договірні представники.

Таким чином, з метою недопущення дискримінації у сфері соціального захисту та належного забезпечення досліджуваного права законодавством передбачена можливість здійснення права звернення як структурного елементу права на соціальний захист управомоченим суб'єктом як особисто, так і через законного, уповноваженого чи договірного представника. Так, відповідно до ст. 4

Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 року реалізація права на соціальний захист сім'ї, яка з поважних або не залежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму, здійснюється через уповноваженого представника [371]. Ця обставина не свідчить про індивідуально-правову природу права на соціальний захист, оскільки відповідний член сім'ї здійснює право, яким наділений не він особисто, а вся сім'я, яка з об'єктивних або поважних причин має рівень доходу нижчий за прожитковий мінімум для сім'ї.

Протягом усього часу існування права соціального забезпечення як самостійної галузі права науковці відзначають його публічно-правову природу [351, с. 36]. Професор Ю.О. Тихомиров свого часу запропонував універсальний критерій розмежування приватного та публічного права, яким, на думку вченого, є інтерес. Для приватного права основне значення мають інтереси окремих осіб, їх правовий статус, майнові відносини, а для публічного – державні інтереси, правовий статус держави, її органів і посадових осіб, регулювання відносин, що мають яскраво виражений суспільний інтерес [317, с. 663]. На думку вченого, сфера публічного права включає в себе: публічні галузі права, публічні галузі законодавства, галузі законодавства публічної направленості та елементи публічного в приватному праві [317, с. 648].

Хоча Ю.О. Тихомиров й не згадує право соціального забезпечення в переліку публічних галузей права, сформульованому ним, тим не менше, з огляду на зазначені характерні риси в середині XX століття ця галузь права все ж таки мала публічно-правову природу, оскільки зміст права на соціальний захист визначався лише державою, кожен із суб'єктів правовідносин, в рамках яких відбувалася його реалізація, був позбавлений можливості визначати свої прав та обов'язки.

У сучасних же умовах право на соціальний захист однозначно до категорії публічних прав віднести не можна. Це пов'язано, зокрема, з появою загальнообов'язкового державного соціального страхування, в рамках якого особи самостійно можуть вирішити питання щодо участі у цій організаційно-правовій формі соціального захисту на підставі відповідного договору [79, с. 106].

Про розвиток договірних засад правового регулювання механізму забезпечення права на соціальний захист свідчить чітке утвердження та поширення недержавного соціального забезпечення як організаційно-правової форми соціального захисту, в рамках якого реалізується право на пенсію, право на соціальне обслуговування, право на медичну допомогу тощо як складові комплексного права, передбаченого ст. 46 Конституції України. Відповідні соціально-забезпечувальні правовідносини виникають на підставі укладених пенсійних контрактів, договорів про надання соціальних послуг, договорів добровільного медичного страхування, які хоча й не є джерелами права соціального забезпечення, тим не менше, детально визначають зміст таких правовідносин, їх об'єкт та суб'єктів [119, с. 184].

Варто констатувати, що у сучасних умовах законодавство України ще не повною мірою готове до масового запровадження відповідних приватно-правових інструментів регулювання соціально-забезпечувальних відносин, оскільки можна з упевненістю сказати, що виключно пенсійний контракт є самостійним видом договорів у праві соціального забезпечення. Інші ж види договорів у праві соціального забезпечення (договори про надання соціальних послуг, договори добровільного медичного страхування) мають цивілістичну природу, хоча й регулюються комплексно положеннями цивільного, соціально-забезпечувального, фінансового законодавства.

До аналогічного висновку доходить також А.С. Покачалова, яка зазначає, що «правове регулювання договорів у праві соціального забезпечення здійснюється комплексно, оскільки у відносини, які історично складалися в рамках публічного права, сучасні реалії внесли відповідні корективи і призвели до появи приватноправових засад їх регулювання» [332, с. 22].

Тим не менше, саме про трансформацію правової природи права на соціальний захист свідчить можливість використання договірного механізму регулювання відносин соціального захисту публічно-правового характеру, який все ж таки суттєво відрізняється від звичного договірного регулювання, оскільки

обмежений державними соціальними стандартами, які мають імперативний характер та не можуть бути зменшені домовленістю сторін.

Крім того, за сучасного стану розвитку суспільних відносин, що становлять предмет права соціального забезпечення, структура суб'єктивного права, з метою забезпечення якого вони виникають, змінюються, призупиняються та поновлюються, може бути визначена не лише актами законодавства, але й актами органів місцевого самоврядування, колективними угодами, колективними договорами, пенсійними контрактами, договорами про надання соціальних послуг тощо. Цими нормативно-правовими актами, актами індивідуальної дії, на думку С.М. Синчук, структура права на соціальний захист може бути як розширена порівняно із законодавством, так і звужена, а може і не відрізнятися від тієї, що передбачена на централізованому рівні [540, с. 29].

Так, відповідно до рішення Львівської міської ради №1347 від 8 жовтня 2010 року [401] право на одноразову матеріальну допомогу у розмірі 5 000 гривень один раз на рік мають багатодітні сім'ї, які мають на утриманні четверо і більше дітей. Не дивлячись на той факт, що відповідно ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року багатодітною визнається сім'я, у якій на утриманні перебувають троє і більше дітей або осіб, прирівняних до них, тим не менше, на національну рівні для них до 1 квітня 2019 року взагалі не був передбачений такий вид соціального захисту як грошові виплати. Лише 13 березня 2019 року Кабінетом Міністрів України була прийнята постанова «Деякі питання надання соціальної підтримки багатодітним сім'ям» №250, якою запроваджено виплату допомоги на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях у розмірі 1700 гривень щомісяця [160].

Тобто ще до моменту запровадження на загальнодержавному рівні вищеназваного виду соціального захисту нормативно-правовим актом органу місцевого самоврядування для багатодітних сімей, що належать до територіальної громади м. Львова, структура права на соціальний захист багатодітних сімей була суттєво розширена. Розширено структуру права на соціальний захист й Галузевою угодою між Державною службою України з надзвичайних ситуацій та

профспілками працівників державних установ України та трудящих металургійної та гірничодобувної промисловості України на 2017-2020 рр., зареєстрованою у Міністерстві соціальної політики України 21 квітня 2017 року за №30, якою закріплено право на матеріальну допомогу сімей працівників металургійної та гірничодобувної промисловості, у яких сукупний дохід на одного члена сім'ї є нижчим за прожитковий мінімум у розрахунку на місяць за даними останніх трьох місяців, що передують місяцю їх звернення до керівника підприємства, а також на заходи посилення соціальної захищеності материнства, дитинства, осіб з інвалідністю за рахунок прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства [135].

Таким чином, для права на соціальний захист характерне поєднання публічних і приватних засад його регулювання. З одного боку, структура досліджуваного права визначається державою, використання відповідних правомочностей забезпечується примусовою силою держави, у чому проявляються публічні засади. Водночас це право є невідчужуваним, невід'ємним правом людини, базується на принципах свободи й рівності.

За таких обставин можна з упевненістю говорити про поєднання в механізмі забезпечення права на соціальний захист публічних і приватних засад його регулювання. Аналогічного висновку доходить професор С.М. Прилипко, який вказує, що «категорично зарахувати право соціального забезпечення до публічного чи приватного права неможливо через його подвійну природу – поєднання нормативного та договірного регулювання відповідних відносин» [355, с. 50].

Ю.В. Васильєва також зазначає, що поява договірних засад правового регулювання суспільних відносин, у яких здійснюється право на соціальний захист, не заперечує загалом публічно-правовий характер цієї галузі права. Поява договорів у механізмі правового регулювання вищевказаних суспільних відносин, на думку вченої, не змінює їх правової природи, а лише свідчить про прагнення законодавця надати можливість суб'єктам таких суспільних відносин конкретизувати взаємні права та обов'язки, передбачити додаткові види соціального захисту з метою якнайкращого задоволення інтересів у соціальній

сфері, забезпечення дійсно достойного життєвого рівня під контролем держави [120, с. 31].

Право на соціальний захист у сучасних умовах характеризує також розширення застосування принципів соціального діалогу у процесі його забезпечення [97, с. 159]. Так, відповідно до ст. 5 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року одним з принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування є паритетність представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні ним. Мова йде про застрахованих осіб, страховика та страхувальників. Цей принцип знайшов своє відображення і в положеннях низки законів України, які закріплюють організаційно-правові засади функціонування пенсійного страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття [551, с. 46].

У вищевказаних нормативно-правових актах вперше в Україні визначено, що «держава повинна виступати активним соціальним партнером у визначенні умов здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування, а не одноособово «диктувати» відповідні положення» [79, с. 47].

Крім того, однією з форм соціального діалогу є колективні переговори з укладення колективних угод на національному, галузевому, територіальному рівнях та колективних договорів на локальному рівні. За результатами колективних переговорів укладаються відповідні акти соціального діалогу, які у подальшому стають джерелами права, в тому числі й права соціального забезпечення. Так, у пункті 5.2.10. Розділу V «Соціальний захист працюючих» Галузевої угоди між державним комітетом телебачення і радіомовлення України та профспілкою працівників культури України на 2017-2021 роки у сфері телебачення і радіомовлення передбачено право ветеранів праці та людей похилого віку з числа працівників відповідної сфери на матеріальну допомогу на лікування, забезпечення за рахунок роботодавця путівками на санаторно-курортне лікування. Також для

осіб, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, та членів сімей померлих з числа ліквідаторів, а також учасників антитерористичної операції та членів їх сімей, у тому числі членів сімей померлих, загиблих та зниклих безвісти учасників АТО, передбачено право на додаткові види соціального захисту порівняно з чинним законодавством, зміст та порядок надання яких визначаюся колективними договорами (п. 5.2.11.) [134].

На дотримання державних соціальних стандартів, у тому числі у процесі здійснення права на соціальний захист, впливає також діяльність професійних спілок щодо представництва та захисту прав та інтересів працівників. Так, професійні спілки активно впливають на бюджетний процес шляхом проведення зустрічей представників профспілок з суб'єктами владних повноважень у цій сфері. Під час проведення 13 вересня 2018 року колективних переговорів щодо визначення розміру мінімальної заробітної плати на 2019 рік сторона профспілок наполягала на встановленні мінімальної заробітної плати з 1 січня 2019 року на рівні не нижче фактичного прожиткового мінімуму з урахуванням витрат на житло, освіту, охорону здоров'я, утримання сім'ї, що становить для працездатних осіб – 4 425,28 грн. [452]. Така позиція була підтримана Міністерством соціальної політики України, яке наполягало на визначенні у проєкті Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» мінімальної заробітної плати у розмірі 4 570 грн. [449]. І хоча у 2019 році мінімальна заробітна плата у місячному розмірі становила 4 173 грн., тим не менше, постійне акцентування уваги на відповідному питанні рано чи пізно дасть свої результати. Зокрема відповідно до ст. 8 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» мінімальна заробітна плата у 2020 році у місячному розмірі з 1 січня становить вже 4 723 грн.

Варто вказати також на майновий характер права на соціальний захист, що полягає в превалюванні саме матеріальних видів соціального захисту, таких як грошові виплати (в тому числі пенсії), натуральна допомога, забезпечення технічними засобами реабілітації та технічними засобами пересування тощо. Водночас надання соціальних пільг і здійснення соціального обслуговування також потребують фінансування, що може здійснюватись, залежно від організаційно-

правової форми соціального захисту, за рахунок різних не заборонених законом джерел.

Крім того, про майновий характер права на соціальний захист свідчить його невід'ємний зв'язок з економічними можливостями держави. Про таку ознаку досліджуваного права йдеться в рішеннях Конституційного Суду України від 8 жовтня 2008 року №20-рп/2008 [51] та від 26 грудня 2011 року №20-рп/2011 [521], відповідно до положень яких здійснення державою права на соціальний захист, охоплює комплекс заходів, які вживає держава в межах її соціально-економічних можливостей.

Варто також зазначити, що в системі прав людини право на соціальний захист не є відособленим утворенням. Воно тісно пов'язане з іншими правами людини, такими як право на працю, право на охорону здоров'я, право на освіту тощо. Названі та деякі інші права тісно переплітаються у процесі здійснення права на соціальний захист, що знов-таки є наслідком відсутності в Україні доктрини соціального захисту. Вказане проявляється у відсутності закріплення на законодавчому рівні поняття «соціальний захист», його організаційно-правових форм і видів, унаслідок чого досить часто, наприклад, реалізація права на охорону здоров'я фактично включається в зміст соціального захисту, оскільки останній передбачає надання медичної допомоги та здійснення медичного страхування.

Тісний зв'язок право на соціальний захист має з правом на працю, оскільки передумовою виникнення права на соціальний захист шляхом матеріального забезпечення або надання соціальних послуг у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування є реалізація особою своєї здатності до праці на підставі трудового договору, шляхом самозайнятості тощо та набуття протягом трудової діяльності страхового стажу. Крім того, гідний рівень винагороди за працю або іншого доходу дає можливість людині працездатного віку бути незалежною від держави у забезпеченні себе та членів своєї сім'ї житлом, одягом, продуктами харчування, зменшити ймовірність звернення такої людини до уповноважених суб'єктів у сфері соціального захисту з метою отримання

відповідних соціальних виплат та нематеріальних заходів, а у випадку виникнення такої потреби забезпечення видами соціального захисту на досить високому рівні.

Взаємопов'язані між собою також право на соціальний захист та право на житло, що гарантоване ст. 47 Конституції України. Відповідно до Основного закону нашої держави громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату. Це положення Конституції України реалізується шляхом надання таким особам місць у соціальних гуртожитках чи соціальних готелях, будинках нічного перебування, а також надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла тощо.

Реалізація права на соціальний захист також пов'язана з отриманням освітніх послуг, що є способом здійснення права на освіту. Досить багато науковців доходять висновку, що відносини щодо безоплатного надання освітніх послуг у державних та комунальних освітніх закладах, у тому числі дошкільної освіти, належать до предмета права соціального забезпечення, оскільки є соціально-забезпечувальними, тобто правовідносинами, в яких реалізується право на соціальний захист, що виникає у людини у зв'язку з настанням несприятливих наслідків соціальних ризиків. Однак, на нашу думку, «про взаємозв'язок права на соціальний захист та права на освіту можна говорити лише щодо надання соціальних освітніх пільг при вступі до навчальних закладів, якими можуть скористатися учасники бойових дій, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, особи з їх числа і т.д., а також щодо призначення соціальних стипендій визначеним законодавством категоріям осіб» [89, с. 166].

Таким чином, «право на соціальний захист є основним, соціальним, майновим, регулятивним, індивідуальним правом людини, що реалізується на основі поєднання публічно- й приватноправового регулювання шляхом виконання уповноваженими суб'єктами позитивних зобов'язань з метою задоволення інтересу людини щодо отримання конкретних видів соціального захисту для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації

до нових умов життєдіяльності. Лише у випадку наділення правом на соціальний захист сім'ї воно набуває ознак колективного суб'єктивного права, при цьому інші характерні риси досліджуваного права не змінюються» [117, с. 54].

1.2. Поняття та структура права на соціальний захист

Питання визначення поняття права на соціальний захист завжди займали чільне місце у науці права соціального забезпечення. Однак, у зв'язку з трансформацією суспільних відносин, що становлять предмет цієї галузі права, розширенням приватноправових засад у сфері соціального захисту, появою нових його видів, суб'єктів, розширенням кола соціальних ризиків, це питання набуває нового значення та особливої актуальності.

Проблема відсутності серед науковців одностайності щодо визначення поняття права на соціальний захист має не лише теоретичне підґрунтя, але й впливає на правотворчість, правозастосовну практику. Низька ефективність законодавства у сфері соціального захисту, часті порушення відповідного права є наслідком відсутності концептуального системного підходу до формування заходів соціального захисту, що неможливо без розробки понятійно-категоріального апарату.

Перш ніж перейти до формулювання визначення поняття права на соціальний захист, варто зазначити, що за сучасного рівня розвитку науки права соціального забезпечення так і не склалося єдиної точки зору щодо застосування понять «право на соціальний захист» та «право на соціальне забезпечення». Наукова дискусія з приводу цього питання точиться не лише в галузевій науці України, але й численних зарубіжних країн. Підґрунтям різноманітності поглядів науковців щодо визначення права, виникнення якого пов'язане з настанням соціальних ризиків, є законодавча практика. Так, право на соціальне забезпечення закріплено в основних законах більшості держав континентальної Європи, зокрема, Албанії (п. 1 ст. 52) [18], Молдови (ст. 47), Нідерландів (п. 2 ст. 20), Польщі (ч. 1 ст. 67) [17], Португалії (п. 1 ст. 63), Словаччини (п. 1 ст. 39),

Туреччини (ст. 60), Угорщини (п. 1 § 70/E), Фінляндії (ч. 1 § 19), Хорватії (ч. 1 ст. 53), Чехії (п. 1 ст. 30 Хартії основних прав і свобод), Чорногорії (ч. 1 ст. 67) та Франції (п. 9 Преамбули 1946 р.). Наприклад, у п. 1 ст. 63 Конституції Португалії проголошується, що «всі мають право на соціальне забезпечення» [238]. І тільки деякі країни на конституційному рівні (Македонія, Румунія, Сербія, Словенія, Російська Федерація, Україна) закріпили термін «соціальний захист».

Так склалося історично, що з моменту доведення самостійності права соціального забезпечення як галузі права у національній галузевій науці застосовувалася категорія «право на соціальне забезпечення», яке В.С. Андрєєв визначав як «суб'єктивне право особи на отримання соціально-економічних заходів, пов'язаних із забезпеченням матері і дитини, громадян у старості та в разі непрацездатності, з медичним лікуванням і обслуговуванням як важливими засобами профілактики і поновлення працездатності» [37, с. 25].

На думку Р.І. Іванової, «соціальне забезпечення є формою розподілу валового внутрішнього продукту, яка гарантує особам у старості, при втраті працездатності та годувальника нормальний рівень життя понад винагороду за працю» [204, с. 22].

Здійснення права на соціальне забезпечення пов'язують також з розподілом валового внутрішнього продукту М.Л. Захаров та Е.Г. Тучкова, які зазначають, що сутність досліджуваного права полягає в отриманні громадянами матеріальних благ з метою вирівнювання їх особистих доходів у разі настання соціальних ризиків за рахунок цільових фінансових джерел в обсягах і на умовах, закріплених законодавством, для підтримки їх повноцінного соціального статусу [200, с. 22].

О.Є. Мачульська, визначаючи сутність права на соціальне забезпечення, не конкретизує, яким чином воно здійснюється, зазначаючи виключно мету, на досягнення якої спрямована його реалізація – задоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб на мінімальному рівні, необхідному для підтримки гідного існування людини. Варто відмітити, що науковець відзначає, що ключова роль у забезпеченні та гарантуванні цих можливостей належить державі [296, сс. 60-61].

О.Г. Чутчева також зазначає, що «право на соціальне забезпечення частіше за все розглядається як можливість непрацездатних безеквівалентно отримати від держави частину національного доходу. При цьому матеріальне забезпечення здійснювалося за рахунок коштів державного бюджету» [601, с. 63].

У більш сучасних наукових працях відзначається, що право на соціальне забезпечення визначає зміст тих можливостей, які здійснюватиме особа, реалізовуючи своє суб'єктивне право. «Забезпечення» об'єднує два напрямки змістовного пояснення цього терміна: 1) надати кому-небудь достатні засоби для існування; 2) охороняти кого-небудь від небезпеки [514, с. 375]. Саме основуючись на цьому твердженні, С.М. Синчук стверджує, що «таке семантичне розуміння терміна «соціальне забезпечення» сприяє розгляду його як «надання достатніх матеріальних засобів для життя будь-кому із суспільства»» [541, с. 15].

Варто зазначити, що таке розуміння права на соціальне забезпечення є досить влучним та, на нашу думку, цілком розкриває зміст цього суб'єктивного права. Так, С.М. Синчук обґрунтовано доходить висновку, що в результаті здійснення досліджуваного права задовольняються два види інтересу управомоченої особи: щодо отримання від зобов'язаних суб'єктів достатніх засобів для існування та щодо подолання наслідків небезпек. На нашу думку, названі види інтересів, на задоволення яких спрямоване право на соціальне забезпечення, є взаємопов'язаними, оскільки другий фактично забезпечується першим.

Так, необхідність спеціально уповноважених органів здійснювати призначення та виплату (надання) конкретних видів соціального захисту виникає у разі настання соціального ризику. До цього моменту, потреба у забезпеченні особи відсутня. Саме шляхом здійсненням заходів соціального захисту забезпечується подолання/пом'якшення несприятливих наслідків соціального ризику та як наслідок достатній життєвий рівень людини, зниження якого зумовлено настанням соціального ризику.

Зазначена позиція повною мірою відображена у визначенні права на соціальне забезпечення, сформульованому колективом авторів монографії «Правове регулювання соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок

Чорнобильської катастрофи», відповідно до якого – «це можливості людини одержати соціальну допомогу та підтримку для задоволення фізіологічних, соціальних та духовних потреб в обсязі, необхідному для належного життя, у тих випадках, якщо внаслідок соціального ризику громадянин з незалежних від нього причин не має джерел і засобів до існування» [352, с. 11].

На думку Б.І. Сташківа, «право на соціальне забезпечення – це визнані міжнародним співтовариством та державою і зафіксовані у нормативних актах можливості людини у разі повної чи часткової втрати засобів до існування або понесення додаткових витрат, а також за станом здоров'я вимагати від уповноваженого на це суб'єкта конкретних видів соціального забезпечення з метою задоволення не нижче ніж на прожитковому рівні своїх фізіологічних, соціальних та духовних потреб» [556, с.с. 12-13].

А.О. Медвідь зазначає, що «соціальне забезпечення являє собою організаційно-правову діяльність держави, яка виражається лише у матеріальній допомозі та соціальному обслуговуванні осіб, які зіштовхнулися з життєвими обставинами, що визнаються суспільно значимими на цьому етапі розвитку держави, за рахунок державних та місцевих бюджетів та інших незаборонених законом джерел фінансування».

Виходячи з цього, науковець право на соціальне забезпечення визначає як «міру вірогідної поведінки особи, яка забезпечується юридичними обов'язками інших осіб та виражається у можливості для неї отримувати матеріальну допомогу та соціальне обслуговування у разі настання соціальних ризиків із метою їх подолання або зниження ступеня негативного впливу, що здійснюється за рахунок незаборонених джерел фінансування» [297, с. 93].

Таким чином, варто зробити висновок, що, визначаючи поняття права на соціальне забезпечення, науковці в основу відповідних дефініцій покладають різні критерії: правові підстави соціального забезпечення; коло суб'єктів, що здійснюють забезпечення; види забезпечення; джерела забезпечення; функції забезпечення і т.д. [210, с. 50].

Водночас не дивлячись на відмінності у цитованих позиціях науковців різних епох, варто визначити риси права на соціальне забезпечення, на які вказують більшість учених у праві соціального забезпечення, які, на нашу думку, й визначають сутність цього права. Такими властивостями права на соціальне забезпечення є:

- нормативно забезпечена можливість задовольнити інтерес щодо отримання відповідних заходів виникає лише після настання соціального ризику та спричинення ним несприятливих наслідків;
- відповідний інтерес управомоченої особи задовольняється шляхом надання їй у визначених випадках конкретних видів соціального захисту.

Варто відзначити, що недоцільно при формулюванні визначення поняття права на соціальне забезпечення обмежувати перелік можливостей, спрямованих на задоволення відповідного інтересу управомоченої особи. Видається, що досягнення мети здійснення права на соціальне забезпечення можливе лише у разі забезпечення отримання усього різноманіття заходів соціального захисту. При цьому у разі настання соціального ризику для подолання його несприятливих наслідків людина набуває менш об'ємних за змістом прав на конкретні види соціального захисту, які більшість науковців називають правами у сфері соціального забезпечення (соціально-забезпечувальними правами).

- здійснення цього права спрямоване на забезпечення кожному рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум.

Проявом цієїї ознаки права на соціальне забезпечення є його спрямування на подолання/пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації людини до нових умов життєдіяльності. На жаль, варто констатувати, що у сучасних соціально-економічних умовах соціальні ризики набувають все нових ознак, що, у першу чергу, проявляються у складності їх несприятливих наслідків, які не завжди можуть бути усунуті у повному обсязі шляхом забезпечення людини конкретним видом соціального захисту. Так, наприклад, у разі народження дитини у батьків виникають додаткові зобов'язання матеріального характеру, пов'язані з необхідністю її утримання відповідно до ст. 180 Сімейного кодексу України (далі

– СК України). У зв’язку з цим держава бере на себе обов’язок щодо забезпечення сімей з дітьми допомогою при народженні дитини, розмір якої відповідно до ст. 12 Закону України «Про державну допомогу сім’ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року становить 41 280 грн. Варто констатувати, що, не дивлячись на, на перший погляд, досить значний розмір цієї грошової виплати, з урахуванням кількості та вартості товарів, які вимушені придбати батьки задля утримання новонародженої дитини та забезпечення її базових потреб, вона не може подолати в повному обсязі наслідки такого соціального ризику як народження дитини, а покликана виключно їх пом’якшити.

З аналогічною метою здійснюється забезпечення сімей з дітьми «пакунками малюка» відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації пілотного проекту із надання при народженні дитини одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» від 20 червня 2018 року №512 [162]. Так, відповідно до положень цього нормативно-правового акту для підтримки розвитку відповідального батьківства, з метою забезпечення дитини найнеобхіднішими речами незалежно від рівня матеріальної забезпеченості сім’ї, батьків новонароджених дітей забезпечують одноразовою натуральною допомогою, що включає в себе засоби гігієни та косметику для новонароджених, пелюшки, одяг для новонароджених та дітей до 3 місяців, іграшки та деякі предмети побуту і т.д. [159], загальна вартість яких не перевищує 5 тис. грн. Надання відповідних найнеобхідніших у перші місяці життя дитини товарів забезпечує можливість батьків витратити грошові кошти, отримані в якості допомоги при народженні дитини, для забезпечення не лише першочергових потреб дитини, але й з метою сприяння розвитку малюка, збереження його здоров’я тощо.

Крім того, у разі, якщо подолати або пом’якшити несприятливі наслідки соціального ризику неможливо, заходи соціального забезпечення спрямовані на адаптацію людини до нових умов життєдіяльності. Мова йде, наприклад, про забезпечення осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю технічними засобами реабілітації та технічними засобами пересування. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» [436] інвалідність

пов’язана з мірою втрати здоров’я, що при взаємодії з зовнішнім середовищем, як правило, призводить до обмеження життєдіяльності людини. На жаль, у більшості своїй, порушені або втрачені функції організму людини неможливо відновити, проте завдяки заходам та засобам реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю, технічним засобам пересування досягається та підтримується максимальна соціальна та матеріальна незалежність таких людей, здійснюється їх адаптація та інтеграція в суспільство.

- фінансування здійснення права на соціальне забезпечення за рахунок коштів державного (місцевого) бюджету, загальнообов’язкового державного соціального страхування.

Остання ознака права на соціальне забезпечення пов’язана з попередньою та зі змістом конституційних положень щодо забезпечення кожному достатнього життєвого рівня, що включає достатнє харчування, одяг та житло. Цитована ст. 48 Конституції України покладена в основу поняття прожиткового мінімуму як вартісної величини достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров’я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особи [426].

Виходячи зі змісту соціально-забезпечувального законодавства можна зробити висновок, що обов’язок забезпечити кожному достатній життєвий рівень, що не може бути нижчим за прожитковий мінімум, держава залишає за собою. А тому у разі настання соціального ризику саме держава в особі уповноважених суб’єктів зобов’язана забезпечити людину/сім’ю конкретними видами соціального захисту з метою подолання та/або пом’якшення їх наслідків, адаптації до нових умов життєдіяльності.

До аналогічного висновку дійшла Т.А. Постовалова, яка зазначає, що «право на соціальне забезпечення – це визнана міжнародним співтовариством і гарантована державою можливість людини задовольнити свої фізіологічні, соціальні та духовні потреби, в обсязі, необхідному для підтримання достойного життя». Виходячи з такого розуміння відповідного права, науковець стверджує, що

«соціальне забезпечення – це система суспільних відносин між фізичними особами та виключно державою щодо надання відповідним суб'єктам за рахунок бюджетних коштів (державного та місцевих) конкретних видів соціального захисту у разі настання життєвих обставин, в результаті яких особа втратила повністю або частково заробіток (дохід)». Т.А. Постовалова, відстоюючи вказану точку зору, зазначає, що «соціальне забезпечення є державним заходом, оскільки в такому випадку засоби, необхідні для подолання наслідків соціальних ризиків, створюють держава або суспільство в цілому» [347, с. 728].

Таким чином, на нашу думку, «право на соціальне забезпечення є мірою можливої поведінки людини, спрямованою на задоволення інтересу щодо отримання комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків настання соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності шляхом реалізації обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами державних організаційно-правових форм соціального захисту (загальнообов'язкового державного соціального страхування, державної соціальної допомоги, додаткового соціального захисту, спеціального соціального захисту)» [112, с. 120].

В умовах активного реформування законодавства у сфері соціального захисту, у практиці його застосування з'явилася ще одна категорія, яка фактично визначає механізм задовлення інтересу людини в отриманні «державних» видів соціального захисту. Мова йде про «соціальну підтримку». Так, відповідно до підпункту 2 пункту 3 Положення про Державну соціальну службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 року №458 [399] соціальною підтримкою є державні допомоги, пільги, житлові субсидії та інші виплати, що здійснюються за рахунок коштів державного бюджету, соціальні послуги. Виходячи з такого розуміння поняття соціальної підтримки її здійснення фактично ототожнюється зі змістом права на соціальне забезпечення.

Натомість ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року соціальна підтримка визначена в якості лише одного з видів соціальних послуг, що полягає у сприянні подоланню людиною/сім'єю складних життєвих

обставин. Не сприяють однозначному розумінню аналізованої категорії права соціального забезпечення й положення Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», відповідно до ст. 6^1 якого соціальна підтримка передбачає здійснення заходів, спрямованих на: формування відповідального батьківства, навчання батьків навичкам, необхідним для всебічного розвитку та виховання дітей; розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; запобігання негативним явищам та їх подолання. Виходячи з переліку названих заходів можна зробити висновок, що вони за своєю природою є соціальними послугами та навряд чи влючають в себе житлові субсидії, грошові виплати тощо, як це передбачено Положенням про Державну соціальну службу України. Соціальна ж підтримка осіб, яких було незаконно позбавлено особистої свободи внаслідок дій незаконних збройних формувань та/або органів влади Російської Федерації на окремих територіях Донецької та Луганської областей, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та тимчасово окупованій території України, звільнених 27 грудня 2017 року та 24 січня 2018 року, відповідно до постанови Кабінету Мінстрів України «Деякі питання соціальної підтримки осіб, яких було незаконно позбавлено особистої свободи» від 31 січня 2018 року №38, взагалі здійснюється у виді одноразової грошової допомоги таким особам у розмірі 100 тис. грн. [164].

У цьому аспекті, у першу чергу, доцільно зазначити, що відсутність однозначного розуміння поняття «соціальна підтримка» та відповідно поняття «право на соціальну підтримку» надзвичайно негативно відображається на практиці правозастосування та як наслідок системі соціального захисту населення. Водночас окремо варто звернути увагу на недоцільність введення у науку права соціального забезпечення нового поняття без визначення його співвідношення з існуючими категоріями, оскільки, як було зазначено вище, поняття «соціальна підтримка» фактично підмінює поняття «соціальне забезпечення», що ще більше ускладнить розуміння концепції соціального захисту в Україні.

Варто погодитися з О.Г. Чутчевою, яка зазначає, що за сучасного стану

економіки способи розподілу і споживання, що використовувались у минулому, вже не відповідають вимогам вільної економічної реальності. Саме у зв'язку з цим, на думку вченої, «виникає необхідність використання такої юридичної конструкції, як «право на соціальний захист», зміст якої полягає у праві на доступ до соціальних благ, які визнаються необхідними і достатніми для нормального існування людини та її сім'ї, а також права на компенсацію у випадках неможливості доступу до цих соціальних благ у зв'язку з настанням відповідних соціальних ризиків, передбачених законом» [601, с. 63].

На нашу думку, саме розуміння обмеженості можливостей, охоплених правом на соціальне забезпечення, стало підставою для закріплення у частині 1 ст. 46 Конституції України за громадянами права на соціальний захист. Так, зміст цієї конституційної норми свідчить про включення до права на соціальний захист права на соціальне забезпечення. Тобто зі змісту цієї норми випливає, що соціальне забезпечення є складовою соціального захисту.

Але, як вважає Н.М. Стаховська, «з формулювання ч. 1 ст. 46 Конституції України важко визначити точний зміст і повний обсяг права громадян на соціальний захист. Подібна конструкція зумовлює виникнення таких питань: які права, крім зазначеного права на соціальне забезпечення, включені до змісту права на соціальний захист?; якщо право на соціальний захист включає лише право на різні види соціального забезпечення, то в чому тоді полягає різниця між правом на соціальне забезпечення і правом на соціальний захист?» [553, с. 55].

Намагаючись дати відповідь на питання, поставлені Н.М. Стаховською, Г.О. Яковлєва зазначає, що «правом людини на соціальний захист є закріплені в Конституції України та міжнародно-правових документах, а також поширені в інших нормативно-правових актах України беззаперечні права людини на отримання від держави того чи іншого виду безповоротної матеріальної допомоги (або допомоги, що не має матеріального характеру), що спрямовані на забезпечення гідного рівня життя особи, яка за тих чи інших життєвих обставин потребує такої допомоги» [625, с. 102].

Варто відзначити, що не зовсім доречним з точки зору юридичної техніки є визначення права на соціальний захист через «беззаперечні права людини на отримання заходів соціального захисту матеріального та нематеріального характеру», оскільки визначення «права через право» є нелогічним та не розкриває правову природу досліджуваної міри можливої поведінки людини. Водночас цікавою є сама ідея, сформульована у запропонованому Г.О. Яковлєвою визначенні права на соціальний захист, як такого, що здійснюється в результаті реалізації окремих менших за змістом прав на отримання видів соціального захисту як матеріального, так і нематеріального характеру у визначених нормативно-правовими актами випадках.

Схожої точки зору дотримується С. Кадомцева, яка зазначає, що «у розвиненій державі соціальний захист представлений двома взаємодоповнюючими частинами. Перша – це система грошової допомоги, що дозволяє компенсувати наслідки втрати або зниження працездатності, тобто втрати заробітку в результаті хвороби, безробіття або його зниження, здійснення додаткових затрат у зв'язку з появою на утриманні дітей, осіб похилого віку тощо. Друга частина – комплекси соціальних послуг та пільг: медичні послуги, різні форми соціальної та професійної реабілітації, послуги з працевлаштування, обслуговування людей похилого віку, осіб з інвалідністю, надання пільг за соціальною та професійною ознаками тощо» [209, с. 2].

Цілком влучним у зв'язку з цим є визначення права на соціальний захист, сформульоване Н.Б. Болотіною, яка відзначає, що «це комплекс суб'єктивних прав особи, які містять такі основні правомочності, як право на пенсійне забезпечення, право на соціальну допомогу, право на соціальні послуги, право на медичну допомогу тощо» [57, с. 113].

Таким чином, визначаючи поняття права на соціальний захист, науковці одностайно стверджують, що одного універсального заходу соціального захисту немає та не може бути. Водночас все різноманіття передбачених нормативно-правовими актами грошових виплат, соціальних послуг, соціальних пільг, медичної допомоги тощо надається з основною метою – попередження, подолання та/або

пом’якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації людини до нових умов життєдіяльності.

Так, наприклад, з метою подолання наслідків такого соціального ризику як досягнення пенсійного віку (старість) людина здійснює права на призначення і виплату пенсії за віком відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» (державної соціальної допомоги відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю»), на соціальне обслуговування, у тому числі вдома, відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», на безплатний проїзд у транспорті загального користування відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про безплатний проїзд пенсіонерів на транспорті загального користування» від 17 травня 1993 року №354 [359] тощо.

Кожне з названих прав є складовою комплексного права на соціальне забезпечення, яке здійснюється шляхом реалізації у випадку настання конкретного соціального ризику відповідних правомочностей щодо отримання передбачених нормативно-правовими актами видів соціального захисту, для визначення яких й застосовується категорія «права у сфері соціального забезпечення» [109, с. 235].

Так, Є.В. Краснов, досліджуючи порядок захисту досліджуваного права, визначає особливості його здійснення у випадку порушення чи невизнання права на пенсію, права на матеріальне забезпечення та соціальні послуги у системі загальнообов’язкового державного соціального страхування, права на державну соціальну допомогу та соціальне обслуговування осіб з інвалідністю, осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, дітей війни, біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту, сімей з дітьми, права на медичну допомогу [256, с.с. 6-7]. Науковець відзначає, що здійснення права на соціальний захист пов’язане з реалізацією прав у сфері соціального забезпечення, проте не наводить обґрунтування свого твердження.

На нашу думку, цілком можна погодитися з думкою Є.В. Краснова, що права у сфері соціального забезпечення як елементи права на соціальне забезпечення є складовою права на соціальний захист. Так, перш за все, ст. 46 Конституції України

визначено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Таким чином, Основним Законом нашої держави визначено, що право на соціальний захист включає в себе інші менш об'ємні за змістом права на отримання конкретних заходів соціального захисту (права у сфері соціального забезпечення).

По-друге, сам термін «забезпечення» розуміється як надання кому-небудь достатніх засобів для існування [214, с. 375], що через призму права соціального забезпечення означає надання конкретних матеріальних благ та/або нематеріальних заходів, спрямованих на забезпечення кожному достатнього життєвого рівня.

Права у сфері соціального забезпечення є основою права на соціальний захист, оскільки у процесі їх здійснення задовольняється інтерес управомоченої особи на отримання конкретних видів соціального захисту, спрямованих на подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, що вже настали, адаптацію людини/сім'ї до нових умов життєдіяльності. Водночас «структура права на соціальний захист не вичерпується виключно правомочностями, спрямованими на задоволення інтересів, що виникають коли соціальний ризик вже настав, не останнє місце у досліджуваному праві займають інтерес управомоченої особи щодо уникнення або максимальної мінімізації кількості соціальних ризиків у її житті» [60, с. 76].

Аналогічної точки зору дотримуються М.С. Сагандиков та А.М. Шафіков, які зазначають, що «сучасна система соціального захисту, крім заходів, спрямованих на забезпечення подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, включає також заходи допомоги особам (сім'ям), що мають дохід не нижче прожиткового мінімуму, але потребують додаткової підтримки у зв'язку зі складними життєвими обставинами, що склалися у процесі їх життєдіяльності» [534, с. 38].

Науковці відзначають, що надання відповідних заходів не передбачає перевірку рівня нужденності, оцінку відповідності рівня доходу прожитковому мінімуму, як це потрібно, наприклад, для призначення та виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. У такому випадку діє так звана «презумпція нужденності», що ґрунтується на належності особи до певної категорії суб'єктів, які потребують сприяння у вирішенні складних життєвих обставин з метою попередження та профілактики настання несприятливих наслідків соціальних ризиків [606, с. 53]. З цієї точки зору право на соціальне забезпечення не охоплює право на отримання заходів попередження соціальних ризиків, які є додатковими заходами соціального захисту.

Так, відповідаючи на питання, поставлені Н.М. Стаховською та цитовані вище, варто зазначити, що соціальний захист у сучасних умовах не вичерпується виключно здійсненням заходів, спрямованих на подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, але й передбачає їх попередження. Прикладом таких заходів можуть бути соціальна профілактика серед сімей, дітей та молоді, спрямована на запобігання складним життєвим обставинам цієї групи суб'єктів права соціального забезпечення, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді, профілактична робота з батьками, іншими законними представниками дитини із запобігання домашньому насильству стосовно дітей та за участю дітей тощо.

Зміна концепції соціального захисту в Україні та правової природи права на соціальний захист як суб'єктивного права особи зумовлена визнаною необхідністю здійснення заходів соціального захисту не лише у зв'язку з настанням несприятливих наслідків відповідних соціальних ризиків, але щодо їх попередження та мінімізації. Саме такий підхід, у першу чергу законодавця у сфері правового забезпечення права на соціальний захист, сприятиме зменшенню витрат з державного бюджету, бюджетів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, інших джерел фінансування заходів соціального захисту.

Відповідні зміни, що відбуваються у сфері соціального захисту в сучасних умовах розвитку держави і суспільства, повною мірою відповідають міжнародним стандартам у цій сфері. Так, на міжнародному рівні вже давно одним з пріоритетів здійснення соціальної політики визнано доцільність, перш за все, сприяння особам у забезпеченні їх добробуту та добробуту сім'ї, у тому числі шляхом попередження соціальних ризиків та мінімізації їх несприятливих наслідків шляхом проведення профілактичних заходів.

У сучасних умовах в Україні продовжується активна робота саме щодо визначення умов та порядку проведення заходів соціального захисту, спрямованих на попередження настання складних життєвих обставин, зумовлених соціальними ризиками, що надаються у процесі здійснення відповідного суб'єктивного права.

Так, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року визначає організаційно-правові засади не лише протидії домашньому насильству, але й запобігання йому, основні напрями реалізації державної політики у сфері протидії та запобігання домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства. Відповідно до ст. 19 цього нормативно-правового акту на виконання завдань щодо запобігання домашньому насильству суб'єкти, що здійснюють відповідні заходи, забезпечують, зокрема: вивчення ситуації та збір статистичних даних про факти домашнього насильства; організацію і проведення серед населення, у тому числі серед дітей та молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії домашньому насильству, роз'яснення його форм, проявів і наслідків; розроблення та впровадження у навчальних закладах навчальних і виховних програм з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей і т.д. [387]

Крім того, у ст. 9 Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» від 21 червня 2001 року поряд із соціальним обслуговуванням та реабілітацією відповідних суб'єктів визначена необхідність та доцільність здійснення соціальної профілактики в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі, що передбачає: комплексні заходи, спрямовані на запобігання

сімейному неблагополуччю, соціальному сирітству, жорстокому поводженню з дітьми, торгівлі людьми, найгіршим формам дитячої праці; системний облік і догляд за дітьми та молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки; інформаційно-просвітницьку, пропагандистську роботу в сім'ях, серед дітей та молоді за місцем проживання, навчання або роботи, спрямовану на формування в особи стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя [441].

Законом України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року однією з основних цілей здійснення соціального обслуговування визначена профілактика складних життєвих обставин, що передбачає запобігання їх виникненню та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини.

Таким чином, цілком обґрунтованим, на нашу думку, є висновок, що право на соціальний захист є комплексним суб'єктивним правом людини, що поєднує в собі право на соціальне забезпечення та право на здійснення попередження настання соціальних ризиків.

Варто відзначити, що на міжнародному рівні протягом останніх років все частіше для визначення комплексу заходів, покликаних забезпечити гідний життєвий рівень людини та її сім'ї, застосовується категорія «соціальний захист». Так, у Цілях в галузі стійкого розвитку, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН у 2015 році, закріплене загальне прагнення країн впровадити на національному рівні належні системи та заходи соціального захисту для всіх, включаючи встановлення мінімальних рівнів соціального захисту, з метою скорочення та попередження бідності (1.3.) [176]. Відповідне прагнення забезпечити дотримання принципу загальності, закріплене в Рекомендації МОП про національні мінімальні рівні соціального захисту (№202), яка була прийнята у 2012 році [20], підтверджує глобальну домовленість урядів, профспілок та роботодавців усіх країн про розширення сфери охоплення населення саме соціальним захистом.

Серед науковців – представників науки права соціального забезпечення також останніми роками все більшої популярності набувають питання саме особливостей соціального захисту окремих категорій осіб – безробітних [47], дітей-інвалідів (дітей з інвалідністю) [570], дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування [348], осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи [299], молоді [211], бездомних осіб і безпритульних дітей [289] тощо.

Так, на думку О.В. Басая, «соціальний захист від безробіття – це система організаційно-правових та економічних активних та пасивних заходів щодо забезпечення соціально-економічних прав громадян з метою попередження та усунення наслідків безробіття» [47, с. 13].

О.С. Кайтанський також пропонує соціальний захист молоді розглядати як «комплекс організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, спрямованих на забезпечення формування і розвитку молоді, створення умов для самовизначення і утвердження в житті, убезпечення від несприятливих наслідків соціальних ризиків» [211, с. 9].

А.О. Медвідь, своєю чергою, зазначає, що «соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей як правовий інститут у системі права соціального забезпечення є сукупністю правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері організації, фінансування і надання передбачених законами видів матеріального забезпечення, соціальних послуг та соціальних пільг зазначеним особам з метою убезпечення від несприятливих наслідків такого соціального ризику, як відсутність житла та реінтеграції зазначених осіб» [289, с. 15].

З огляду на вищевикладене варто зазначити, що, визначаючи поняття права на соціальний захист, доцільно говорити про його спрямування не лише на задоволення інтересу щодо отримання конкретних заходів соціального захисту у зв’язку з настанням несприятливих наслідків соціальних ризиків, але й щодо убезпечення особи/сім’ї від їх настання шляхом здійснення попередження настання відповідних соціальних ризиків.

Крім того, у зв’язку зі встановленням спрямування права на соціальний захист на задоволення інтересу щодо отримання відповідних грошових виплат та/або комплексу нематеріальних заходів з метою попередження соціальних ризиків, подолання несприятливих наслідків їх настання, варто дійти висновку, що воно, серед іншого, покликане забезпечити достойний життєвий рівень людини.

У цьому аспекті варто звернутися до положень міжнародно-правових актів, ратифікованих Верховною Радою Україною, та які, відповідно, є частиною національного законодавства, зокрема Конвенції МОП №117 про основні цілі та норми соціальної політики від 22 червня 1962 року [224], якими передбачено, що при плануванні та здійсненні соціальної політики слід вживати всіх можливих заходів для сприяння прогресу в таких сферах, як охорона здоров'я, піклування про добробут дітей та становище жінок, соціальне забезпечення.

Статтею 3 Конвенції МОП №117 основною метою економічного розвитку держави визнається підвищення рівня життя населення. При цьому передбачається доцільність запровадження на національному рівні заходів, спрямованих на забезпечення найманим працівникам умов, які дадуть їм можливість підвищити рівень життя для себе і своєї сім'ї власними зусиллями й забезпечать підтримання прожиткового мінімуму, при встановленні якого повинні братися до уваги такі основні сімейні потреби, як продукти харчування та їхня калорійність, забезпечення житлом, одяг, медичне обслуговування та освіта (ст. 5).

Крім того, Всесвітньою програмою дій стосовно інвалідів, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 3 грудня 1982 року, передбачено, що для скорочення випадків виникнення дефектів та встановлення інвалідності надзвичайно важливе значення має стратегія попередження інвалідності, яка передбачає, серед іншого покращення освітнього, економічного та соціального статусу груп, що перебувають в найменш благополучному стані, належне санітарне просвітництво, планування сім'ї тощо [131].

Таким чином, здійснення права на соціальний захист спрямоване не лише на забезпечення життя людини/сім'ї на рівні не нижче прожиткового мінімуму, а предбачає забезпечення для кожного достойного життєвого рівня, у відповідності з міжнародними стандартами його визначення. Безумовно у зв'язку з цим окремо варто звернути увагу на ту обставину, що досягнення вищевизначеної мети неможливе шляхом залучення виключно коштів державного (місцевого) бюджету, загальнообов'язкового державного соціального страхування. У сучасних умовах держава не може забезпечити кожному достойний життєвий рівень, що пов'язано з

обмеженістю її економічних ресурсів та значною кількістю обставин, у разі настання яких людина опиняється у скрутному становищі у формі матеріальної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя. Як наслідок, все частіше до виконання соціальної функції держави долучаються суб'єкти недержавної форми власності (юридичні та фізичні особи), які за власною ініціативою набувають для себе обов'язки щодо соціального захисту окремих категорій людей. Мова йде про фізичних осіб-надавачів соціальних послуг, волонтерів, меценатів, громадські об'єднання, благодійні організації тощо.

На особливості структури соціального захисту в Україні свого часу звернула увагу Н.Б. Болотіна, яка зазначає, що у нашій державі створена дворівнева система соціального захисту, що передбачає функціонування відповідної системи на державному та недержавному рівнях [56, с. 8]. Державний соціальний захист здійснюється шляхом функціонування загальної системи соціального захисту, яка включає в себе дві організаційно-правові форми соціального захисту: загальнообов'язкове державне соціальне страхування та державну соціальну допомогу; спеціального соціального захисту, що передбачає відмінні від загальних умови пенсійного забезпечення окремих категорій суб'єктів права соціального забезпечення; додаткового соціального захисту, що полягає у наданні особам, членам їх сімей додаткових матеріального забезпечення та соціальних послуг за рахунок державного, місцевого бюджетів, інших джерел фінансування соціального захисту, у зв'язку з особливими соціальними ризиками. Недержавний соціальний захист здійснюється в рамках пенсійного забезпечення і соціального обслуговування [131, с. 11].

На нашу думку, не можна інтерес щодо отримання заходів соціального захисту в рамках недержавного соціального захисту включати до змісту права на соціальне забезпечення. Так, перш за все, Конституцією України та численними нормативно-правовими актами, прийнятими на її основі, обов'язок щодо забезпечення кожному рівня життя не нижче прожиткового мінімуму покладено на державу. А, отже, у системі недержавного соціального захисту соціально зобов'язані суб'єкти не обтяжені обов'язком надавати допомогу саме на рівні, не

нижчому за прожитковий мінімум.

По-друге, однією з організаційно-правових форм недержавного соціального захисту є недержавне пенсійне забезпечення, яке відповідно до ст. 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення

Ознака добровільності певною мірою притаманна всій системі недержавного соціального забезпечення. З одного боку благодійна, волонтерська діяльність, меценатство є добровільними видами діяльності і жодна особа не може бути примушена до їх здійснення, відповідно жодна людина не має права вимагати отримання від відповідних суб'єктів жодних виплат, здійснення заходів, зокрема соціальної спрямованості. З іншого боку, навіть у ситуації, за якої конкретні суб'єкти створені саме з метою здійснення заходів соціального захисту у недержавному секторі, людина буде мати право на їх отримання лише в разі попереднього добровільного здійснення відповідних дій (укладення пенсійного контракту, договору добровільного медичного страхування, сплати страхових внесків тощо). Тобто забезпечення загального добробуту у державі, максимальної зайнятості, соціальної захищеності населення неможливе шляхом здійснення права на недержавний соціальний захист, оскільки ним наділена (може скористатися) лише незначна частина населення держави.

З огляду на вищевикладене, варто визначити ознаки права на соціальний захист, що відрізняють його від права на соціальне забезпечення, до яких належать: нормативно забезпечена можливість задовольнити інтерес щодо отримання відповідних заходів виникає з моменту народження особи, оскільки кожен зацікавлений у максимальній мінімізації можливості зазнати несприятливих наслідків соціальних ризиків; відповідний інтерес управомоченої особи задовольняється шляхом надання конкретних видів соціального захисту з метою попередження соціальних ризиків, а у разі їх настання – подолання або

пом’якшення їх несприятливих наслідків, адаптацію до нових умов життєдіяльності; здійснення цього права спрямоване на забезпечення кожному достойного життєвого рівня, визначення змісту якого базується на міжнародних соціальних стандартах; фінансування права на соціальний захист здійснюється за рахунок усіх не заборонених законом джерел.

Таким чином, на нашу думку, право на соціальне забезпечення та право на соціальний захист співвідносяться як частина і ціле, оскільки останнє крім мети здійснення права на соціальне забезпечення включає в себе також попередження соціальних ризиків, фінансується за рахунок усіх не заборонених законом джерел (у той час як основний обов’язок щодо фінансування здійснення права на соціальне забезпечення покладено на державу) та здійснюється з метою забезпечення достойного життєвого рівня людини та її сім’ї (на відміну від права на соціальне забезпечення, здійснення якого спрямоване на забезпечення рівня життя не нижче прожиткового мінімуму).

Право на соціальний захист належить до категорії суб’єктивних прав людини, у зв’язку з чим доцільно розглянути ознаки суб’єктивних юридичних прав, сформульовані науковцями у сфері загальної теорії права.

На думку М.І. Матузова, «загальними рисами (ознаками) суб’єктивних прав є: 1) визначений і гарантований законом обсяг правової поведінки особи; 2) гарантована законом сфера прояву юридичної свободи особи; 3) вид і міра поведінки, забезпечена обов’язками інших осіб; 4) специфічна форма наділення повноваженнями суб’єкта на свої чи чужі дії; 5) юридичний спосіб забезпечення захисту інтересів особи; 6) юридичний засіб розподілу соціальних благ і форма задоволення матеріальних і культурних потреб особи». При цьому, вчений зауважував, що кожна окремо взята ознака не розкриває сутності поняття суб’єктивного права, однак їх системне розуміння дає вичерпне уявлення про сутність цієї правової категорії [294, с. 145].

Л.А. Луць визначає лише чотири ознаки суб’єктивного права і зазначає, що «цю правову категорію характеризують наступні особливості: 1) є мірою можливої поведінки; 2) реалізація цієї поведінки задля задоволення власних інтересів;

3) межі можливої поведінки визначаються нормою права; 4) державне забезпечення відповідного права шляхом покладення обов'язку (обов'язків) на іншого (зобов'язаного) суб'єкта» [280, с. 267].

І.С. Окунєв до ознак суб'єктивного права відносить те, що: це право уповноваженого суб'єкта правовідносин на конкретну правомірну поведінку; є індивідуально-визначеною мірою (вид, обсяг тощо) можливої (дозволеної) юридичної поведінки; основою суб'єктивного права є інтерес, що пов'язує уповноваженого і зобов'язаного суб'єктів правовідносин; «вказує» на можливість користування конкретним об'єктом у таких правовідносинах; надання суб'єктивного права одному з учасників правовідносин передбачає покладання на «іншу» сторону відповідних суб'єктивних юридичних обов'язків; окрім власної активності носіїв суб'єктивного права, відповідної волі і влади зобов'язаного суб'єкта, дозволена правова поведінка уповноваженої сторони в необхідних випадках повинна забезпечуватися заходами (засобами, способами, методами тощо) економічного і політичного, організаційного і ідеологічного, юридичного і етичного, технічного і соціального, заохочувального і примусового, державного і недержавного впливу [319, с. 13].

На підставі проаналізованих точок зору можна зробити висновок, що першою і основною ознакою, що характеризує право на соціальний захист як суб'єктивне право, є його визначення мірою можливої поведінки людини. Тим не менше, у літературі до цього часу точаться дискусії щодо визначення поняття суб'єктивного права через «міру» чи «вид» можливої поведінки особи. Варто констатувати той факт, що більшість науковців дотримується «класичного», на їх думку, підходу і визначає поняття суб'єктивного права як «міру можливої поведінки» [33, с. 92].

Тим не менше, відомий теоретик М.Г. Александров пропонував доповнити визначення поняття суб'єктивного права вказівкою не лише на міру, а й на вид можливої поведінки, виходячи з того, що категорія «міра» характеризує суб'єктивне право лише з кількісної сторони [31, с. 95] .

З такою думкою важко погодитися оскільки використання поняття «міра» спрямоване, у першу чергу, не на порівняння кількісних характеристик різних за

змістом суб'єктивних юридичних прав, а на визначення меж, у яких управомочена особа може діяти. На нашу думку, саме категорія «міра» повинна застосовуватися при визначенні поняття права на соціальний захист, адже, з одного боку, вона характеризує відповідне право як складне структурне утворення, що складається з низки елементів, а з іншого – використовується і для якісної характеристики цього права, оскільки сприяє розумінню останнього як можливості певної поведінки.

Наступною ознакою права на соціальний захист як суб'єктивного права є визначення меж можливої відповідної поведінки нормою права. Не дивлячись на те, що «право на соціальний захист є похідним від природного права на життя, воно підлягає не лише фіксації, а й детальній правовій регламентації та розробці особливого механізму його забезпечення. Воно не здійснюється автоматично, а потребує значних коштів і відповідних рішень компетентних органів» [82, с. 305].

Варто констатувати, що для України, як правової соціальної держави, характерна значна зарегульованість права на соціальний захист, що проявляється у великій кількості нормативно-правових актів різної юридичної сили у сфері правового забезпечення відповідного права. Це пов'язано з тим, що право на соціальний захист є комплексним правом, яке об'єднує в собі певну сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених можливостей, спрямованих на задоволення інтересу управомоченого суб'єкта.

На цю особливість права на соціальний захист звертає увагу також Г.О. Яковлєва, яка зазначає, що «інститут нормативно-правового забезпечення правового статусу суб'єктів соціального забезпечення серед осіб, які потрапили в складну життєву ситуацію, характеризується значною роздрібненістю та несистематизованістю нормативного матеріалу» [626, с. 270].

Як випливає з попередньої ознаки права на соціальний захист, однією з суттєвих його особливостей є категорія інтересу, на задоволення якого право спрямоване. Варто погодитися з твердженням С.С. Алексєєва, що врахування інтересу в понятті суб'єктивного права дозволяє із більшою повнотою визначити значення права в системі суспільних відносин, його роль як юридичного засобу забезпечення життєвих інтересів і таким шляхом пов'язати аналіз суб'єктивних

прав з реальними відносинами, а в кінцевому рахунку – з економічним базисом суспільства [33, сс. 306-321].

З урахуванням вищевикладеного, враховуючи той факт, що здійснення права на соціальний захист спрямоване на отримання конкретних матеріальних благ та/або комплексу нематеріальних заходів (видів соціального захисту) з метою попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації людини до нових умов її життєдіяльності, можна зробити висновок, що «інтересом, на задоволення якого спрямоване здійснення права на соціальний захист, є зумовлене об'єктивним і прямо опосередковане у суб'єктивному праві прагнення до отримання конкретного матеріального блага та/або комплексу нематеріальних заходів, спрямованих на попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптацію до нових умов життєдіяльності» [90, с. 70].

Ознаками інтересу, на задоволення якого спрямоване здійснення права на соціальний захист, є:

1) опосередкованість у нормах права соціального забезпечення, при цьому зміст інтересу відповідного виду визначається як в актах національного законодавства, так і в міжнародно-правових актах, а також опосередковується у актах соціального діалогу, актах органів місцевого самоврядування тощо;

2) відображеність у праві на соціальний захист. Так, саме інтерес визначає зміст суб'єктивного права людини, оскільки від першого залежить відповідна поведінка заінтересованої особи, що буде проявлятися у зверненні до конкретного суб'єкта, який, своєю чергою, зобов'язаний діяти у спосіб, визначений нормативно, з метою найефективнішого задоволення такого інтересу;

3) виникнення інтересу одночасно з правом на соціальний захист. Вище вже йшла мова про те, що виникнення інтересу, як і права на соціальний захист, у праві соціального забезпечення пов'язане з категорією соціального ризику;

4) задоволення інтересу є метою здійснення права на соціальний захист. Ця ознака досліджуваної категорії тісно пов'язана з попередньою, оскільки виникнення права на соціальний захист ще не означає його обов'язкового

здійснення. Право на соціальний захист є лише можливістю вжиття відповідних заходів, спрямованих на досягнення конкретної мети, використання якої характеризується виключною диспозитивністю. Водночас якщо людина все ж таки вирішила скористатися закріпленим за нею правом на соціальний захист шляхом звернення до соціально-зобов'язаного суб'єкта, то відповідні її дії будуть зумовлені саме бажанням отримати конкретний вид соціального захисту;

5) задоволення інтересу можливе шляхом отримання грошових виплат, соціальних пільг, медичної допомоги, натуральної допомоги, житлових субсидій, здійснення соціального обслуговування, забезпечення технічними засобами реабілітації та технічними засобами пересування, виробами медичного призначення. При цьому інтерес може бути задоволений як в результаті отримання одного конкретного виду соціального захисту, так і забезпеченням людини їх комплексом;

6) економічна природа інтересу. Ця ознака переплітається з попередньою та полягає у необхідності фінансування вищезгаданих видів соціального захисту за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, юридичних та фізичних осіб, що залежить від організаційно-правової форми соціального захисту. По-друге, будь-який з вищезгаданих видів соціального захисту спрямований або на забезпечення гідного рівня життя, або на компенсацію витрат, що особа змушена здійснити у зв'язку з соціальним ризиком, або звільнення людини повністю чи частково від обов'язку здійснити певні заходи з метою створення умов щодо мінімізації несприятливих наслідків соціального ризику, адаптації до нових умов життєдіяльності;

7) задоволення інтересу досліджуваного виду можливе лише у соціально-забезпечувальних правовідносинах, для яких наявність такого інтересу є передумовою для їх виникнення. При цьому інтерес щодо отримання конкретного виду соціального захисту може бути задоволений лише в результаті активних дій іншого соціально-зобов'язаного суб'єкта правовідносин [68, с. 40].

Однією з ознак суб'єктивного права, на думку М.І. Матузова, є специфічна сфера прояву юридичної свободи особи. Що стосується права на соціальний захист

– такою сферою є суспільні відносини, що виникають у зв’язку зі здійсненням комплексу правових, організаційних, економічних та фінансових заходів, спрямованих на попередження, подолання чи пом’якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптацію людини до нових умов життєдіяльності.

Саме це положення зумовлює власні, характерні виключно для права на соціальний захист, особливості. Так, Б.І. Сташків цілком доречно зазначає, що «будь-яке визначення та закріплення відповідного права повинно враховувати такі аспекти: 1) охоплення соціальним захистом всіх без винятку осіб, які на законних підставах перебувають на території держави; 2) виникнення відповідного права у зв’язку з несприятливим наслідками соціальних ризиків; 3) реалізація права на соціальний захист у різноманітних формах; 4) фінансування соціального захисту за рахунок різних джерел, не заборонених законом; 5) державне гарантування належного людині права на соціальний захист» [558, с. 23].

На думку Ж.М. Богословської, «ознаками конституційного права людини і громадянина на соціальний захист є те, що воно: а) являє собою систему суб’єктивних можливостей; б) закріплене в Конституції України та деталізоване в законах та інших нормативно-правових актах; в) передбачає право суб’єкта отримувати пенсію, інші соціальні виплати, соціальну допомогу; г) гарантується загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням, а також бюджетними та іншими джерелами соціального забезпечення, створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними тощо; д) дає можливість користуватися системою соціального забезпечення та вимагати поновлення порушеного права й відшкодування збитків» [55, с. 187].

В.Л. Костюк свого часу також визначив особливості права на соціальний захист, до яких включив наступні: а) виступає своєрідним соціальним орієнтиром розвитку суспільства і держави; б) гарантується на підставі, головним чином, актів законодавства про соціальне забезпечення; в) полягає у встановленні універсальних організаційно-правових форм і видів підтримки соціально вразливих категорій осіб; г) передбачає спеціальну процедуру реалізації, гарантування і правової охорони; г) має спеціальних суб’єктів: правомочні особи

(соціально вразливі категорії осіб) та уповноважені суб'єкти (уповноважені органи державної влади, самоврядні організації (фонди соціального страхування), недержавні господарюючі суб'єкти тощо); д) умовою реалізації права є настання складних життєвих та/або соціально значимих обставин відповідно до норм права соціального забезпечення (соціальних ризиків); е) реалізація цього права забезпечується на безоплатній або частково оплатній основі через систему соціальних стандартів і гарантій; є) має системоутворюючий характер і розвивається через пов'язані із ним соціально-забезпечувальні права, зокрема права на певні види соціального забезпечення (право на пенсійне забезпечення, соціальні допомоги, соціальні послуги, соціальні пільги тощо); ж) як правило, не підлягає звуженню; з) підлягає захисту через юрисдикційні та поза юрисдикційні процедури; і) підлягає державному нагляду та громадському контролю [250, с. 256].

Варто зазначити, що, на нашу думку, позиція В.Л. Костюка є цілком обґрунтованою та актуальною. Ознаки, сформульовані науковцем загалом відображають особливості права на соціальний захист на сучасному етапі розвитку відповідних відносин. Водночас спірним видається твердження В.Л. Костюка щодо залежності реалізації права на соціальний захист від настання соціальних ризиків. У сучасних умовах значна кількість заходів соціального захисту надається не у зв'язку з настанням соціального ризику, а з метою уникнення несприятливих наслідків, зумовлених ним, а, отже, що стосується отримання заходів соціального захисту з метою попередження соціальних ризиків то здійснення відповідного права відбувається до настання такого ризику, оскільки спрямоване на недопущення відповідного факту.

Таким чином, узагальнюючи проаналізовані позиції науковців, можна дійти висновку, що «характерними рисами права на соціальний захист як суб'єктивного права людини є: 1) воно є мірою можливої поведінки людини; 2) механізм забезпечення права закріплений міжнародно-правовими актами, актами національного законодавства, договірними актами; 3) воно спрямоване на задоволення інтересу людини; 4) забезпечення цього права можливе виключно

шляхом виконання обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності та господарювання; 5) цим правом наділені всі особи, які на законних підставах перебувають на території держави; 6) можливість реалізації цього права пов'язана з категорією соціального ризику; 7) реалізація цього права фінансується за рахунок джерел, не заборонених законом; 8) право на соціальний захист реалізується в різних організаційно-правових формах; 9) воно має комплексний характер; 10) державна гарантованість права.

З урахуванням вищевикладеного, видається можливим визначити поняття права на соціальний захист як «закріплену нормативно-правовими актами (міжнародними та національними) міру можливої поведінки людини, спрямовану на задоволення інтересу щодо отримання комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності шляхом реалізації обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності та господарювання» [101].

Право на соціальний захист, незважаючи на свою зовнішню єдність, є неоднорідним за своєю структурою – складається із сукупності юридичних можливостей, наданих суб'єкту правовою нормою. У загальній теорії права структурні елементи суб'єктивного права людини прийнято називати правомочностями [206, с.с. 223-228].

У науковій літературі до цього часу точиться дискусія щодо визначення сукупності правомочностей, що складають структуру права на соціальний захист. Так, на думку В.В. Агудова, сукупність правомочностей, які входять до суб'єктивного права, та їх структуру прийнято називати «змістом суб'єктивного права» [28, с. 68]. М.О. Стефанчук, навпаки, розмежовує ці два поняття, зазначаючи, що структурою будь-якого явища є сукупність внутрішніх зв'язків, побудова, внутрішній устрій об'єкта, а його змістом – елементи і процеси, притаманні системі [560, с. 46].

Таким чином, говорячи про структуру права на соціальний захист, варто виходити з переліку правомочностей, що його складають.

У науковій літературі досить часто структура суб'єктивного права людини зводиться лише до однієї із тих правомочностей, які містяться в ньому. Так, М.Д. Єгоров, визначаючи суб'єктивне право, включає до нього лише одну правомочність – юридично забезпечену можливість управомоченої особи вимагати у встановлених межах визначеної поведінки від зобов'язаної особи [179, с. 9].

Таке розуміння структури права на соціальний захист є неприпустимим, оскільки не охоплює зміст правовідносин у визначеній сфері. Зокрема, суспільні відносини, що виникають у зв'язку з необхідністю отримання певних видів соціального захисту задля попередження, подолання або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, мають заявний характер, тобто не виникають без відповідного звернення людини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, до компетентного суб'єкта, що є її власними діями. Таким чином, віднесення до структури права на соціальний захист лише однієї правомочності (права на чужі дії) обмежує його структуру та нівелює правову природу.

За таких обставин, цікавою видається точка зору Ю.К. Толстого, який, своєю чергою, відмічає, що «структура суб'єктивного права може визначатися сукупністю двох правомочностей – закріпленою за управомоченою особою з метою задоволення її інтересів мірою можливої поведінки в таких правовідносинах та покладанням обов'язків на інших осіб» [580, с.с. 45-46]. Однак такий підхід повною мірою не відображає структуру суб'єктивного права на соціальний захист. Оскільки будь-яке суб'єктивне право передбачає не фактичну поведінку, а можливу, то виключення зі структури права на соціальний захист можливості звернення до уповноважених суб'єктів за захистом відповідного права у випадку його порушення є безпідставним.

Найбільш обґрунтованою є точка зору М.Г. Александрова, який зазначає, що «суб'єктивне право характеризується єдністю трьох можливостей: можливість власної поведінки; можливість вимагати відповідної поведінки (здійснення певних дій чи, навпаки, утриматися від них) інших суб'єктів; можливість застосувати допомогу не лише громадськості, а й державного апарату» [31, с. 110]. Виділення у структурі права на соціальний захист трьох правомочностей: права на свої дії

(право-поведінка), права на чужі дії (право-вимога) та права на захист (право-претензія) підтримується більшістю науковців у сфері загальної теорії права.

Більшість вчених погоджуються, що провідна роль у структурі суб'єктивного права на соціальний захист належить можливості здійснення власних позитивних дій управомоченої сторони (право на власні дії), жодним чином при цьому не применшуючи значення інших правомочностей, відсутність яких не дозволила б суб'єкту повноцінно реалізувати своє право. Як зазначає С.М. Синчук, «право на власні дії» є наданою можливістю вчиняти будь-які дії у межах правомірної поведінки або відмовитись від їх здійснення, що проявляється у праві вибору, звернення та участі управомоченої сторони в реалізації права на соціальний захист [541, с. 185].

Таким чином, можна зробити висновок, що перелік активних можливостей людини, наділеної правом на соціальний захист, широкий і має тенденції до розширення. Беручи за основу запропоновані С.М. Синчук повноваження, що складають зміст права-поведінки, вони можуть конкретизуватися залежно від виду правовідносин, в рамках якого буде реалізоване право на соціальний захист. Наприклад, право вибору передбачене ст. 10 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року, відповідно до якої особа, яка одночасно має право на різні види пенсії, обирає один з них на власний розсуд, ст. 29 вищезгаданого Закону передбачена також можливість відкласти здійснення права на соціальний захист та отримувати пенсію з більш пізнього віку, що дає право на підвищення розміру пенсії на відповідний відсоток.

Щодо права звернення як елементу активної можливості людини, наділеної правом на соціальний захист, то воно за своєю сутністю є виявом намірів управомоченого суб'єкта щодо реалізації інтересу, пов'язаного з отриманням комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків. Водночас особливість суб'єктного складу правовідносин, в рамках яких відбувається реалізація права на соціальний захист, обґрунтовує висновок про те, що право

звернення може бути здійснене управомоченим суб'єктом як особисто, так і через законного, уповноваженого чи договірного представника.

Останнім елементом «права на власні дії», що є правомочністю у структурі права на соціальний захист, є право участі, що передбачене, зокрема, пунктом 12 частини 1 ст. 12 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року, відповідно до якого отримувачі соціальних послуг можуть брати участь в оцінюванні їх потреб у соціальному обслуговуванні.

Зміст можливостей, які входять до такого структурного елементу як право на власні дії у структурі права на соціальний захист має принципові відмінності, які виражаються в тому, що реалізація інтересу, на досягнення якого спрямоване право, хоч і залежать від діяльності уповноважених суб'єктів, проте не може бути забезпечена зусиллями однієї тільки правозобов'язаної сторони [563, с. 141]. Отримання пенсії, соціальних допомог, соціальних послуг, інших видів соціального захисту стає можливим лише за наявності волі людини, яка постраждала від несприятливих наслідків соціальних ризиків або яка перебуває під загрозою несприятливих наслідків соціальних ризиків, що знаходить підтвердження у її власних діях.

Тим не менше, досить часто однієї волі управомоченого та діяльності зобов'язаного суб'єктів у сфері соціального захисту недостатньо для реалізації мети права на соціальний захист – попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації людини до нових умов життєдіяльності. У зв'язку з цим здійснення власних активних дій є не просто можливістю, а стає необхідністю. У цьому сенсі доречно згадати точку зору Р. Халфіної, яка вважала, що, коли суб'єктивне право реалізується одночасно як приватний і як публічний інтерес, а право на соціальний захист є саме таким, необхідність до здійснення свого права стає обґрунтованою [591, с. 240].

Теза про те, що правомочність на власні дії у праві на соціальний захист включає в себе не лише можливість, а й необхідність певної поведінки підтверджується також положеннями законодавства. Так, частиною другою ст. 44 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року закріплений

обов’язок безробітного самостійного здійснювати активний пошук роботи, який полягає у вжитті цілеспрямованих заходів до працевлаштування. Варто враховувати також той факт, що поведінка уповноваженої особи може бути не тільки активною, а й пасивною, що виражається в обов’язку утримуватися від надання неправдивих відомостей, перекручування певних обставин тощо.

Певні особливості мають і такі структурні елементи суб’єктивного права на соціальний захист, як можливість уповноваженої особи вимагати від зобов’язаного суб’єкта виконання покладених на нього обов’язків (право-вимога) та звертатися за захистом до компетентних органів, громадських організацій або здійснювати самозахист у разі порушення права на соціальний захист з боку зобов’язаної особи (право-захист, право-претензія).

Як зазначає С.М. Синчук, «механізм реалізації суб’єктивних прав особи у сфері соціального забезпечення випливає з особливості їхньої правової природи: вони вимагають активної діяльності соціально-зобов’язаних суб’єктів, а без другої складової цього права (права вимагати від інших суб’єктів вчиняти певні дії) їхнє здійснення є неможливим» [541, с. 194].

Зміст права-вимоги суб’єктивного права на соціальний захист зводиться до того, що людина, яка опинилася у складній життєвій ситуації, має право вимагати надання відповідних видів соціального захисту у спосіб та розмірах (обсягах), визначених законодавством, договірними актами або, навпаки, припинення діяльності, що полягає у наданні соціального захисту з порушенням державних соціальних стандартів та гарантій у цій сфері. Тобто у випадку, якщо зобов’язана особа не виконує покладені на неї обов’язки або виконує їх неналежним чином, уповноважена особа має право вимагати їх виконання на необхідному рівні.

Зважаючи на складну правову природу права на соціальний захист, його неоднорідність, право-вимога як елемент структури досліджуваного права також може бути структурованим. Так, управомочений суб’єкт може звернутися до підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також фізичних осіб, до компетенції яких належить надання різних видів соціального захисту, з вимогами щодо: 1) отримання відповідного

виду соціального захисту; 2) встановлення розміру соціальної виплати, що відповідає державним соціальним стандартам, закріпленим законодавством, та правовим підставам або забезпечення безоплатності (встановлення диференційованої плати залежно від доходу) отримання соціальних послуг, товарів чи пільг; 3) своєчасності отримання відповідного виду соціального захисту у визначений законом спосіб; 4) проведення перерахунку (індексації) розмірів соціальних виплат.

Уповноважена особа в разі порушення її права або невиконання в повному обсязі зобов'язаною стороною відповідних обов'язків може звернутися за захистом до спеціально уповноважених суб'єктів, які зобов'язані відновити порушене право. Як зазначає С.С. Алексєєв, «право-захист є продовженням права вимоги, оскільки реалізовується як елемент суб'єктивного права з метою впливу на порушника юридичного обов'язку лише за наявності додаткових юридичних фактів» [34, с. 366] – протиправної поведінки, що може проявлятися у порушенні права на соціальний захист, його невизнанні чи оспорені.

Під порушенням права розуміється результат протиправного впливу з боку правопорушника, внаслідок якого суб'єктивне право уповноваженої особи зазнало зменшення або припинило своє існування. Однак, варто констатувати, що «необхідність у захисті права на соціальний захист, частіше за все, виникає у зв'язку з його невизнанням. Невизнання права – це такі дії зобов'язаного учасника правовідносин у сфері соціального захисту перед уповноваженою особою, які спрямовані на заперечення в цілому або у певній частині її суб'єктивного права, внаслідок чого уповноважена особа позбавляється можливості реалізувати своє право. Варто врахувати, що за наявності невирішеного спору між уповноваженою особою та іншими учасниками відносин, які заперечують приналежність такого права, невизнане право переходить у категорію оспорюваного» [106, с. 138].

Щодо визначення поняття та правової природи права на захист у науковій літературі існують різні позиції, об'єднані М.К. Сулейменовим у три підходи [567, с.с. 31-32].

Представниками першого підходу доводиться, що право на захист є самостійним суб'єктивним правом, оскільки його реалізація пов'язана з зовсім іншими правами і обов'язками ніж ті, що виникають при реалізації права, порушення, невизнання чи оспорення якого стало підставою для здійснення першого.

Тим не менше, така точка зору не може бути позбавлена критики, оскільки об'єкт права на захист суб'єктивного права завжди буде пов'язаний з об'єктом порушеного, невизнаного чи оспореного права на соціальний захист. Крім того, незважаючи на можливість реалізації права на захист лише внаслідок протиправної поведінки зобов'язаного учасника правовідносин, людина володіє правом на захист ще з моменту виникнення у неї права на соціальний захист. Таким чином, позиція щодо визначення права на захист права на соціальний захист в якості самостійного є сумнівною.

Інші науковці доходять висновку про доцільність визнання права на захист права на соціальний захист лише однією з правомочностей у структурі досліджуваного права.

Третій підхід, названий О.О. Котом компромісним, полягає у визначенні правової природи права на захист права на соціальний захист як елементу структури права на соціальний захист, який трансформується у самостійне право при порушенні, невизнанні чи оспоренні останнього [255, с. 115].

Визначення найбільш обґрунтованого розуміння правової природи права на захист права на соціальний захист тісно пов'язане з його розумінням у об'єктивному та суб'єктивному значеннях.

Так, в об'єктивному значенні право на захист є гарантією забезпечення суб'єктивного права людини на соціальний захист, що реалізується лише у випадку порушення, невизнання чи оспорення вказаного суб'єктивного права, визначає та фіксує ступінь свободи правомірної поведінки. Право на захист є одним із складових елементів будь-якого суб'єктивного права, у тому числі й права на соціальний захист. У загальному вигляді право на захист може бути реалізоване носієм досліджуваного суб'єктивного права лише в момент його порушення в

межах процесуальних правовідносин, що виникають за ініціативою управомоченої особи. Водночас право на захист є лише однією із правомочностей суб'єктивного права на соціальний захист, визначає його характер і структуру. Це означає, що, по-перше, право на захист, як і саме суб'єктивне право, є мірою можливої поведінки управомоченої особи, яка пов'язана лише з використанням можливостей правоохоронного характеру; по-друге, можливості правоохоронного характеру мають відповідати характеру самого суб'єктивного права.

Таким чином, «право на захист права на соціальний захист можна визначити як надану уповноваженій особі можливість застосування засобів правоохоронного характеру, спрямованих на припинення порушень правових норм у сфері соціального захисту, поновлення невизнаного, оспорюваного чи порушеного права на соціальний захист і відшкодування заподіяної шкоди» [93, с. 423].

1.3. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: поняття та структура

Соціальний захист відіграє ключову роль у забезпеченні стійкого розвитку держави і суспільства, сприянні соціальної справедливості та реалізації відповідного права людини. Тому політика у сфері соціального захисту є життєво важливим елементом національної стратегії розвитку, спрямованим на скорочення масштабів бідності та незахищеності протягом усього життя людини, а також на сприяння всеохоплюючому та стійкому розвитку держави шляхом збільшення доходів населення, підвищення рівня розвитку людських ресурсів, сприяння структурним змінам в економіці та забезпечення умов достойної праці.

У сучасних умовах розвитку суспільства все частіше постає питання повноцінної реалізації державою своєї політики у сфері соціального захисту, що полягає у створенні умов належного життя, повноцінного розвитку людини, забезпечення її потреб. У зв'язку з цим особливого значення набуває створення ефективного механізму забезпечення права на соціальний захист.

Так, варто відзначити, що «юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист є складовою юридичного механізму забезпечення прав і свобод людини, який відрізняється галузевими особливостями, зумовленими правовою природою досліджуваного права» [86, с. 43].

У правовій науці склалося досить багато підходів до визначення юридичного механізму забезпечення прав і свобод людини. Водночас при застосуванні категорії «механізм» зазвичай мається на увазі «внутрішня будова явища, сукупність станів та процесів, які його складають, сукупність взаємопов'язаних між собою елементів цілісної системи» [550, с. 61]. У зв'язку з цим під поняттям юридичний механізм забезпечення суб'єктивного права людини варто розуміти «технологію» впливу засобів правового регулювання на суб'єктів права з метою дотримання останніми правових приписів. Саме за допомогою юридичного механізму забезпечення право людини на соціальний захист трансформується з передбачених нормативно-правовими актами можливостей у реальне благо.

Так, на думку О.О. Авдєєва, «правовий механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина є системою органів державної влади, громадських організацій та правових засобів, що ними використовуються з метою реалізації прав і свобод людини і громадянина» [26, с. 12].

Конкретизуючи ідею визначення досліджуваної категорії через систему органів та інших суб'єктів, діяльність яких спрямована на забезпечення прав людини, Ю.В. Анохін механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина визначає як «складну систему соціального організму політичної системи, що включає державу, її органи та посадові особи, громадські організації та органи місцевого самоврядування, в їх єдності та функціонуванні, направлену на створення умов результативного впливу на суспільні відносини, з метою ефективної реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина» [42, с. 251].

Не заперечуючи можливість визначення юридичного механізму забезпечення прав людини через систему відповідних суб'єктів, тим не менше, на нашу думку, такий підхід науковців є досить спірним оскільки досліджувана

правова категорія є фактично методикою (сукупністю прийомів, методів і т.д.) впливу засобів правового регулювання на суб'єктів права. Видається, що у юридичному механізмі забезпечення прав і свобод людини первинними є все ж таки заходи, що здійснюються з визначеною метою, а не суб'єкти, які ці заходи реалізують. По-друге, перелік суб'єктів, що міститься у цитованих визначеннях, які, на думку науковців, забезпечують права і свободи людини і громадянина, не є вичерпним, що дозволяє зробити висновок про неконкретність запропонованих визначень механізму забезпечення прав людини в цілому.

Так, С.М. Синчук звертає увагу на ту обставину, що «у сучасних умовах, серед іншого, органи місцевого самоврядування зобов'язані забезпечувати реалізацію соціально-правоможними особами права на соціальний захист. При цьому відповідний обов'язок випливає з їх правового статусу як суб'єктів, уповноважених державою виступати від її імені та сприяти здійсненню людьми, які опинилися у станах економічної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя, права на соціальний захист у межах законодавчо визначеної щодо кожного з них компетенції». З іншого боку, як зазначає вчена, «органи місцевого самоврядування є учасниками правовідносин у межах недержавних організаційно-правових форм соціального захисту, вступають у галузеві правовідносини за дозволом держави, добровільно та від свого імені або за вимогою, визначеною у законодавстві» [539, с. 498].

Так, наприклад, рішенням Софіївської селищної ради Софіївського району Дніпропетровської області від 13 грудня 2017 року №1536-30/VII була затверджена Комплексна програма соціального захисту населення Софіївської громади до 2020 року, до якої рішенням Ради від 5 грудня 2018 року № 2176-40/VII внесено зміни, яка передбачає надання матеріальної допомоги незахищеним верствам населення на підставі рішень комісії з питань надання допомоги малозабезпеченим верствам населення для лікування тяжкохворих жителів громади.

Відповідно до Інформації про виконання Комплексної програми соціального захисту населення Софіївської громади до 2020 року, наданої у відповідь на запит про надання публічної інформації, протягом 2019 року до виконавчого комітету з

проханням надати допомогу на лікування звернулися 50 осіб (з них батьки 4 дітей). Із загальної кількості осіб, які звернулися, 30 осіб мали тяжкі захворювання. Інші заявники мають низьку пенсію, заробітну плату, часто хворіють тому і звернулися із заявою про допомогу.

Із загальної кількості осіб, які звернулися за отриманням допомоги: 20 осіб – з приводу онкозахворювання (з них 1 дитина), 7 осіб – з приводу проведення хірургічних операцій різних органів (з них 3 дитини), 4 особи – з приводу лікування органів зору, 2 особи – з приводу лікування серцево-судинних захворювань, 17 осіб – з приводу лікування різних хронічних захворювань внутрішніх органів. Із розглянутих заяв 42 були задоволені, в цілому протягом 2019 року на виплату відповідної допомоги витрачено 97,7 тис. грн.

Статусу суб'єкта, зобов'язаного сприяти забезпеченню права на соціальний захист, в окремих випадках, набувають благодійні організації, дієздатні фізичні особи-благодійники, однією зі сфер діяльності яких у ст. 3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 року визначений соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги і подолання бідності [360]. Тобто у разі визначення при реєстрації відповідної юридичної особи пріоритетним напрямком її діяльності саме соціальний захист – вона автоматично зобов'язана сприяти людям, що зазнали несприятливих наслідків соціального ризику або перебувають під реальною загрозою настання відповідних обставин, у здійсненні їх права на соціальний захист.

Відповідні повноваження добровільного характеру благодійних організацій визначені й законами, які регулюють видові відносини соціального захисту та стосуються окремих категорій осіб. Так, ст. 13 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року передбачено, що надавачі соціальних послуг, до яких належать, зокрема й громадські об'єднання, благодійні, релігійні організації, фізичні особи-підприємці та фізичні особи, які надають соціальні послуги з догляду, зобов'язані: забезпечувати найкращі інтереси отримувачів соціальних послуг під час надання таких послуг; надавати допомогу отримувачам соціальних послуг у вирішенні їхніх соціально-побутових питань, у тому числі шляхом

представлення їхніх інтересів; надавати соціальні послуги відповідно до державних стандартів соціальних послуг тощо [440]. Таким чином, відповідні суб'єкти фактично зобов'язані забезпечувати ефективне здійснення права на соціальне обслуговування та його охорону.

Статтею 17-1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року також передбачено, що під час здійснення діяльності з організації наставництва на основі відповідних договорів про співпрацю можуть бути залучені Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді громадські та благодійні організації, видом статутної діяльності яких є захист прав дітей [382]. Аналогічними повноваженнями наділені громадські об'єднання [374], релігійні організації [439] тощо.

Вище вказані не всі суб'єкти, до компетенції яких належить забезпечення права на соціальний захист, оскільки їх перелік є надто обширним, тим не менше, зазначене свідчить про недосконалість цитованих вище позицій науковців щодо визначення поняття «юридичний механізм забезпечення прав людини», зокрема права на соціальний захист.

Значна кількість науковців поняття «юридичний механізм забезпечення прав людини» пов'язують з категорією гарантій. Так, наприклад, на думку авторів навчального посібника «Правовое регулирование обеспечения прав человека при производстве следственных действий», терміни «забезпечити» та «гарантувати» відповідно до тлумачень, наданих у словниках, є синонімами [353, с. 86]. Науковці зазначають, що гарантувати означає ручатися, забезпечувати, захищати, а гарантія – це умова, що забезпечує будь-що. Своєю чергою, забезпечити – надати засоби, зробити дійсним, огородити, захистити. Автори вказаного вище посібника вважають, що «забезпечити» та «гарантувати» означає попередити і усунути неправомірні перешкоди та створити правомірні умови, а значить, у тому числі, огородити, захистити.

В.М. Вітрук також зазначає, що «під забезпеченням конституційних прав і свобод розуміється система їх гарантування, тобто система загальних умов і

спеціальних (юридичних) засобів, які забезпечують їх правомірну реалізацію, а в необхідних випадках – їх охорону» [125, с. 16].

Щодо такого підходу до визначення юридичного механізму забезпечення прав людини варто зазначити, що дійсно, серед іншого, відповідне правове явище спрямоване на гарантування прав. Водночас твердження, що відповідні категорії є тотожними дещо обмежує зміст досліджуваного явища, оскільки юридичний механізм забезпечення прав людини спрямований на підготовку, створення умов для здійснення, охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина. Тобто забезпечення прав включає в себе заходи та засоби, за допомогою яких визначаються межі прав, їх конкретизація, процесуальні форми їх використання, заходи та засоби стимулювання виконання кореспондуючих правам обов'язків, тобто те, що передує здійсненню конкретних прав, а також відповідні заходи та засоби, що можуть бути застосовані у разі їх порушення або запобігання відповідним неправомірним діянням. Аналогічної точки зору щодо недоцільності визначення юридичного механізму забезпечення прав людини через категорію «гарантій» дотримується також Ю.В. Анохін [43].

Досить детально юридичний механізм забезпечення прав і свобод людини дослідила О.Ф. Скакун, на думку якої, ця правова категорія є «системою засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності» [547, с. 191]. Як влучно стверджує науковець, завданнями юридичного механізму забезпечення прав людини є охорона, захист, відновлення порушених прав, а також формування загальної і правової культури населення. Аналогічне визначення надає О.С. Мордовець, який у своєму дослідженні доходить висновку, що «механізм забезпечення прав людини – це система заходів і факторів, що забезпечують необхідні умови поваги всіх прав та основних свобод людини, що витікають з достоїнства, притаманного особистості людини, і таких, що є важливими для її вільного та повноцінного розвитку» [309, с. 85].

Неможна заперечувати логічність запропонованої науковцями дефініції досліджуваної категорії, тим не менше, варто відзначити, що вона є досить

абстрактною, оскільки не містить вказівки на будь-які ознаки, характерні риси юридичного механізму забезпечення прав людини, що дозволяли б визначити особливості цього явища, порівно з іншими системними утвореннями у правовій науці.

На думку В.В. Радзілєвської, «юридичний механізм забезпечення прав і свобод людини є системою правових інструментів та засобів, створених та закріплених державою для регулювання процесів у сфері прав і свобод людини і громадянина через відповідні органи, їх реального визначення та здійснення» [462, с. 40]. Не заперечуючи логічність та змістовність й вищевказаного підходу до формулювання визначення досліджуваної правової категорії, вважаємо, що він є неповним, оскільки не містить посилання на здійснення з метою забезпечення прав людини заходів охорони та захисту у випадку його (права) порушення.

Досліджуючи особливості спеціальних галузевих механізмів забезпечення прав людини, В.М. Андріїв зазначає, що «юридичним механізмом забезпечення трудових прав працівників є система взаємопов’язаних правових заходів та засобів, спрямованих на сприяння реалізації трудових прав шляхом їхнього гарантування, охорони та захисту, що здійснюються уповноваженими органами та особами у формах та способах, передбачених законодавством» [38, с. 118].

І.В. Лагутіна під час дослідження юридичного механізму забезпечення особистих немайнових прав працівників доходить висновку, що ним є «система передумов, засобів та умов, за допомогою яких здійснюються визнання, реалізація зазначених прав, їх гарантування, захист уповноваженими органами, працівниками (їх представниками)» [273, с. 5].

Як видно, вищевказані визначення є досить схожими, що пов’язано зі спільною галузевою належність механізмів забезпечення трудових прав працівників в цілому та особистих немайнових прав працівників як їх різновиду.

Проаналізувавши існуючі у правовій науці підходи до визначення поняття «юридичний механізм забезпечення прав і свобод людини» варто зробити висновок, що за сучасного стану розвитку загальнотеоретичної юриспруденції немає однозначного підходу до розуміння досліджуваної категорії. Так, одні

науковці розкривають поняття юридичного механізму забезпечення прав людини через діяльність уповноважених органів, інші – через систему гарантій відповідних прав, треті зводять його до комплексу узгоджених заходів, засобів, умов та форм, які вживаються управомоченою особою та іншими суб'єктами з метою ефективного задоволення інтересів та потреб першої [110, с. 61].

Не дивлячись на відмінності у цитованих підходах щодо визначення досліджуваної категорії, Ю.В. Анохін цілком обґрунтовано зазначає, що «комплексному дослідженню юридичного механізму забезпечення прав людини повинні бути притаманними наступні напрямки: охоплення всього спектру правового регулювання суспільних відносин (забезпечення умов формування правових приписів до їх нормативного закріплення (правотворення), безпосереднє закріплення в нормативно-правових актах (правотворчість)); врахування всього комплексу обставин, що дозволяють забезпечити реалізацію, охорону і захист прав і свобод людини; аналіз системи факторів (позитивних і негативних), що впливають на забезпечення прав людини; врахування юридичної відповідальності як форми примусового впливу у зв'язку з фактом порушення прав людини і сумою несприятливих наслідків такого порушення; врахування діяльності усіх державних органів та особливо контрольно-наглядових, що визначають результати функціонування такого механізму, його ефективність» [42, с. 251].

З урахуванням вищевикладеного, на нашу думку, юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист доцільно визначати саме як систему (комплекс) заходів та засобів, що здійснюються з метою ефективного задоволення інтересу управомоченої особи щодо отримання конкретних видів соціального захисту задля попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності.

На нашу думку, такий підхід є найбільш обґрунтованим з огляду на наступне: юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист має комплексний характер, що проявляється у взаємозалежності та взаємоузгодженості, системності його елементів; забезпечення права на соціальний захист здійснюється за допомогою різноманітних заходів та засобів: матеріально-технічних,

організаційно-управлінських, ідеологічних (соціально-політичних), а також спеціально-юридичних, які мають ключове значення; заходи та засоби, спрямовані на забезпечення досліджуваного права, здійснюються з метою забезпечення якості та ефективності нормативно-правових актів, що визначають зміст права та соціальний захист та безпосередньо закріплюють механізми його реалізації, охорони та захисту, а також задоволення інтересу людини щодо отримання конкретних видів соціального захисту задля попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності; забезпечення права на соціальний захист відбувається шляхом вжиття вищеназваних заходів самою управомоченою особою, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та підпорядкування, інститутами громадянського суспільства, судами та іншими суб'єктами, які можуть бути залучені до відповідного процесу у момент утвердження, реалізації, охорони чи захисту права на соціальний захист.

Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист є комплексним системним явищем, яке потрібно розглядати у сукупності та взаємодії усіх його елементів. З огляду на це окремо варто зупинитися на визначенні структури досліджуваного явища. Так, на думку О.Ф. Скакун, «забезпечення права людини, у тому числі й права на соціальний захист, включає в себе його реалізацію, охорону, захист та відновлення у випадку порушення» [546, с. 191].

На думку П.М. Рабіновича, «забезпечення права включає в себе три елементи (напрями) державної діяльності: 1) сприяння реалізації прав і свобод, що здійснюється шляхом створення ефективних гарантій у відповідній сфері суспільних відносин; 2) охорона прав і свобод людини, яка включає в себе в тому числі профілактичні заходи; 3) захист прав і свобод людини, що представляє собою відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до відповідальності» [459, с. 125].

О.В. Марцеляк розширює зміст поняття «забезпечення прав і свобод», включаючи до нього, крім вищеперерахованих елементів, також удосконалення національного законодавства країни і приведення його у відповідність до міжнародних стандартів [291, с. 136].

Структуру правового механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина, на думку Д.О. Авдєєва, «складають дві взаємопов'язані підсистеми: нормативна та інституційна. В нормативну складову включені правові норми і принципи, а інституційна складова є сукупністю органів державної влади, різноманітних громадських організацій тощо, створених для забезпечення прав і свобод громадян: законодавчі (представницькі) та виконавчі органи влади, уповноважений з прав людини, конституційних суд, суди, правозахисні організації тощо» [26, с. 11].

Досліджуючи юридичний механізм забезпечення прав і свобод людини, О.С. Мордовець в його структуру включає суспільні норми, правомірну діяльність суб'єктів прав людини і громадянина, гласність, суспільну думку, гарантії: загальні, спеціальні (юридичні), організаційні, процедури, відповідальність, контроль, включаючи міжнародний [309, с. 275].

Ю.В. Анохін зазначає, що юридичний механізм забезпечення прав та свобод людини включає в себе: механізм правового регулювання суспільних відносин; механізм дії права, що включає в себе механізм реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян; механізм держави; гарантії забезпечення дії цього механізму (загальні та спеціальні); механізм юридичної відповідальності [42, с. 252].

Варто відзначити, що в цілому запропонована Ю.В. Анохіним структура юридичного механізму забезпечення права відповідає загальному уявленню щодо елементів досліджуваного системного явища, тим не менше, на нашу думку, не зовсім доцільно в якості окремого елементу виділяти механізм держави, а деякі запропоновані науковцем складові досліджуваного механізму, на нашу думку, цілком охоплюються іншими.

Так, наприклад, науковець зазначає, що юридичний механізм забезпечення прав людини передбачає фактичну реалізацію правових приписів та вимог у

діяльності суб'єктів суспільних відносин щодо забезпечення прав і свобод особи. При цьому він вказує, що при реалізації норм права (у формі дотримання, використання, виконання) юридичні норми втілюються в життя безпосередньо діями самих суб'єктів суспільних відносин, тобто у формі безпосередньої реалізації норм права. Водночас досить часто дотримання, використання та виконання правових норм недостатньо для забезпечення повної реалізації прав особи і виникає потреба залучення у відповідний процес компетентних органів, наділених повноваженнями щодо правозастосування, в рамках яких здійснюється, як правило, охорона та захист відповідних прав.

Окремо варто звернути увагу, що охорона суб'єктивних прав людини здійснюється з метою усунення перешкод у реалізації прав та свобод людини, попередження їх порушень, своєю чергою, захист прав здійснюється після порушення прав і свобод з метою їх відновлення. Юридична ж відповідальність є мірою державного примусу, в якій виражається осуд винного в правопорушенні і яка передбачає його обов'язок зазнати негативних наслідків державно-владного характеру. Іншими словами, це покарання, що наступає у випадку порушення чи невиконання (неналежного виконання) своїх обов'язків.

Таким чином, оскільки охорона прав, свобод та охоронюваних законом інтересів є необхідним і закономірним елементом механізму забезпечення будь-якого права, у тому числі й права на соціальний захист, особливе місце в ньому посідає юридична відповідальність, яка виступає правовим засобом забезпечення охорони прав, свобод та охоронюваних законом інтересів і засобом забезпечення реалізації юридичних обов'язків [38, с. 204].

Окремо варто також зупинитися на недоцільності включення юридичних гарантій до юридичного механізму забезпечення прав людини в якості самостійної структурної частини. Так, гарантії направлені на забезпечення реальності прав та свобод людини, яка досягається у процесі їх здійснення, охорони та захисту. З урахуванням вищевикладеного, видається, що «визначення гарантій ефективного функціонування механізму забезпечення прав в якості окремого його елементу є

недоцільним, оскільки інші елементи досліджуваного системного явища будуть неповними» [86, с. 378].

Щодо механізму держави у системі юридичного механізму забезпечення прав людини варто зазначити, що дійсно забезпечення прав і свобод людини неможливо без держави, яка встановлює цілу систему процедур, інститутів, що гарантують ці права. Водночас, на нашу думку, у досліджуваному механізмі забезпечення ключову роль відіграють саме заходи та засоби, спрямовані на забезпечення права, а не суб'єкти, якими ці заходи вживаються. Крім того, держава є все ж таки суб'єктом, який ключову роль відіграє у всій системі суспільних відносин. При цьому ця роль є майже однаковою та жодних особливостей в рамках юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист не має.

З огляду на вищевказані позиції науковців щодо визначення структури юридичного механізму забезпечення прав людини, на нашу думку, цілком обґрунтованим буде включення до досліджуваної категорії таких структурних елементів, як механізм утвердження права на соціальний захист, механізм його реалізації, механізм охорони та захисту права на соціальний захист.

Варто погодитися з думкою Ю.В. Анохіна, що елементи юридичного механізму забезпечення прав людини перебувають у взаємозв'язку один з одним та характеризуються підпорядкованими та організаційними зв'язками. При цьому в цілому вони створюють єдину органічну взаємопов'язану систему [42, с. 251]. У зв'язку з цим, характеристика юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист як єдиної системи, на нашу думку, передбачає дослідження специфіки його складових частин. При цьому варто підкреслити, що відповідний аналіз важливий як для розуміння сутності конкретного елементу механізму та його місця в ньому, так і для визначення змісту та специфіки самого юридичного механізму забезпечення досліджуваного права як цілісного системного утворення.

Так, першим елементом у юридичному механізмі забезпечення права на соціальний захист є механізм його утвердження, який заснований на системі правового регулювання суспільних відносин, у яких здійснюється, охороняється і захищається право на соціальний захист.

Вище вже відзначалося, що у сучасних умовах у ході соціального розвитку держави і суспільства право на соціальний захист набуло нових рис, що пов’язано з економічними, ідеологічними, соціально-політичними та організаційними факторами. Наявність відповідних передумов трансформації досліджуваного права сама по собі не гарантує реальність права на соціальний захист, безперешкодність його здійснення, захист відповідного права від посягань та порушень.

Саме для забезпечення дієвості загальносоціальних факторів існують правові умови, до яких належать діючі принципи права, норми права, інші правові явища, тобто законодавчо закріплена система заходів правової охорони особистості і засобів правомірного здійснення права людини на соціальний захист. Це означає, що в нормах права, закріплених в них юридичних засобах конкретизується право людини на соціальний захист, визначається порядок його здійснення, охорони та захисту.

Таким чином, саме механізм утвердження найбільшим чином впливає на забезпечення права людини на соціальний захист, оскільки відповідні норми права, у першу чергу, приймаються з метою регулювання соціально-забезпечувальних, процедурних та процесуальних відносин у сфері соціального захисту. З цієї точки зору, вони повинні здійснювати виключно позитивний вплив на забезпечення права людини на соціальний захист і бути нічим іншим, як вимогою правомірної реалізації правових приписів.

Водночас велике значення має актуальність правового регулювання суспільних відносин, у яких реалізується, охороняється і захищається право на соціальний захист, яке має відповідати новим соціально-економічним реаліям. Як зазначає О.М. Ярошенко, «поглиблення економічних реформ, насамперед рівноправне існування різних форм власності, свобода підприємництва, вільний вибір видів зайнятості – все це створює принципово нову соціальну, економічну й правову ситуацію і викликає потребу в адекватному правовому регулюванні. Структура права на соціальний захист має визначатися таким чином, щоб не породжувати, так званої, зрівнялівки й утриманських настроїв при розподілі і

споживанні життєвих благ, а, навпаки, посилювати мотивацію до праці, створювати умови для її найповнішого виявлення» [627, с. 347].

У реальному житті, особливо у сучасних умовах, стан правового регулювання суспільних відносин, у яких здійснюється, охороняється та захищається право на соціальний захист, характеризується низькою якістю та неефективністю окремих правових норм, наявністю юридичних колізій, прогалин і т.д. У зв'язку з чим, на думку Ю.В. Анохіна, варто звернути увагу, що належне забезпечення прав людини, у тому числі й права на соціальний захист, залежить не від кількості норм права, а від їх якості, від рівня досконалості законодавства [43].

Таким чином, на нашу думку, цілком обґрунтованим є висновок про те, що механізм утвердження права на соціальний захист займає чільне місце у системному юридичному механізмі забезпечення досліджуваного права. Таке переконання основується на позиції С.С. Алєксєєва, який доводив охоплення відповідним механізмом двох сторін правового регулювання. По-перше – це забезпечення за допомогою сукупності правових заходів правового впливу на суспільні відносини і як наслідок, забезпечення ефективності такого впливу, без акцентування уваги на заходах, якими відповідна мета досягається. По-друге – це внутрішня будова механізму, його окремі елементи (частини), взяті у співвідношенні. З цієї точки зору механізм утвердження права досліджується шляхом аналізу окремих засобів та заходів правового впливу, взятих у єдності, а також специфічні функції, що виконуються ними в механізмі правового регулювання [32, с. 29].

На нашу думку, «в рамках цього дослідження більш актуальним видається дослідження механізму утвердження права на соціальний захист саме з точку зору оцінки його ефективності» [73, с. 39]. Відповідна точка зору ґрунтується на визначенні механізму утвердження права на соціальний захист з використанням антропологічного (персонального) підходу, що тісно пов'язаний із сутністю та діяльністю людини, яка стає центром наукових ідей. Так, на думку Ю.М. Оборотова, «антропологічний поворот» до людини як первинної правової реалії, дозволяє перебороти існуюче домінування соціоцентричних,

державоцентричних настанов, що передбачають більш важливе значення цілого (суспільства, держави), ніж його частини (громадянина) [316, с. 54]. На нашу думку, саме такий підхід у науці права соціального забезпечення до визначення та дослідження механізму утвердження права на соціальний захист з урахуванням розвитку постіндустріального суспільства, глобальної інформатизації дозволить максимально ефективно забезпечити досліджуване право, створити умови соціальної захищеності усіх без виключення громадян держави, іноземців та осіб без громадянства.

Прихильником обраного нами підходу є також С.О. Сільченко, який зазначає, що «оптимальне дослідження механізму утвердження прав людини передбачає оцінку ефективності фіксації у нормі права певної моделі соціального захисту та умов її здійснення, встановлення необхідних юридичних фактів і реальності виникнення на їх підставі галузевих правовідносин, у яких буде задовольнятися інтерес управомоченої особи на отримання певного виду соціального захисту, а також прийняття уповноваженим органом правозастосовного акту, спрямованого на фактичне забезпечення особи тим чи іншим благом» [543, с. 300].

Безумовно, встановлення засобів, заходів та форм правового регулювання відповідних відносин є надзвичайно важливим питанням, проте, на нашу думку, їх система майже не буде відрізнятися від аналогічних елементів механізму правового регулювання будь-яких інших суспільних відносин, оскільки є більш загальною та універсальною. Крім того, більшість зі структурних елементів відповідного комплексу заходів, засобів та форм вже були предметами окремих дисертаційних досліджень, зокрема Б.І. Сташківа на тему «Юридичні факти у праві соціального забезпечення» [559], Н.М. Стаховської на тему «Відносини у праві соціального забезпечення» [555], О.Г. Чутчевої на тему «Правовое регулирование социальной защиты граждан Украины» [602], С.М. Синчук на тему «Теорія правовідносин соціального забезпечення» [542], М.В. Бородкіна на тему «Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин» [119] тощо, а,

отже, додаткової характеристики в рамках цієї наукової роботи не потребують [73, с. 38].

Варто зазначити, що механізм утвердження права на соціальний захист має свою галузеву своєрідність, що пов'язана з можливістю упорядкування відповідних суспільних відносин положеннями актів органів місцевого самоврядування, колективних договорів, колективних угод, трудових договорів, індивідуальних договірних актів (пенсійних контрактів, договорів добровільного медичного страхування, договорів про надання соціальних послуг) тощо, сфера застосування яких постійно зростає. З огляду на це механізм утвердження досліджуваного права потребує нового осмислення в межах науки права соціального забезпечення з метою регламентування галузевих відносин виходячи з необхідності задоволення, у першу чергу, індивідуального, а не публічного інтересу, але зі збереженням мінімальних державних гарантій у сфері соціального захисту населення.

Крім того, удосконалення галузевого механізму утвердження права на соціальний захист повинно здійснюватися, зокрема, удосконаленням законодавства, шляхом забезпечення: найвищого ступеню відповідності правових норм суспільним відносинам, інтересам та потребам суспільства; повноти регулювання суспільних відносин; ясності, чіткості, доступності правових приписів; відсутності протиріч норм права і норм моралі; законності нормативно-правових актів, тобто їх відповідності Конституції України, вищестоящим нормативно-правовим актам; відсутності правових колізій; систематизації законодавства.

О.М. Ярошенко доповнює перелік напрямків подальшого удосконалення механізму утвердження права на соціальний захист, вказівкою на необхідність забезпечення, серед іншого: диференційованого підходу до різних соціально-демографічних груп населення залежно від ступеня їх економічної самостійності, працездатності, можливостей підвищення рівня матеріального добробуту, а також умов праці, географічно-кліматичних та економічних чинників; зв'язку між результатами праці кожного працюючого і розміром пенсій, рівнем медичних

послуг при збереженні гарантованого державного мінімуму соціального захисту тих, хто його потребує; визначення рівня соціальних гарантій на підставі соціальних нормативів, що відповідають реальним потребам сучасної людини; відповідності рівня соціального захисту населення рівню економічного розвитку суспільства [627, с.с. 347-348].

Варто звернути увагу, що саме по собі належне закріплення права на соціальний захист не гарантує ефективного задоволення інтересу людини щодо отримання конкретних видів соціального захисту з метою попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності. Як влучно зазначає О. Лукашева закріплення того чи іншого суб'єктивного права в законодавстві повинно, у першу чергу, означати існування реальної можливості індивіда вільно користуватися визначеним благом у межах та порядку, визначених законом [446, с. 229]. Тобто існування належного механізму реалізації права на соціальний захист.

Науковці розглядають механізм реалізації прав і свобод людини по різному. Одні – як сукупність елементів, правових або юридичних засобів (факторів), інші – як діяльність, комплекс дій, що дозволяє говорити про існування двох концепцій визначення механізму реалізації права на соціальний захист – інструментальної та діяльністної.

Так, представники інструментального підходу, до яких належать, зокрема, С.С. Алєксєєв [32], О.В. Малько [573], П.М. Рабінович [459] та ін., визначають механізм реалізації прав як блок регулятивних та охоронних правових засобів різного рівня, сукупність юридичних засобів, за допомогою яких втілюється об'єктивне і суб'єктивне право, реалізуючись у фактичній поведінці суб'єктів. На їх думку, вирішальна роль у механізмі реалізації належить правовим засобам, які, власне, і становлять його зміст. Від правильності їх вибору залежить результат досягнення мети правового регулювання, забезпеченість ефективності права загалом. Такими правовими засобами, на думку науковців, є норми і принципи права, правозастосовні акти, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, заборони, пільги, заходи заохочення і покарання.

На противагу представникам інструментального підходу, інша категорія науковців (О.В. Негодченко [312, с. 30], Ю.П. Пацурківський [327, с. 62]) механізм реалізації прав особи визначають як комплекс взаємозалежної правової діяльності носія права і зобов'язаних суб'єктів (правозастосовних органів), спрямовану на те, щоб особа користувалася соціальним благом. Особливістю такого підходу до визначення досліджуваної категорії є вказівка науковців на ту обставину, що задовольнити інтереси особи в межах відповідного суб'єктивного права можливо лише шляхом забезпечення єдності діяльності як самого управомоченого суб'єкта, так і зобов'язаних суб'єктів різних форм власності та підпорядкування. Аналогічної точки зору дотримується А.А. Югов, який зазначає, що «реалізація прав і свобод це практичне здійснення управомоченими особами та іншими учасниками суспільного життя передбачених правовими нормами прагнень до задоволення потреб, отримання необхідних матеріальних чи духовних благ у встановленому правом порядку» [619, с. 5].

На нашу думку, з урахуванням специфіки цього дослідження, саме діяльністний підхід до визначення поняття механізму реалізації права на соціальний захист є більш обґрунтованим, що пов'язано з такими характеристиками правовідносин у праві соціального забезпечення, як їх двосторонність та активний характер. Як влучно відзначає С.О. Устинов, «специфіка правовідносин у сфері соціального захисту полягає в тому, що суб'єктивне право людини, яка відповідно до чинного законодавства, потребує соціальної допомоги, незалежно від підстав надання цієї допомоги, кореспондується з обов'язком уповноваженого органу, у випадку звернення громадянина до нього, здійснити відповідні дії, направлені на реалізацію цього суб'єктивного права людини» [586, с. 17].

Так, жоден вид соціального захисту не може бути отриманий управомоченою особою без відповідних активних дій зобов'язаного суб'єкта. Наприклад, ст. 19 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» від 12 грудня 1991 року [431] закріплене право ВІЛ-інфікованих дітей і дітей,

які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ, на призначення та виплату щомісячної державної допомоги в розмірі десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [438]. Відповідне право реалізується за письмовою заявою батьків або законних представників дитини, яка подається одноразово до Регіонального центру СНІДу (особисто або поштою), шляхом перерахування щомісячної державної допомоги на особовий рахунок в установі банку матері (батька) або законних представників дитини чи на особовий рахунок дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки та піклування, які виховуються в державних закладах (будинках дитини МОЗ України, дитячих будинках, школах-інтернатах МОН України, дитячих будинках-інтернатах Мінсоцполітики України, прийомних сім'ях тощо) [405].

Таким чином, ключовими в аспекті перетворення наданих правом можливостей у сфері соціального захисту в реальні блага є не юридичні засоби, якими визначена мета може бути досягнута, а безпосередня діяльність усіх учасників відповідних правовідносин як управомоченої особи, так і зобов'язаних суб'єктів. У зв'язку з цим варто зазначити, що суть поняття механізм реалізації права на соціальний захист зводиться до терміну «реалізація», якою є система послідовних дій суб'єктів реалізації права щодо втілення в життя відповідних правових приписів.

На нашу думку, враховуючи вищезазначене, варто звернути увагу на досить повний перелік сутнісних ознак механізму реалізації прав людини, сформульований І.Ю. Крилатовою [261, с. 212], який в цілому може бути адаптований до характеристики досліджуваного галузевого механізму.

Так, ознаками механізму реалізації права на соціальний захист є:

— попереднє нормативне закріплення в юридичних нормах, а також наступне правове закріплення в актах реалізації права, правозастосовних актах. Право на соціальний захист реалізується на основі правових норм шляхом фактичної поведінки. Ця ознака досліджуваного механізму реалізації права на соціальний захист закріплена також нормативно у Розділі І «Принципи державної політики в галузі прав людини» Засад державної політики України в галузі прав

людини, затверджених постановою Верховної Ради України від 17 червня 1999 року №757-XIV [389], яким визначено, що проголошення і реалізація прав і основних свобод людини і громадянина засновані виключно на законі;

— забезпеченість можливостей поведінки людей гарантіями, у тому числі юридичними. Саме гарантії права на соціальний захист забезпечують реальну можливість задоволення інтересу управомоченої особи на отримання конкретних видів соціального захисту у визначених нормативно-правовими актами випадках;

— застосування спеціальних юридичних процедур у процесі реалізації права. Відповідна ознака досліджуваного механізму чи не найбільше характеризує правову природу права на соціальний захист. Так, у науці права соціального забезпечення найбільш поширеною точкою зору щодо визначення предмету правового регулювання відповідної галузі права є включення до нього соціально-забезпечувальних (матеріальних), процедурних та процесуальних відносин. Процедурні правовідносини це врегульовані нормами права соціального забезпечення суспільні відносини, що пов’язані зі встановленням юридичних фактів та винесенням рішень про призначення або про відмову у наданні конкретних видів соціального захисту. Саме в рамках процедурних правовідносин приймається рішення про можливість задоволення інтересу управомоченої особи на отримання конкретного виду соціального захисту, його розмір (зміст), в окремих випадках порядок надання тощо;

— наявність додаткових елементів, таких як правосвідомість, рівень правової культури.

Продовжуючи характеристику механізму реалізації права на соціальний захист, не можна не згадати В.А. Лебедєва, який зазначає, що на відміну від реалізації правових норм реалізація права пов’язана лише з конкретним видом правових норм – управомочуючими нормами. Саме управомочуючі норми, але не зобов’язуючі чи забороняючі, надають особі, наділеній конкретним правом, можливість вибору варіанту поведінки, порядку їх використання. Людина, як зазначає науковець, самостійно вирішує коли, як і яким конкретно способом із

нормативно передбачених їй реалізувати своє право та чи потрібна їй взагалі така реалізація права [276, с. 142].

Така точка зору, можливо, є обґрунтованою при характеристиці більшості майнових і особистих немайнових, сімейних прав людини водночас для характеристики механізму реалізації права на соціальний захист можливість її застосування є сумнівною. Перш за все, варто зауважити, що управомочуючі норми наділяють відповідну особу можливостями не щодо реалізації права, а щодо його здійснення. Більшість суб'єктивних прав, а особливо право на соціальний захист, можуть відбуватися, існувати й реалізовуватися лише в рамках певних правовідносин [182, с. 384]. Інакше кажучи, правовідносини у праві соціального забезпечення це спеціальна форма та правова конструкція, в рамках якої реалізується суб'єктивне право на соціальний захист, але шляхом виконання суб'єктивного обов'язку зобов'язаних суб'єктів. Саме подібний підхід дозволяє найбільш ефективно вибудувати теоретичну модель правового механізму гарантованої реалізації права на соціальний захист.

Так, доведеною є теорія про те, що праву на соціальний захист (його структурним складовим – правам у сфері соціального забезпечення) кореспондують (протистоять) численні обов'язки зобов'язаних суб'єктів (залежно від виду соціального захисту), тобто названі категорії виступають як полярні. Крім того, досліджуване право та названі обов'язки не тільки співвідносяться, але й неминуче детерміновано обумовлюють один одного [326, с. 54]. Так, якщо особа після досягнення пенсійного віку і за умови наявності у неї необхідного обсягу страхового стажу має право на призначення та виплату пенсії за віком то відповідно територіальний підрозділ Пенсійного фонду України зобов'язаний здійснювати відповідну грошову виплату. І навпаки, якщо особа, що надає соціальні послуги, має право на захист своєї честі та гідності то отримувач соціальних послуг (особа, що перебуває у складній життєвій ситуації) зобов'язана відноситися до соціального працівника з повагою, не посягати на його честь, гідність та ділову репутацію.

Таким чином, у праві соціального забезпечення прослідковується така залежність прав та обов'язків, що без юридичних обов'язків зникає й саме право на соціальний захист [620, с. 9].

Виходячи з вищезазначеного дослідження механізму реалізації права на соціальний захист вимагає характеристики не лише діяльності управомоченого суб'єкта, але й комплексу заходів, що вживається зобов'язаними суб'єктами з метою забезпечення першого конкретним видом (видами) соціального захисту з метою попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації людини до нових умов життєдіяльності. Водночас право на соціальний захист є комплексним правом, що об'єднує у собі менш об'ємні за змістом права на отримання конкретного виду соціального захисту (грошових виплат, соціального обслуговування, соціальних пільг, житлових субсидій тощо) – права у сфері соціального забезпечення. Відповідно кожному з таких соціально-забезпечувальних прав кореспондують юридичні обов'язки відповідного зобов'язаного суб'єкта.

Так, наприклад, праву одного з батьків (опікуна) дитини, з яким вона постійно проживає, на отримання державної допомоги при народженні дитини відповідно до ст. 10 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року кореспондують такі обов'язки органу соціального захисту населення, як: давати роз'яснення з питань її призначення і виплати, допомогу в одержанні необхідних документів; прийняти відповідну заяву від управомоченої особи з доданими до неї документами; у разі коли до заяви не додані всі необхідні документи, повідомити заявника, які документи мають бути подані додатково; отримати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій відомості, необхідні для призначення допомоги; прийняти рішення про призначення або відмову у призначенні відповідної допомоги протягом десяти днів з моменту отримання заяви; видати чи надіслати заявникові повідомлення про призначення допомоги чи про відмову в її призначенні із зазначенням причини відмови та порядку оскарження цього

рішення; вести особову справу, в якій зберігаються документи, на підставі яких призначена допомога, а також розрахунки її розміру.

Відповідно дослідження механізму реалізації права на соціальний захист вимагає, серед іншого, характеристики діяльності соціально зобов'язаних суб'єктів. Водночас право на соціальний захист є настільки багатоаспектним (проявляється в можливості у визначених нормативно-правовими актами випадках отримати різні види соціального захисту, кожен з яких, своєю чергою, класифікується за численними критеріями), що його реалізація залежить від надто значної кількості зобов'язаних суб'єктів. При цьому відрізняється їх форма власності, організаційно-правова форма, підпорядкування, засади фінансування та діяльності, що майже унеможливлює ефективне комплексне дослідження діяльності підприємств, установ, організацій, інших суб'єктів, до компетенції яких належать надання (здійснення) заходів соціального захисту, в рамках цього дослідження.

З огляду на це, а також обмеженість обсягу цієї наукової праці, видається більш доцільним зосередити увагу не на механізмі реалізації права на соціальний захист усіма суб'єктами правовідносин у праві соціального забезпечення, а на механізмі його здійснення конкретно управомоченою особою.

Визначаючи поняття здійснення права на соціальний захист, перш за все, варто говорити про правомірну позитивну діяльність, змістом якої є усвідомлення управомоченою особою її меж та змісту, порядку здійснення та інших необхідних умов, передбачених нормами права, та перетворення соціальної можливості в дійсність, тобто визначення та спрямування своїх дій в рамках правових норм з метою досягнення правомірних цілей – отримання конкретного виду соціального захисту, спрямованого на попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптацію людини до нових умов життєдіяльності.

Тобто під механізмом здійснення права на соціальний захист варто розуміти гарантовану юридично нормативну та предметну діяльність управомоченої особи (людини, яка зазнала реальної загрози настання або безпосередньо несприятливих

наслідків соціальних ризиків), що здійснюється у визначених законом формах та виражається у використанні та виконанні нею правових приписів з метою досягнення, збереження та підвищення її життєвого рівня.

Від здійснення права на соціальний захист варто відрізняти його охорону та захист, оскільки хоча вони у своїй сукупності й забезпечують досліджуване право, тим не менше, наділені особливостями, характерними лише для відповідних елементів юридичного механізму його забезпечення. Так, особливостями заходів та засобів охорони та захисту права на соціальний захист по відношенню до юридичних заходів та засобів його реалізації є те, що вони безпосередньо спрямовані на відновлення порушеного права, усунення перешкод на шляху до його здійснення і лише в кінцевому результаті – на реалізацію права на соціальний захист.

Варто відзначити, що в науковій літературі досі не склалося єдиного однозначного розуміння понять «охорона» та «захист» прав людини, зокрема й права на соціальний захист. Наукові дискусії точаться щодо визнання цих категорій тотожними одна одній, застосування їх в якості синонімів або встановлення їх відмінностей, сутнісних характеристик, що свідчать про їх самостійне значення у механізмі забезпечення права на соціальний захист.

Дійсно захист права на соціальний захист тісно пов’язаний з його охороною. Тим не менше, не можна погодитися з позицією науковців, які стверджують, що охорона та захист права на соціальний захист є синонімами [571, с.с. 22-23]. На підтвердження недоведеності такої позиції можна привести проаналізовані вище точки зору науковців, які у механізмі забезпечення будь-якого права, а, отже, і права на соціальний захист, виділяють такі самостійні складові, як: утвердження, реалізацію, охорону і захист [547, с. 192].

У правовій доктрині під поняттям «охорона прав» традиційно розуміється система заходів та засобів, що забезпечують кожному носієві суб’єктивних прав можливість належної їх реалізації. Зазначена система включає в себе заходи та засоби не лише правового, а й економічного, політичного, організаційного, виховного та іншого характеру, спрямовані на забезпечення усіх необхідних умов

для здійснення суб'єктом свого права. Основу визначеної системи складають правові заходи, які забезпечують функціонування та розвиток відповідних правовідносин у їх нормальному, непорушеному стані [596, с. 326].

На думку Б.Ю. Тихонової, «охорона прав – це сукупність взаємопов'язаних між собою заходів, що здійснюються органами державної влади та громадськими об'єднаннями, і спрямовані на попередження порушень прав людини чи усунення перешкод, які не є правопорушеннями, на шляху до здійснення права» [578, с. 18].

Більш широкий зміст у досліджувану категорію вкладає М.В. Вітрук, який зазначає, що «охорона прав людини є діяльністю, направленою на усунення перешкод у реалізації прав та обов'язків, на боротьбу з невиконанням обов'язків і зловживанням правом, на профілактику і попередження порушень прав і обов'язків» [126, с. 36]. Науковець розширює зміст охорони прав людини, порівняно з позиціями інших науковців, цілком обґрунтовано включаючи до нього заходи контрольно-наглядового характеру, заходи відповідальності зобов'язаних суб'єктів, порядок використання цих заходів для охорони суб'єктивних прав громадян.

У зв'язку з цим неможна не погодитися з точкою зору Ю.П. Анохіна, який вказує, що «під охороною прав людини варто розуміти заходи, що здійснюються уповноваженими на те суб'єктами, спрямовані на попередження порушень прав та свобод особи, усунення та попередження причин, що їх породжують, сприяння здійсненню цих прав та свобод у житті громадян» [43].

С.Г. Березовська зазначає, що у будь-якому випадку охорона прав людини спрямована на попередження їх порушень, у тому числі шляхом усунення причин, що сприяють таким порушенням [52, с. 21].

Таким чином, на нашу думку, саме недопущення небажаних фактів, що можуть спричинити порушення права на соціальний захист або стати перешкодою для його реалізації, є найважливішим призначенням механізму охорони досліджуваного права у системі його забезпечення. Охороняючи право на соціальний захист, уповноважені суб'єкти шляхом вжиття комплексу заходів та

засобів, регламентованих правом, сприяють попередженню правопорушень, що порушують нормальний розвиток суспільних відносин у сфері соціального захисту.

Щодо визначення поняття механізму захисту у науковій літературі існують різні підходи. Так, С.С. Алексєєв вважає, що правовий захист – це державно-примусова діяльність, спрямована на поновлення порушеного права, забезпечення виконання юридичного обов'язку [33, с. 113].

О.Ф. Скакун наполягає на тому, що «механізм захисту прав людини включає заходи, що призводять до відновлення порушених прав неправомірними діями і відповідальності особи, яка вчинила ці правопорушення» [545, с. 190].

Професор Р.Б. Шишка пише, що «захист суб'єктивного права – це діяльність володільця права чи уповноважених суб'єктів із застосування правоохоронних заходів державно-примусового характеру, спрямованих на визнання або відновлення порушеного права» [611, с. 28].

Схожу позицію відстоює Н.В. Гончарова, на думку якої, «механізм захисту прав і свобод людини – це встановлена та гарантована законом система забезпечення правового статусу особи, яка включає в себе впорядковану діяльність органів публічної влади, недержавних правозахисних організацій та самостійну реалізацію суб'єктивних прав і свобод, спрямовану на попередження, припинення і поновлення порушених прав і свобод при дотриманні належного балансу публічних та приватних інтересів» [140, с. 7].

І.В. Лагутіна визначає захист трудових прав та інтересів працівників як «сукупність юрисдикційних та неюрисдикційних форм, організаційних, процедурних і процесуальних способів, матеріально-правових заходів, спрямованих на припинення і попередження порушень трудового законодавства, поновлення порушених трудових прав і відшкодування заподіяної внаслідок таких порушень шкоди» [271, с. 13].

Таким чином, можна констатувати, що у правовій науці склалися три напрямки визначення поняття механізму захисту прав людини. Перш за все, це визначення досліджуваного поняття через комплекс заходів та засобів, що вживаються з відповідною метою. Не можна стверджувати, що така позиція не має

права на існування, але все ж таки жодної смислової навантаженості не містить – нічим не відрізняє механізм захисту прав людини від будь-яких інших механізмів, у тому числі й у системі забезпечення прав людини.

Другим напрямком досліджень у сфері визначення поняття механізму захисту прав людини є формулювання відповідних дефініцій через вказівку на діяльність певних суб'єктів. Такий підхід, на нашу думку, також видається недостатньо обґрунтованим з огляду на хибність позиції щодо формування вичерпного переліку суб'єктів, які можуть або повинні вживати певних заходів, у цьому випадку, з метою захисту прав людини. Варто констатувати, що з урахуванням динамічного розвитку суспільства і держави, забезпечення міцного громадянського суспільства кількість таких суб'єктів неухильно зростає, що може призвести у майбутньому до обмеження змісту відповідного механізму науково обґрунтованою теорією.

У зв'язку з цим, на нашу думку, найбільш обґрунтованим є визначення досліджуваного поняття через вказівку на ті форми, способи та заходи, за допомогою яких здійснюється захист права [71, с. 165].

Водночас при формулюванні визначення поняття юридичного механізму захисту права на соціальний захист, на нашу думку, є дещо спірним «включення» до дефініції заходів та засобів, спрямованих на попередження порушень законодавства у визначеній сфері. Останні більшою мірою притаманні охороні права, так як сприяють належній реалізації інтересу особи щодо отримання матеріального забезпечення та/або комплексу нематеріальних заходів, спрямованих на попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків.

РОЗДІЛ 2. НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

2.1. Міжнародні стандарти права на соціальний захист

На сучасному етапі розвитку світової спільноти проблема забезпечення прав і свобод людини стала домінуючою. В умовах складних економічних та політичних перетворень, які відбуваються в Україні, ефективне забезпечення права на соціальний захист має чи не найбільше значення для нормального функціонування держави. Очевидно, що саме держава повинна створити належні умови для функціонування ефективної системи соціального захисту населення, що неможливо без дотримання міжнародних стандартів у цій сфері.

Стандарт – це «типовий зразок, якому повинно відповідати щось за розмірами, формою, якістю; єдина форма організації, проведення чого-небудь; те, що не має нічого оригінального, своєрідного; шаблон, трафарет» [258, с. 274]. У своєму етимологічному та онтологічному значенні «стандарт (англ. – норма, зразок, модель; франц. букв. – твердо стояти) – документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального рівня впорядкованості у певній галузі» [621, с. 614]. О.М. Руднєва вказує на те, що «саме у міжнародних стандартах відображається якісний рівень розвитку правових цінностей, досягнутий світовою цивілізацією та нерозривно пов’язаний із правовою культурою людства» [531, с. 13].

Надаючи визначення міжнародних стандартів прав людини, А.П. Мовчан характеризує їх як «норми сучасного міжнародного права, що передбачають такі загальнодемократичні вимоги та зобов’язання держави щодо визнання, дотримання та захисту прав людини, які вони повинні втілювати та конкретизувати у своїх системах з урахуванням особливостей свого суспільного ладу, національного розвитку і т.д.» [307, с. 184].

Майже дослівно визначає міжнародні стандарти прав людини І.С. Захаренко, яка зазначає, що ними є «система міжнародно-правових норм, що встановлює права

людини і громадянина, визначає конкретні зобов'язання держав щодо їх забезпечення, які вони мають закріпити у своїх правових системах з урахуванням особливостей суспільного ладу та національного розвитку» [198, с. 7].

Схожої точки зору щодо визначення поняття міжнародних стандартів прав людини дотримується Т.М. Слінько, на думку якої, це «загальновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особи і встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження» [548, с. 31].

У цілому запропоновані визначення міжнародних стандартів прав людини є досить змістовним, але, на нашу думку, не можна погодитись із твердженням Т.М. Слінько щодо встановлення всіма міжнародно-правовими актами меж звуження прав людини, так як досить часто ними передбачена лише можливість обмеження закріпленого обсягу прав законодавством конкретної держави [139, с. 19]. Прикладом може слугувати Конвенція ООН про права дитини 1989 року [233], де у частині другій ст. 6 передбачається, що держави-учасниці забезпечують виживання і здоровий розвиток дитини у максимально можливій мірі. Тобто у документі не закріплено мінімального переліку заходів, які повинна вживати держава для забезпечення дитині первинного права на життя, вони визначаються з огляду на національні можливості.

Дещо уточнене визначення поняття міжнародних стандартів прав людини сформульоване в наукових працях П.М. Рабіновича, який у його зміст включив майже всі ключові ознаки цієї правової категорії. Так, на думку вченого, «міжнародні стандарти прав людини – це закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні

обов’язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру» [458, с. 24].

Різновидом міжнародних стандартів прав людини є міжнародні стандарти права на соціальний захист, які М.М. Шумило пропонує також називати «міжнародні стандарти у сфері соціального захисту» та визначає як «соціальний мінімум, що встановлюється міжнародними нормативно-правовими актами, який є обов’язковим для країн-підписантів та дає можливість непрацездатним особам реалізувати свої права та свободи у повному обсязі на рівні з працездатними» [615, с. 244].

А.М. Юшко та Н.М. Швець пропонують міжнародні стандарти права на соціальний захист визначати в якості «комплексу норм, який закріплений в міжнародно-правових актах, що визначають гідні умови життєдіяльності людей, забезпечують розвиток особи та соціальну захищеність». Ці стандарти, як відзначають вчені, мають бути сприйняті законодавством кожної держави шляхом підписання та ратифікації міжнародних договорів, а надалі повинні бути розвинені та пристосовані до наявних у цій країні умов [305, с. 95].

Схожої точки зору дотримується також С.І. Запара, яка наголошує, що «міжнародний соціальний стандарт – це впорядкована система універсальних міжнародних норм та принципів, розроблених на основі взаємних угод між державами щодо питань, пов’язаних зі створенням економічного, політичного, соціального, культурного і правового середовища, яке б дозволило людям досягати соціального розвитку» [196, с. 540].

У цілому запропоновані науковцями визначення міжнародних стандартів містить ключові ознаки цієї категорії, які дозволяють її виокремити серед інших схожих правових понять, водночас, на нашу думку, запропоновані А.М. Юшко, Н.М. Швець та С.І. Запарою дефініції є все ж таки надто абстрактними, оскільки у глобальному розумінні всі міжнародні стандарти прав людини спрямовані на забезпечення її соціального розвитку, що неможливий у середовищі обмеження її прав та свобод.

Не менш абстрактне визначення міжнародних стандартів у сфері соціального захисту пропонує Г.С. Лаптєв, який зазначає, що ними є «модельні правові засоби, використовуючи які держави при взаємодії міжнародного та внутрішньодержавного правопорядків встановлюють та реалізують узгоджені вимоги до сучасних систем соціального забезпечення» [275, с. 185]. Водночас науковець досить влучно зазначає, що відповідні міжнародні стандарти закріплюють саме сучасні вимоги до систем соціального захисту (тобто сформовані шляхом еволюційного розвитку), які можуть бути досягнуті виключно при взаємодії міжнародного співтовариства з національним механізмом держави.

Максимально намагався врахувати специфіку галузевих міжнародних стандартів Б.І. Сташків, який зазначає, що «міжнародні стандарти права на соціальний захист – це передбачені міжнародними актами параметри надання особам окремих видів соціального захисту, що мають для держави рекомендаційний або обов'язковий характер і реалізуються через національне законодавство. Ці параметри містять: 1) соціальний ризик, при настанні якого надається відповідний вид соціального захисту (сфера застосування); 2) коло осіб, які підлягають захисту (отримувачі соціального захисту); 3) умови отримання права на відповідний вид соціального захисту; 4) типи соціальної допомоги (грошові виплати, натуральна допомога); 5) метод нарахування періодичних грошових виплат (грошові допомоги, пов'язані із заробітком або фіксована допомога, яка виплачується з урахуванням матеріального стану); 6) період дії права на отримання допомоги (строк, упродовж якого здійснюються періодичні виплати); 7) період очікування (строк, з якого починається виплата, наприклад, з безробіття)» [556, с. 23].

Водночас підхід Б.І. Сташківа є дещо спірним, оскільки зосереджується виключно на включенні до змісту міжнародних стандартів у сфері соціального захисту визначених на міжнародному рівні норм здійснення грошових виплат, а також містить вказівку на те, що відповідні стандарти реалізуються через національне законодавство. Міжнародні ж стандарти права на соціальний захист є більш багатогранними та визначають як зміст самого права, так і окремих його

складових – прав у сфері соціального забезпечення, що пов'язані з отриманням різноманітних видів соціального захисту, перелік яких не вичерпується виключно грошовими виплатами. Крім того, окремі міжнародно-правові акти, що містять стандарти права на соціальний захист, не потребують ратифікації, можуть не включатися у зміст національних нормативно-правових актів, проте застосовуватися у механізмі забезпечення права на соціальний захист.

Таким чином, з урахуванням чисельності точок зору науковців щодо визначення поняття міжнародних стандартів права на соціальний захист формування відповідної дефініції практично неможливе без характеристики їх ознак, які були предметом наукових досліджень численних науковців – представників загальнотеоретичної юриспруденції, міжнародного права, права соціального забезпечення тощо.

Варто відзначити, що для розуміння природи й особливостей міжнародних стандартів прав людини важливе значення має прийнята 4 грудня 1966 року Резолюція Генеральної Асамблеї ООН встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини №41/120. У цьому акті зазначено, що при прийнятті міжнародних документів, які фіксують стандарти прав людини, їх положення повинні узгоджуватись з існуючим зводом міжнародно-правових норм у сфері прав людини; вони повинні мати фундаментальний характер і ґрунтуватись на притаманних людській особистості гідності й цінності; бути достатньо чіткими, слугувати джерелом прав та обов'язків, які піддаються визначенню й здійсненню; передбачати, якщо це доречно, реалістичний та ефективний механізм здійснення, у тому числі системи подання доповідей; користуватись широкою міжнародною підтримкою [465].

П.М. Рабінович конкретизує відповідний перелік характеристик міжнародних стандартів прав людини вказівкою на те, що їм притаманні наступні ознаки: 1) фіксація ними: а) певного змісту чи б) певного обсягу, чи в) водночас і змісту, й обсягу прав людини. Ці стандарти становлять закріплені у міжнародно-правових актах та інших міжнародних документах ті праволюдинні показники, до досягнення яких зобов'язуються або заохочуються держави; 2) обов'язковість (або принаймні

бажаність) дотримання державами міжнародних стандартів прав людини. Таку властивість цих стандартів деякі автори називають модельністю; 3) специфіка санкцій за порушення означених стандартів, які здебільшого мають або політико-юридичний (стосовно обов'язкових приписів), або ж суто політичний (стосовно рекомендаційних приписів) характер та покладаються саме на державу; 4) універсальність – всесвітня чи регіональна; 5) гранична абстрактність застосовуваних у них понять та термінів (серед яких часто-густо превалюють терміно-поняття суто оціночного характеру [245, с. 25]); 6) історично-змістовна динамічність, що означає неможливість статичного збереження змісту та обсягу стандартів, вони мають підтримувати тісний зв'язок із рішеннями національних судів, громадською думкою [3, с. 227], а, отже, залежать від конкретних історичних обставин, від досягнутого рівня розвитку суспільства [457, с. 24].

Своєю чергою, Г.С. Лаптєв до основних ознак міжнародних стандартів у сфері соціального захисту відносить: по-перше, їх закріплення в правових актах міжнародного характеру; по-друге, спрямованість на регулювання суспільних відносин у сфері соціального захисту шляхом взаємодії міжнародного та внутрішньо державного правопорядків; по-третє, модельний характер положень, що визначають та встановлюють лише основи соціального захисту, що дозволяє державам-учасникам при наявності достатніх фінансових та матеріальних ресурсів підвищувати рівень соціальних гарантій; по-четверте, виступають правовими засобами в механізмі міжнародно-правового регулювання відносин соціального захисту; по-п'яте, спрямовані на формування національної системи соціального захисту, що відповідає сучасним уявленням цивілізованого суспільства про умови та рівень соціальної захищеності населення; по-шосте, добровільність взяття державою на себе відповідних міжнародних зобов'язань при ратифікації міжнародно-правових актів [275, с. 7].

На підставі проаналізованих позицій науковців щодо визначення поняття та ознак міжнародних стандартів прав людини, міжнародних стандартів у сфері соціального захисту, можна констатувати, що «міжнародним стандартам права на соціальний захист притаманні змістовні та функціональні ознаки.

Змістовними ознаками міжнародних стандартів права на соціальний захист є такі їх властивості, які визначають особливості формулювання та закріплення відповідних стандартів у тексті міжнародно-правових актів. До їх числа належать: всесвітня (регіональна) універсальність; фіксація ними переліку та обсягу правомочностей у структурі права на соціальний захист; залежність від рівня розвитку суспільства; неможливість звуження змісту; першочерговість інтересу людини у визначенні змісту стандарту; обмеженість більшості стандартів економічними можливостями держави; застосування оціночних понять; неконкретність зобов'язань» [59, с. 24].

Так, універсальність міжнародних стандартів права на соціальний захист проявляється у тому, що вони є єдиними для усіх держав (держав конкретного регіону), що приєдналися до відповідного міжнародно-правового акта (у разі, якщо останній є джерелом їх закріплення), а вимоги, встановлювані ними, мають однаковий ступінь імперативності незалежно від того, у якій державі вони застосовуються [532, с. 19]. Водночас універсальність міжнародних стандартів цього виду поєднується з такою, здавалось би, протилежною їх ознакою як можливість неоднозначної інтерпретації змісту зобов'язань держави у сфері соціального захисту у різних культурних контекстах. Яскравим прикладом таких відмінностей у трактуванні міжнародних стандартів права на соціальний захист є практика Європейського суду з прав людини, при виробленні якої застосовується доктрина «меж свободи розсуду» («margin of appreciation»), яка передбачає, зокрема, тлумачення Судом положень Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [235] з урахуванням традицій відповідної держави у зв'язку з тим, що в процесі її національної імплементації брались до уваги певні національні, історичні, культурні особливості держави.

Не дивлячись на універсальність розуміння міжнародних стандартів у сфері соціального захисту, на жаль, не можна стверджувати, що у міжнародній нормотворчій практиці створено одноманітний підхід до їх формулювання. На жаль, більшість стандартів права на соціальний захист, закріплених в міжнародно-

правових актах, стосуються визначення виключно переліку правомочностей у досліджуваному суб'єктивному праві людини.

Так, наприклад, відповідно до ст. 22 Загальної декларації прав людини 1948 року [192] кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення, яке, виходячи з інших положень Декларації, включає в себе: право на отримання заходів соціального захисту (зокрема грошових виплат) у разі незабезпечення винагородою за працю гідного людини існування самого працюючого та членів його сім'ї (ст. 23); право на життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який забезпечує підтримання здоров'я і добробуту людини та її сім'ї (ст. 25); право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від особи обставини (ст. 25); право на особливе піклування і допомогу у зв'язку з материнством і дитинством (ст. 25); право всіх дітей, народжених у шлюбі або поза шлюбом, на отримання заходів соціального захисту (ст. 25).

Не дивлячись на досить об'ємний перлік правомочностей у структурі права на соціальний захист, гарантований Загальною декларацією прав людини 1948 року, цим міжнародно-правовим актом не визначений їх обсяг – застосовуються нечіткі формулювання, які абсолютно не сприяють створенню уявлення про гарантовану на міжнародному рівні можливість отримати реальні заходи соціального захисту з метою подолання або уникнення складних життєвих обставин у житті людини.

Дещо інший підхід до формулювання міжнародних стандартів права на соціальний захист був застосований Міжнародною організацією праці при прийнятті Конвенції №102 про мінімальні норми соціального забезпечення 1952 року [223], якою визначені стандарти у сфері соціального захисту, пов'язані з настанням таких традиційних соціальних ризиків, як: хвороба, безробіття, вагітність та пологи, старість, інвалідність, втрата годувальника, утримання дитини, трудове каліцтво або професійне захворювання. Цим міжнародним актом визначені не лише структура права на соціальний захист, що реалізується у зв'язку з настанням наслідків названих соціальних ризиків, але обсяг відповідних правомочностей.

Так, у разі втрати або призупинення заробітку, що спричинені неможливістю для особи, яка здатна і готова працювати, отримати роботу, що їй підходить, людина має право на отримання допомоги по безробіттю, у розмірі, що залежить від величини попереднього заробітку безробітного, але не менше 45% відповідної грошової суми, збільшеної на розмір родинної допомоги у разі її отримання іншим членом сім'ї (за виключенням дітей). Схожі стандарти закріплені Конвенцією щодо кожного виду соціального захисту, передбаченого для подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, що свідчить про визначення цим міжнародно-правовим актом як змісту, так і обсягу права на соціальний захист, які мають забезпечуватися Україною, як державою, яка 16 березня 2016 року ратифікувала Конвенцію МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення 1952 року [434].

Окремо варто звернути увагу, що серед численних міжнародно-правових актів, що закріплюють стандарти права на соціальний захист, жодним не визначається виключно обсяг правомочностей у структурі досліджуваного права.

Важливо також зазначити, що не дивлячись на універсальність міжнародних стандартів права на соціальний захист їх зміст не є незмінним. Вони постійно підвищуються одночасно з досягненням суспільством більш високого рівня розвитку. Міжнародні стандарти права на соціальний захист не є закоренілою категорією та можуть бути змінені як самим нормотворчим суб'єктом у зв'язку з розвитком суспільства, так і законодавством конкретної держави, яка взяла на себе зобов'язання щодо їх дотримання. Не потребує особливих пояснень той факт, що відповідні відмінності можуть бути запровадженні у національній юридичній практиці лише в сторону покращення становища людини – закріплення більш високого рівня соціального захисту у законодавстві держави, порівняно з міжнародно-правовим актом. Зворотна ситуація неприпустима.

Так, мінімальний стандарт тривалості оплачуваної відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами визначений положеннями Конвенції МОП №183 про перегляд Конвенції (переглянутої) 1952 року про охорону материнства 2000 року, законодавством України суттєво збільшений. Відповідно до ст. 17 Закону України

«Про відпустки» від 15 листопада 1996 року [363], ст. 25 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року [385], ст. 8 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року [378] відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами в Україні та відповідна допомога надається протягом 126 днів тобто 18 тижнів, що перевищує встановлений на міжнародному рівні стандарт на 4 тижні [61, с. 34].

Відповідні відмінності в обсязі стандартів права на соціальний захист, що встановлюються як при їх перегляді, так і в процесі застосування у національній юридичній практиці, зумовлені, у першу чергу, тим, що інтерес людини у визначенні їх (стандартів) змісту має первинне значення порівняно з інтересами держави і суспільства. Відповідний принцип (ознака) міжнародних стандартів у цілому та стандартів у сфері соціального захисту зокрема закріплений також нормативно. Так, відповідно до ст. 3 Конвенції ООН про права дитини 1989 року в усіх діях щодо дітей, незалежно від того здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [236]. Статтями 1, 2 Конвенції МОП №117 про основні цілі та завдання соціальної політики 1962 року також передбачено, що вся політика повинна, передусім, спрямовуватися на досягнення добробуту й розвитку населення, а також на заохочення його прагнення до соціального прогресу, при плануванні економічного розвитку основною метою, на досягнення якої він спрямований, має визначатися підвищення рівня життя населення [224].

Водночас не дивлячись на першочерговість інтересів людини при визначенні змісту міжнародних стандартів відповідних прав особливо у сфері соціального захисту, на жаль, варто констатувати, що все ж зобов'язання держави, які вони беруть на себе при ратифікації міжнародно-правових актів, які їх закріплюють, можуть відрізнятися виходячи з їх економічних можливостей. Так, у Загальній декларації прав людини 1948 року вказано, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення та здійснення необхідних для підтримки її

достоїнства та вільного розвитку особистості прав в економічній, соціальній та культурній сферах, за сприянням національних зусиль та міжнародного співробітництва і відповідно до структури та ресурсів кожної держави.

Схожі за змістом положення закріплені Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, відповідно до якого держави-учасниці вживають належних заходів щодо забезпечення здійснення права кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, визнаючи важливе значення в цьому відношенні міжнародного співробітництва, основаного на вільній згоді (ст. 11). Крім того, з метою забезпечення цього права, визнаючи особливе місце у ньому права кожної людини на свободу від голоду, на держави покладається обов'язок вживати як індивідуально, так і в порядку міжнародного співробітництва необхідних заходів, які мінімально включають в себе програми поліпшення методів виробництва, зберігання і розподілу продуктів харчування, забезпечення справедливого розподілу світових запасів продовольства відповідно до потреб і з урахуванням проблем країн, як імпортуючих, так і експортуючих продукти.

Жодних конкретних зобов'язань держави щодо дотримання названих стандартів права на соціальний захист відповідними міжнародними актами не визначено, не встановлена мінімальна межа зусиль держави, які мають вживатися з визначеною метою, що свідчить про неконкретність обов'язків держави, взятих на себе при ратифікації відповідних міжнародно-правових актів. Крім того, обсяг відповідних дій з боку держави залежить від її національних особливостей – державного устрою, форми правління, стану розвитку економіки тощо, що не сприяє уніфікації системи соціального захисту у світі.

Не сприяють однозначності у визначенні змісту стандартів права на соціальний захист застосування у тексті міжнародно-правових актів про права людини оціночних понять таких, як: «максимально можлива міра», «достатній життєвий рівень», «достатнє харчування», «неухильне поліпшення умов життя», «належні заходи», «найбільш досяжний рівень» і т.д. Застосування названих категорій при визначенні змісту міжнародних стандартів права на соціальний захист призводить до того, що різними суб'єктами (управомоченою особою,

уповноваженими органами, на які покладено обов'язок досягнення відповідних стандартів у процесі своєї діяльності, судами, контролюючими суб'єктами, уповноваженими на здійснення нагляду і контролю за дотриманням державами міжнародних зобов'язань тощо) відповідні поняття оцінюються виходячи з їх внутрішнього переконання, що фактично унеможливлює їх одноманітне розуміння, уникнення спорів у цій сфері та як наслідок уніфікацію правового регулювання відносин у сфері соціального захисту незалежно від країни його здійснення.

Своєю чергою, «функціональні ознаки досліджуваних стандартів характеризують механізм їх реалізації у національній правовій системі, вплив на суспільні відносини у сфері соціального захисту. Функціональними ознаками міжнародних стандартів права на соціальний захист є: спрямування на регулювання суспільних відносин у сфері соціального захисту; значна кількість міжнародно-правових актів, у яких закріплені стандарти права на соціальний захист; обов'язковість або бажаність дотримання; взаємодія міжнародного та внутрішньодержавного правопорядків з метою забезпечення їх дотримання; специфічність санкцій, що накладаються за недотримання стандартів; зобов'язання щодо дотримання стандартів беруться державами добровільно» [59, с. 26].

Перш за все, варто зазначити, що, на наш погляд, основною функціональною ознакою міжнародних стандартів права на соціальний захист є їх спрямування на регулювання суспільних відносин, у яких задовольняється інтерес управомоченої особи щодо отримання конкретних матеріальних благ та/або нематеріальних заходів з метою попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності. Правова основа цієї властивості досліджуваної категорії в нашій державі закладена у ст. 9 Конституції України, відповідно до якої чинні міжнародні договори, у тому числі й ті, що закріплюють міжнародні стандарти права на соціальний захист, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Відповідна ознака досліджуваної категорії закріплена не лише на конституційному рівні, але й поточним законодавством, наприклад, ст. 2 Закону

України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» від 18 травня 2004 року, закріплено, що умови призначення і виплати відповідної допомоги можуть також передбачатися міжнародними договорами України, при цьому норми відповідних актів мають пріоритет над національним законодавством у разі поліпшення становища управомоченої особи [380], аналогічні положення містяться у Основах законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року (ст. 1) [322], законах України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року (ст. 2) [386], «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 року (ст. 1) [424] і т.д.

У сучасних умовах стандарти у сфері соціального захисту закріплені значною кількістю міжнародно-правових актів, що зумовлено декількома факторами, по-перше, самою природою права на соціальний захист, що включає в себе менш об'ємні за змістом соціально-забезпечувальні права на отримання окремих видів соціального захисту. Відповідно міжнародним актом можуть бути закріплені як стандарти права на соціальний захист в цілому (загальні акти), так і стандарти права на отримання конкретних видів соціального захисту, права на соціальний захист окремих категорій осіб, що пов'язано з настанням визначеного соціального ризику (спеціальні акти).

По-друге, у зв'язку з тим, що зміст та обсяг стандартів права на соціальний захист досить часто переглядається у зв'язку з розвитком суспільства, укладаються нові міжнародні договори, приймаються декларації, конвенції, пакти тощо. Водночас прийняття нового міжнародного акту, у якому переглянуті стандарти права на соціальний захист, на відміну від актів національного законодавства, не означає автоматичної відміни застосування попереднього, оскільки коло держав, які приєдналися до відповідних договорів може відрізнятися.

По-третє, соціальний захист, напевно, є однією з найдинамічніших сфер діяльності міжнародного співтовариства, окремих держав, що пов'язано з постійним розширенням переліку соціальних ризиків, які можуть настати у житті людини, а відповідно й категорій управомочених осіб.

Так, наприклад, лише наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. проблема ВІЛ/СНІДу стала визнаватися всесвітньою, почали розроблятися заходи профілактики та боротьби з епідемією цієї хвороби. Як наслідок у цей період активно приймаються спеціальні міжнародні акти, які закріплюють стандарти прав ВІЛ-інфікованих людей та членів їх сімей, у тому числі й на соціальний захист.

Одним з перших таких міжнародно-правових актів стала Паризька декларація «Жінки, діти і синдром набутого імунодефіциту (СНІД)», затверджена Міжнародною конференцією про наслідки СНІДу для здоров'я матерів та дітей 30 листопада 1989 року [324]. У подальшому перелік міжнародно-правових актів, якими закріплені стандарти прав ВІЛ-інфікованих осіб, у тому числі й права на соціальний захист, доповнився такими документами різного рівня, як: Декларація про прихильність справі боротьби з ВІЛ/СНІДом, прийнята резолюцією S-26/2 спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН 27 червня 2001 року [153], Застереження загального порядку №3 «ВІЛ/СНІД і права дитини», прийняті Комітетом з прав дитини ООН на 32-ій сесії Генеральної Асамблеї ООН 31 січня 2003 року [197], Рішення про Програму спільних дій держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав по боротьбі з ВІЛ/СНІД від 20 листопада 2009 року [527], Рекомендація МОП щодо ВІЛ/СНІДу у сфері праці №200 2010 року [474], Резолюція 1983 (2011), прийнята Радою Безпеки ООН на її 6547-му засіданні 7 червня 2011 року [464] і т.д.

Існування такої значної кількості міжнародно-правових актів, якими закріплені стандарти права на соціальний захист, не означає, що всі вони є частиною національного законодавства, оскільки зобов'язання, визначені ними, беруться державами на себе добровільно, шляхом у кожному конкретному випадку підписання міжнародного договору, його ратифікації, затвердження, прийняття чи приєднання.

Окремо варто звернути увагу, що у разі підписання договору, обміну документами, затвердження, приєднання до нього або взяття державою на себе відповідних зобов'язань будь-яким іншим способом, про який домовились сторони, його положення стають обов'язковими для застосування та виконання.

У той ж час не всі міжнародно-правові акти, у яких закріплені стандарти права на соціальний захист, підлягають ратифікації. Досить часто стандарти у сфері соціального захисту визначаються деклараціями та дотримуються у добровільному порядку виходячи зі значення відповідного документу. Яскравим прикладом у цьому аспекті є Загальна декларація прав людини 1948 року як політико-правовий документ міжнародного рівня, що проголошує певні наміри, цінності, принципи зовнішньої та внутрішньої політики держав, яких вони мають дотримуватися, основні положення співпраці у сфері забезпечення прав людини. Декларація не підлягає ратифікації, проте з огляду на її значимість застосовується усіма державами світу.

Прикладом бажаності дотримання стандартів у сфері соціального захисту є їх закріплення рекомендаціями МОП – міжнародними документами, які розроблені і прийняті МОП з метою розширення змісту тієї чи іншої конвенції. Рекомендації стосуються питань, які не створюють формальних зобов'язань держав-членів МОП, а охоплюють технічні аспекти відповідної політики, не підлягають ратифікації, а, отже, їх положення є бажаними для застосування, проте не обов'язковими.

Однією з функціональних ознак міжнародних стандартів права на соціальний захист є взаємодія міжнародного та внутрішньодержавного правопорядків з метою забезпечення їх дотримання, що здійснюється у формі контролю.

Таким чином, можна стверджувати, що «міжнародні стандарти права на соціальний захист – це комплекс норм, закріплених у міжнародно-правових актах, які внаслідок їх імплементації у внутрішньому законодавстві держави стають обов'язковими або застосовуються добровільно та визначають мінімально необхідний або бажаний перелік та обсяг правомочностей у структурі права на соціальний захист, зумовлені досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх реалізації, охорони й захисту» [83, с. 18].

Всі міжнародно-правові акти, а, отже, і ті, які закріплюють стандарти права на соціальний захист, можуть бути поділені на групи залежно від суб'єкта їх (стандартів) встановлення. Так, Генеральною Асамблеєю ООН прийняті Загальна

декларація прав людини 1948 року, Конвенція про статус біженців 1951 року [234], Декларація прав дитини 1959 року [151], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року [304], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року [303], Декларація про права розумово відсталих осіб 1971 року [192], Конвенція про права дитини 1989 року [233], Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей 1990 року [132], Конвенція про права осіб з інвалідністю 2000 року [236] і т.д.

Стандарти права на соціальний захист закріплені також низкою конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці. Хоча, на жаль, лише деякі з актів МОП у соціальній сфері ратифіковані Україною, все ж всі вони мають концептуальне значення для майбутнього розвитку законодавства у сфері соціального захисту. До таких документів можна віднести: Конвенцію МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення 1952 року [434], Конвенцію МОП №117 основні цілі та норми соціальної політики 1962 року [224], Конвенцію МОП №118 про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення 1962 року [225], Конвенцію МОП №121 про допомоги у випадках виробничого травматизму 1964 року [226], Конвенцію МОП №128 про допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку з втратою годувальника 1967 року [227], Конвенцію МОП №130 про медичну допомогу та допомоги у випадку хвороби 1969 року [228] та Рекомендацію до неї [471], Конвенцію МОП №157 про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення 1982 року [230] та деякі інші.

Географічно Україна є частиною Європи, що зумовлює важливе значення регіональних актів, прийнятих у рамках Ради Європи, Європейського Союзу (далі – ЄС), у формуванні європейських (регіональних) стандартів у сфері соціального захисту, встановлених, перш за все, Конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року [235], а також Європейською соціальною хартією (підписаною 18 жовтня 1961 року) [188] і Європейською соціальною хартією (переглянутою) (підписаною 3 травня 1996 року) [187], прийнятими Радою Європи для захисту соціальних і економічних прав людини. До цієї категорії міжнародно-

правових актів також можна віднести Європейську конвенцію про соціальну та медичну допомогу та Протокол до неї (ETS №14) 1953 року [185], Європейський кодекс соціального забезпечення 1964 року (переглянутий у 1990 році) [189], Хартію Співтовариства про основні соціальні права працівників 1989 року [593], Хартію основних прав Європейського Союзу 2000 року [592], Директиву №2000/43/ЕС Ради ЄС, що імплементує принцип рівного ставлення до людей, незалежно від їх расового чи етнічного походження 2000 року [10], Директиву Ради ЄС про дискримінацію у сфері зайнятості 2000 року [170], Малагську декларацію про заходи по досягненню прогресу у галузі повноправної участі інвалідів у житті громадянського суспільства 2003 року [286], Європейську конвенцію про усиновлення дітей (переглянуту) 2011 року [186], Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS №210) 2011 року (далі – Стамбульська конвенція) [237] і т.д. Особливе місце у механізмі закріплення європейських стандартів права на соціальний захист займають рішення Європейського суду з прав людини.

Для всебічного розвитку співробітництва в галузі трудової діяльності і соціального захисту громадян, які працюють за межами кордонів України та інших держав, урядом було укладено також низку двосторонніх угод (з Республікою Болгарія [176], Королівством Іспанія [583], Латвійською Республікою [172], Республікою Чехія [174] та ін.), які визначають порядок здійснення соціального захисту працівників-мігрантів та членів їх сімей.

Перш за все, варто зазначити, що всесвітні (універсальні) загальні стандарти права на соціальний захист містяться у Загальній декларації прав людини 1948 року, що основується на філософії природного права та демократичних принципах. Встановлені Декларацією права на життя, свободу й особисту недоторканість, на соціальне забезпечення і достатній життєвий рівень, що включає їжу, одяг, житло, медичний догляд і соціальне обслуговування, яке необхідне для підтримання здоров’я й добробуту самої людини та її сім’ї, є основними стандартами прав людини, що мають ознаки загальності.

Одними з основних документів, що закріплюють стандарти у сфері соціального захисту, є Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, які були прийняті у 1966 році та ратифіковані УРСР 19 жовтня 1973 року, таким чином, ці документи є частиною національного законодавства. Держави, які беруть участь у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, зобов'язались визнавати право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї. Слід відзначити, що поняття «достатній життєвий рівень» за Пактом включає не лише достатнє харчування, одяг і житло, а й неухильне поліпшення умов життя (ст. 11) [277, с. 146], що значно розширює зміст цього терміну порівняно з Конституцією України.

Окрім того, цей Пакт передбачає право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я. Для забезпечення повного здійснення цього права держави зобов'язуються вжити необхідних заходів щодо забезпечення скорочення мертвонароджуваності та дитячої смертності й здорового розвитку дитини; запобігання й лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьби з ними; створення умов, які б забезпечували всім медичну допомогу й медичний догляд у разі хвороби (ст. 12). Стаття 9 Пакту про економічні, соціальні і культурні права містить зобов'язання держав, які беруть у ньому участь, визнавати право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування.

Прямо не визначають зміст та/або обсяг права на соціальний захист, проте все ж таки закріплюють стандарти його здійснення Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року [232], Конвенція ООН про статус біженців 1951 року [234]. Так, ст. 12 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року передбачено, що держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі охорони здоров'я, з тим щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок доступ до медичного обслуговування, зокрема, в тому, що стосується планування розміру сім'ї. Крім того, жінкам гарантується відповідне обслуговування в період вагітності,

пологів і післяпологовий період, надання, коли це необхідно, безплатних послуг, а також відповідного харчування в період вагітності та годування. Жінки мають право на рівні з чоловіками гарантії зайнятості, а також на одержання професійної підготовки та перепідготовки, включаючи учнівство, професійну підготовку підвищеного рівня та регулярну підготовку (ст. 11), будь-які розрізнення, винятки або обмеження за ознакою статі у визнанні, користуванні чи здійсненні права на соціальний захист не допускаються, крім тих, що спрямовані на забезпечення особливих інтересів жінки.

Конвенцією ООН про статус біженців 1951 року також передбачено, що біженцям, які на законних підставах проживають на території держав-учасниць, має надаватися таке саме становище як і громадянам, зокрема, у сфері соціального захисту.

Особливого значення в умовах тимчасової окупації частини України, проведення операції об'єднаних сил (раніше – антитерористичної операції) на Сході України мають зобов'язання держав, взяті ними на себе 30 вересня 1990 року під час проведення Всесвітньої зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей у Нью-Йорку, щодо прагнення полегшити важке становище дітей, які перебувають в особливо складних умовах – таких, як жертви іноземної окупації, воєнних дій, збройних конфліктів, безпритульні діти, діти з інвалідністю, діти, які стали жертвами жорстокого поводження, і т.д. Декларацією проголошено, що держави мають гарантувати в період війн та в районах збройних конфліктів, у першу чергу, задоволення основних потреб дитини та її сім'ї (ст. 20).

Спеціальні стандарти права на соціальний захист закріплені також Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю (Конвенцією ООН про права інвалідів) 2006 року, ст. 20 якої передбачено, що особам з інвалідністю має забезпечуватися індивідуальна мобільність з максимально можливим ступенем їхньої самостійності. Досягнення зазначеної мети можливе шляхом: полегшення доступу осіб з інвалідністю до якісних засобів, що полегшують мобільність, пристроїв, допоміжних технологій та послуг помічників і посередників, зокрема за рахунок надання їх за доступною ціною; спонукання підприємств, що займаються

виробництвом засобів, які полегшують мобільність, пристроїв та допоміжних технологій, до врахування всіх аспектів мобільності осіб з інвалідністю.

Статтею 24 Конвенції закріплено право осіб з інвалідністю на освіту, що включає право на отримання безплатної та обов'язкової початкової або середньої освіти; доступ до загальної вищої освіти, професійного навчання, освіти для дорослих і навчання протягом усього життя без дискримінації та нарівні з іншими. Із цією метою держави-учасниці забезпечують, щоб для осіб з інвалідністю забезпечувалося розумне пристосування.

Відповідно до Конвенції держави-учасниці визнають за особами з інвалідністю право на: найбільш досяжний рівень здоров'я, отримання послуг у сфері охорони здоров'я, які враховують гендерну специфіку, у тому числі реабілітації за станом здоров'я (ст. 25); на отримання комплексних абілітаційних та реабілітаційних послуг й програми, особливо у сфері охорони здоров'я, зайнятості, освіти й соціального обслуговування (ст. 26); достатній життєвий рівень для них самих та їхніх сімей, що включає достатнє харчування, одяг та житло і на безперервне поліпшення умов життя (ст. 28).

У Декларації про права розумово відсталих осіб 1971 року проголошені можливості відповідних суб'єктів отримати належне медичне обслуговування та лікування, освіту та навчання, відновлення працездатності та піклування, які дозволяють їм розвивати свої здібності та максимальні можливості. Розумово відсталі особи мають також право на матеріальне забезпечення та належний рівень життя. У випадку необхідності влаштування такої особи у спеціальні заклади необхідно створити такі умови, які б мінімально відрізнялися від умов звичайного життя.

Одним з найважливіших суб'єктів у сфері встановлення і закріплення міжнародних стандартів соціально-трудових прав людини є Міжнародна організація праці. Відповідно до ст. 3 Декларації стосовно основних цілей і завдань Міжнародної організації праці 1944 року [154], МОП зобов'язується, серед іншого, сприяти у запровадженні та реалізації країнами-учасниками програм, спрямованих на розширення соціального захисту, з метою забезпечення основного доходу для

всіх осіб, які опинилися у складній життєвій ситуації, а також повного медичного обслуговування (п. е), захист благополуччя дітей та матерів (п. ж), забезпечення необхідного харчування, житла та можливостей для відпочинку і культури (п. и).

Положення стосовно визначення та закріплення стандартів у сфері соціального захисту конкретизовані у низці конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці, які мають концептуальне значення для розвитку соціально-забезпечувального законодавства України. Доцільно зупинитися на змісті деяких з них.

Конвенція МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення 1952 року має особливе значення серед конвенцій МОП у сфері соціального захисту, оскільки визначає мінімальні стандарти надання медичної допомоги, допомог у разі хвороби, безробіття, старості, трудового каліцтва або професійного захворювання, інвалідності, втрати годувальника, допомоги по вагітності і пологам, сімейних допомог і т.д. У Конвенції МОП №102 закріплені міжнародні стандарти тривалості виплати соціальних допомог, їх форми. Зокрема, ст. 42 Конвенції передбачено дві форми реалізації сімейних допомог – це здійснення періодичних грошових виплат, а також надання сім'ї умов для нормального розвитку дитини (натуральне забезпечення та обслуговування). При цьому вони можуть застосовуватись як окремо, так і разом.

Цей міжнародний акт встановлює також мінімальні стандарти у сфері кола суб'єктів, які мають право на отримання перелічених соціальних допомог, що повинні бути конкретизованими національним законодавством. Конвенція МОП №102 визначає також мінімальні розміри зазначених виплат для різних суб'єктів, а також умови отримання відповідного забезпечення. Вона не визначає процедуру досягнення стандартів, закріплених у ній, проголошуючи гнучкість нормативно-правового регулювання країн, які її ратифікували.

Тим не менше, ст. 33 Конвенції передбачено, що допомогами у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання, за загальним правилом, охоплюються категорії працюючих, які становлять не менше ніж 50% усіх

працюючих, а стосовно допомоги в разі смерті годувальника – також їхні дружини і діти.

Умови здійснення допомоги по старості визначені у ст. 29 Конвенції, якою передбачено, що допомога у разі досягнення встановленого віку, що не може перевищувати 65 років, гарантується щонайменше: a) захищеній особі, яка набула до настання охоплюваного ризику відповідно до встановлених правил стаж, який може передбачати 30 років сплати внесків або зайнятості чи 20 років проживання, або b) захищеній особі, яка набула встановлений стаж сплати внесків і за яку в період її працездатного віку було сплачено встановлене середньорічне число внесків, коли, в принципі, підлягає захисту все економічно активне населення.

Коли допомога по старості обумовлюється мінімальним стажем сплати внесків або зайнятості, скорочена допомога гарантується щонайменше захищеній особі, яка до настання охоплюваного ризику набула відповідно до встановлених правил 15-річний стаж сплати внесків або зайнятості.

У Конвенції МОП №117 про основні цілі та норми соціальної політики 1962 року прямо не закріплені стандарти у сфері соціального захисту. Водночас Конвенцією передбачено, що при плануванні та здійсненні соціальної політики слід вживати всіх можливих заходів для сприяння прогресу в таких сферах, як охорона здоров’я, піклування про добробут дітей та становище жінок, соціальне забезпечення.

Статтею 3 Конвенції МОП №117 основною метою економічного розвитку держави визнається підвищення рівня життя населення. При цьому під час реалізації відповідних заходів на національному рівні зобов’язані суб’єкти повинні докладати максимум зусиль задля запобігання руйнуванню сімейного життя.

Конвенцією також передбачається доцільність запровадження на національному рівні заходів, спрямованих на забезпечення найманим працівникам умов, які дадуть їм можливість підвищити рівень життя для себе і своєї сім’ї власними зусиллями й забезпечать підтримання прожиткового мінімуму, при встановленні якого повинні братися до уваги такі основні сімейні потреби, як

продукти харчування та їхня калорійність, забезпечення житлом, одяг, медичне обслуговування та освіта (ст. 5).

Не менш важливе значення у механізмі правового регулювання відносин щодо забезпечення права на соціальний захист мають й інші документи, прийняті Міжнародною організацією праці. Так, Конвенцією МОП №121 про допомоги у випадках виробничого травматизму 1967 року, доповненою 1980 року, закріплені стандарти права на соціальний захист у разі настання нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання [226]. Цим міжнародно-правовим актом передбачено, що відповідне право повинно гарантуватися державами для всіх працюючих за наймом (включаючи учнів), а у разі смерті годувальника родини, встановлених категорій одержувачів допомог (ст. 4).

У разі виробничого травматизму відповідно до ст. 9 Конвенції управомочені особи мають право на отримання: a) медичного обслуговування і аналогічної допомогу при хворобливому стані; b) грошової допомоги у зв'язку з: непрацездатністю, викликаною хворобливим станом у зв'язку з виробничим травматизмом і яка тягне за собою визначену законодавством країни втрату заробітку; повною втратою працездатності або її частковою втратою понад встановленої міри, коли передбачається, що така повна або часткова втрата буде постійною, або відповідною мірою втрати фізичної повноцінності; втратою засобів існування через смерть годувальника родини встановленими категоріями одержувачів.

Цікавим видається закріплення Конвенцією МОП №121 критеріїв, які дозволяють визначити дитину, яка перебувала на утриманні померлого, як суб'єкта права на отримання відповідної допомоги у зв'язку з втратою годувальника, які передбачають: не досягнення дитиною віку закінчення обов'язкової шкільної освіти, або віку п'ятнадцяти років, залежно від того, який вік вищий; проходження дитиною курсу учнівства або продовження нею навчання, або наявність хронічного захворювання, або інвалідності, що не дозволяють їй займатися будь-якою професійною діяльністю навіть за умови досягнення значно вищого віку, ніж

передбачений першою умовою, проте який не перевищує віку, встановленого державою.

Неможливо переоцінити значення положень Конвенції МОП №128 про допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку з втратою годувальника 1967 року, відповідно до ст. 15 якої надання допомоги по старості може бути здійснене при досягненні віку, що знижується порівняно з рекомендованим 65 років і старше, особам, котрі були зайняті на таких роботах, які для потреб надання допомоги по старості національне законодавство розглядає як важкі або шкідливі [227].

На забезпечення прав чоловіків у сфері соціального захисту, пов'язаних з особистим немайновим правом на батьківство, спрямована Конвенція МОП №156 про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящих із сімейними обов'язками 1981 року [229]. Так, відповідно до ст. 4 Конвенції для встановлення дійсної рівності ставлення і можливостей для трудящих чоловіків і жінок вживаються всі заходи, що відповідають національним умовам і можливостям, для того щоб брались до уваги їхні потреби щодо соціального забезпечення. Для реалізації зазначеного положення компетентні влада та органи кожної країни вживають відповідних заходів для заохочення розвитку інформації та освіти, що сприяють ширшому розумінню громадськістю принципу рівного ставлення і рівних можливостей для трудящих чоловіків і жінок із сімейними обов'язками (ст. 5).

Численні стандарти права на соціальний захист у зв'язку з безробіттям закріплені Конвенцією МОП №168 про сприяння зайнятості та захист від безробіття 1988 року [231]. Так, ст. 7 Конвенції передбачено, що пріоритетною метою державної політики має бути сприяння повній, продуктивній і вільно обраній зайнятості всіма відповідними засобами, серед яких ключове місце займає соціальне забезпечення. Такі засоби повинні містити, серед іншого, служби зайнятості, професійну підготовку та професійну орієнтацію.

Конвенцією передбачено, що відповідні заходи соціального захисту надаються у зв'язку з повним безробіттям, яке визначається як втрата заробітку

особою, здатною трудитись, готовою трудитись, що справді шукає роботу, з причини неможливості дістати підходящу роботу.

Водночас ст. 10 Конвенції передбачено, що у сучасних умовах, держави повинні прагнути розширити національні системи соціального захисту шляхом охоплення забезпеченням таких випадків, як: a) втрата заробітку з причини часткового безробіття, яке визначається як тимчасове скорочення нормальної або встановленої законом тривалості робочого часу; та b) перерву в одержанні заробітку або скорочення його розміру з причини тимчасового припинення виробництва; c) без припинення трудових відносин з причин, зокрема економічного, технологічного, структурного або аналогічного плану.

Важливе значення у механізмі утвердження права на соціальний захист мають й рекомендації МОП, які хоча й не підлягають ратифікації на національному рівні, тим не менше, їх положення мають застосовуватися виходячи з суспільної значимості. Так, Рекомендацією МОП №67 щодо забезпечення доходу 1944 року передбачено, що забезпечення доходу особи, особливо, яка перебуває у складній життєвій ситуації, зумовленій соціальним ризиком, є суттєвим елементом соціального забезпечення. Системи забезпечення доходу повинні зменшувати нестатки і відвертати злидні шляхом відновлення до прийнятних розмірів доходу, втраченого через непрацездатність (зокрема старість) або у зв'язку з неспроможністю дістати оплачувану роботу, або через смерть годувальника [473].

Порівняно нещодавно Міжнародною організацією праці була прийнята Рекомендація №200 щодо ВІЛ/СНІДу та сфери праці 2010 року, якою визначенні стандарти права на соціальний захист, що стосуються профілактики поширення ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих осіб. Так, Рекомендацією передбачено, що програми профілактики повинні забезпечувати: надання всім людям актуальної, належної та своєчасної інформації у формі та мовою, що враховують їхні культурні особливості, різними наявними каналами зв'язку; розроблення комплексних програм навчання на допомогу жінкам і чоловікам, щоб вони розуміли та зменшували ризик усіх шляхів передачі ВІЛ-інфекції, зокрема передачі від матері дитині, та усвідомлювали важливість зміни

ризикованої поведінки, пов’язаної з інфікуванням; заходи, що заохочують працівників з’ясувати свій ВІЛ-статус завдяки добровільному консультуванню та тестуванню на ВІЛ; доступ до всіх засобів профілактики, в тому числі достатніх запасів чоловічих і жіночих презервативів та, у випадку необхідності, інформації про правильне їх використання, доступ до постконтактних профілактичних заходів; вжиття ефективних заходів, спрямованих на усунення ризикованої поведінки, в тому числі в групах найвищого ризику, з метою скорочення масштабів поширення ВІЛ-інфекції [472].

При застосуванні положень Рекомендації держави повинні забезпечити, щоб люди, які живуть із ВІЛ, та їхні утриманці повною мірою користувалися медичною допомогою, незалежно від того, в який спосіб вона надається – у системах державної охорони здоров’я, системах соціального забезпечення, схемах приватного страхування чи в інших схемах. Для осіб, які живуть з ВІЛ, членів їх сімей та утриманців Рекомендацією гарантоване право на отримання медичних послуг, які повинні включати безоплатне: (a) добровільне консультування і тестування; (b) антиретровірусне лікування, а також просвіту, інформування та підтримку щодо необхідності дотримання режиму лікування; (c) належне харчування, що відповідає методам лікування; (d) лікування опортуністичних інфекцій та захворювань, що передаються статевим шляхом, а також будь-яких інших захворювань, пов’язаних із ВІЛ-інфекцією, зокрема туберкульозу; (e) програми підтримки та профілактики для осіб, які живуть із ВІЛ, зокрема психологічної підтримки.

Однак мало лише закріплення стандартів права на соціальний захист у міжнародно-правових актах. Про ефективність таких норм можна судити лише виходячи з їх імплементації у національне законодавство та їх реалізації.

Що стосується співвідношення національного законодавства у сфері соціального захисту з відповідними міжнародними стандартами ООН та МОП, то в цілому можна констатувати відповідність нормативно-правових актів України у визначеній сфері досліджуваним нормам.

В окремих випадках національна практика соціального захисту навіть перевищує міжнародні стандарти. Зокрема, мова йде про ст. 52 Конвенції МОП №102, якою закріплений мінімальний строк виплати допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, що становить 12 тижнів, водночас відповідно до законодавства України ця допомога виплачується за весь період однойменної відпустки, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей – 70) календарних днів після пологів, що становить 18 (20) тижнів відповідно.

Про перевищення національною практикою соціального захисту стандартів Міжнародної організації праці, передбачених Конвенцією №102, можна також говорити в аспекті забезпечення допомогами у випадку трудового каліцтва або професійного захворювання. Так, ст. 33 Конвенції передбачено, що захищеними особам є виключно працюючі, у той час як відповідно до ст. 35 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» страхуванню від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності, крім працюючих осіб підлягають: учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять, у період набуття професійних навичок, проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах; особи, які утримуються у виправних закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами. Крім того, прав застрахованої особи набуває дитина, яка народилася з інвалідністю в результаті травмування на виробництві її вагітної матері або її професійного захворювання.

Доцільно також звернути увагу, що відповідно до ст. 32 Конвенції МОП №102 право на отримання відповідних грошових виплат у разі смерті (загибелі) особи в результаті нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання закріплене виключно за вдовою (вдівцем) загиблого та його (її) дітьми. Водночас Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» перелік суб'єктів, які можуть отримати страхові виплати у разі смерті

потерпілого, є значно ширшим та крім непрацездатного одного з подружжя та дітей, включає інших непрацездатних членів сім'ї померлого, що перебували на його утриманні, а також дружину (чоловіка) або одного з батьків померлого чи іншого члена сім'ї, якщо він не працює (хоча й є працездатним) та доглядає дітей, братів, сестер або онуків потерпілого, які не досягли восьмирічного віку.

У цьому аспекті доцільно також вказати, що відповідно до законодавства України, зокрема Сімейного кодексу України, Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», діти мають право на утримання своїми батьками, а, отже, й на отримання страхових виплат в разі смерті потерпілого до досягнення ними 18 років. Своєю чергою, положеннями Конвенції МОП №121 передбачено, що термін «дитина, яка перебуває на утриманні», що застосовується при визначенні права на допомогу у зв'язку зі смертю годувальника, охоплює дитину молодшу віку закінчення обов'язкової шкільної освіти або молодшу п'ятнадцяти років, залежно від того, який вік вищий.

Позитивним моментом є також запровадження в Україні заходів соціального захисту, що надаються у зв'язку з частковим безробіття як це передбачено Конвенцією МОП №168 про сприяння зайнятості та захист від безробіття 1988 року, якою визначено, що держави повинні прагнути до надання відповідної допомоги нужденним, поступово розширюючи відповідні національні системи соціального захисту. Україна не ратифікувала Конвенцію МОП №168 водночас при прийнятті 5 липня 2012 року Закону України «Про зайнятість населення» вперше було закріплено поняття часткового безробіття, яким є вимушене тимчасове скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції з причин економічного, технологічного і структурного характеру без припинення трудових відносин, та запроваджено механізм реалізації права на отримання допомоги по частковому безробіттю. Доцільно зазначити, що Конвенція МОП №168 ратифікована лише 6 країнами, серед яких Бразилія, Фінляндія, Норвегія, Румунія, Швеція і Швейцарія, які взяли на себе зобов'язання щодо захисту від безробіття, у тому числі часткового безробіття.

Більш високий рівень гарантій порівняно з міжнародними стандартами передбачений законодавством України при визначенні права осіб з інвалідністю на окремі види соціального захисту. Так, ст. 20 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю гарантоване право таких суб'єктів на полегшення доступу до якісних засобів, що сприяють мобільності, пристроїв, допоміжних технологій та послуг помічників і посередників, зокрема за рахунок надання їх за доступною ціною. Своєю чергою, відповідно до п. 1 Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані технічні засоби реабілітації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2012 року №321 [405], забезпечення осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення технічними та іншими засобами реабілітації на виконання індивідуальної програми реабілітації, сформованої МСЕК, висновку ЛКК (щодо дітей з інвалідністю) здійснюється безоплатно. У разі придбання відповідних засобів самостійно, такі особи мають право на отримання компенсації їх вартості.

Водночас низка положень міжнародно-правових актів, які закріплюють стандарти соціального захисту, не знайшли свого відображення у актах національного законодавства України. Перш за все, на нашу думку, варто звернути увагу на невідповідність змісту поняття достатній життєвий рівень, сформованого у ст. 48 Конституції України, міжнародним стандартам, закріпленим у Загальній декларації прав людини 1948 року, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Конвенції МОП №117 про цілі та норми соціальної політики 1962 року і т.д.

Так, названими міжнародно-правовими актами передбачено, що життєвий рівень має забезпечувати необхідні для підтримки здоров'я і добробуту людини та її сім'ї умови та включати щонайменше: достатнє харчування, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування (Загальна декларація прав людини 1948 року, ст. 25); достатнє харчування, одяг, житло та неухильне поліпшення умов життя (Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року,

ст. 11); продукти харчування, забезпечення житлом, одяг, медичне обслуговування та освіту (Конвенція МОП №117 про цілі та норми соціальної політики 1962 року, ст. 5). Всупереч цитованим міжнародним стандартам Конституцією України до змісту достатнього життєвого рівня включаються виключно достатнє харчування, одяг, житло.

Окремо варто зупинитися на гарантуванні Міжнародним пактом про економічні соціальні і культурні права 1966 року кожній людині права на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, здійснення якого, серед іншого, включає в себе отримання заходів, спрямованих на запобігання і лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьбу з ними. Одним з епідемічних захворювань в Україні визнано ВІЛ-інфекцію, засади боротьби з якою закладені Законом України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» від 12 грудня 1991 року.

Так, одним з заходів медичної допомоги, що надається людям, які живуть з ВІЛ, є антиретровірусна терапія (далі – АРТ), якою відповідно до міжнародних стандартів мають забезпечуватися 100% інфікованих. Своєю чергою, по оціночним даним (пов'язано з відсутністю зареєстрованої статистики щодо кількості ВІЛ-інфікованих осіб у районах АР Крим, Луганської та Донецької областей та значним відсотком невиявлених випадків захворювання) на початок 2019 року в Україні проживало 244 000 ВІЛ-позитивних людей, у той час як у закладах охорони здоров'я під медичним наглядом перебувала 142 061 ВІЛ-інфікована особа, зокрема 46 380 хворих із діагнозом «СНІД» [183]. Однак, станом на 1 лютого 2020 року АРТ терапією забезпечено лише 102 745 осіб [193], що становить 72% від загальної кількості осіб, що проходять лікування ВІЛ-інфекції, та лише трохи більше 40% від оціночної кількості ВІЛ-позитивних людей в Україні.

Цитовані статистичні дані дають можливість зробити висновок про те, що, всупереч вимогам міжнародних стандартів у сфері надання медичної допомоги, не всі категорії управомочених осіб забезпечені нею в обсязі, визначеному, зокрема, Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права 1966 року.

Не відповідають вимогам ст. 20 Декларації, прийнятої за результатами Всесвітньої зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей у Нью-Йорку, національні акти законодавства у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Так, відповідно до положень Декларації держави мають прагнути полегшити важке становище дітей, які перебувають в особливо складних умовах, особливо тих, що пов'язані з воєнними діями, збройними конфліктами.

Одним з видів соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, яким має надаватися особлива допомога і сприяння згідно з положеннями міжнародно-правових актів, є грошові виплати. Відповідно до п. 2 постанови Кабінету Міністрів України «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 1 жовтня 2014 року №505 [418] внутрішньо переміщені особи, які стоять на обліку в структурних підрозділах з питань соціального захисту населення місцевих органів державної влади, мають право на отримання щомісячної адресної допомоги для покриття витрат на проживання, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, з дня звернення за її призначенням по місяць зняття з такого обліку включно, але не більше ніж на шість місяців.

Грошова допомога призначається на сім'ю та виплачується одному з її членів за наявності письмової згоди, що надається у довільній формі, інших у таких розмірах: для осіб, які отримують пенсію, дітей, студентів денної форми навчання закладів вищої освіти та учнів закладів професійно-технічної освіти, які досягли 18-річного віку (до закінчення закладів освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років) – 1000 грн. на одну особу (члена сім'ї); для осіб з інвалідністю I групи та дітей з інвалідністю – 130% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (станом на 1 січня 2020 року – 2129,40 грн.); для осіб з інвалідністю II групи – 115% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність (станом на 1 січня 2020 року – 1883,70 грн.); для осіб з інвалідністю III групи – прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність (станом на 1 січня 2020 року – 1638 грн.); для працездатних осіб – 442 грн. на одну особу (члена сім'ї). Однак сума призначеної допомоги на родину не повинна перевищувати 3000 грн.,

для сім'ї, до складу якої входять особи з інвалідністю або діти з інвалідністю, – 3400 грн., для багатодітної сім'ї – 5000 грн.

У призначенні грошової допомоги родині може бути відмовлено у разі наявності у будь-якого члена родини на депозитному рахунку коштів у розмірі, що перевищує 52 550 грн. (станом на 1 січня 2020 року), у володінні житлового приміщення, розташованого у «безпечних» регіонах України [98, с. 92].

Безумовно, варто зазначити, що розмір відповідної допомоги у 2014 році – році її запровадження у системі соціального захисту України, був значно нижчим та не враховував особливі потреби внутрішньо переміщених осіб (дітей) з інвалідністю, багатодітних сімей, що свідчить про прагнення уряду дійсно полегшити несприятливі наслідки соціальних ризиків, пов'язаних з необхідністю уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини. Водночас, видається, що надання відповідної допомоги внутрішньо переміщеним особам, у тому числі дітям та їх сім'ям, за відсутності закріпленої на законодавчому рівні та гарантованої державою можливості отримання ними житла, товарів першої необхідності тощо, не можна вважати достатнім заходом, спрямованим на полегшення становища дітей, що постраждали внаслідок воєнних дій, збройних конфліктів на території АР Крим, Луганської, Донецької областей.

Відповідно до ст. 12 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року жінкам гарантується відповідне обслуговування в період вагітності, пологів і післяпологовий період, надання, коли це необхідно, безплатних послуг, а також відповідного харчування в період вагітності та годування дитини. На жаль, варто констатувати, що в Україні на загальнодержавному рівні взагалі не передбачено можливості забезпечення вагітних жінок будь-яким дієтичним (спеціальним) харчуванням.

На відміну від України в окремих зарубіжних країнах все ж таки існують спеціальні програми забезпечення додатковим харчуванням вагітних жінок та годуючих матерів [100, с.с. 216-217]. Так, наприклад, в США активно застосовується програма додаткового харчування для вагітних, жінок, які годують

дітей, малюків, а також дітей до п’яти років (The Special Supplemental Nutrition Program for Women, Infants and Children) [2]. Умовами участі у відповідній програмі є належність до однієї з груп населення, на яку вона поширюється (вагітні, діти до 5 років, тощо), проживання на території США незалежно від цензу осілості, потреба у повноцінному харчуванні, визнана відповідно до медичних показників, а також отримання доходу на рівні не нижчому 100% та не вищому 185% федерального порогу бідності [149, с. 103]. Учасники програми щомісячно отримують ваучери, за які можуть придбати набір продуктів харчування, що за призначенням є додатковим до основного, та відрізняється високим вмістом білка, кальцію, заліза, вітамінів А та С, а саме: рибу, сир, сушені боби або горох, яйця, свіжі фрукти та овочі, дитяче харчування, молоко, арахісове масло, соки, хліб із цільного зерна та/або коричневий рис [25].

Схожа програма існує також у Великобританії (Healthy Start), яка передбачає надання щомісячних ваучерів для вагітних жінок, дітей у віці від 1 до 4 років вартістю 3,1 £, а для малюків віком до 1 року – 6,2 £. Розрахуватися такими ваучерами можна у мережі магазинів, що приймають участь у програмі, за покупку молока, свіжих або заморожених овочів та фруктів, дитячого харчування [15].

Окремо варто звернути увагу, що відповідно до ст. 40 Конвенції МОП №102 соціальним ризиком, на подолання та/або пом’якшення наслідків якого повинні бути спрямовані заходи соціального захисту, є відповідальність особи за утримання і виховання дитини, яка відповідно до ст. 180 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року [544] триває до досягнення дитиною повноліття. Проте в Україні не передбачено надання універсального виду допомоги, починаючи з народження дитини і до досягнення нею 18 років, що значно звужує рівень соціального захисту сімей з дітьми, передбачений стандартами МОП.

Не менш важливе значення мають закріплені у ст. 29 Конвенції МОП №102 стандарти соціального захисту по старості, які передбачають необхідність набуття 15-ти річного стажу сплати внесків або зайнятості для набуття права на допомогу у скороченому розмірі у системі пенсійного страхування.

Тривалий проміжок часу Україна, навіть не дивлячись на ту обставину, що Конвенція МОП №102 не була нею ратифікована, дотримувалася вказаного стандарту. Водночас з 1 січня 2018 року право на призначення пенсії за віком виникає у особи після досягнення нею віку 60 років за наявності страхового стажу не менше 25 років. З 1 січня 2019 року право на призначення пенсії у розмірі меншому за мінімальний, тобто пропорційному до наявного страхового стажу, виходячи з прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність, виникає у осіб 60-річного віку за наявності у них страхового стажу в діапазоні від 26 років до 30, 35 років відповідно для жінок і чоловіків. Можливість призначення пенсії за віком при наявності 15-річного страхового стажу у 2020 році збереглася виключно для осіб, які досягли віку 65 років. Відповідні зміни до законодавства у сфері загальнообов'язкового державного пенсійного страхування були внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 3 жовтня 2017 року [365], положення якого у визначеній частині суперечать міжнародним стандартам права на соціальний захист.

Статтею 4 Конвенції МОП №156 передбачаються рівні права для чоловіків і жінок з сімейними обов'язками у сфері соціального захисту. Водночас можна говорити про недостатню захищеність прав чоловіка у сфері призначення і виплати державної допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами у випадку смерті матері, а також державної допомоги на дітей одиноким матерям (батькам), що свідчить про необхідність внесення відповідних змін до законодавства України шляхом приведення відповідних положень нормативно-правових актів у відповідність до актів ООН та Міжнародної організації праці [104, с. 22].

2.2. Європейські стандарти права на соціальний захист

На відміну від міжнародних європейські стандарти права на соціальний захист є дещо обмеженими за сферою поширення.

Як зазначає Л.Ю. Малюга європейські соціальні стандарти це впорядкований між державами-учасницями ЄС комплекс єдиних вимог щодо забезпечення для

громадян соціальної безпеки і можливостей соціального розвитку з метою реалізації ними соціальних прав та свобод [288, с. 72].

В.Л. Костюк, своєю чергою, пропонує визначати європейські соціальні стандарти в широкому та вузькому значеннях. Так, на думку науковця, у широкому значенні європейські соціальні стандарти – це «сукупність норм, положень і стандартів концептуального характеру, які містяться в міжнародно-правових актах, ухвалених уповноваженими європейськими інституціями, та спрямовані на розвиток ефективної моделі соціального захисту». У вузькому значенні європейські соціальні стандарти, на переконання В.Л. Костюка, це «сукупність визнаних та закріплених відповідно до основоположних європейських міжнародно-правових актів соціальних прав людини» [252, с.с. 69-70].

Таким чином, варто констатувати, що питання відповідності національного законодавства у сфері соціального захисту населення відповідним європейським стандартам у науці права соціального забезпечення не є новим, тим не менше, видається з жодною з цитованих позицій науковців щодо визначення поняття європейських стандартів права на соціальний захист (європейських соціальних стандартів) не можна погодитися беззаперечно.

Перш за все, варто підтримати точку зору В.Л. Костюка, що існування європейських соціальних стандартів пов’язано з нормотворчою діяльністю європейських інституцій, перелік яких не вичерпується виключно органами ЄС. З огляду на що, дещо обмеженим є підхід Л.Ю. Малюги до визначення досліджуваного поняття, відповідно до якого європейські соціальні стандарти спрямовані на забезпечення єдиної соціальної політики виключно держав-членів ЄС.

Своєю чергою, на нашу думку, необґрунтованим є визначення В.Л. Костюком європейських соціальних стандартів через «сукупність норм, положень і стандартів концептуального характеру». Запропоноване науковцем визначення не можна вважати досконалим з точки зору юридичної техніки, оскільки воно жодним чином не розкриває змісту досліджуваного поняття.

Не можна погодитися і з переконанням науковця, що сукупність визнаних соціальних прав людини, закріплених у відповідних міжнародно-правових актах, визначає зміст поняття «європейські соціальні стандарти» у вузькому його розумінні. Перш за все, виходячи з етимології слова «стандарт» ним є певні вимоги, умови, яким має відповідати стандартизоване явище. З огляду на це неможна ототожнювати стандарти і права людини, оскільки останні, своєю чергою, також підлягають стандартизації, з метою забезпечення їх одноманітного розуміння, визначення змісту тощо.

Крім того, право на соціальний захист є лише одним з численних соціальних прав людини, а, отже, норми, положення і правила, спрямовані на забезпечення ефективності системи соціального захисту, закріплені в актах Ради Європи та ЄС, не можуть вважатися більш широкими за змістом порівняно зі стандартами усіх соціальних прав людини. У зв'язку з вищезазначеним, на нашу думку, «європейські стандарти права на соціальний захист є різновидом міжнародних стандартів відповідного права, закріпленим у актах Ради Європи та ЄС, які мають застосовуватися державами Європи (країнами-підписантами), з метою адаптації національного законодавства у сфері соціального захисту населення» [64, с. 546].

Доцільно звернути увагу, що «європейські стандарти права на соціальний захист є лише одним з видів міжнародних стандартів відповідного права, а, отже, їм притаманні всі ті ознаки, зміст яких був досліджений вище. Водночас особливістю стандартів досліджуваного виду є сфера їх поширення, яка обмежується виключно державами, які належать до Європи як частини світу. Однією з таких держав як раз і є Україна» [58, с. 109].

Варто зазначити, що основними актами європейського рівня, що закріплюють міжнародні стандарти права на соціальний захист є: Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу та Протокол до неї (ETS №14) від 11 грудня 1953 року; Європейська соціальна хартія (ETS №35) від 18 жовтня 1961 року; Європейський кодекс соціального забезпечення (ETS №48) та Протокол до нього (ETS №48a) від 16 квітня 1964 року (Страсбург); Європейська конвенція про соціальне забезпечення (ETS №78) та додаткова угода щодо застосування цієї

Конвенції (ETS №78a) від 14 грудня 1972 року; Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS №139) від 6 листопада 1990 року; Європейська соціальна хартія (переглянута) (ETS №163) від 3 травня 1996 року; Хартія співтовариства про основні соціальні права працівників від 9 грудня 1989 року; Хартія основних прав ЄС від 7 грудня 2000 року і т.д.

Так, Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу від 11 грудня 1953 року [185], маючи на меті розширити співробітництво держав-підписантів у соціальній сфері, запровадила на європейському рівні принцип рівного ставлення до громадян кожної з держав-членів при застосуванні законодавства, що передбачає надання соціальної та медичної допомоги, аналог якого закріплений у Конвенції МОП №157 1982 року.

У ст. 1 Конвенції проголошено зобов'язання кожної з Договірних Сторін забезпечувати для громадян інших держав-підписантів, які на законних підставах знаходяться на її території та які потребують соціального захисту, рівне з громадянами цієї держави та на тих самих умовах право на соціальну та медичну допомогу, що означає всю допомогу, гарантовану національним законодавством, відповідно до якого особам, які не мають достатніх джерел існування, надаються засоби існування та догляд, необхідний за їх станом здоров'я, інший ніж пенсії, що сплачуються з фондів, створених за рахунок роботодавця без внесків працівників, та допомогу, що надається за тілесні ушкодження, отримані внаслідок війни під час перебування в іноземній окупації. Кошти на допомогу громадянину будь-якої з Договірних Сторін сплачуються Стороною, яка надає цю допомогу (ст. 4).

Статтею 2 Протоколу до Європейської конвенції про соціальну та медичну допомогу відповідні її положення поширені й на біженців, яким право на соціальну та медичну допомогу гарантується на тих самих умовах, які застосовуються щодо громадян Договірних держав, які є Сторонами цієї Конвенції.

Ще одним із документів Ради Європи, що визначає стандарти права на соціальний захист, є Європейська соціальна хартія (переглянута) (далі – ЄСХ(п)), яка була підписана 3 травня 1996 року та ратифікована Україною Законом від 14 вересня 2006 року [433]. У Хартії закріплені права, які відповідно до нової звітної процедури

Ради Європи, поділені на чотири тематичні групи: 1) зайнятість, професійне навчання та рівні можливості; 2) охорона здоров'я, соціальне забезпечення і соціальний захист; 3) трудові права; 4) діти, сім'я, мігранти [329].

Як зазначає О.В. Москаленко зрозуміти зміст Європейської соціальної хартії (переглянутої) найбільш повно дозволяє її порівняння з положеннями Європейської соціальної хартії (далі – ЄСХ) від 18 жовтня 1961 року [188], статтею 12 яких передбачено право на соціальне забезпечення [310, с. 134]. Так, відповідно до ст. 12 ЄСХ договірні сторони зобов'язуються започаткувати систему соціального забезпечення та підтримувати її функціонування на такому задовільному рівні, який принаймні необхідний для ратифікації Конвенції МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення 1952 року. В свою чергу, в ЄСХ(п) рівень системи соціального забезпечення, який зобов'язуються забезпечити для своїх громадян договірні сторони, пов'язується з тим, що необхідний для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення 1964 року.

Різниця між Конвенцією МОП №102 та Кодексом полягає у визначенні мінімальних вимог щодо їх ратифікації (перший документ вимагає прийняти принаймні 3 частини, другий – 6) [310, с. 134]. Так, відповідно до ст. 2 Європейського кодексу соціального забезпечення кожна Договірна сторона дотримується принаймні 6-ти пунктів із частин II-X цього акту. При цьому частина II рахується за 2 пункти, а частина V – за 3.

Саме більш високі вимоги для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення, який лише підписаний Україною 10 листопада 2016 року, порівняно з Конвенцією МОП №102, свідчать про підвищення у ЄСХ(п) 1996 року стандартів права на соціальний захист порівняно з ЄСХ 1961 року.

Водночас за обома Хартіями Договірні сторони зобов'язуються: 1) докладати зусилля для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень; 2) вживати необхідних заходів шляхом укладення двосторонніх і багатосторонніх угод або в інший спосіб і відповідно до визначених у них умов для забезпечення: а) рівності між їх власними громадянами і громадянами інших держав у питаннях прав на соціальне забезпечення, включаючи збереження пільг,

що надаються законодавством про соціальне забезпечення, незалежно від пересування соціально захищених осіб по територіях держав. При цьому окремі країни в кожному звітному циклі повинні подавати на розгляд Комітету незалежних експертів докази неухильного вдосконалення такої системи; б) надання, здійснення й поновлення прав на соціальне забезпечення такими засобами, як сумарний залік періодів страхування або роботи, що були здійснені за законодавством кожної з держав [310, с. 134].

Крім того, в ЄСХ(п) закріплені й інші стандарти, які стосуються права на соціальний захист, зокрема, зобов'язання держав пов'язані з забезпеченням: запобігання, у міру можливості, епідемічним, ендемічним та іншим захворюванням, а також нещасним випадкам (ст. 11); будь-якої малозабезпеченої особи, яка неспроможна отримати достатніх коштів своїми власними зусиллями або з інших джерел, належною допомогою, а у разі захворювання – доглядом, якого вимагає стан її здоров'я, можливості кожної людини отримувати у відповідних державних чи приватних службах такі поради та персональну допомогу, які можуть бути необхідними для запобігання виникненню особистого або сімейного нужденного становища, для його подолання чи полегшення (ст. 13); сприяння функціонуванню служб або створення служб, які, завдяки використанню методів соціальної роботи, сприяли б підвищенню добробуту і розвиткові як окремих осіб, так і груп осіб у суспільстві, а також їхній адаптації до соціального середовища, заохочення окремих осіб та добровільні або інші організації до участі у створенні та функціонуванні таких служб (ст. 14); сприяння економічному, правовому та соціальному захисту сімейного життя такими засобами, як соціальна допомога та допомога сім'ям з дітьми, фіскальні заходи, надання сім'ям житла, допомога щойно одруженим та інші відповідні засоби (ст. 16); надання особам похилого віку достатніх ресурсів, які дозволяли б їм жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті (ст. 23); вжиття заходів для надання особам, що живуть або можуть опинитися в ситуації соціального відчуження або бідності, а також членам їхніх сімей, ефективного доступу, зокрема, до роботи, житла,

професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги (ст. 30); запобігання бездомності та її скорочення з метою її поступової ліквідації (ст. 31).

Таким чином, стандарти права на соціальний захист закріплені багатьма статтями Європейської соціальної хартії (переглянутої), однак насамперед йдеться про спеціальні статті, які, на жаль, не ратифіковані Україною – ст. 13, згідно з якою кожна малозабезпечена людина має право на соціальну та медичну допомогу, ст. 12, про зміст якої мова йшла вище.

Незважаючи на ратифікацію Україною більшості положень ЄСХ(п), що визначають стандарти права на соціальний захист, рівень соціальної допомоги, яка надається у нашій державі, явно не відповідає вартості життя та/або прожитковому мінімуму в країні, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту людини та її сім'ї, оскільки в Україні, наприклад, реалізація права малозабезпечених сімей на соціальну допомогу залежить від бюджетних можливостей.

Окремо варто звернути увагу на невідповідність національної практики здійснення соціального захисту стандартам запобігання епідемічним, ендемічним захворюванням та нещасними випадкам. Так, ст. 27 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року [383] та ст. 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року [416] закріплений перелік захворювань, профілактичні щеплення проти яких є обов'язковими та включаються до календаря щеплень. До таких захворювань віднесено дифтерію, кашлюк, кір, поліомієліт, правець та туберкульоз.

Аналогічний перелік захворювань, задля попередження яких проводяться обов'язкові профілактичні щеплення, міститься у Календарі профілактичних щеплень в Україні, затвердженому наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про порядок проведення профілактичних щеплень в Україні та контроль якості й обігу медичних імунобіологічних препаратів» від 16 вересня 2011 року №595 (п. 1). Водночас Календар визначає графік проведення профілактичних щеплень й для попередження захворювання на гепатит В, гемофільну хворобу, краснуху, паротит. Зокрема, передбачено, що вакцинації для профілактики гепатиту В підлягають усі

новонароджені, тобто фактично щеплення цього виду також є обов'язковим, хоча й відповідне захворювання не визначене у переліку таких, проти яких проводиться обов'язкова імунопрофілактика.

У цьому аспекті більш важливим питанням є забезпечення державою обов'язковості імунопрофілактики. Так, законодавством України передбачено, що право на охорону здоров'я серед іншого включає в себе обов'язок проходження імунопрофілактики згідно з затвердженим календарем. Відповідний обов'язок визначений ст. 10 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Однак за його невиконання законодавством України не передбачені жодні негативні наслідки, крім заборони дітям, які не отримали профілактичних щеплень згідно з календарем щеплень, відвідувати дитячі заклади (ст. 15 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб»), відсторонення працівників від виконання робіт, провадження яких може призвести до зараження цих працівників та (або) поширення ними інфекційних хвороб (ст. 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб»).

Варто зазначити, що вказані заходи відповідальності мають надто обмежену сферу дії, оскільки застосовуються або до спеціальних суб'єктів (окремих категорій працівників), або до дітей (з певною мірою умовності, оскільки така відповідальність неузгоджена з гарантованим правом на освіту), що свідчить про їх неефективність. Видається обов'язок робити профілактичні щеплення може бути забезпечений лише застосуванням заходів відповідальності до кожного порушника як це передбачено законодавством окремих зарубіжних країн.

Так, наприклад, законодавством Італії за свідому відмову від вакцинації дітей на батьків накладається відповідальність у виді штрафу, розмір якого коливається і від 100 до 500 євро [9]. Зміни, внесені до Кодексу суспільної охорони здоров'я у Франції, передбачають обов'язковість щеплень проти 11 хвороб для усіх дітей, які народилися після 1 січня 2018 року, згідно з календарем вакцинації. При цьому уникнути таких щеплень можливо лише за медичними протипоказаннями, в іншому випадку на батьків покладається обов'язок сплатити штраф, мінімальний

розмір якого становить – 1500 євро, максимальний – 30 000 євро. За таке правопорушення можливе також позбавлення волі строком на два роки [5].

За ухилення батьків від вакцинації дітей за відсутності медичних протипоказань для цього відповідальність у виді штрафу передбачена також законодавством Польщі [23]. Розмір такого покарання визначається воєводою та обмежується 10 000 злотих, мінімальний розмір штрафу не визначений. При цьому штрафи можуть накладатися на батьків неодноразово до моменту фактичної вакцинації дитини, за умови дотримання їх загальної суми – 50 000 злотих.

Запровадження відповідальності за ухилення від обов'язкової вакцинації у більшості зарубіжних країн спричинило масові обурення громадян, які зазначають, що відповідні медичні маніпуляції, зроблені проти волі особи з метою уникнення покарання (накладення штрафу), порушують право кожного на особисту недоторканість, на повагу до приватного життя, гарантованого ст. 8 Конвенції Ради Європи про захист прав люди та основоположних свобод 1950 року.

Водночас під час звернення фізичних осіб за захистом відповідного права до європейських юрисдикційних органів, останніми була сформульована правова позиція, відповідно до якої втручання у приватне життя, засноване на потребі охорони громадського здоров'я, а також здоров'я зацікавлених осіб, є виправданим, оскільки відповідає нагальній соціальній потребі, і, особливо, воно є пропорційним законній меті, яка переслідується. Було встановлено, що компанії по вакцинації, які існують у більшості країн, які покладають на особу обов'язок підкорятись загальним інтересам і не ставити під загрозу здоров'я інших людей чи її самої, не виходять за межі власного розсуду, який надано державам [507]

На думку ЄСПЛ, порушення фізичної недоторканості заявника під час його обов'язкової вакцинації можна вважати виправданим міркуваннями охорони здоров'я населення та необхідністю контролювати поширення інфекційних захворювань [496].

У зв'язку з вищезазначеним видається доцільним доповнити КУпАП статтею 44-4 наступного змісту:

«Стаття 44-4. Ухилення від обов'язкових профілактичних щеплень

Ухилення від проведення обов’язкових профілактичних щеплень відповідно до затвердженого календаря щеплень за відсутності відповідних медичних протипоказань, –

тягне за собою накладення штрафу від трьох до п’яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ухилення батьків або інших законних представників осіб, які не досягли 18 років або які визнані судом недієздатними, обмежено дієздатними, від погодження проведення обов’язкових профілактичних щеплень відповідно до затвердженого календаря щеплень особам до 18 років, особам, визнаним судом недієздатними, обмежено дієздатними, за відсутності відповідних медичних протипоказань, –

тягне за собою накладення штрафу від п’яти до п’ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ухилення від проведення обов’язкових профілактичних щеплень у разі загрози виникнення особливо небезпечної інфекційної хвороби або масового поширення небезпечної інфекційної хвороби на відповідних територіях та об'єктах, за відсутності відповідних медичних протипоказань, –

тягне за собою накладення штрафу у розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ухилення працівників окремих професій, виробництв та організацій, діяльність яких може призвести до зараження цих працівників та (або) поширення ними інфекційних хвороб, від проходження обов’язкових профілактичних щеплень у порядку визначеному законом, –

тягне за собою накладення штрафу у розмірі трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Варто також зазначити, що набуваючи для себе відповідних зобов’язань при ратифікації європейських актів, які мають виконуватися, держави, серед іншого, зобов’язуються направляти звіти про результати відповідної діяльності. На підставі інформації Європейського комітету з соціальних прав за 2017 рік відносно 33 країн, що ратифікували Хартію, комітет встановив 175 порушень (36%), 228 ситуацій

дотримання (47%) та 83 випадки (17%), в яких не зміг оцінити ситуацію через недостатність інформації (і тому відклав формулювання висновків) [181]. У звіті звертається увага, наприклад, що система соціального захисту не лише в Україні, але й в Молдові не відповідає стандартам Європейської соціальної хартії, зокрема, відносно категорій осіб, які користуються страховою медициною та отримують допомоги по безробіттю. У зв'язку з цим експерти Європейського комітету з соціальних прав пропонують уряду Республіки Молдова розширити коло відповідних суб'єктів, а також збільшити розміри виплат пенсій, допомог у зв'язку з безробіттям і допомог у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності [8]. У висновку також зазначається про обмеження в праві на отримання сімейних допомог для осіб – нерезидентів Республіки Молдова, біженців та осіб, що потребують притулку [618, с. 254].

Неможливо переоцінити значення й Європейського кодексу соціального забезпечення, прийнятого ще 16 квітня 1964 року та переглянутого 6 листопада 1990 року, у механізмі забезпечення права на соціальний захист. У Преамбулі цього документа зазначається, що метою Ради Європи є досягнення більшої єдності між її членами заради сприяння соціальному прогресу. Надзвичайно важливим є визначення Кодексом досить значної кількості профілактичних заходів, спрямованих на попередження виникнення соціальний ризиків, і зниження їх соціальних і фінансових наслідків.

Зокрема, ст. 2 Кодексу передбачено, що держави зобов'язані забезпечувати захищеним особам надання медичної допомоги не лише лікувального, але й профілактичного характерів. Крім того, ст. 53 Кодексу закріплено право жінок на профілактику захворювань ротової порожнини, включаючи необхідність у разі потреби протезування, що пов'язано з таким соціальним ризиком як вагітність та пологи.

Доцільно зазначити, що відповідні стандарти права на соціальний захист, пов'язані з профілактикою настання соціальних ризиків, закріплені вже Європейським кодексом соціального забезпечення (переглянутим), що свідчить про розширення змісту суб'єктивного права, виникнення якого тривалий проміжок

часу пов’язували виключно з настанням економічної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя з незалежних від особи обставин. У сучасних же умовах на європейському рівні усвідомлення того, що найвищий рівень соціальної захищеності людей може бути досягнутий саме шляхом недопущення соціальних ризиків або мінімізації їх негативних наслідків до моменту настання, а уже потім подолання економічної незабезпеченості чи соціального неблагополуччя, знайшло своє нормативне закріплення.

Одним з соціальних ризиків, заходи подолання наслідків якого передбачені як на національну рівні, так і на міжнародному (європейському) рівнях, є домашнє насильство. Вперше заходи соціального захисту, пов’язані з попередженням такого негативного явища у сімейному житті, були передбачені Законом України «Про попередження насильства в сім’ї» від 15 листопада 2001 року, яким передбачалося створення кризових центрів та центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім’ї як спеціалізованих установ, діяльність яких мала спрямовуватися на досягнення цілей, визначених цим нормативно-правовим актом. Тим не менше, станом на липень 2017 року лише 19 центрів медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім’ї почали свою роботу, жодного ж кризового центру в Україні з 2001 року так і не було створено [128].

7 грудня 2017 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [387]. Відповідний нормативно-правовий акт прийнятий з урахуванням численних європейських стандартів запобігання та протидії домашньому насильству. Законом суттєво розширено коло суб’єктів, які можуть бути визнані жертвами домашнього насильства, оскільки більше не передбачена обов’язкова вимога щодо спільного проживання кривдника з особою, яка постраждала від домашнього насильства, а також визначено, що домашнім насильством є не лише безпосередньо дія фізичного, сексуального, психологічного або економічного характеру, що порушує права, свободи та законні інтереси іншої особи, але й бездіяльність, погроза вчинення відповідних діянь. Розширено також коло спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб, до яких належать притулки для постраждалих осіб,

центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі.

Так, одним зі спеціалізованих закладів, діяльність якого спрямована на здійснення соціального обслуговування осіб з метою подолання та/або пом'якшення складної життєвої ситуації, зумовленої домашнім насильством, пристосуванням людини до нових умов її життєдіяльності є притулки для постраждалих осіб.

Лише 22 серпня 2018 року постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Типове положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі [141], зміст якого мав би відповідати стандартам соціальної послуги надання притулку жертвам домашнього насильства, закріпленим Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS №210), прийнятою у м. Стамбул, 11 травня 2011 року (далі – Стамбульська конвенція) [237].

Відповідно до ст. 23 Конвенції держави зобов'язані вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення створення відповідних, легкодоступних притулків, головною метою яких є оперативне надання фізичної безпеки від кривдника шляхом забезпечення негайного, бажано цілодобового доступу до безпечного місця проживання. Водночас, не дивлячись на визначення доцільності створення притулків для жертв домашнього насильства ще Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» у 2001 році, лише у 2019 році на Київщині було відкрито перший відповідний спеціалізований заклад (Притулок для тимчасового перебування жінок, що зазнали насильства у сім'ї, що є структурним підрозділом Київського міського Центру роботи з жінками).

Станом на 1 січня 2020 року в Україні функціонувало 23 притулки для осіб, що постраждали від домашнього насильства. При цьому мережа вказаних закладів не відповідає адміністративно-територіальому поділу України. Так, у Волинській області розташовано 1 притулок, у Вінницькій – 1 притулок, у Дніпропетровській – 1 притулок, у Донецькій – 2 притулки, у Закарпатській – 2 притулки, у Запорізькій – 3 притулки, у Київській – 1 притулок, у Львівській – 1 притулок, в Одеській – 3 притулки, у Полтавській – 2 притулки, у Рівненській – 1 притулок, у Харківській – 2 притулки, у Херсонській – 1 притулок, у м. Києві – 2 притулки. Відповідні заклади соціального захисту взагалі відсутні у Чергінівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Хмельницькій, Черкаській, Сумській, Миколаївській, Кіровоградській, Житомирській, Луганській областях.

Варто зазначити, що «не дивлячись на недостатність відповідних спеціалізованих закладів, в Україні все ж є суб'єкти, які здійснюють забезпечення постраждалих осіб комплексною допомогою та місцем безпечного тимчасового цілодобового перебування. Мова йде про притулки неурядових організацій, соціальні центри для матері та дитини, центри соціальної та психологічної допомоги тощо. Втім не дивлячись на той факт, що у сучасних умовах саме ці організації та установи, серед іншого, надають прихисток особам, що опинилися у складній життєвій ситуації, зумовленій домашнім насильством, тим не менше, жодна з них не відповідає критеріям спеціалізації, оскільки вони не опікуються потребами саме жертв домашнього насильства» [76, с. 241].

Так, у ст. 18 Стамбульської конвенції передбачено, що діяльність загальних та спеціалізованих установ, діяльність яких спрямована на подолання несприятливих наслідків, спричинених домашнім насильством, у тому числі відповідних притулків, повинна ґрунтувалися на гендерному розумінні насильства стосовно жінок і домашнього насильства та зосереджуватися на правах людини та безпеці жертви; на комплексному підході, який враховує відносини між жертвами, правопорушниками, дітьми та їхнім більш широким соціальним оточенням; на превалюванні створення умов самостійності та економічної незалежності жінок – жертв насильства; врахуванні особливих потреб уразливих осіб, у тому числі дітей-

жертв, та забезпечення доступності для них заходів захисту. На нашу думку, «забезпечити повне дотримання відповідних принципів у діяльності центрів для матері та дитини, соціальної та психологічної допомоги тощо неможливо з огляду на зовсім іншу мету їх створення. Не відображені відповідні напрямки діяльності притулків для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, й у Типовому положенні про них» [95, с. 513].

Крім того, Конвенцією одним зі стандартів діяльності притулків для жертв домашнього насильства передбачена цілодобова доступність підтримки, що ними надається. Водночас прийом до соціальних центрів матері та дитини ведеться лише у робочий час, встановлений положенням про роботу центру.

Не дотримується відповідний стандарт надання соціальної послуги і у діяльності спеціалізованих притулків, що пов’язано з влаштуванням постраждалої особи до нього лише на підставі направлення, що видається структурним підрозділом місцевої держадміністрації або органу місцевого самоврядування, до повноважень якого належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії насильству, уповноваженим підрозділом органу Національної поліції, центром соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді, мобільною бригадою соціально-психологічної допомоги постраждалим особам. На нашу думку, не потребує детального пояснення та є цілком логічним той факт, що більшість з названих суб’єктів працюють на основі загального режиму робочого часу, що передбачає два вихідні дні, обмежену тривалість роботи у робочі дні і т.д. За таких умов постраждалій особі потрібно наперед продумувати свою поведінку щодо захисту своїх прав та, частіше за все, прав дитини, що у стресовій ситуації практично неможливо, та, як наслідок, призводить до зниження ефективності соціального обслуговування у притулках для постраждалих від домашнього насильства.

Варто також зазначити, що у статтях 4 та 18 Стамбульської конвенції сформовано всеохопне антидискримінаційне положення, яке забороняє будь-які підстави для дискримінації при здійсненні заходів захисту жертв домашнього насильства. Водночас відповідно до пункту 13 Типового положення про соціальний центр матері та дитини до центру не приймаються особи за наявності у них

алкогольної або наркотичної залежності, із симптомами хвороби в період загострення хронічних інфекційних захворювань [575]. Аналогічні протипоказання для влаштування до притулку визначені й Типовим положенням про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі (п. 20), перелік яких доповнено наявністю у постраждалої особи ознак венеричних захворювань, психічних захворювань у гострій стадії, хронічних психічних захворювань у стадії загострення, пограничних станів, що супроводжуються розладами поведінки, шкідливими для хворого та інших осіб.

Крім того, у Положенні про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі зазначено, що до притулку не влаштовуються постраждалі особи за обставин, що свідчать про безпосередню небезпеку постраждалої особи. Така підстава для обмеження у праві на отримання відповідного соціального обслуговування взагалі є надто абстрактною, оскільки не визначає хто саме визначає наявність потенційної небезпеки зі сторони постраждалої, її ступінь і т.д. Без відповіді залишається також питання, у чому така небезпека може проявлятися.

Відповідно, особи, які зазнали негативного ставлення кривдника, у разі наявності у них симптомів хронічного інфекційного, венеричного, психічного захворювання або у разі визнання їх такими, що становлять небезпеку для мешканців притулку та його персоналу, позбавлені доступу до цього виду соціальної послуги, а, отже, не зможуть вважатися і соціально захищеними. Крім того, видається сумнівною можливість співробітників, наприклад, Національної поліції України за відсутності у них медичної освіти встановити наявність у постраждалої особи ознак названих вище захворювань, що може призвести до необґрунтованого обмеження у праві на соціальний захист.

Щодо функціонування державних центрів соціальної та психологічної допомоги варто зазначити, що ними у процесі діяльності не застосовуються принципи захисту від гендерно-зумовленого насильства як це гарантовано щодо притулків для постраждалих. Так, у Типовому положенні про ці установи передбачається надання послуг усім, хто постраждав від насильства, як чоловікам,

так і жінкам [578]. Водночас у Типовому положенні про соціальні центри матері та дитини передбачено надання послуг лише жінкам, зокрема тим, хто постраждав від насильства.

У Типовому положенні про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, дійсно зазначено, що перебування в одній будівлі притулку повнолітніх постраждалих осіб різної статі забороняється. Повнолітні постраждалі особи різної статі розміщуються в окремих притулках (будівлях притулку), утворених відповідно до потреб територіальних громад з урахуванням непропорційного впливу насильства на жінок і чоловіків та можливості здійснення позитивних дій (п. 22). Варто зауважити, що в Україні станом на момент підготовки цієї наукової праці було створено лише один спеціалізований притулок, у зв'язку з чим видається сумнівним врахуванням у ньому непропорційного впливу насильства на жінок і чоловіків. Крім того, окремі притулки або їх окремі будівлі, як це визначено у Типовому положенні, утворюються відповідно до потреб територіальної громади, порядок оцінки яких жодним актом не визначений. Дійсно, частка постраждалих жінок від домашнього насильства порівняно з чоловіками є вищою у той ж час це не означає обов'язок чоловіка, який зазнав несприятливих наслідків економічного, психологічного, фізичного чи сексуального насильства вдома, продовжувати проживати в тих же умовах.

Тому варто констатувати, що практика надання притулку жертвам домашнього насильства в Україні склалася неоднозначна та має бути повністю узгоджена зі стандартами Стамбульської конвенції. Таким чином, з метою створення належного рівня соціальної захищеності жертв домашнього насильства в Україні першочерговим завданням є створення мережі притулків для таких осіб з дотримання принципу доступності у кожному регіоні, із розрахунку 1 місце на 10 000 мешканців. Крім того, діяльність цих суб'єктів повинна враховувати переважання гендерно-зумовленого насильства та ґрунтуватися за засадах цілодобового надання спеціалізованих соціальних послуг за принципом «єдиного вікна». Відповідні стандарти мають бути враховані при внесенні змін до

нормативно-правових актів, якими керуються у своїй діяльності спеціалізовані притулки для жертв домашнього насильства.

Всі досліджені вище стандарти права на соціальний захист визначають вимоги до змісту цього суб'єктивного права усіх без виключення управомочених суб'єктів, у тому числі й внутрішньо переміщених осіб. Розширює зміст досліджуваного права внутрішньо переміщених осіб та визначає його додаткові стандарти Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1877 «Забуті люди Європи: захист прав людини осіб, переміщених на тривалий час» від 24 червня 2009 року [475]. У Рекомендації відзначено надзвичайно велике значення забезпечення доступності для внутрішньо переміщених осіб системи соціального захисту, у тому числі соціальних програм житлового будівництва, надання права на соціальне забезпечення, та пенсію (де це потрібно). Не останнє місце у цьому списку займає сприяння соціальній і економічній інтеграції вимушених переселенців, зокрема повному і рівноцінному їх доступу до вакансій, що пропонуються приватними чи державними роботодавцями.

Варто відзначити, що далеко не кожною державою, яка зіткнулася з проблемою внутрішнього переміщення, розроблено ефективне законодавство, спрямоване на забезпечення вимушеним переселенцям права на ефективну зайнятість. Тим не менше, Законом Азербайджану «Про соціальний захист вимушених переселенців і осіб, прирівняних до них» від 21 травня 1999 року передбачено, що держава створює необхідні умови для працевлаштування внутрішньо переміщених осіб та зайняття підприємницькою діяльністю шляхом встановлення квот в державних установах та організаціях, створення нових робочих місць. За неможливості забезпечити внутрішньо переміщених осіб постійним місцем роботи, їх залучають до тимчасових чи сезонних робіт. Важливо, що згідно закону внутрішньо переміщених осіб не зобов'язані надавати трудову книжку при працевлаштуванні. Під час скорочення штатів вони користуються переважним правом залишитися на своїй посаді [315].

У цьому аспекті надзвичайно прогресивним є Закон України «Про зайнятість населення», положеннями якого для внутрішньо переміщених осіб крім загальних

гарантій у сфері працевлаштування передбачені також спеціальні заходи сприяння зайнятості відповідних суб'єктів, до яких віднесено: компенсацію фактичних транспортних витрат на переїзд до іншої адміністративно-територіальної одиниці місця працевлаштування, а також витрат для проходження попереднього медичного та наркологічного огляду, якщо це необхідно для працевлаштування; компенсацію витрат роботодавця на оплату праці (але не вище середнього рівня заробітної плати, що склався у відповідному регіоні за минулий місяць) тривалістю не більше шести календарних місяців, за умови збереження гарантій зайнятості такої особи протягом періоду, що перевищує тривалість виплати у два рази; компенсацію витрат роботодавця, який працевлаштовує зареєстрованих безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб строком не менше ніж на рік, на перепідготовку та підвищення кваліфікації таких осіб.

Низка стандартів права на соціальний захист внутрішньо переміщених осіб закріплена також спеціальними європейськими актами, до яких можна віднести Резолюцію Парламентської асамблеї Ради Європи 1708 (2010) «Вирішення майнових питань біженців і внутрішньо переміщених осіб» від 28 січня 2010 року [466]. Так, Резолюцією передбачено, що знищення, окупація та конфіскація полишеного майна порушують права постраждалих осіб, подовжують їх переміщення й ускладнюють процес примирення та миротворення. У зв'язку з цим, ПАРЄ закликає держав-учасниць гарантувати вчасне й ефективне відшкодування втраченого доступу та прав на житло, землю й майно, залишені внутрішньо переміщеними особами; забезпечити швидкі, доступні й ефективні процедури для задоволення претензій щодо відшкодування.

Як випливає зі ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», відшкодування збитків, заподіяних громадянам терористичним актом, проводиться за рахунок коштів держбюджету відповідно до закону. Таким чином, у зв'язку з тим, що Указом Президента України від 14 квітня 2014 року №405/2014 [437] фактично була розпочата антитерористична операція, спрямована на подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України, то «всі збитки, які завдані громадянам України у зоні її проведення, мали б

відшкодовуватися за рахунок коштів Державного бюджету України. Водночас це положення не діє й до нині, не дивлячись на той факт, що відповідних матеріальних втрат мешканці Донецької та Луганської областей зазнають вже більше ніж п'ять років, оскільки до цього часу не прийнято жодного нормативно-правового акту, який би визначив порядок такого відшкодування, його розміри тощо» [4].

На відміну від України і більшості держав світу, де ефективний механізм компенсації матеріальних збитків внутрішньо переміщеним особам не створено (Азербайджан, Вірменія, Грузія), компенсація матеріального збитку внутрішньо переміщеному населенню, пов'язаному з відновлення зруйнованих і пошкоджених житлових будинків, здійснювалася і Молдовою, і Придністров'ям [195].

Наступним міжнародним актом європейського рівня, який визначає стандарти права на соціальний захист внутрішньо переміщених осіб, є Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, ухвалена на 961-му засіданні заступників міністрів 5 квітня 2006 року [469] у якій ще раз наголошено на зобов'язанні держав-членів вживати належних заходів, щоб, з одного боку, запобігти діям, які можуть порушити право внутрішньо переміщених осіб на життя, тілесну недоторканність, свободу і безпеку, а з іншого – ефективно розслідувати можливі порушення цих прав. Це особливо має стосуватися організації та облаштування таборів для внутрішньо переміщених осіб.

Так, питання забезпечення житлом – одне з найболючіших для внутрішньо переміщених осіб. Вирішуватись воно має диференційовано залежно від планів та намірів переселенців, а також різними шляхами – від будівництва нового житла до тимчасового розміщення.

Як показує досвід інших країн, проблема забезпечення житлом – чи не найскладніша і залишається невирішеною упродовж років і навіть десятиліть. Наприклад, у Азербайджані 32% переселенців з Нагорного Карабаху досі мешкають у тимчасовому житлі, наданому у дев'яностих роках минулого століття, так званих колективних центрах [13]. У Грузії близько 45% внутрішньо переміщених осіб продовжують жити у так званих колективних центрах, що були

облаштовані одразу після прибуття вимушених переселенців на початку 1990-х рр.: в лікарнях, готелях, будинках відпочинку тощо [613].

В Україні також розміщення внутрішньо переміщених осіб у зонах переселення відбувалось із переконанням у тому, що це тимчасове явище і тимчасова потреба. Людей часто розселяли у літніх таборах, санаторіях, у підпорядкованих місцевій владі установах. Наприклад, у м. Жмеринка (Вінницька область) 6 сімей (8 осіб) проживають у готелі для тимчасового перебування спортсменів під час змагань. У смт. Тростянець, що також у Вінницькій області, сім'я із чотирьох осіб проживає у колишньому приміщенні неврологічного відділення лікарні [129].

У сучасних умовах розвитку відносин у сфері соціального захисту, на жаль, все більшого значення набуває захист права, передбаченого ст. 46 Конституції України, як структурний елемент юридичного механізму його забезпечення, що пов'язано з частими порушеннями досліджуваного права, його невизнанням та оспоренням. Не дивлячись на те, що захист права на соціальний захист може бути здійснений як у юрисдикційній, так і в неюрисдикційній формах, тим не менше, найпоширенішим є судовий захист досліджуваного права. Водночас варто констатувати досить низьку ефективність діяльності національних судів при розгляді спорів у сфері соціального захисту населення, що зумовлює зростання ролі практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як однієї з інституцій Ради Європи, створеної для контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина.

У зв'язку з тим, що ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року [361] практика ЄСПЛ визнана в якості джерела права, ця міжнародна інституція у процесі своєї діяльності фактично створює нові стандарти прав і свобод людини і громадянина, у тому числі й права людини на соціальний захист.

Так, у низці своїх рішень Європейський суд з прав людини зазначає, що у правовій системі України національні суди мають досліджувати питання відповідності нормативно-правових актів Конституції України і, якщо існує сумнів,

звертатися з клопотанням про відкриття конституційного провадження (справи «Проніна проти України» [493], «Петриченко проти України» [492]). Такий висновок Суду набуває особливого значення у сучасних умовах реформування законодавства у сфері соціального захисту населення, оскільки досить часто зміни, які вносяться до нормативно-правових актів у досліджуваній сфері, порушують положення низки статей Конституції України, зокрема шляхом звуження змісту та обсягу права на соціальний захист.

Крім того, важливого значення набуває практика ЄСПЛ, що полягає у тлумаченні права власності, яке закріплено статтею 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [235]. У низці рішень Судом зроблено висновок, що категорією «майно» охоплюється не лише рухоме, нерухоме майно, матеріальні та нематеріальні блага, але й правомірні очікування особи щодо певного стану речей у майбутньому, право на пенсію, виплати з системи соціального забезпечення і т.д.

Так, у рішеннях у справах «Девелопмент ЛТД та інші проти Ірландії» [487] та «Федоренко проти України» [502] Європейський суд з прав людини констатував, що відповідно до прецедентного права органів, що діють на підставі Конвенції, право власності може бути «існуючим майном» або коштами, включаючи позови, для задоволення яких позивач може обґрунтовувати їх принаймні «виправданими очікуваннями» щодо отримання можливості ефективного використання права власності. При цьому останні повинні мати обґрунтовану законну підставу, якою, зокрема, є чинна норма права. Враховуючи вищевикладене та часту зміну законодавства України у сфері соціального захисту, визнання окремих положень нормативно-правових актів у визначеній сфері неконституційними та відсутністю ефективного механізму виконання рішень Конституційного Суду України, можливість звернення за суду за захистом «виправданих очікувань» є важливим способом захисту права на соціальний захист.

Вищевказана позиція ЄСПЛ знайшла своє відображення також у рішенні у справі «Міллер проти Австралії» [482], у якому Суд дійшов висновку, що сплата внесків у фонди соціального забезпечення створює право власності на частку

активів, що сформовані відповідним чином. У подальшому відповідний стандарт був суттєво розширений. Зокрема рішення у справі «Стек та інші проти Сполученого Королівства» [497] містить вказівку на ту обставину, що за сучасного рівня розвитку демократичного суспільства склалася ситуація, за якої значна кількість осіб протягом всього життя або його окремих етапів перебуває у повній залежності від заходів соціального захисту, зокрема тих, що забезпечують належний рівень життя. У процесі розгляду справи Суд дійшов висновку, що за умови дотримання вимог, що ставляться до управомочених суб'єктів у сфері соціального захисту, вони автоматично будуть отримувати відповідні виплати та соціальні послуги.

Водночас стандарти права на соціальний захист у рішеннях ЄСПЛ не є незмінними, а динамічно розвиваються, враховуючи рівень стандартів прав людини взагалі та національну юридичну практику. Так, цікавим є рішення Європейського суду з прав людини у справі «Явас та інші проти Туреччини» [506], у якому Суд дійшов висновку про відсутність порушення ст. 1 Протоколу 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року у зв'язку зі скороченням розміру пенсій через дефіцит бюджету, що стався внаслідок оптимізації системи зобов'язаних суб'єктів у сфері соціального захисту, не дивлячись на той факт, що раніше діюча система передбачала обов'язок заявників щодо сплати внесків, що вдвічі перевищували «звичайні» межі, який ними виконувався належним чином.

Вищевказані та деякі інші рішення ЄСПЛ активно застосовуються національними судами при вирішенні спорів у сфері соціального захисту населення. Однак варто констатувати, що «застосування практики Європейського суду з прав людини ще не означає безумовного виконання вищевказаних рішень та рішень національних судів, прийнятих на їх основі» [103, с. 53]. На жаль, Секретаріат Європейського суду констатує щомісячне надходження більш ніж 500 скарг стосовно невиконання або тривалого невиконання рішень національних українських судів щодо виплати заборгованостей по заробітній платі та соціальним

допомогам [14], що визнається Судом як порушення ст. 6 Конвенції у поєднанні зі ст. 1 Протоколу 1 [138, с. 70].

Позиція Суду щодо визнання неможливості отримання результату виконання рішення суду, прийнятого на користь управомоченої особи, у тому числі при вирішенні спорів у сфері соціального захисту населення, є нічим іншим як втручанням у право на мирне володіння майном, знайшла своє вираження у низці рішень ЄСПЛ, прийнятих за результатами розгляду таких справ, як: «Тищенко проти України» [501], «Чеча проти України» [504] та ін. При цьому Суд зазначає, що відсутність бюджетних ресурсів держави не є тією обставиною, що зумовлює можливість невиконання нею своїх зобов'язань у сфері соціального захисту, зокрема щодо здійснення соціальних виплат будь-якого характеру, які призначено відповідно до положень діючого національного законодавства.

Таким чином, не дивлячись на те, що відповідно до положень чинного національного законодавства практика ЄСПЛ є обов'язковою для застосування в якості джерела права лише при здійсненні правосуддя, тим не менше, можна констатувати, що окремі рішення цієї судової інституції європейського рівня містять стандарти прав людини, які є обов'язковими для всіх суб'єктів. Зокрема така позиція може бути обґрунтована правовою природою рішень ЄСПЛ, які, серед іншого, тлумачать положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, часто розширюючи їх зміст та створюючи фактично нові стандарти, недотримання яких може бути визнано порушенням певного права, що стане підставою для зверненням за його захистом. Такими стандартами права на соціальний захист може бути визнано презумпцію обов'язковості дотримання конституційних гарантій цього права; заборону ухилення від здійснення заходів соціального захисту у випадку закріплення національним законодавством права на них за умови дотримання визначених умов; пріоритет фінансування заходів соціального захисту та заперечення можливості обмеження здійснення відповідного права відсутністю засобів для його фінансування; неодмінності виконання судових рішень, якими встановлено порушення права на соціальний захист.

Варто відзначити, що у сучасних умовах визначені стандарти, що закріплені у рішеннях Європейського суду з прав людини, є чи не найдієвішими, оскільки забезпечені механізмом контролю за їх дотриманням. Саме постійний тиск з боку Комітету міністрів Ради Європи у випадку невиконання рішень Суду, прийнятих щодо конкретної держави, сприяє прийняттю нового законодавства у сфері соціального захисту та впливає на його реформування з урахуванням євроінтеграційних процесів в Україні.

Стандарти права на соціальний захист закріплені також Хартією Співтовариства про основні соціальні права працівників від 9 грудня 1989 року [597] (далі – Хартія). У першу чергу доцільно звернути увагу, що відповідно до ст. 10 Хартії працівникам гарантується право на адекватний соціальний захист, а також право на допомогу з соціального забезпечення. При цьому особи, які не мають можливості увійти або повторно увійти до ринку праці та не мають засобів до існування, повинні мати можливість отримувати достатні кошти і соціальну допомогу з урахуванням особливостей їхньої конкретної ситуації.

Цитовані положення, на нашу думку, ще раз підвереджують позицію, відповідно до якої право на соціальний захист за змістом є значно ширшим права на соціальне забезпечення, оскільки пов’язано зі створенням умов, що забезпечують належний (гідний людини) життєвий рівень, що передбачає не лише подолання наслідків соціальний ризиків в рамках реалізації права на соціальне забезпечення, але й здійснення заходів, спрямованих на формування атмосфери соціальної захищеності, пов’язаної зокрема з попередженням настання економічної незабезпеченості та/або соціального неблагополуччя.

Важливі стандарти права на соціальний захист визначені у ст. 16 Хартії, відповідно до якої з метою забезпечення рівності чоловіків та жінок мають бути посилені заходи для забезпечення реалізації цього принципу, зокрема стосовно доступу до зайнятості, соціального захисту, освіти і т.д.

Так, ст. 24 Конституції України закріплено принцип рівності чоловіка і жінки у громадсько-політичній та культурній сфері, у сфері освіти, професійної діяльності, охорони здоров’я та ін. Враховуючи фізіологічні та психологічні

особливості жіночого організму, жінки користуються додатковими правами у сфері створення умов, які дають їм можливість поєднувати працю з материнством, для них передбачений особливий правовий захист, матеріальна і моральна підтримка, що включає надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям. Таким чином, формулювання ст. 24 Конституції України дає можливість говорити про нерівність прав жінки-матері та чоловіка-батька.

Водночас відповідно до ст. 51 Конституції України як чоловік, так і жінка повинні мати однаковий обсяг прав та обов'язків у шлюбі та сім'ї, у тому числі й у сфері виховання дітей. Аналогічна позиція сформульована крім Хартії й у низці європейських актів: Договорі про Європейський Союз від 7 лютого 1992 року [175]; Директиві Ради 75/117/ЄЕС щодо зближення законів держав-членів, які стосуються застосування принципу рівної оплати праці чоловіків і жінок від 10 лютого 1975 року [167]; Директиві Ради 96/97/ЄС, що вносить зміни до Директиви 86/378/ЄЕС щодо реалізації принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у схемах професійного соціального страхування від 20 грудня 1996 року [169]; Директиві 2006/54/ЄС про реалізацію принципу рівних можливостей і рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях зайнятості та професійної діяльності (доопрацьовану) від 5 липня 2006 року [166] та ін.

У цілому законодавство України у сфері соціального захисту відповідає вищезазначеним положенням. Разом з тим, «в окремих випадках, при здійсненні соціального захисту перевага надається жінці» [87, с. 518]. Мова йде про призначення і виплату допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами, яка має подвійний характер, оскільки з одного боку, є соціально-страховою виплатою для осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року, а з іншого – грошовою виплатою сім'ям з дітьми, що здійснюється в рамках державного соціального захисту зазначеної категорії населення відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року.

Відповідно до вищезазначених законів право на допомогу у зв'язку з вагітністю і пологами мають жінки. Закріплення за жінкою права на отримання зазначеного виду допомоги не викликає заперечень, оскільки її виплата за час однойменної відпустки сприяє збереженню та відновленню здоров'я жінки та її новонародженої дитини, так як саме в цей час їх інтереси неподільні.

Однак законодавством не врегульовано питання призначення допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами у випадку смерті матері. Враховуючи невтішні дані щодо материнської смертності, рівень якої, за даними Міністерства охорони здоров'я України, сягає 11,6 випадків на 100 тис. народжених живими, частіше за все, обов'язок догляду за новонародженою дитиною лягає на плечі батька. Водночас відповідно до чинного законодавства, чоловіки не мають права на отримання оплачуваної відпустки та відповідної допомоги, зумовленої необхідністю догляду за новонародженою дитиною у зв'язку зі смертю її матері.

Відповідно до ст. 424 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 року, Україна взяла на себе зобов'язання щодо поступового наближення національного законодавства до права, стандартів та практики ЄС у сфері соціальної політики. Зокрема на виконання цього положення передбачається впровадження протягом трьох років з дати підписання Угоди Директиви Ради 2010/18/ЄС від 8 березня 2010 року про переглянуту рамкову угоду щодо батьківської відпустки [11], Директива Ради 79/7/ЄЕС від 19 грудня 1978 року про поступове запровадження принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у сфері соціального забезпечення [168] та ін.

Так, положення Директиви Ради 79/7/ЄЕС визначають зміст та основні засоби забезпечення принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок, зокрема у сфері надання соціальних допомог (ст. 3). Статтею 4 Директиви передбачено, що рівність у ставленні означає відсутність ані прямої, ані непрямої дискримінації за ознакою статі щодо шлюбного або сімейного статусу особливо у сфері застосування режимів та умов доступу до них.

Крім того, Директивою Ради 2010/18/ЄС про переглянуту рамкову угоду про відпустку по догляду за дитиною, передбачено необхідність досягнення гендерної рівності у сімейній політиці (п. 8), заохочення справедливого розподілу сімейних обов'язків між чоловіками і жінками (п. 12). На виконання відповідних положень у пункті 2 Директиви закріплено право працюючих чоловіків на відпустку по догляду за дитиною на підставі її народження або усиновлення. Всі питання, що стосуються оплати такої відпустки, повинні розглядатися і визначатися державами-членами та/або соціальними партнерами відповідно до національного законодавства, колективних договорів та/або правозастосовних практик (п. 5).

У цьому аспекті цікавою видається практика держав-членів ЄС щодо імплементації положень Директиви 2010/18. Так, законодавство низки держав-членів ЄС на момент набуття нею чинності вже відповідало її вимогам, тому у цих держав – Австрії, Іспанії, Латвії, Литви, Німеччини, Португалії, Фінляндії, Чехії та Швеції – не виникло необхідності в транспозиції. Формальну транспозицію Директиви було здійснено Болгарією, Грецією, Естонією, Ірландією, Кіпром, Угорщиною, Словаччиною та Словенією. Деяким державам необхідно було внести до національного законодавства лише незначні зміни для досягнення відповідності з Директивою: серед них – Данія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Великобританія та інші [19].

Водночас, як відзначає О.В. Святун, дослідження практики імплементації Директиви 2010/18 ускладнюється тим, що в кожній державі існують декілька видів відпусток, пов'язаних з народженням дитини, які визначаються та співвідносяться по-різному, зокрема це стосується відпустки по догляду за дитиною та відпустки матері (відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами). Крім того, в окремих країнах на національному рівні закріплено також право на отримання оплачуваної «батьківської відпустки» [536, с. 27]. В аспекті нашого дослідження практика існування відпустки для батька з виплатою відповідної соціальної допомоги найбільшою мірою буде сприяти забезпеченню гендерної рівності у сфері соціального захисту.

Повертаючись до дослідження змісту Хартії, варто зазначити, що відповідно до її положень кожний працівник Європейського Співтовариства при досягненні пенсійного віку повинен мати можливість користуватися засобами, що забезпечують йому/їй гідний рівень життя.

Це положення має фундаментальне значення для оцінки рівня соціального захисту осіб пенсійного віку в Україні. Перш за все, важливою є вказівка на ту обставину, що забезпечити гідний рівень життя пенсіонера неможливо в рамках одного виду соціального захисту. З цією метою можуть здійснюватися і соціальне обслуговування, і грошові виплати, і медична допомога, і т.д. По-друге, визначені заходи мають забезпечувати саме гідний рівень життя особи, що, на жаль, у сучасних умовах в Україні недосяжно.

Важливим є закріплення Хартією також права осіб з інвалідністю на заходи, спрямовані на поліпшення їхньої інтеграції в соціальне та професійне життя, що повинні стосуватися професійного навчання, ергономіки, доступності, мобільності, транспортних засобів та житлових умов. При цьому Хартією передбачено, що відповідні види соціального захисту є додатковими до загальної системи та в сукупності мають забезпечити гідний рівень життя та максимальну самостійність особи з інвалідністю.

Ще одним документом, який закріплює стандарти права на соціальний захист, є Хартія основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року [592]. Так, ст. 34 цього міжнародно-правового акту передбачено, що Європейський Союз визнає та забезпечує дотримання права кожного на отримання допомоги у системі соціального страхування та соціального забезпечення у випадку народження дитини, хвороби, травми на виробництві, неможливості самостійного існування або старості, а також у разі безробіття відповідно до умов, передбачених правом Європейських співтовариств та національними законодавством і практикою. В рамках здійснення цього права забезпечується надання, зокрема, соціальної допомоги та житлових субсидій, покликаних забезпечити достойне існування малозабезпечених осіб.

У Хартії основних прав ЄС знайшли своє відображення й стандарти права на соціальний захист, які містяться у більшості міжнародно-правових актів європейського та універсального характеру: забезпечення права осіб похилого віку на достойне та незалежне життя (ст. 25); забезпечення права осіб з інвалідністю на самостійність, досягненню якої сприяють заходи соціального захисту, зокрема, реабілітація (ст. 26); забезпечення права на профілактичне лікування та медичне обслуговування (ст. 35).

Вище вже згадувалося, що одним з міжнародно-правових актів, які визначають євроінтеграційний вектор розвитку нашої держави є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Цим актом стандарти права на соціальний захист безпосередньо не закріплюються водночас Главою 21 Угоди визначені основні напрямки співробітництва її сторін у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей, що спрямовані на піднесення зокрема рівня соціальної захищеності в Україні до мінімальних вимог, необхідних для вступу нашої держави до ЄС.

Так, серед цілей співробітництва у сферах забезпечення гідної праці, політики зайнятості, безпечних та здорових умов праці, соціального діалогу, соціального захисту, соціального залучення, гендерної рівності та недискримінації ст. 420 Угоди визначені: посилення рівня соціального захисту та модернізації систем соціального захисту, зокрема щодо якості, доступності та фінансової стабільності; покращення рівня забезпечення охорони здоров’я, сприяння реалізації превентивних заходів; скорочення бідності; забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері зайнятості, освіти та навчання, економічної та суспільної діяльності, а також у процесі прийняття рішень і т.д.

Угодою також передбачено посилення співробітництва її сторін щодо: зміцнення системи охорони здоров’я України та її потенціалу; попередження і контролю над інфекційними хворобами, такими як ВІЛ/СНІД і туберкульоз; попередження та контролю за неінфекційними хворобами шляхом обміну

інформацією та найкращими практиками, пропагування здорового способу життя, визначення основних детермінант здоров'я та проблем в галузі охорони здоров'я, наприклад здоров'я матері і дитини, психічне здоров'я, алкогольна, наркотична та тютюнова залежність тощо (ст. 417).

На виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони Кабінетом Міністрів України 25 жовтня 2017 року було затверджено план заходів [362], яким передбачено, що для досягнення завдань Угоди в Україні має бути впроваджено принцип рівноправності чоловіків і жінок у сфері соціального забезпечення; реформована система надання соціальних послуг; запроваджено комплексний підхід до діагностики ракових захворювань, заснований на кращих практиках держав-членів ЄС; визначено перелік інфекційних захворювань, які повинні охоплюватися епідеміологічним наглядом і т.д. Фактично відповідні зобов'язання свідчать про надто низький рівень законодавства України, що регулює названі сфери суспільних відносин, у порівнянні з відповідними європейськими стандартами, що має бути підвищений для вступу нашої держави у ЄС.

2.3. Нормативне закріплення права на соціальний захист законодавством України

Важливим засобом забезпечення права на соціальний захист є активна діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших уповноважених суб'єктів щодо видання нормативно-правових актів, покликаних врегулювати суспільні відносини відповідного виду всередині держави.

У процесі правотворчості відповідні суб'єкти зобов'язані сприяти якнайефективнішому забезпеченню прав людини взагалі та права на соціальний захист зокрема, а також виходити з реальних відносин, що існують у суспільстві, економічних, соціальних та інших умов. Правильно організована правотворчість має забезпечити прийняття правових норм, що будуть ефективно впливати на

суспільні відносини у сфері забезпечення прав людини, у тому числі й права на соціальний захист.

Як відповідна нормотворча діяльність, так і безпосередньо нормативно-правові акти у сфері соціального захисту основуються на керівних ідеях, основоположних засадах, що концептуально виражають основні сутнісні риси та цінності, властиві правовій системі України в цілому, опосередковують зміст та спрямованість правового регулювання соціально-забезпечувальних, процедурних та процесуальних відносин у сфері соціального захисту. Чи не центральне місце у системі відповідних принципів займає ідея забезпечення верховенства права, ключове значення якої у регулюванні суспільних відносин будь-якої галузевої належності визнано як на національному рівні, так і на міжнародному.

Своєю чергою, як зазначає П.Д. Гуйван, верховенство права як фундаментальний принцип реалізується через низку своїх складових елементів [147, с. 132]. Через них розкривається зміст принципу верховенства права й у міжнародно-правових актах, зокрема Резолюції №1597 Парламентської Асамблеї Ради Європи «Принцип верховенства права», Рішенні Гельсінської Ради Міністрів №7108 «Подальше зміцнення верховенства права в зоні ОБСЄ», Рішенні Комітету сприяння розвитку ОЕСР «Рівний доступ до правосуддя та верховенства права», а також у Звіті щодо верховенства права Венеціанської Комісії [219, с. 32]. Одним із визначальних елементів верховенства права, який значною мірою персоналізує його ефективність та юридичне призначення, є правова визначеність.

На нашу думку, саме дотримання ключових вимог принципу правової визначеності у праві соціального забезпечення у процесі нормативного закріплення права на соціальний захист сприятиме створенню ефективного механізму забезпечення цього права, що дозволить створити гнучку стабільну систему нормативно-правових актів, забезпечить прозорість та демократизм при прийнятті рішень уповноваженими органами та суб’єктами у сфері соціального захисту на основі принципу верховенства права, а також матиме наслідком створення одноманітної судової практики у сфері захисту права людини на отримання конкретних видів соціального захисту з метою попередження, подолання або

пом’якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності [84, с. 38].

Визнаючи ключову роль саме цих вимог у процесі створення ефективного механізму забезпечення права людини на соціальний захист, на нашу думку, принцип правової визначеності у праві соціального забезпечення доцільно розкривати через керівні засади, що визначають ключові вимоги до процесу галузевої нормотворчості з метою забезпечення стабільності правового статусу людини, яка зазнала несприятливих наслідків соціальних ризиків, діяльності уповноважених суб’єктів у межах визначених нормативно-правовими актами з метою недопущення ними дій та бездіяльності, спрямованих на безпідставне обмеження прав, свобод, інтересів та законних очікувань людини у сфері соціального захисту, остаточності судових рішень як результату здійснення захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права на отримання конкретного виду соціального захисту, спрямованого на попередження, подолання або пом’якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптацію людини до нових умов життєдіяльності.

Принцип правової визначеності досить часто застосовується Європейським судом з прав людини. Так, під час прийняття рішення у справі «Крюслен (Kruslin) проти Франції» Суд зазначив, що виключно наявність у національному праві передбаченої законом підстави для здійснення втручання у приватне та сімейне життя особи не свідчить про дотримання державою ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ключову роль в цьому аспекті відіграє перевірка якості такого закону, який має відповідати принципу верховенства права, що передбачає застосування у ньому достатньо ясних та зрозумілих положень, які б дозволили громадянам почерпнути відповідну інформацію щодо обставин та умов (в рамках визначеної справи) втручання публічної влади у здійснення права індивіда на повагу до його особистого життя та кореспонденції [489].

Таким чином, при оцінці європейською судовою інституцією дотримання державою зобов’язань, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, вирішальне значення має не буквальний зміст

національних нормативно-правових актів, а якісні характеристики правових приписів.

Як зазначає В. Косович, «якість правових норм відображає рівень їх техніко-технологічної досконалості і, відповідно, потенційної здатності впливати на суспільні відносини» [250, с. 21].

Своєю чергою, В.С. Афанасьєв виділяє наступні загальні критерії, вимоги до змісту законодавства, які характеризують його якість: «відповідність норм права суспільним відносинам, що прогресивно розвиваються, соціальним інтересам та потребам; правильність визначення необхідності правової регламентації тих чи інших суспільних відносин; законність самих нормативно-правових актів, їх відповідність нормам міжнародного права, конституційним положенням, іншим вищестоящим у порядку ієрархії актам; відповідність норм права прийнятим у суспільстві нормам моралі, звичаям, ідеям добра, справедливості, гуманізму, загальнолюдським цінностям; ясність, зрозумілість, доступність правових приписів; правильність визначення рівня правової регламентації; відсутність протиріч між нормами права; систематизованість, наявність необхідних службових норм, характер юридичних санкцій» [43].

На жаль, варто констатувати, що нормативно-правові акти України, якими нормативно закріплено право людини на соціальний захист та механізми його реалізації, охорони та захисту, є недостатньо якісними, оскільки не відповідають більшості з названих критеріїв. Перш за все, доцільно звернути увагу, що сам зміст ст. 46 Конституції України як відправної точки формування національної системи соціального захисту є недосконалим. Так, вище вже відзначалося, що формулювання в Основному Законі нашої держави права на соціальний захист зумовлює виникнення численних питань, найважливішим з яких є: «що ще крім соціального забезпечення у разі настання соціальних ризиків включає в себе досліджуване суб'єктивне право?».

У зв'язку з цим, на підставі комплексного дослідження національних нормативно-правових актів у сфері соціального захисту населення, на нашу думку, доцільно внести зміни до ст. 46 Конституції України, виклавши її у такій редакції:

«Стаття 46. Кожен має право на соціальний захист, що включає право на забезпечення його у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від нього обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, та право на попередження настання соціальних ризиків.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом».

Крім того, варто зазначити, що більшість соціальних ризиків, настання або загроза настання яких зумовлюють виникнення права на соціальний захист, пов'язані з економічними наслідками, що проявляються у втраті або зменшенні заробітку (доходу), необхідності здійснення додаткових затрат для організації життєдіяльності. Подолати економічну незабезпеченість, зумовлену соціальними ризиком, у першу чергу, покликані грошові виплати як вид соціального захисту. Саме державні допомоги, пенсії, матеріальне забезпечення у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування покликані забезпечити людині, яка опинилася у складній життєвій ситуації, можливість забезпечити себе та членів своєї сім'ї набором продуктів харчування, що потрібні для нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набором непродовольчих товарів та набором послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб.

Водночас у сучасних умовах відзначається, що розміру більшості грошових виплат у системі соціального захисту населення України не вистачає навіть на задоволення мінімальних потреб людини, пов'язаних з виживанням, а не те що з задоволенням будь-яких культурних потреб, не говорячи вже про особливі потреби

дітей з інвалідністю, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку, хворих і т.д. У зв'язку з цим більшість політиків, журналістів та пересічних громадян наголошують на необхідності підвищення розміру грошових виплат, особливо тих, що виплачуються найбільш соціально вразливими верствам населення.

Втім, на нашу думку, просте (автоматичне) збільшення розміру окремих видів грошових виплат у системі соціального захисту глобального позитивного ефекту не забезпечить, а сприятиме лише частковій можливій вдоволеності окремих верств населення. Для досягнення максимального результату збільшувати потрібно не розміри допомоги, а змінювати підхід до визначення розміру прожиткового мінімуму. Саме зміна підходу до визначення розміру вартісної величини мінімального набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг забезпечить піднесення соціального захисту населення в Україні на більш високий рівень та відповідність положень актів національного законодавства змісту фактичних соціально-забезпечувальних відносин, інтересам управомочених осіб.

Доцільно зазначити, що рівень життя, який має гарантуватися державою кожному як мета загальнодержавної соціальної політики має конституційне закріплення у різних державах колишнього СРСР. Водночас для його визначення застосовуються різні поняття: «гідний життєвий рівень» (Азербайджан [239], Білорусь [212], Молдова [242]), «достатній рівень життя» (Вірменія [240]), «достатній життєвий рівень» (Україна), «гідне життя» (Російська Федерація [243]). Відповідне право стандартизоване і на міжнародному рівні, про що мова йшла вище. Таким чином, для визначення здавалося б, на перший погляд, однакового стану забезпеченості людини усім необхідним і на міжнародному, і на національному рівнях застосовуються два поняття «гідний рівень життя» та «достатній рівень життя», які все ж таки мають різну змістовну наповненість.

Видається, що достатній рівень забезпечує виключно виживання особи або сім'ї, тобто задоволення базових, примітивних потреб людини. Саме таке розуміння вкладено у зміст прожиткового мінімуму українським законодавцем, який крім продуктів харчування, одягу та житла на конституційному рівні не

включає до нього жодних інших потреб людини. Водночас життєвий рівень має забезпечувати не тільки існування, але й розвиток людини – як особистісний, так і фізіологічний. Як вірно зазначив М.М. Шумило, термін «достатній рівень життя» є занадто вузьким [611, с. 245]. Достатній – це той, що дозволяє людині вижити, а гідний – той, що дозволяє жити і реалізовувати у повному обсязі свої права та обов'язки. Тому категорії «гідний» та «достатній» є різними за змістом. Гідне життя більшою мірою відображає сутність соціальної держави, існування якої неможливе без реалізації вимог соціальної справедливості.

Цікавим є той факт, що в Конституції України хоча й закріплено право на достатній життєвий рівень, тим не менше, окремі положення національного законодавства свідчать про його направленість на забезпечення життя людини, гідного найвищої соціальної цінності.

Так, одними з принципів формування наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг Законом України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року [429] визначені: задоволення набором продовольчих товарів потреб організму працюючої особи у відтворенні працездатності, збереженні працездатності для безробітного, відновленні у необхідних випадках працездатності для особи, яка її втратила; задоволення набором послуг потреби громадян у користуванні закладами освіти та охорони здоров'я тощо. Тобто фактично, основуючись на положеннях законодавства, прожитковий мінімум, що ототожнюється в Україні з достатнім рівнем життя, має забезпечувати не лише мінімальні потреби людини, але й розвиток її особистості, та включати в себе затрати на їжу, одяг, житло, освіту, медичну допомогу та поліпшення умов життя. Відповідне формування змісту прожиткового мінімуму (достатнього / гідного рівня життя) цілком відповідало б міжнародним стандартам.

Проте, на жаль, варто констатувати, що відповідні висновки є досить теоретичними, оскільки зроблені на основі комплексної оцінки положень національного законодавства, його загальної спрямованості, що не втілена у практику застосування відповідних нормативно-правових актів.

Зокрема, не дивлячись на перегляд наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг порівняно нещодавно – у 2016 році [390] – до них так і не увійшли товари та послуги, без яких неможливе життя сучасної людини: мобільний телефон, послуги мобільного зв'язку, персональний комп'ютер (ноутбук), Інтернет і т.д.

Крім того, постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 року №780, якою затверджено набори продуктів харчування, набори непродовольчих товарів та набори послуг для основних соціальних і демографічних груп населення, визнана нечинною та скасована рішенням Окружного адміністративного суду міста Києва від 25 квітня 2018 року у справі №826/3639/17 [526], залишеним без змін в частині, що стосується вищеназваного нормативно-правового акту, постановою Київського апеляційного адміністративного суду від 10 липня 2018 року [343] та постановою Верховного Суду від 20 грудня 2018 року [338], а іншої Кабінетом Міністрів України так і не було прийнято.

Як зазначено в інформаційних матеріалах для підготовки проєкту рекомендацій Комітету за результатами слухань на тему: «Проблеми формування прожиткового мінімуму в Україні», опублікованих на сайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, у сучасних умовах «встановлення прожиткового мінімуму відбувається без попередньої процедури проведення науково-громадської експертизи, що має здійснюватись згідно з Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 1999 року №1767, що призводять до штучного зменшення розмірів усіх соціальних та пенсійних виплат, нарахування яких проводиться на підставі прожиткового мінімуму, а відтак і до погіршення соціальної захищеності та рівня життя населення» [208].

Про фактичну готовність Уряду пристосувати «споживчий кошик» до реальних потреб населення та, нарешті, визнати хоча б потребу людей у сучасних засобах спілкування свідчать положення постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій

населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані технічні засоби реабілітації, переліків таких засобів» від 5 квітня 2012 року №321 [406], відповідно до яких особи з інвалідністю по слуху, діти з інвалідністю по слуху віком від семи років один раз на 5 років безоплатно забезпечуються мобільним телефоном для письмового спілкування. Особи з інвалідністю по слуху, законні представники дітей з інвалідністю по слуху можуть самостійно придбати відповідний мобільний телефон або планшет, що стає підставою для виплати їм відповідної компенсації, граничний розмір якої становить 3 252 грн. [423].

З цитованих положень законодавства випливає цілком логічний висновок, що особи з інвалідністю та діти з інвалідністю забезпечуються відповідними пристроями для забезпечення їх максимальної самостійності у різних сферах життєдіяльності, у тому числі, й у спілкуванні, що неможливе у разі відсутності у іншої частини населення («здорових людей») аналогічних пристроїв. Крім того, можливість такого спілкування забезпечується виключно користуванням послугами мобільного зв'язку або Інтернет-провайдерів, які також є платними, тим не менше, у «споживчий кошик» в Україні не включені.

Викликає також сумніви можливість задоволення основних потреб людини окремими товарами, нормативи користування якими суттєво завищені (наприклад, одяг для дітей до 6 років), послугами, нормативи забезпечення якими, навпаки, занижені (наприклад, послуги перукаря, відвідування кіно, театрів тощо), продуктами харчування, перелік яких не може забезпечити саме збалансоване споживання їжі (перевага у пропонованому раціоні надається хлібу, який має високу калорійність та забезпечує швидке насичення людини життєвими силами, з обмеженням вживання овочів, фруктів, які надзвичайно вітамінмісткі, м'яса (зокрема дієтичного), яке забезпечує основні потреби людини у білку, круп, які є джерелом складних вуглеводів, що забезпечують тривале збереження енергії та наснаги людини).

З урахуванням необхідності реального задоволення саме інтересів людини, набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг мають бути затверджені найближчим часом шляхом передбачення у них затрат сучасної

людини, а не людини середини ХХ століття, на задоволення своїх основних потреб. Цьому має сприяти проведення науково-громадської експертизи набору продуктів харчування, набору непродовольчих товарів і набору послуг для встановлення прожиткового мінімуму на засадах дійсної паритетності представників центральних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців і профспілкових об'єднань, які мають статус всеукраїнських.

Перегляд споживчого кошика та включення до нього продуктів харчування, товарів та послуг, якими реально забезпечує себе сучасна людина, безумовно призведе до підвищення прожиткового мінімуму та, як наслідок, до підвищення розміру більшості грошових виплат як виду соціального захисту, який забезпечить дійсну можливість задоволення основних потреб людини.

У зв'язку з вищезазначеним законодавство України, що регулює суспільні відносини, пов'язані з процедурою розробки та затвердження прожиткового мінімуму, потребує змін, що основувались би на ключовій статті Конституції України, яку доцільно викласти у такій редакції:

«Стаття 48. Кожен має право на гідний життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає гідне харчування, одяг, житло, освіту, медичну допомогу та неухильне поліпшення умов життя».

Водночас В.С. Тарасенко зазначає, що «у сучасних умовах від розміру прожиткового мінімуму залежить близько 150 видів виплат, податків, зборів тощо, серед яких: туристичний збір, аліменти, плата за видачу ліцензії, адміністративні послуги, держмито, судовий збір, штрафи, заробітна плата, посадові оклади, стипендії, добові на відрядження, соціальні виплати, соціальні пільги» [569, с. 22].

Названу залежність Міністерство соціальної політики України вважає необґрунтованою та планує ліквідувати, обгрунтовуючи це тим, що запланована реформа дозволить акумулювати кошти і поетапно підвищити соціальні виплати найбільш вразливим групам населення. Законопроєктом пропонується залишити прив'язку до прожиткового мінімуму лише пенсій та державних соціальних допомог малозабезпеченим сім'ям. При цьому, розмір усіх інших виплат, які визначаються у співвідношенні до прожиткового мінімуму, як передбачається,

буде встановлюватися в конкретних сумах і переглядатися кожного року разом з прийняттям державного бюджету [477].

Звісно без практики запровадження відповідної реформи оцінити її ефективність неможливо, тим більше, що жодним органом не називаються навіть приблизні розміри соціальних виплат, які будуть визначені у твердих грошових сумах після скасування їх залежності від розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом. Водночас за відсутності позитивних тенденцій в економіці держави, видається, очікувати визначених «нових» розмірів допомог, які б значно перевищували ті, що закріплені чинним законодавством, не варто.

Крім того, з урахуванням значної кількості грошових виплат як виду соціального захисту в Україні та обіцянки Уряду про їх щорічний перегляд та закріплення законом про державний бюджет на поточний рік цілком прогнозованим є запровадження уніфікованого розміру значної частини державних соціальних допомог, який не буде враховувати складність несприятливих наслідків соціальних ризиків, настання яких зумовило потребу людини в отриманні відповідної виплати.

Окремо, на нашу думку, варто наголосити на тому, що Конституційним Судом України вже відзначалося, що «закон про Державний бюджет України як правовий акт, що має особливий предмет регулювання (визначення доходів та видатків на загальносуспільні потреби), покликаний виключно забезпечити створення належних умов для реалізації законів України, інших нормативно-правових актів, ухвалених до його прийняття, які передбачають фінансові зобов’язання держави перед громадянами і територіальними громадами» [511], «оскільки предмет закону про Державний бюджет України чітко визначений у Конституції України, Бюджетному кодексі України, то цей закон не може скасовувати чи змінювати обсяг прав і обов’язків, пільг, компенсацій і гарантій, передбачених іншими законами України, Верховна Рада України не повноважна при прийнятті закону про Державний бюджет України включати до нього положення про внесення змін до чинних законів України, зупиняти дію окремих

законів України та/або будь-яким чином змінювати визначене іншими законами України правове регулювання суспільних відносин» [512].

Запропонована ж Міністерством соціальної політики України та схвалена Кабінетом Міністрів України реформа прожиткового мінімуму як базового державного соціального стандарту фактично відкине механізм правового регулювання відносин соціального захисту в нашій державі до стану 2005-2007 років, коли щорічно забезпечений рівень соціальної захищеності населення визначався виходячи з економічних можливостей держави шляхом звуження змісту та обсягу права на соціальний захист, що абсолютно нелогічно та необґрунтовано.

Крім того, Конституція України, визнаючи нашу державу суверенною і незалежною, демократичною, соціальною і правовою (ст. 1), перед нею основними завданнями ставить створення умов для реалізації соціальних, культурних та економічних прав людини, надання соціальної захисту тим громадянам, які з незалежних від них обставин не можуть забезпечити достатній рівень життя для себе і своєї сім'ї [513]. Відповідне положення реалізується шляхом забезпечення соціальної спрямованості економіки, що є основою для реалізації соціальних прав громадян та їх сімей, зокрема на соціальний захист та достатній життєвий рівень.

Указом Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25 серпня 2015 року №501/2015 одним із стратегічних напрямків Національної стратегії у сфері прав людини (далі – Стратегії) визначено забезпечення права на соціальний захист. Важливою складовою реалізації цього положення є юридичне забезпечення відповідного права, оскільки саме воно має пріоритетне значення у регулюванні суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації досліджуваного суб'єктивного права людини.

У Розділі IV Стратегії визначено, що існуюча система соціального захисту є малоефективною, а її фінансування – обтяжливим для державного бюджету. У недостатній мірі враховуються особливі потреби окремих категорій громадян під час забезпечення їх права на соціальний захист. До того ж економічний стан держави ще більше погіршує ситуацію у сфері соціального захисту. У зв'язку з цим законодавство у цій сфері повинно спрямовуватися на створення можливостей для

забезпечення достатнього життєвого рівня та належного соціального захисту громадян [391].

Саме на забезпечення досягнення мети, визначеної у Стратегії, спрямоване реформування законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми, яке передбачає підвищення його рівня шляхом приведення розмірів окремих грошових виплат цій категорії населення у відповідність до ч. 3 ст. 46 Конституції України, розширення переліку суб'єктів здійснення соціального захисту та категорій сімей з дітьми, які мають право на його отримання.

Так, на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 24 грудня 2015 року [370] зазнав змін порядок визначення розміру тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання яких невідоме, право на яку закріплене у частині восьмій ст. 181 Сімейного кодексу України. На розвиток та конкретизацію норм Сімейного кодексу України у сфері визначення порядку призначення і виплати державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, спрямована постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме» від 22 лютого 2006 року №189 [410], пунктом 8 якої закріплений розмір цієї допомоги, що дорівнює різниці між 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, та з 15 січня 2016 року максимальним розміром не обмежується, а визначається з урахуванням матеріального стану сім'ї, у якій виховується дитина.

На перший погляд, «визначений законодавством порядок призначення і виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, цілком відповідає положенням сімейного законодавства» [96, с. 76].

Так, ст. 182 Сімейного кодексу України визначений мінімальний гарантований розмір аліментів на одну дитину, який не може бути меншим, ніж 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Саме виходячи з мінімального гарантованого розміру аліментів на утримання дитини визначається розмір аналізованої допомоги.

Водночас в аспекті нашого дослідження важливі зміни до сімейного законодавства були внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання» від 3 липня 2018 року [368], яким визначено мінімальний рекомендований розмір аліментів на одну дитину, що має становити розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Видається цілком логічним, з урахуванням зобов'язання держави забезпечити найкраще задоволення інтересів дитини, визначення розміру тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, виходячи не з мінімального гарантованого державою розміру аліментів на утримання дитини, а з мінімального рекомендованого їх розміру. Цілком обґрунтованим, на нашу думку, є обов'язок держави дотримуватися тих рекомендацій, які надаються нею в особі законодавця іншим суб'єктам (платникам аліментів на утримання дитини).

З урахуванням вищевикладеного доцільно пункт 8 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме» від 22 лютого 2006 року №189 викласти у такій редакції:

«8. Розмір тимчасової допомоги розраховується як різниця між 100 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців».

Окремо варто звернути увагу на те, що Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту осіб, які

доглядають за хворими дітьми» від 3 липня 2018 року [364] була запроваджена практика призначення ще одного виду грошових виплат – допомоги на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлена інвалідність.

Відповідна допомога призначається у розмірі прожиткового мінімуму, встановленому законом для осіб, які втратили працездатність.

Дійсно, враховуючи рівень дитячої захворюваності на гострі та хронічні, онкологічні захворювання в Україні, тривалість процедури встановлення інвалідності дітям, а часом визначення батьками для себе інших пріоритетів, пов’язаних з акумуляцією сил на шляху до видужання дитини та небажанням звертатися до компетентних органів для встановлення відповідного факту, запровадження цього виду допомоги має неабияке значення для забезпечення соціального захисту відповідних суб’єктів. Тим більше, що процедура здійснення права на отримання відповідного виду допомоги доволі проста та передбачає необхідність звернення до органу соціального захисту населення з заявою, документом, що посвідчує особу заявника, копією свідоцтва про народження дитини та довідкою, що підтверджує стан здоров’я дитини. У разі звернення за призначенням відповідної допомоги опікуна, піклувальника, прийомних батьків, усиновлювача тощо, подається також копія документу, що посвідчує повноваження такої особи.

Водночас закріплення законодавством права на отримання допомоги на хвору дитину у розмірі, що визначається виходячи з прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, є порушенням принципу правової визначеності. Аналогічна ситуація склалася з допомогою дітям з інвалідністю, яка призначається у розмірі 70% від прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Перш за все, варто зазначити, що підхід законодавця, який основується на призначенні окремих видів грошових виплат дітям виходячи з прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, є абсолютно необґрунтованим.

Так, розмір прожиткового мінімуму для дитини визначається з урахуванням її потреб у заходах, спрямованих на всесторонній розвиток неповнолітнього. Прожитковий мінімум же для осіб, які втратили працездатність, має забезпечувати лише підтримання повноцінного функціонування організму такої особи. На нашу думку, навіть не дивлячись на хворобу, травму, вроджені вади дитини тощо, вона все одно залишається дитиною та потребує якнайкращого сприяння у забезпеченні її права на щасливе дитинство. Крім того, не всі дитячі патології є паліативними, а, отже, хвора дитина, дитина з інвалідністю фактично обмежена у праві на всесторонній розвиток, оскільки держава забезпечує її виключно на рівні, достатньому для підтримання її стану та недопущення його погіршення.

Крім того, В.С. Тарасенко вже звертала увагу на той факт, що «розмір допомоги дітям з інвалідністю, а відповідно і допомоги хворим дітям, не може визначатися виходячи з розміру прожиткового мінімуму, встановленого для осіб, які втратили працездатність, оскільки діти через свій вік переважно ще непрацездатні, так як ст. 188 Кодексу законів про працю України набуття повної трудової правосуб'єктності за загальним правилом пов'язується з досягненням особою 16 років» [568, с. 51].

По друге, з 1 січня 2019 року – моменту набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту осіб, які доглядають за хворими дітьми», склалася ситуація, за якої більш економічно вигідно стало не звертатися до лікувально-консультативних комісій за встановленням інвалідності дітям, а отримувати допомогу на хворих дітей без встановлення інвалідності. Водночас такий підхід законодавця є необґрунтованим, оскільки глобально право на отримання обох видів грошових виплат зумовлене мірою втрати здоров'я дитиною.

У зв'язку з цим, на нашу думку, доцільно внести зміни до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», виклавши ст. 18-7 у такій редакції:

«Стаття 18-7. Розмір допомоги на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність

Допомога на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність, надається щомісячно в розмірі прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку».

З метою забезпечення одноманітного підходу до системи соціального захисту дітей, що мають значну міру втрати здоров’я та у зв’язку з цим обмежені в окремих сферах життєдіяльності, удосконалення потребують також положення Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», ст. 2 якого варто викласти у такій редакції:

«Стаття 2. Розміри державної соціальної допомоги

Державна соціальна допомога призначається у таких розмірах:

особам з інвалідністю з дитинства I групи – 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

особам з інвалідністю з дитинства II групи – 80 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

особам з інвалідністю з дитинства III групи – 60 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

на дітей з інвалідністю віком до 6 років – 100 відсотків прожиткового мінімуму для дітей до 6 років;

на дітей з інвалідністю віком від 6 до 18 років – 100 відсотків прожиткового мінімуму для дітей від 6 до 18 років.

Прожитковий мінімум визначається відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» та щорічно затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України і періодично переглядається відповідно до зростання індексу споживчих цін разом з уточненням показників Державного бюджету України.

Розміри державної соціальної допомоги підвищуються у зв'язку із збільшенням прожиткового мінімуму.

Державна соціальна допомога встановлюється в новому розмірі з дня набрання чинності законом про збільшення розміру прожиткового мінімуму».

Запропоновані зміни мають бути відображені й у змісті підзаконних нормативно-правових актів: постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» від 27 грудня 2001 року №1751; спільного наказу Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України, Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Порядку надання державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» від 30 квітня 2002 року №226/293/169 відповідно.

Основним видом грошових виплат в рамках державної соціальної допомоги, спрямованим на реалізацію конституційних гарантій права громадян на соціальний захист – забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму шляхом надання матеріального забезпечення, є державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про державну соціальному допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 року [379] право на відповідний вид грошових виплат мають сім'ї, які постійно проживають на території України, середньомісячний сукупний дохід яких, з поважних або незалежних від них причин, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

За загальним правилом державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям призначається терміном на 6 місяців, а її розмір не може перевищувати 75%

прожиткового мінімуму для сім'ї. Конкретний розмір цього виду допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом. Водночас на сьогоднішній день і до стабілізації національної економіки за критерій розрахунку розміру цього виду допомоги береться не прожитковий мінімум, а рівень його забезпечення, який визначається щорічно законом про Державний бюджет на відповідний рік, виходячи з реальної можливості видаткової частини бюджету.

Така ситуація не може не викликати стурбованості, оскільки розмір соціальної допомоги, на яку може претендувати малозабезпечена сім'я, не відповідає державним соціальним гарантіям, до яких відноситься, у тому числі, і розмір державної соціальної допомоги, який відповідно до ст. 17 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 5 жовтня 2000 року [377] не може бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом. У результаті спростовується сама суть соціальної допомоги. Не варто навіть акцентувати увагу на тій обставині, що встановлений законодавством розмір зазначеної допомоги точно не відповідає інтересам управомочених осіб, оскільки останні, навіть не дивлячись на отримання цієї грошової виплати, позбавлені можливості задовольнити мінімальні потреби у продуктах харчування, непродовольчих товарах та послугах.

Законодавець намагається здійснювати певні кроки щодо наближення рівня забезпечення прожиткового мінімуму до базового соціального стандарту, але поки що це стосується окремих найменш соціально захищених категорій малозабезпеченого населення. Так, відповідно до ст. 5 Закону для кожної дитини (крім дитини з інвалідністю), яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 10%, а для кожної дитини з інвалідністю, яка входить до складу малозабезпеченої сім'ї, для кожної дитини, яка утримується матір'ю (батьком, усиновителем), що не перебуває у шлюбі, і запис про батька (матір) цієї дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться в установленому порядку за вказівкою матері (батька), для кожної дитини, в якої один або обоє батьків є особами з інвалідністю I або II групи, – на 20%.

Для громадян, які одержали статус особи, що проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського, рівень забезпечення прожиткового мінімуму збільшується на 20%.

Крім того, відповідно до Закону України «Про внесення змін до статті 5 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 2 березня 2015 року №221-VIII [371] з 1 квітня 2015 року розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям збільшується на кожну дитину віком від 3 до 13 років на 250 грн., а на кожну дитину віком від 13 до 18 років – на 500 грн. Водночас відповідні збільшення розміру державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям обмежуються розміром прожиткового мінімуму для сім'ї.

Враховуючи ту обставину, що держава в особі законодавця все ж таки вживає заходів для піднесення рівня соціального захисту малозабезпечених сімей, а у разі застосування положень законодавства, що передбачають підвищення розміру зазначеної грошової виплати, вона все ж таки досягає, у більшості випадків, прожиткового мінімуму видається доцільним внести зміни до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»:

- викласти ст. 5 Закону у такій редакції:

«Стаття 5. Розмір державної соціальної допомоги

Розмір державної соціальної допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, який обчислюється за методикою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення».

- викласти ст. 8 Закону у такій редакції:

«Стаття 8. Перерахунок розміру державної соціальної допомоги

Розмір призначеної державної соціальної допомоги перераховується за заявою уповноваженого представника сім'ї.

У разі затвердження нового прожиткового мінімуму розмір призначеної допомоги перераховується без звернення уповноваженого представника сім'ї».

Запропоновані зміни передбачають виключення зі змісту досліджуваного нормативно-правового акту положень, що визначають порядок призначення державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям виходячи з рівня забезпечення прожиткового мінімуму, та норми, що обмежує максимальний розмір допомоги цього виду 75% прожиткового мінімуму для сім'ї.

При цьому у разі внесення запропонованих змін до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» з його положеннями має бути узгоджена постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» від 24 лютого 2003 року №250.

Крім грошових виплат видом соціального захисту є соціальне обслуговування, законодавство у сфері якого також зазнало реформування на підставі, зокрема, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» від 26 січня 2016 року [366]. Так, цим нормативно-правовим актом була запроваджена можливість здійснення соціального обслуговування за місцем проживання (перебування) дитини у сім'ях громадян, які відповідно до договору надають послуги щодо утримання та виховання дитини (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, сім'ї патронатних вихователів). Таким чином з 21 лютого 2016 року перелік суб'єктів надання соціальних послуг сім'ям з дітьми доповнено сім'ями патронатних вихователів.

Сімейним кодексом України передбачено, що сім'я патронатного вихователя – це сім'я, в якій за згоди всіх її членів повнолітня особа, яка пройшла спеціальний курс підготовки, здійснює на професійній основі тимчасовий догляд, виховання та реабілітацію дитини на період подолання нею, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин (ст. 252).

Таким чином, сімейний патронат – це професійна комплексна соціальна послуга, що передбачає здійснення у сім'ї патронатних вихователів тимчасового догляду і виховання дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, потребує захисту, та одночасне надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних

підтримуючих послуг сім'ї такої дитини для подолання або пом'якшення наслідків складної життєвої обставини, у якій вона опинилась, або адаптації до нових умов життєдіяльності.

На патронатного вихователя покладаються батьківські функції (утримання та виховання дитини, створення умов для навчання, фізичного та духовного розвитку тощо), а також обов'язок щодо здійснення професійної діяльності, спрямованої на реабілітацію дитини, що перебуває у його сім'ї [81, с. 248].

Частиною сьомою ст. 252 Сімейного кодексу України закріплено, що порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя затверджується Кабінетом Міністрів України. На вищий орган у системі органів виконавчої влади Сімейним кодексом України також покладено обов'язок щодо розробки розміру та порядку оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя.

Відповідна норма права була реалізована більше ніж через рік прийняттям постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення патронату над дитиною» 16 березня 2017 року №148 [158], якою визначені порядок створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в такій сім'ї, порядок оплати послуг патронатного вихователя та виплати соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя.

Незважаючи на значний позитивний соціальний ефект від реформування законодавства у сфері соціального обслуговування сімей з дітьми, більше року положення нормативно-правових актів, які закріпили можливість здійснення соціального обслуговування сім'ями патронатного вихователя, не могли застосовуватися, і як наслідок перешкоджали у здійсненні відповідного права дитини, що ще раз підтверджує тезу про те, що законодавство України у сфері соціального захисту має досить низьку якість.

Основним засобом, що дозволяє правильно визначити законність нормативно-правових актів є Конституція України – Основний Закон держави, що має найвищу юридичну силу. Всі нормативно-правові акти повинні прийматися на

її основі та відповідати їй. Саме в цьому виражається системоутворююче значення Конституції України в законодавстві, правовій системі. Основний Закон нашої держави закріплює ключові положення кожної галузі права та законодавства, визначає напрямки та зміст правотворчого та правозастосовного процесів.

На жаль, варто констатувати, що відповідні положення неефективно здійснюються на практиці. Особливо у сфері регулювання відносин соціального захисту констатуються численні відкриті та приховані відхилення від конституційних положень.

На жаль, «численні положення нормативно-правових актів у сфері соціального захисту прямо чи приховано суперечать Конституції України. Так, однією з категорій громадян, що мають додаткові гарантії у сфері соціального захисту, є особи, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Для цих суб'єктів, серед іншого, передбачений особливий порядок пенсійного забезпечення по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи» [99, с. 62].

Статтею 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 29 лютого 1991 року [442] (з урахуванням визнання неконституційними останніх змін до цієї статті, що стосувалися визначення мінімального розміру пенсій, у редакції від 31.10.2006 року) було визначено порядок пенсійного забезпечення осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, та сімей у зв'язку з втратою годувальника. Серед іншого, були визначені мінімальні розміри відповідних пенсій, які становили: по I групі інвалідності – 10 мінімальних пенсій за віком; по II групі інвалідності – 8 мінімальних пенсій за віком; по III групі інвалідності – 6 мінімальних пенсій за віком; дітям з інвалідністю – 3 мінімальних пенсій за віком.

Після набуття чинності 1 січня 2015 року Законом України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року [372] ст. 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» викладена у новій редакції, відповідно до якої умови, порядок

призначення та мінімальні розміри пенсії по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсії у зв'язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи визначаються актами Кабінету Міністрів України з відповідних питань.

Так, постановою Кабінету Міністрів України «Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 23 листопада 2011 року №1210 [427] у редакції, що застосовується з 1 жовтня 2017 року, визначені мінімальні розміри пенсій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, що є значно нижчими раніше встановлених розмірів. Фактично Законом України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» було змінено механізм визначення мінімального розміру пенсій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Водночас, у Рішенні від 26 грудня 2011 року №20-рп/2011 [521] Конституційний Суд України вказав, що одним із визначальних елементів у регулюванні суспільних відносин у соціальній сфері є додержання принципу пропорційності між соціальним захистом громадян та фінансовими можливостями держави, а також гарантування права кожного на достатній життєвий рівень. Водночас виходячи зі змісту відповідного Рішення Конституційного Суду України, зміна механізму визначення мінімального розміру пенсій особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, є допустимою за умови збереження змісту права на соціальний захист та мети наділення ним відповідних осіб.

Варто констатувати, що зміни, внесені підпунктом 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» порушують численні положення Конституції України (ст.ст. 3, 8, 21, 22, 16, 46, 50, 92) та ставлять під сумнів ефективність права на соціальний захист.

Так, виходячи зі змісту ст. 3 Конституції України, при здійснені своєї діяльності держава повинна, у першу чергу, дбати про забезпечення прав людини,

у тому числі й щодо відшкодування заходами соціального захисту наслідків порушення права кожної людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Крім того, однією з конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина, відповідно до ст. 22 Конституції України, є недопущення їх скасування чи звуження їх змісту та обсягу при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів. Скасуванням конституційних прав і свобод є їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація. Тлумачення словосполучення «звуження змісту та обсягу прав і свобод людини і громадянина» здійснено у Рішенні Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року №5-рп/2005 (справа про постійне користування земельними ділянками) [514], відповідно до якого звуження змісту та обсягу прав і свобод є обмеженням можливостей людини, необхідних для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав людини – це їх сутнісна властивість, виражена кількісними показниками можливостей людини, які відображені відповідними правами, що не є однорідними і загальними. Загальновизнаним є правило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена.

Суттєве ж зменшення мінімального розміру пенсій, призначених особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, є нічим іншим, як обмеженням права відповідних громадян на соціальний захист, що є неприпустимим та суперечить ст. 22 Конституції України. Відповідно до ст. 21 Конституції України права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними ніким, зокрема й державою [515]. Однак Законом України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» фактично було порушено конституційний принцип, передбачений ст. 21 Конституції України, а саме порушено право осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на отримання пенсії по інвалідності у розмірі, кратному прожитковому мінімуму для осіб, що втратили працездатність, встановленому до проведення неконституційного обмеження розмірів відповідних пенсійних виплат.

У Рішенні Конституційного Суду України від 9 липня 2007 року №6-рп/2007 [512] зазначено, що утверджуючи і забезпечуючи права і свободи громадян, держава окремими законами України встановила певні соціальні пільги, компенсації і

гарантії, що є складовою конституційного права на соціальний захист і юридичними засобами здійснення цього права. Невиконання державою своїх соціальних зобов'язань щодо окремих осіб ставить громадян у нерівні умови, підриває принцип довіри людини до держави, що закономірно призводить до порушення принципів соціальної, правової держави.

Такий висновок Конституційного Суду України оснований серед іншого на положеннях ст. 92 Конституції України, відповідно до частини шостої якої виключно законами України визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення.

На розвиток відповідних конституційних положень 5 жовтня 2000 року було прийнято Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», ст. 17 якого визначені основні державні соціальні гарантії, до числа яких віднесено: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Водночас ст. 18 вищеназваного Закону України передбачено, що законами України з метою надання соціальної підтримки населенню України в цілому та окремим категоріям громадян встановлюються державні гарантії щодо рівня життя населення, що постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

Суттєве зменшення мінімального розміру пенсій особам, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, шляхом надання повноважень щодо визначення їх конкретного розміру Кабінету Міністрів України, свідчить про зменшення обсягу соціального захисту відповідних осіб, порушення ст. 46 Конституції України, що полягає у невиконанні державою своїх соціальних зобов'язань щодо зазначеної категорії людей.

Таким чином, редакція підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року порушує низку статей Конституції України, зокрема ст.ст. 3, 16, 21, 22, 46, 50, 92, свідчить про відхилення Верховною Радою України при ухвалені цього нормативно-правового акту від вимог Основного Закону

України водночас до цього часу не визнана Конституційним Судом України неконституційною.

Окремо варто зазначити, що численні положення Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року вже визнані такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), зокрема підпункти 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу I [516], пункт 9 розділу I [517] цього нормативно-правового акту, а, отже, є всі підстави для визнання неконституційним і підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України».

Такими, що не відповідають положенням Конституції України, є й положення ч. 20 ст. 86 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року [430] у редакції Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року, якими було передбачено, що умови та порядок перерахунку призначених пенсій працівникам прокуратури визначаються Кабінетом Міністрів України, що фактично узаконювало втручання виконавчої влади в діяльність органів прокуратури [522].

Підставою для визнання таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення ч. 20 ст. 86 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року №1697–VII зі змінами, стало переконання Конституційного Суду України, що відсутність закону, прийнятого Верховною Радою України, який би врегульовував питання пенсійного забезпечення прокурорів, у тому числі умови та порядок перерахунку призначених їм пенсій, та надання відповідних повноважень Кабінету Міністрів України, порушує конституційні засади поділу державної влади в Україні на законодавчу, виконавчу і судову та призводить до порушення регулювання основ соціального захисту прокурорів.

Як зазначено Європейським судом з прав людини у рішенні по справі «Будченко проти України» (заява №38677/06) [483] (п.п. 38-40), відсутність механізму реалізації відповідного законодавчого положення як на рівні закону, так

і на рівні підзаконного нормативно-правового акту становить втручання у право особи за статтею 1 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Аналогічна позиція ЄСПЛ викладена у рішенні по справі «Суханов та Ільченко проти України» (Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine) від 26 вересня 2014 року [500], у якому Суд зазначив, що бездіяльність держави щодо прийняття нормативно-правового акту, який визначає механізм реалізації прав та свобод громадян, закріплених у конституційних та інших актах, тримання громадян у невизначеності є невиправданим втручанням у права, передбачені ст. 1 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Таким чином, відсутність визначених умов та порядку проведення перерахунку пенсій працівникам прокуратури порушувало принцип правової визначеності, законні очікування численних працівників прокуратури, яким призначені та виплачуються відповідні пенсійні виплати, що нівелювало значення положень ст.ст. 1, 3 Конституції України про визнання України соціальною державою, права і свободи людини та їх гарантії у якій визначають зміст і спрямованість її діяльності, а їх утвердження – головним обов’язком України.

Крім того, однією з характеристик якісного нормативно-правового акту є його відповідність іншим вищестоящим у порядку ієрархії законам. На жаль, відповідна вимога також не повною мірою дотримана у законодавстві України, яким закріплено право на соціальний захист та механізми його реалізації, охорони та захисту.

Так, в Україні з 1 січня 2019 року запроваджено призначення і виплату державної допомоги на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлена інвалідність.

Статтею 18-6 Закону України «По державну допомогу сім'ям з дітьми» передбачено, що виплата такої допомоги призупиняється у разі: 1) тимчасового влаштування хворої дитини на повне державне утримання за заявою отримувача такої допомоги; 2) влаштування дитини на повне державне утримання у разі відібрання хворої дитини в отримувача допомоги без позбавлення батьківських прав.

Водночас Порядком призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року №1751 [408], перелік відповідних підстав для призупинення виплати допомоги на хвору дитину доповнений ще однією, яка сформульована як нездійснення догляду за хворою дитиною. При цьому, жодним нормативно-правовим актом не визначено у чому повинен полягати відповідний догляд та яким чином його припинення має підтверджуватись, що знову ж таки є порушенням принципу правової визначеності у сфері соціального захисту.

Крім того, юридична сила закону як основного джерела права та його місце в системі нормативно-правових актів визначені на конституційному рівні. Відповідно до ст. 85 Конституції України виключно Верховна Рада України наділена повноваженнями щодо прийняття законів у нашій державі, що означає відсутність у всіх інших органів державної влади повноважень щодо прийняття законів [518].Як зазначено у листі Міністерства юстиції України «Щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами» від 30 січня 2009 року №Н-35267-18 [617], вища юридична сила закону полягає також у тому, що всі підзаконні нормативно-правові акти приймаються на основі законів та за своїм змістом не повинні суперечити їм. Зокрема, це відображено у змісті ст. 113 Конституції України, відповідно до якої Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

Таким чином, з метою забезпечення конституційності та відповідності підзаконного нормативно-правового акту положенням Закону України «Про

державну допомогу сім'ям з дітьми» доцільно внести зміни до Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, шляхом виключення частини 3 абзацу 2 пункту 42-6, відповідно до якого виплата допомоги особі, яка доглядає за хворою дитиною, призупиняється у разі нездійснення догляду за хворою дитиною.

У тому випадку, коли нормативно-правовий акт або окремі його положення не відповідає Конституції України він не підлягає застосуванню. Однак неможна розраховувати на незастосування посадовими особами соціально зобов'язаних органів, а також іншими суб'єктами правовідносин у сфері соціального захисту нормативно-правових актів, які суперечать тільки ідеям та принципам справедливості, гуманізму тощо, оскільки це не означає їх невідповідності Конституції та законам України.

Тим не менше, саме відповідність положень законодавства прийнятим у суспільстві нормам моралі, звичаям, ідеям добра, справедливості, гуманізму, загальнолюдським цінностям свідчить про їх високу якість. На жаль, не всі галузеві нормативно-правові акти в Україні можна назвати якісними з цієї точки зору. Так, наприклад, яскравим прикладом невідповідності ідеям добра, справедливості та гуманізму є положення пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 27 березня 2014 року [388], відповідно до яких з 1 липня 2014 року допомога при народженні дитини (допомога при усиновленні дитини) призначається без диференціації її розміру залежно від кількості дітей у родині у розмірі 41 280 гривень, а допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку трансформована у першу, що, на думку окремих політиків, свідчить про обмеження права сімей з дітьми на соціальний захист [70, с. 87].

Тим не менше, при оцінці відповідності згаданих правових норм Конституції України Конституційним Судом України було встановлено, що оскільки допомога при народженні дитини, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та допомога при усиновленні дитини встановлені законом і конкретно не визначені в Конституції України як складові права на соціальний

захист, гарантованого її ст. 46, то Верховна Рада України має свободу дій щодо законодавчого регулювання порядку надання цих видів державної допомоги.

Обґрунтовуючи свою позицію, Конституційний Суд України зазначає, що положення ст. 22 Конституції України щодо недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів поширюються лише на суб'єктивні права особи, прямо закріплені Основним Законом нашої держави. Право ж на отримання допомоги при народженні дитини, допомоги при усиновленні дитини та допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, на переконання органу конституційної юрисдикції, не входять до змісту права на соціальний захист (ст. 46 Конституції України) та права на достатній життєвий рівень (ст. 48 Конституції України), а, отже, положення пункту 7 розділу ІІ Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 27 березня 2014 року відповідають Конституції України [519].

Варто зазначити, що прийняття вищезазначеного Закону було обумовлене необхідністю подолання економічної кризи в Україні та запобіганню фінансової катастрофи шляхом раціоналізації використання державних коштів, забезпечення соціальної підтримки громадян виходячи з фінансових можливостей держави.

Водночас раніше, а саме 22 травня 2008 року, Конституційний Суд України під час перевірки відповідності Конституції України положень статті 65 розділу І, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу ІІ, пункту 3 розділу ІІІ Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України», положень статті 67 розділу І, пунктів 1-4, 6-22, 24-100 розділу ІІ Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» дійшов висновку, що виключення в абзаці 1 частини 4 статті 43 Закону України «Про статус суддів» слів «без обмеження граничного розміру щомісячного довічного грошового утримання» і запровадження максимального розміру зазначеного грошового утримання (10 000 грн.) звужує обсяг існуючого права судді на соціальний захист (авт. – хоча

воно прямо не прописано у змісті ст. 46 Конституції України) і водночас знижує досягнутий рівень гарантій суддівської незалежності [524].

При цьому у згаданому Рішенні Конституційного Суду України не йдеться про можливість законодавця змінювати механізм здійснення соціальних прав людини з огляду на економічні можливості держави. Не йде мова про таку можливість й у Рішенні Конституційного Суду України від 8 червня 2016 року №4-рп/2016 [520], у якому запровадження механізму призначення щомісячного довічного грошового утримання судді у розмірі 60% грошового утримання судді, який працює на відповідній посаді, було визнано неконституційним, оскільки відповідні положення законодавства, зокрема, звужують обсяг права судді у відставці на достатній життєвий рівень.

Виходячи з вищезазначеного, варто констатувати, що стан дотримання принципу соціальної справедливості у законодавстві України, що регулює соціально-забезпечувальні та пов’язані з ними відносини, у яких реалізується, охороняється та захищається право на соціальний захист, є вкрай незадовільним. Відповідний висновок зумовлений тим, що виходячи з визнання права дітей на особливий захист, необхідності стимулювання підвищення рівня народжуваності в Україні, визнання сім’ї основним осередком суспільства, якому мають надаватися якнайкращі допомога і сприяння особливо у період поки на ній лежить відповідальність за утримання і виховання дітей, цілком логічним було б з метою забезпечення економії коштів державного бюджету запровадити дещо інший механізм здійснення права на соціальний захист інших суб’єктів права соціального забезпечення, рівень матеріального забезпечення яких дозволяє самостійно подолати несприятливі наслідки соціальних ризиків.

Крім того, посилаючись на конструкцію «здійснення права на соціальний захист виходячи з економічних можливостей держави», яка застосовується у Загальній декларації прав людини 1948 року, Міжнародному пакті про економічні соціальні і культурні права 1966 року, варто пам’ятати, що згадані міжнародно-правові акти прийняті більше 50 років тому, а, отже, навряд чи, можуть адекватно

відображати ті мінімальні вимоги до прав людини, зокрема й права на соціальний захист, яким має відповідати соціальна політика сучасної держави XXI ст.

Крім того, що «положення значної кількості нормативно-правових актів у сфері соціального захисту не відповідають Конституції України, відповідним міжнародним та європейським стандартам, моральним засадам суспільства та уявленням про добро, честь, справедливість, гуманізм, а підзаконні нормативно-правові акти часто суперечать законам, на підставі яких вони прийняті, відповідні законодавчі акти є надзвичайно складними та незрозумілими» [115, с. 185].

У процесі нормативного забезпечення права на соціальний захист законодавцем застосовується значна кількість відсильних норм. Так, ст. 19 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» передбачено право ВІЛ-інфікованих дітей і дітей, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ, на щомісячну державну допомогу. Відповідний нормативно-правовий акт не визначає ні її розміру, ні порядку призначення та виплати, а наділяє Кабінет Міністрів України повноваженнями щодо розробки та прийняття відповідних актів.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про розмір щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ» від 12 вересня 2012 року №852 дійсно визначено, що ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ, виплачують щомісячну державну допомогу в розмірі десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Порядок відповідної виплати знову ж таки цим актом не визначено. Не містить він і посилань на жоден інший підзаконний нормативно-правовий акт.

Порядок виплати щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 26 листопада 2012 року №946 [408], яким передбачено, що виплата зазначеної щомісячної державної допомоги здійснюється ДУ «Український центр соціальних хвороб МОЗ України», Регіональними центрами СНІДу за переліком, визначеним наказом МОЗ України.

Відповідальний виконавець ДУ «Український центр соціальних хвороб МОЗ України» здійснює розподіл показників зведених кошторисів, зведених планів асигнувань та розподіл відкритих асигнувань у розрізі розпорядників коштів нижчого рівня за територіями і подає головному розпоряднику для зведення та затвердження показників по головному розпоряднику. Розподіл відкритих асигнувань за підписом головного розпорядника подається до Державної казначейської служби України в установленому законодавством порядку.

Тобто, крім того, що право ВІЛ-інфікованих дітей та дітей, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ, закріплено одним нормативно-правовим актом, який для визначення її розміру відсилає до другого нормативно-правового акту, а порядок реалізації цього права визначений третім нормативно-правовим актом, варто констатувати, що положення наказу Міністерства охорони здоров'я України від 26 листопада 2012 року №946 є складними та незрозумілими, що ускладнює їх застосування.

Незрозумілими (неоднозначними) є також положення Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», що визначають порядок здійснення права на матеріальне забезпечення та соціальні послуги у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності. Так, відповідно до ст. 19 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності мають застраховані особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, у зв'язку настанням у період роботи (включаючи час випробування та день звільнення), зайняття підприємницькою та іншою діяльністю, якщо інше не передбачено законом, страхового випадку.

Водночас відповідно до ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» страховим випадком за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності є подія, з настанням якої виникає

право застрахованої особи, членів її сім'ї або іншої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг. Перелік таких подій однозначно не закріплений та формулюється правозастосувачем особисто на підставі комплексного вивчення Розділу IV «Загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності» Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

На нашу думку, законодавство України у сфері соціального захисту є також недостатньо ефективним. Ефективність нормативно-правових актів розглядається вченими не інакше як «співвідношення фактичного результату їх дії і тих соціальних цілей, для досягнення яких такі акти було прийнято» [321, с. 5]. На жаль, нормативно-правові акти у сфері соціального захисту можна охарактеризувати як недостатньо ефективні, оскільки часто вони приймаються без узгодження з рівнем суспільного розвитку та реальними потребами суспільства, без проведення дослідження запитів суспільства та можливостей економіки реагувати на них.

Так, законодавство України не відповідає міжнародним та європейським стандартам профілактики інфекційних захворювань. За оперативними даними Центру громадського здоров'я МОЗ України, станом на 31 грудня 2019 року на кір захворіло 57 282 людини, на дифтерію – 21 людина [507]. За 2018 рік в Україні було зареєстровано 10 випадків захворювання на дифтерію (серед них 3 дітей та 7 дорослих) та 19 випадків захворювання на правець (6 дітей та 13 дорослих) [122]. У 2019 році на правець захворіло лише 15 осіб. Водночас, рівень вакцинації проти згаданих захворювань залишається низьким – лише половина українських дітей отримала захист третьою дозою вакцини АКДП у віці 18 місяців минулого року, і лише 55,6% дорослих отримали щеплення вакциною АДП-М проти дифтерії та правця [194].

Всесвітня організація охорони здоров'я застерігає, що якщо рівень охоплення населення країни щепленнями не досягає 95% – показника, так званого, колективного імунітету – це створює сприятливі умови для поширення інфекційних

хвороб. Що нижчий колективний імунітет , то вище шанс виникнення спалахів та епідемій.

За таких умов ситуація, що пов’язана з ухиленням більшої частини населення від обов’язку робити профілактичні щеплення ставить під сумнів забезпечення державою права на охорону здоров’я.

На нашу думку, з урахуванням серйозності індивідуальних та суспільних негативних наслідків невиконання обов’язку відповідального ставлення до свого здоров’я, основуючись на позитивному законодавчому досвіді окремих зарубіжних країн (Польща, Франція, Італія тощо), в Україні варто запровадити адміністративну відповідальність за ухилення від обов’язку робити профілактичні щеплення. Відсутність визначених законом дієвих заходів юридичної відповідальності не відповідає інтересам суспільства, цілям законодавства, спрямованого на захист населення від інфекційних хвороб.

Подолати ситуацію, що склалася у сфері нормативного забезпечення права на соціальний захист, може ефективне функціонування інституту правового моніторингу.

У сучасній правовій науці, не дивлячись на усвідомлення важливості та нагальної потреби у здійсненні правового моніторингу, до цього часу відсутнє одноманітне розуміння цієї категорії, яким, на нашу думку, є «система інформаційних спостережень, здійснена уповноваженими суб’єктами, що забезпечують можливість проведення дослідження та оцінки результатів правотворчого процесу, якості нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання суспільних відносин щодо надання комплексу заходів з метою попередження, подолання чи пом’якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації людини (сім’ї) до нових умов життєдіяльності, та ефективності їх правозастосування» [94, с. 122].

Так, правовий моніторинг, у будь-якому випадку, є діяльністю певних суб’єктів, які виходячи з їх компетенції можна поділити на уповноважені та ініціативні. Відповідно, до першої групи суб’єктів правового моніторингу у сфері соціального захисту відносяться Верховна Рада України, Президент України,

Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи судової влади (зокрема Конституційний Суд України), органи виконавчої влади на місцях та органи місцевого самоврядування тощо. Належність визначених та деяких інших суб'єктів до суб'єктів правового моніторингу у сфері соціального захисту зумовлена змістом їх компетенції, яка, серед іншого, спрямована на удосконалення правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Щодо суб'єктів правового моніторингу другої групи, до яких належать інститути громадянського суспільства, експертні ради, правозахисні організації, науково-дослідні установи і т.д., варто зазначити, що вони здійснюють заходи, спрямовані на виявлення недоліків правового регулювання суспільних відносин, у тому числі, відносин соціального захисту, за власною ініціативою, як правило, за рахунок власних коштів, а їх висновки та пропозиції, частіше за все, носять рекомендаційний характер для нормотворчих органів.

Незважаючи на невпорядкованість системи суб'єктів правового моніторингу у сфері соціального захисту, саме їх діяльність спрямована на розробку концептуально-методологічного забезпечення здійснення централізованої координації у визначеній сфері, а також на забезпечення впровадження висновків щодо необхідності чи доцільності удосконалення правового регулювання певної сфери суспільних відносин, зокрема і відносин соціального захисту, у практику діяльності нормотворчих органів.

Результатом відповідної діяльності суб'єктів правового моніторингу у сфері соціального захисту у співпраці з єдиним законодавчим органом влади в Україні – Верховною Радою України може стати систематизація галузевих нормативно-правових актів.

У загальнотеоретичній юриспруденції вирізняють три форми (способи) здійснення систематизації нормативно-правових актів: кодифікацію; інкорпорацію; консолідацію [545, с. 256]. Як зазначає О.Ф. Скакун, «інкорпорація – спосіб (форма) систематизації законодавства, який полягає у зовнішньому впорядкуванні (розташуванні в тому чи іншому порядку) вже наявних нормативно-

правових актів без зміни змісту норм права, які містяться в них. Результатом інкорпорації є збірники, де нормативно-правові акти розташовуються в хронологічному або алфавітному порядку, за предметною ознакою, з урахуванням юридичної чинності об'єднуваних актів тощо».

Консолідація – спосіб (форма) систематизації, який полягає в об'єднанні кількох нормативно-правових актів, що діють в одній і тій самій сфері суспільних відносин, в єдиний нормативно-правовий акт, як правило, без зміни змісту. Консолідація виражається в підготовці і прийнятті укрупнених актів на основі об'єднання норм розрізнених актів, виданих з одного питання.

Кодифікацією ж є спосіб (форма) систематизації законодавчих актів, який полягає в їх удосконаленні через зміну змісту (переробку і узгодження) юридичних норм, пов'язаних загальним предметом правового регулювання, і об'єднання у новий єдиний нормативно-правовий акт.

Видається, що саме кодифікація як найбільш досконала форма систематизації галузевих нормативно-правових актів, у процесі проведення якої виявляються та усувають протиріччя між ними, прогалини правового регулювання соціально-забезпечувальних, процедурних та процесуальних відносин у сфері соціального захисту, дозволить забезпечити якість та ефективність нормативного забезпечення права на соціальний захист.

Доцільність проведення саме кодифікації національного законодавства у сфері соціального захисту зумовлена тим, що у процесі її проведення приймається новий акт, який включає в себе узгоджені між собою норми «старих» актів, що виправдали себе, та абсолютно нові норми права, доцільність встановлення яких була виявлена у процесі систематизації.

Як зазначає О.Ф. Скакун, за результатами кодифікації можуть бути прийняті кодекси, основи законодавства, статути, положення та правила. Кодифікованими актами можуть визнаватися також конституції. Більш звичним результатом кодифікації є саме кодекс як єдиний, зведений, юридично і логічно цілісний, внутрішньо узгоджений нормативно-правовий акт.

Водночас варто констатувати, що в Україні достатньо поширеним результатом кодифікації є також основи законодавства: Основи законодавства про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року, Основи законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року, які закріплюють ключові положення правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин, залишаючи місце для їх детального нормативного забезпечення іншим актам законодавства.

Основи законодавства, як і кодекси, забезпечують прийняття єдиного нормативно-правового акта у певній сфері суспільних відносин та мають певний пріоритет у застосуванні. Вони є більш загальними по відношенню до кодексів, оскільки у більшості своїй містять нетипові норми – норми-цілі, норми-принципи, норми-дефініції, які безпосередньо не спрямовані на регулювання суспільних відносин.

У зв'язку з цим, видається, що систематизація нормативно-правових актів у сфері соціального захисту населення в Україні у майбутньому має бути проведена у формі кодифікації, результатом якої має стати прийняття Кодексу соціального захисту населення України. Відсутність за результатами кодифікації достатньо конкретних норм, покликаних врегулювати всі суспільні відносини соціального захисту в рамках різних його організаційно-правових форм та видів, призведе до потреби у зростанні підзаконного регулювання відповідних відносин, що не може вважатися виправданим з урахуванням визначення ієрархії систематизованого нормативно-правового акту у системі джерел права соціального забезпечення.

Звертаючись до проблеми кодифікації нормативно-правових актів у сфері соціального захисту, варто зазначити, що відповідні питання піднімались не один раз як у науці права соціального забезпечення, так і законодавцем. При цьому спроби переконати колег-юристів у доцільності систематизації нормативного матеріалу у сфері соціального захисту саме у формі кодифікації були ще у 80-х роках XX століття [198, с. 15]. Але в результаті за весь період існування СРСР так і не було прийнято відповідного кодексу. Кодифікація соціально-забезпечувального законодавства не була проведена й у більшості пострадянських

країн у період їх незалежності, що свідчить про складність досліджуваного питання.

Видається, що на шляху кодифікації законодавства у сфері соціального захисту має відбуватися укрупнення нормативно-правових актів. У зв'язку з цим цілком виправданим видається прийняття 28 грудня 2014 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» [367], яким Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності» викладено у редакції Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», який визначає правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування, гарантії працюючих громадян щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, охорони життя та здоров'я. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності» відповідно до згаданого нормативно-правового акту визнано таким, що втратив чинність.

Водночас прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» є чи не єдиним випадком укрупнення нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відносин соціального захисту, прийнятим порівняно нещодавно. У сучасних умовах законодавець навпаки йде шляхом розрізнення нормативного забезпечення права на соціальний захист шляхом прийняття численних актів законодавства, спрямованих на регулювання однієї сфери суспільних відносин.

На підтвердження висловленої позиції варто згадати про ще один вид загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні – на випадок безробіття. Так, ст. 7 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» передбачено, що управомочені особи наділені

правом на отримання таких соціальних послуг, як: професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, у тому числі в навчальних закладах державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях; профорієнтація; пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт для безробітних; надання роботодавцям, які працевлаштовують громадян, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, компенсації; надання роботодавцям - суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних, компенсації; надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності; здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб; інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

Водночас зміст жодної з названих послуг не розкривається у згаданому Законі. Всі вони конкретизовані Законом України «Про зайнятість населення» та відповідними підзаконними нормативно-правовими актами, що жодним чином не сприяє систематизації законодавства України у сфері соціального захисту.

Вищезазначене не означає доцільність дублювання положень законодавства в різних нормативно-правових актах. Мова не йде також про просте включення норм права до одних законів та виключення з інших. Систематизація соціально-забезпечувального законодавства потребує системної роботи над проєктом відповідного кодексу, оскільки бажання досягти результату в найкоротші терміни призведе до простої компіляції нормативної бази у досліджуваній сфері суспільних відносин з усіма її суперечностями, прогалинами тощо.

Не оспорюючи значення інших форм (способів) систематизації нормативно-правових актів, тим не менше, законодавство України у сфері соціального захисту потребує саме концептуального перегляду в рамках проведення його кодифікації, оскільки окремі його положення недоцільно навіть удосконалювати – вони мають бути замінені новими сучасними нормами, які будуть повною мірою відповідати

Конституції України, міжнародним та європейським стандартам у сфері соціального захисту. Застарілі ж норми, які не відповідають потребам сучасної людини, ідеям оновленої політики соціального захисту, можуть бути виключені.

Крім значення кодифікації для правозастосування та формування однозначної соціальної політики, варто згадати про її вплив на суспільство. Прийняття якісного Кодексу соціального захисту населення України полегшить доступ громадян до інформації у сфері попередження, подолання або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності, запровадить новий рівень соціального захисту, оснований на принципах соціальної справедливості, відповідності реальним інтересам фізичних осіб. На разі ж законодавство України у сфері соціального захисту навпаки сприяє збереженню напруги між окремими верствами населення, про що мова йшла вище – збереження та осучаснення рівня соціального захисту спеціальних суб'єктів, фактично, шляхом його зниження для інших найменш соціально захищених категорій громадян, відмінності у підходах до подолання наслідків однотипних соціальних ризиків тощо.

Крім того, право соціального забезпечення – одна з небагатьох галузей права з несистематизованим законодавством. Прийняття кодифікованого акту підніме престиж галузі права, запровадить новий виток розвитку галузевої науки, одноманітність розуміння ключових її категорій та спрямує подальші наукові пошуки не на доведення правильності та змістовності власного підходу порівняно з точками зору інших науковців, а на удосконалення системи соціального захисту з урахуванням міжнародних та європейських стандартів, позитивного законодавчого досвіду окремих зарубіжних країн.

Перебільшенням було б сказати, що за період незалежності України жодного разу не вживалися спроби систематизувати законодавство у сфері соціального захисту та прийняти кодифікований нормативно-правовий акт. Так, 15 лютого 2013 року у Верховній Раді України було зареєстровано проєкт Соціального кодексу України за №2311 [451], який, на переконання його автора, мав би врегулювати суспільні відносини щодо забезпечення соціального захисту людини

у разі втрати нею здатності самостійно забезпечувати себе і свою сім'ю засобами для повноцінної життєдіяльності і виникнення потреби у підтримці від суспільства і держави.

Однак через недотримання методологічних засад систематизаційної діяльності у формі кодифікації проєкт відповідного нормативно-правового акту було повернуто суб'єкту ініціативи. Так, як зазначено у висновку Головного науково-експертного управління від 15 квітня 2013 року, проєкт не містив достатнього рівня оновлення, узагальнення та систематизації нормативного матеріалу, а був фактично штучним об'єднанням законодавчих актів без формулювання узагальнюючих положень. Поданий у 2013 році проєкт Соціального кодексу України не вирішив проблему розпорошеності нормативно-правових актів у сфері соціального захисту, оскільки не містив жодних уніфікованих пропозицій щодо організації соціального захисту в Україні. Окремі його положення були неузгоджені з редакціями законодавчих актів, що набули чинності напередодні реєстрації проєкту у Верховній Раді Україні.

Перелічені та численні інші недоліки аналізованого Проєкту дають можливість дійти висновку про відсутність системного та виваженого підходу до його створення та орієнтацію на досягнення швидкого результату з нехтуванням якістю. Підтвердженням цієї тези є визначення автором проєкту сфери його поширення на суспільні відносини щодо організації соціального захисту та управління ним; використання ефективних видів та форм соціального захисту; забезпечення повної реалізації соціальних прав людини; забезпечення судового захисту соціальних прав людини і т.д.

Як випливає із сформульованих у ст. 1 проєкту Соціального кодексу України його завдань, автор необґрунтовано підмінює право на соціальний захист соціальними правами, ототожнює їх, що є абсолютно неприпустимим з огляду на те, що право на соціальний захист є лише одним з видів соціальних прав людини. Крім того, така позиція суб'єкта законодавчої ініціативи у випадку все ж таки прийняття відповідного Проєкту в якості нормативно-правового акту призвела б до плутанини у юридичній термінології, що в результаті могло б призвести до

розмивання меж між соціальними галузями права, експансії права соціального забезпечення.

Як зазначає О.В. Тищенко, назва аналізованого проєкту є значно ширшою за коло тих суспільних відносин, що мали б врегульовуватися ним, оскільки не визначає механізму забезпечення таких соціальних прав особи як право на працю, медичну допомогу тощо [579, с. 144]. Аналогічних висновків доходять Н.Р. Нижник та І.О. Гуменюк [314, с. 88], М.М. Шумило [614, с. 194].

У зв'язку з цим, варто зазначити, що у науці права соціального забезпечення досить поширеною є точка зору, відповідно до якої у зв'язку з об'ємністю нормативного матеріалу у сфері забезпечення права на соціальний захист та складністю його систематизації, доцільно провести видову кодифікацію в межах права соціального забезпечення. Частіше за все говорять про доцільність розробки та прийняття Пенсійного кодексу України.

Водночас, на нашу думку, з метою забезпечення ефективності нормативного забезпечення права на соціальний захист в цілому проведення часткової кодифікації соціально-забезпечувального законодавства видається недоцільним. Так, право соціального забезпечення – різностороння галузь законодавства, яка включає норми що регулюють відносини у сфері соціального захисту у різних організаційно-правових формах соціального захисту, що відрізняються між собою суб'єктним складом, підставами здійснення та видами соціального захисту, механізмом визначення їх розміру та обсягу. Кожна організаційно-правова форма соціального захисту відрізняється від іншої системою названих ознак, що ще більше ускладнює її нормативно-правове забезпечення.

Дійсно, видова кодифікація законодавства у сфері соціального захисту є більш простою, оскільки здійснюється з метою впорядкування меншого масиву нормативного матеріалу порівняно з усією галуззю права. Водночас прийняття видових кодексів у сфері соціального захисту неминуче призведе до дублювання їх положень, що пов'язано з комплексністю заходів соціального захисту, а оскільки проведення кодифікації, навіть часткової, це довготривалий процес, який буде здійснюватися різними суб'єктами законодавчої ініціативи то можлива ситуація,

що знову ж таки положення відповідних видових кодексів будуть суперечити один одному.

Обґрунтовуючи доцільність все ж таки повної кодифікації законодавства у сфері соціального захисту, варто зазначити, що систематизації підлягають лише ключові положення у сфері соціального захисту. Весь масив правових норм ніколи не зможе бути включеним до єдиного нормативно-правового акту. Тим не менше, система соціального захисту та засади її функціонування мають бути визначені у кодексі.

Про доцільність системної кодифікації свідчить ретельна розробка проєкту відповідного нормативно-правового акту, яка вимагає врахування та узгодження більшості нормативних приписів галузі, логічна єдність та несуперечливість положень кодексу, і сам результат кодифікації – системний законодавчий акт. Відповідні доводи підтверджують висновок про безсумнівно більшу можливість галузевої кодифікації забезпечити системність нормативного забезпечення права на соціальний захист, ніж прийняття видових кодексів (пенсійного, соціального обслуговування тощо), які будуть регулювати певну сферу суспільних відносин, розроблених у різний час, різними суб’єктами законодавчої ініціативи.

Будучи прихильником доцільності саме галузевої кодифікації, тим не менше, зважаючи на невтішні реалії функціонування системи соціального захисту в Україні, обсяг нормативного матеріалу, відсутність одноманітного розуміння змісту та напрямів розвитку соціальної політики, варто констатувати, що у сучасних умовах прийняття відповідного кодексу в Україні неможливе.

Як було зазначено вище, будь-якій кодифікації має передувати укрупнення нормативно-правових актів, якими як раз і можуть стати відповідні видові кодекси, положення яких буде набагато легше узгодити при проведенні комплексної галузевої кодифікації у майбутньому.

Водночас у сучасних умовах для забезпечення єдиного підходу у сфері соціального захисту існує нагальна необхідність у прийнятті Основ законодавства України про соціальний захист населення, якими мають бути визначені поняття соціального захисту, його структура, форми та види, принципи здійснення, джерела

фінансування та засади правового регулювання. Закріпленими мають також бути поняття та зміст права на соціальний захист, сфера його поширення, організація управління сферою соціального захисту, засади здійснення нагляду та контролю за дотриманням законодавства у сфері соціального захисту та відповідальність за порушення чи невизнання досліджуваного суб'єктивного права людини.

Окремо варто зупинитися на доцільності визначення в Основах законодавства України про соціальний захист населення засад правового регулювання галузевих суспільних відносин. Так, основу нормативного забезпечення права на соціальний захист у нашій державі складають Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, закони України та підзаконні нормативно-правові акти.

Крім того, за результатами колективних переговорів укладаються відповідні акти соціального діалогу, які у подальшому також стають джерелами права, у тому числі й права соціального забезпечення, та мають договірний характер, а, отже, сторони наділені певною свободою щодо визначення умов таких договорів (угод). Так, Генеральною угодою про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2019-2021 роки від 14 травня 2019 року [137] передбачено, що представники працівників, роботодавців та держави домовилися: сприяти ратифікації окремих пунктів Європейської соціальної хартії (переглянутої), до яких Україна не приєдналася, опрацювати питання впровадження ефективних механізмів профілактики настання страхових випадків з тимчасової втрати працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; докласти спільних зусиль щодо поступового збільшення протягом 2019-2020 років мінімального розміру допомоги по безробіттю для застрахованих осіб до рівня, не нижчого від прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб.

Обґрунтованими видаються також положення Генеральної угоди на 2019-2021 роки, якими рекомендовано під час укладання галузевих (міжгалузевих), територіальних угод і колективних договорів включати до них зобов'язання щодо

додаткового соціального захисту ветеранів праці та людей похилого віку, малозабезпечених та інших вразливих категорій осіб.

На виконання цитованих положень, у пункті 5.2.10. Розділу V «Соціальний захист працюючих» Галузевої угоди між державним комітетом телебачення і радіомовлення України та профспілкою працівників культури України на 2017-2021 роки у сфері телебачення і радіомовлення передбачено право ветеранів праці та людей похилого віку з числа працівників відповідної сфери на матеріальну допомогу на лікування, забезпечення за рахунок роботодавця путівками на санаторно-курортне лікування. Також для осіб, які приймали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, та членів сімей померлих з числа ліквідаторів, а також учасників антитерористичної операції та членів їх сімей у тому числі членів сімей померлих, загиблих та зниклих безвісти учасників АТО передбачено право на додаткові види соціального захисту порівняно з чинним законодавством, зміст та порядок надання яких визначаюся колективними договорами (п. 5.2.11.) [134].

Про запровадження заходів додаткового соціального захисту свідчать положення Колективного договору між адміністрацією та трудовим колективом Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу на 2019-2021 роки, зареєстрованого виконавчим комітетом Івано-Франківської міської ради 10 січня 2019 року за №2, відповідно до п. 7.3. якого сім'ї померлих працівників університету мають право на отримання одноразової матеріальної допомоги, що виплачується додатково до допомоги з фонду соціального страхування. Колективним договором передбачено також право працівників університету на грошову допомогу для придбання ліків (п. 7.4.), на одноразову допомогу у розмірі посадового окладу при виході на пенсію (п. 7.7) [220].

Положення Закону України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 року [417] також свідчать про розширення сфери регулювання відносин соціального захисту. Так, цим нормативно-правовим актом визначено, що до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать реалізації власних (самоврядних) повноважень щодо: підготовки програм соціально-

економічного та культурного розвитку сіл, селищ, міст; обліку громадян, які відповідно до законодавства потребують поліпшення житлових умов; розподілу та надання відповідно до законодавства житла, що належить до комунальної власності; встановлення за рахунок власних коштів і благодійних надходжень додаткових до встановлених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення; вирішення відповідно до законодавства питань про надання допомоги особам з інвалідністю, ветеранам війни та праці, сім'ям загиблих (померлих або визнаних такими, що пропали безвісти) військовослужбовців, а також військовослужбовців, звільнених у запас (крім військовослужбовців строкової служби та військової служби за призовом осіб офіцерського складу) або відставку, особам з інвалідністю з дитинства, багатодітним сім'ям у будівництві індивідуальних жилих будинків, проведенні капітального ремонту житла, у придбанні будівельних матеріалів; відведення зазначеним особам у першочерговому порядку земельних ділянок для індивідуального будівництва, садівництва та городництва; організації для малозабезпечених громадян похилого віку, осіб з інвалідністю будинків-інтернатів, побутового обслуговування, продажу товарів у спеціальних магазинах і відділах за соціально доступними цінами, а також безоплатного харчування; надання за рахунок коштів місцевих бюджетів ритуальних послуг у зв'язку з похованням самотніх громадян, ветеранів війни та праці, а також інших категорій малозабезпечених громадян і т.д.

Крім визначених власних повноважень, органам місцевого самоврядування делеговані також функції щодо: забезпечення відповідно до законодавства пільгових категорій населення лікарськими засобами та виробами медичного призначення; забезпечення школярів із числа дітей-сиріт, дітей з інвалідністю/осіб з інвалідністю I-III групи, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей із сімей, які отримують допомогу відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», які навчаються в державних і комунальних навчальних закладах, безоплатними підручниками, створення умов для самоосвіти; вирішення відповідно до законодавства питань надання соціальних послуг особам та сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах

та потребують сторонньої допомоги, забезпечення утримання та виховання дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; організації надання соціальних послуг бездомним особам тощо.

На виконання відповідних повноважень рішенням Одеської міської ради «Про затвердження Положення про порядок надання адресної матеріальної допомоги мешканцям міста Одеси у новій редакції» від 25 квітня 2018 року №3187-VII [403] з метою досягнення адресності та прозорості під час вирішення питань надання різних видів соціальної допомоги мешканцям міста Одеси та вдосконалення системи призначення адресної соціальної допомоги запроваджено призначення та виплату матеріальної допомоги у разі амбулаторного лікування осіб, які є мешканцями міста Одеси, зареєстровані та фактично проживають у місті Одесі, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції і фактично проживають у місті Одесі, розмір якої визначається в кожному конкретному випадку на підставі індивідуального встановлення причин і ступеня необхідності отримання заявником матеріальної допомоги, та не може бути вищим двох прожиткових мінімумів, встановлених законодавством для конкретних соціально-демографічних груп населення, у разі стаціонарного лікування громадян у відділеннях терапевтичного профілю – до чотирьох прожиткових мінімумів, у разі стаціонарного лікування у відділеннях хірургічного профілю – до семи прожиткових мінімумів; у разі тривалого лікування онкологічного захворювання – до десяти прожиткових мінімумів, у разі хронічних захворювань, за медичними показниками, якщо є потреба постійного прийому дороговартісних медикаментів – до десяти прожиткових мінімумів.

Рішенням Львівської міської ради «Про затвердження Положення про щомісячну виплату сім’ям, у яких народилося одночасно троє і більше дітей» від 18 лютого 2008 року №81 [404] запроваджено призначення щомісячної виплати сім’ям, місце проживання членів яких зареєстровано у місті Львові, у яких народилося одночасно троє і більше дітей, щомісяця у розмірі 500 грн. до досягнення дітьми дворічного віку.

Відповідно до Положення про умови і порядок надання пільг окремим категоріям громадян та громадським організаціям за рахунок коштів міського бюджету, затвердженого рішенням Сумської міської ради «Про Положення про умови і порядок надання пільг окремим категоріям громадян та громадським організаціям за рахунок коштів міського бюджету» від 19 грудня 2018 року №4302-МР [428], почесні донори України, особи з інвалідністю з дитинства І та ІІ групи з діагнозом ДЦП та діти з інвалідністю з діагнозом ДЦП, сім'ї осіб з інвалідністю І та ІІ груп по зору, сім'ї, в яких виховуються онкохворі діти та діти, хворі на спінальну м'язову атрофію, сім'ї загиблих (померлих) учасників антитерористичної операції, сім'ї осіб, які загинули під час участі у Революції Гідності, учасники антитерористичної операції (на період перебування безпосередньо в районах та у період здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення) та члени їх сімей, почесні громадяни міста Суми, що мають зареєстроване місце проживання в територіальних межах міста Суми, або особи, які фактично мешкають в територіальних межах міста Суми мають право на отримання пільг на оплату: житлово-комунальних послуг у межах соціальних норм житла та соціальних нормативів користування житлово-комунальними послугами; проїзду в міському транспорті – не більше ніж 60 поїздок в місяць, розмір відсотку яких встановлюється окремо для кожної категорії управомочених осіб.

Таким чином, варто констатувати, що у сучасних умовах нормативне забезпечення права на соціальний захист відбувається не лише законодавством України як сукупністю законів України, чинних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанов Верховної Ради України, указів Президента України, декретів і постанов Кабінету Міністрів України, прийнятих в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України [508], але й актами соціального діалогу, прийнятими на всіх рівнях його здійснення, актами органів виконавчої влади на місцях, органів місцевого самоврядування.

РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ОХОРОНИ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

3.1. Механізм здійснення права на соціальний захист

Право на соціальний захист за своєю суттю є мірою можливої поведінки людини, у процесі здійснення якої задовольняється її інтерес щодо отримання конкретних видів соціального захисту з метою попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності.

Особливістю права на соціальний захист є те, що задоволення відповідного інтересу можливе виключно у правовідносинах, змістом яких є здійснення суб'єктивних юридичних прав та виконання суб'єктивних юридичних обов'язків, які не тільки співвідносяться, але і неминуче взаємообумовлюють один одного.

Так, наприклад, однією з правомочностей людини, наділеної правом на соціальний захист, відповідно до ст. 44 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» є звернення до територіального органу Пенсійного фонду з заявою про призначення пенсії, до якої додаються необхідні документи, що, зокрема, підтверджують статус управомоченої особи. Своєю чергою, орган, що призначає пенсію, зобов'язаний перевірити правильність оформлення заяви, відповідність викладених у ній відомостей про особу даним паспорта та документам про стаж, перевірити зміст і належне оформлення наданих документів, перевірити копії відповідних документів та прийняти відповідну заяву. Не пізніше десяти днів після надходження заяви та за наявності необхідних документів орган, що призначає пенсію, розглядає подані документи та приймає рішення щодо призначення відповідної грошової виплати [407].

Виходячи з вищезазначеного, відносини у сфері соціального захисту, а особливо соціально-забезпечувальні відносини, це не підстава виникнення вимоги до зобов'язаної особи, а правова конструкція, в рамках якої здійснюється суб'єктивне право на соціальний захист і, відповідно, виконуються суб'єктивні обов'язки зобов'язаними суб'єктами. Саме такий підхід дозволяє найефективніше

побудувати теоретичну модель правового механізму гарантованого здійснення досліджуваного права [120, с. 112].

Перш ніж сформулювати визначення та охарактеризувати механізм здійснення права на соціальний захист в Україні, доцільно вказати на ті його особливості, що визначають місце та значення відповідної системи заходів та засобів у механізмі забезпечення досліджуваного суб'єктивного права.

У першу чергу, варто зазначити про доцільність визначення механізму здійснення права на соціальний захист не лише в якості юридичного феномена, але й соціального [529, с. 27], що зумовлено набуттям у процесі здійснення досліджуваного права не лише певних суспільно значимих благ, але й особливого соціального статусу. Так, наприклад, у процесі здійснення права на пенсію за віком особа отримує відповідну грошову виплату, користується окремими видами соціальних пільг та набуває статусу особи похилого віку [425], який відповідно до норм моралі дає право на особливі повагу і ставлення з боку суспільства (надання переваги у зайнятті місця для сидіння у міському пасажирському транспорті, надання можливості отримати певну послугу позачергово, сприяння у різних сферах суспільного життя тощо). Іншим аналогічним прикладом може бути здійснення права на соціальний захист особами з інвалідністю та дітьми з інвалідністю, вагітними жінками, особами, що утримують та виховують малолітніх дітей і т.д.

Не дивлячись на таку подвійну природу механізму здійснення права на соціальний захист, він є послідовною системою взаємопов'язаних дій щодо втілення в життя відповідних галузевих правових приписів. При цьому доцільно зазначити, що, на відміну від механізму реалізації права на соціальний захист, механізм його здійснення передбачає виключно активну поведінку управомоченої особи, здійснювану як самостійно, так і через законного, уповноваженого чи договірного представника, спрямовану на задоволення інтересу щодо отримання конкретного виду соціального захисту з метою попередження, подолання або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації людини до нових умов життєдіяльності. Механізм здійснення досліджуваного права не

включає в себе виконання обов'язків соціально-зобов'язаними суб'єктами [261, с. 220].

Крім того, механізм здійснення права на соціальний захист не можна розглядати виключно з формально-юридичної точки зору. Відповідне переконання зумовлено тим, що здійснення права на соціальний захист залежить виключно від волевиявлення людини, наділеної ним, що формується під впливом соціально-психологічного, політичного, економічного, морально-етичного, організаційного та інших факторів.

Так, перш за все, здійснення права на соціальний захист є результатом усвідомлення управомоченої особи відповідної потреби у конкретних видах соціального захисту, втіленням її життєвої позиції, ідеалів, мотивів, емоцій [584]. Названі компоненти регуляції виступають як єдина система і впливають на ефективність здійснення права на соціальний захист [279, с. 75].

Варто констатувати, що первинним у механізмі здійснення права на соціальний захист є інтерес, з метою задоволення якого людина звертається до компетентних суб'єктів, наділених повноваженнями щодо забезпечення конкретним видом соціального захисту. Водночас механізм реалізації права на соціальний захист в Україні сформований таким чином, щоб запобігти виникненню в управомоченої особи «утриманських» настроїв. Мова йде, наприклад, про передбачену ст. 7 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» можливість зменшення розміру відповідної грошової виплати на 50% у разі невикористання сім'єю можливостей знаходження додаткових джерел для існування.

Відповідні положення законодавства свідчать про наявність у членів сім'ї, середньомісячний сукупний дохід якої з поважних або незалежних від неї причин нижчий від прожиткового мінімуму, у процесі здійснення права на соціальний захист у виді державної допомоги малозабезпеченим сім'ям усвідомленої необхідності у здійсненні всіх можливих заходів задля забезпечення додаткового доходу для збереження права на отримання цієї допомоги у повному розмірі. Своєю чергою, здійснення права на соціальний захист управомоченим членом

малозабезпеченої сім'ї зумовлене економічними чинниками, що пов'язані з об'єктивною відсутністю у такій родині з незалежних від неї причин можливості задовольнити мінімальні потреби всіх її членів в одязі, продуктах харчування, отриманні окремих видів послуг тощо.

Варто наголосити також на тому, що механізм здійснення права на соціальний захист є комплексом дій, зміст яких визначено нормативно, що дозволяє визнавати його процесуально-правовим порядком.

Визначаючи механізм здійснення права на соціальний захист в якості комплексної юридичної категорії, важливо розкрити перелік його компонентів. Так, на думку О.В. Белянської, «структурними елементами механізму здійснення прав і свобод особи є: правові норми; юридичні факти; діяльність особи щодо здійснення свого права; охорона і захист прав особи; відповідні процедури; гарантії» [51, с. 11].

Такі науковці, як В.В. Новіков та В.С. Боровікова також зазначають, що в «механізмі здійснення прав і свобод людини самостійним елементом, який відображає його сутність, є процедурно-правовий порядок, який полягає у самостійній організації особою здійснення відповідного права». У зв'язку з цим вчені наголошують, що «здійснення прав людини полягає в активних її діях, спрямованих, у тому числі, на самозахист її прав та свобод» [314, с. 51].

На нашу думку, така позиція науковців є доволі спірною.

У першу чергу, доцільно зазначити, що механізм здійснення права на соціальний захист є лише елементом масштабного механізму забезпечення досліджуваного права, що включає в себе механізм нормативного забезпечення права, механізм його реалізації, охорони та захисту. Виходячи з вищезазначеного недоцільно включати в механізм здійснення досліджуваного права правові норми та юридичні факти, які фактично є елементами механізму правового регулювання права на соціальний захист, а також його охорону та захист, які самі по собі є системою заходів та засобів, що вживаються з відповідною метою.

Окремо варто зазначити про недоцільність, на нашу думку, включати у механізм здійснення права на соціальний захист процедурно-процесуальний

порядок в якості самостійного елемента досліджуваного механізму, який, як видається, є лише формою діяльності управомоченої особи.

Так, право на соціальний захист здійснюється самою управомоченою особою у відносних правовідносинах, де абсолютно точно визначені обидва суб'єкти та порядок взаємодії між ними. Крім того, якщо право на соціальний захист здійснюється у таких організаційно-правових формах соціального захисту як загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державна соціальна допомога, спеціальний соціальний захист то, як суб'єктивні права, так і суб'єктивні обов'язки суб'єктів відповідних правовідносин визначені на законодавчому рівні, з конкретизацією процедури здійснення відповідних прав та виконання обов'язків.

Доцільно також зазначити, що відповідно до філософського енциклопедичного словника діяльність – це процес (процеси) активної взаємодії суб'єкта з об'єктом, під час якого суб'єкт задовольняє будь-які свої потреби, досягає мети [590, с. 346]. Таким чином, діяльність людини щодо здійснення права на соціальний захист є нічим іншим як активними діями управомоченої особи, що здійснюються у визначеній нормативно процедурній формі, за результатами яких у майбутньому задовольняється інтерес особи щодо отримання конкретних видів соціального захисту. Діяльність людини щодо здійснення права на соціальний захист та процедурно-процесуальний порядок її здійснення фактично співвідносяться як зміст і форма, а, отже, останній, на нашу думку, не варто включати у механізм здійснення права на соціальний захист в якості самостійного елементу.

Відповідна точка зору підтверджується визначенням механізму здійснення прав і свобод людини, сформульованому О.В. Белянською, яка зазначає, що ним є «регламентована нормами права процедура самостійного здійснення людиною своїх прав без допомоги спеціально уповноважених органів і осіб» [51, с. 10]. Автор, визначаючи одну правову категорію через іншу, фактично підтверджує нашу точку зору, що відповідна діяльність управомоченої особи глобально є процедурою.

Виходячи з вищезазначеного, на нашу думку, цілком обґрунтованим є висновок про те, що механізм здійснення права на соціальний захист включає в себе відповідну діяльність управомоченої особи та гарантії такої діяльності.

Особливістю процедури здійснення права на соціальний захист є: «по-перше, участь у ньому виключно управомоченої особи; по-друге, відповідна діяльність може здійснюватись як особисто управомоченою особою, так і її законним, управомоченим, договірним представником; по-третє, процедура здійснення права на соціальний захист чітко визначена нормативно-правовими актами міжнародного та національного рівнів; по-четверте, відсутній правозастосовний акт; по-п’яте, управомочена особа самостійно визначає обсяг здійснення свого права та у будь-який момент може відмовитися від його здійснення» [72, с. 121].

Виходячи з вищезазначеного, механізмом здійснення права на соціальний захист є гарантована юридично нормативна та предметна діяльність управомоченої особи (особи, яка зазнала реальної загрози настання або безпосередньо несприятливих наслідків соціальних ризиків), що здійснюється у визначених законом формах та виражається у використанні та виконанні нею правових приписів з метою досягнення, збереження та підвищення її життєвого рівня.

Варто констатувати, що у праві соціального забезпечення ні на теоретичному рівні, ні відповідними нормативно-правовими актами не визначено засад здійснення права на соціальний захист, на відміну від інших суб’єктивних прав людини, зокрема, цивільних.

Так, загальні засади здійснення цивільних прав закріплено у ст.ст. 12, 13 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України) [597], якими є: здійснення відповідних прав на власний розсуд; неможливість припинення відповідних прав у разі їх нездійснення, за виключенням винятків, передбачених законом; можливість відмовитися від відповідних прав. У випадках визначених законом відповідна відмова оформлюється у порядку, встановленому актами цивільного законодавства; можливість відчуження окремих цивільних прав; презумпція добросовісного та розумного здійснення відповідних прав; здійснення відповідних прав у межах, встановлених договором або актами цивільного законодавства;

недопущення зловживання відповідними правами, а також дій, які могли б порушити моральні засади суспільства, права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині.

Відповідні засади здійснення цивільних прав повною мірою відповідають принципам цивільного права як галузі права та фактично є конкретизацією окремих з них, зокрема, принципів автономії, справедливості, добросовісності, розумності, захисту приватного інтересу тощо.

На жаль, варто констатувати, що, на відміну від цивільного права, принципи права соціального забезпечення стосуються більшою мірою організації задоволення інтересу управомоченої особи, а тому з них засади здійснення досліджуваного права вивести набагато складніше.

Водночас, як і цивільні права, право на соціальний захист здійснюється людиною на власний розсуд. Як відзначається у численних підручниках з права соціального забезпечення саме в цьому проявляється диспозитивний метод правового регулювання відносин у сфері соціального захисту, оскільки людина самостійно обирає способи досягнення мети, обумовленої відповідним правом, та приймає свідоме рішення щодо вибору одного з варіантів поведінки в межах досліджуваного суб’єктивного права.

Виходячи з констатації факту здійснення права на соціальний захист людиною на власний розсуд, цілком логічним є твердження, що жодна управомочена особа не може бути примушена до здійснення відповідного суб’єктивного права. Мотиви відповідної поведінки людини, наділеної правом на соціальний захист, формуються у її свідомості на основі численних економічних, політичних, морально-етичних факторів. На виникнення заінтересованості у здійсненні права на соціальний захист не може впливати примус.

Водночас особливістю механізму здійснення права на соціальний захист є те, що з метою досягнення бажаного результату – забезпечення, підтримання, відновлення гідного рівня життя, людина не лише може, але й має діяти відповідним чином. У разі обґрунтованої потреби в отримані конкретного виду соціального захисту здійснення досліджуваного права стає не бажаним, а

необхідним. Сам стан нужденності людини спонукає її до необхідних дій, спрямованих на забезпечення його подолання.

Про подвійну природу досліджуваного права, що характеризується одночасним поєднанням прав і обов'язків, свідчить механізм здійснення права на медичну допомогу, що передбачає можливість звернення управомоченої особи до лікаря, який надає первинну медичну допомогу, за отриманням консультації або направлення до спеціалізованих (високоспеціалізованих) професійно підготовлених медичних працівників та обов'язки особи проходити медичні огляди, робити щеплення, дотримуватися приписів лікаря тощо.

З розвитком медицини все більшої актуальності набувають питання зміни статі. Проте правове регулювання відповідної сфери суспільних відносин в Україні та більшості зарубіжних країн значно відстає від реальних потреб сучасності. Питання гендерної ідентичності входять у протиріччя з моральними, духовними, релігійними переконаннями багатьох людей. Крім того, з розвитком концепції прав і свобод особистості, яка включає право на зміну статі в нову групу прав і свобод – соматичні права, набула актуальності проблема узгодження реалізації відповідного права з іншими правами людини, зокрема, й права на соціальний захист.

Перш за все доцільно зауважити, що поняття «гендерна ідентичність» об'єднує в собі дві частини: 1) право на зміну (корекцію) біологічної статі; 2) право на зміну соціальної статі [604, с. 276].

Зміна соціальної статі фактично є проявом самовираження, що не передбачає обов'язкового медичного втручання в організм людини та у такому разі практично жодних юридичних наслідків, зокрема у сфері соціального захисту, не спричиняє. Особа ж, чия біологічна стать скоригована, у тому числі й із застосуванням хірургічних методів, є трансгендерною. Здійснення її права на соціальний захист та права на соціальний захист членів її сім'ї у такому разі може бути ускладнене.

Варто зазначити, що дискомфорт, пов'язаний із розбіжністю між статевою ідентичністю людини і статтю, встановленою щодо неї при народженні, не є рідкістю. Опитування, проведене у 2012 році Комісією з прав людини та рівності у Сполученому королівстві Великобританія, показало, що більше 1% від 10 000

респондентів ідентифікувало себе відмінною від вродженої статтю. Звичайно результати цього соціологічного дослідження не можна вважати визначальними та такими, що характеризують проблему гендерної ідентичності однаково у всіх країнах світу, тим не менше, в Україні аналогічні опитування не проводились, офіційна статистика відсутня, а тому спростувати відповідні цифри неможливо.

Цікаво, що тривалий проміжок часу в міжнародній і національній медичній класифікації транссексуальність визначалася як психічний розлад [165], що було своєрідною перешкодою на шляху до реалізації прав трансгендерними особами, у тому числі й щодо проведення зміни (корекції) гендерної належності, та ставало підґрунтям для визнання таких осіб недієздатними та виключення у зв'язку з цим можливості самостійно вливати на обсяг медичної допомоги, що буде надаватися. Як зазначив Комісар Ради Європи з прав людини: «з точки зору прав особи та охорони здоров'я, немає необхідності встановлювати діагноз психічного розладу для забезпечення доступу до лікування в умовах, коли потрібна медична допомога» [6]. Саме тому у 2018 році транссексуальність виключили з переліку психіатричних захворювань, включивши її до захворювань, пов'язаних з розладами статевої ідентифікації [395].

Фактично, виходячи з європейських стандартів прав людини, право трансгендерних осіб на зміну (корекцію) статевої належності є проявом права на повагу до приватного і сімейного життя, гарантованого ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. При цьому органи державної влади повинні утримуватися від втручання у відповідне право, забезпечивши індивіду право на повсякденне життя без нагляду та контролю за його діяльністю з боку держави.

Європейський суд з прав людини встановив в якості позитивного зобов'язання для держав надання можливості хірургічного втручання для повної зміни статі та гендеру. Прецедентне право Європейського суду з прав людини чітко вимагає від держав не тільки надати можливість проведення операції щодо повної зміни статі, але й передбачити в системах страхування загальне «необхідне з медичної точки зору» лікування, частиною якого є хірургічна корекція тіла [6]. На

відповідні рішення Суду з успіхом посилалися трансгендери в низці країн, наприклад, у Литві та Бельгії, щоб розширити сферу свого медичного страхування.

У розвиток практики ЄСПЛ 31 березня 2010 року Комітетом міністрів Ради Європи були прийняті рекомендації CM/Rec (2010) 5, в яких відображені заклики до держав-членів вжити «відповідних заходів, щоб гарантувати повне визнання зміни будь-якою особою гендеру в усіх сферах життя, в тому числі шляхом забезпечення можливості оперативним, прозорим і доступним шляхом змінювати ім'я і гендер в офіційних документах» [469].

Україна також закріпила правову можливість зміни статі на рівні закону. Так, ст. 51 Основ законодавства про охорону здоров'я від 11 листопада 1992 року передбачено, що на прохання пацієнта відповідно до визначених медико-біологічних і соціально-психологічних показань, йому може бути проведено шляхом медичного втручання в закладах охорони здоров'я зміну (корекцію) його статевої належності.

З метою закріплення вимог до діагностичних, лікувальних, профілактичних та реабілітаційних методів надання медичної допомоги трансгендерним особам та послідовності її надання для максимального покращення якості життя пацієнтів 15 вересня 2016 року наказом Міністерства охорони здоров'я України №972 було затверджено уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги «Гендерна дисфорія» [413].

Відповідно до згаданого нормативно-правового акту гендерною дисфорією є дискомфорт або дистрес, що пов'язані з розбіжністю між статевою ідентичністю індивіда і статтю, встановленою йому при народженні і пов'язаною з цим гендерною роллю і/або первинними та вторинними статевими ознаками.

Для подолання/максимального пом'якшення відповідного дискомфорту/ дистресу особам, яким встановлено діагноз «гендерна дисфорія», надається медична допомога, що спирається на різні терапевтичні програмно-цільові підходи і має на меті: зміну гендерного самовираження і ролі (що може включати епізодичне або постійне життя в іншій гендерній ролі, що збігається з гендерною

ідентичністю людини); фемінізацію або маскулінізацію тіла шляхом гормональної терапії; зміну первинних та/або вторинних статевих ознак (наприклад, грудей, зовнішніх та/або внутрішніх геніталій) шляхом хірургічної корекції; дослідження гендерної ідентичності, ролі і самовираження; роботу з негативним впливом гендерної дисфорії і стигми на психічне здоров'я; полегшення внутрішньої трансфобії; збільшення соціальної підтримки та взаємодопомоги; поліпшення образу тіла або розвитку стресостійкості шляхом психотерапії (індивідуальної, для пар, сімейної або групової).

Не дивлячись на здавалось би максимально виважене та якісне нормативно-правове регулювання надання медичної допомоги трансгендерним особам варто зазначити, що практика реалізації в Україні відповідних положень законодавства є недосконалою. Перш за все, медико-біологічними показаннями для зміни (корекції) статевої належності є наявність у людини психічного і поведінкового розладу «транссексуалізм», при встановленні якого у більшості випадків трансгендерні люди стикаються з повним нерозумінням лікарів-психіатрів і тим самим не можуть отримати бажаний консультативний висновок, що є підставою для відмови у видачі медичного свідоцтва про зміну (корекцію) статевої належності.

Крім того, в Україні дуже мало лікарів-спеціалістів, які мають знання саме щодо питань практичного застосування уніфікованого клінічного протоколу «Гендерна дисфорія», у зв'язку з чим на практиці трансгендерні люди змушені звертатись за юридичною допомогою з питань обмеження їхніх прав в обранні лікувального закладу та лікаря, який може надати психіатричну допомогу та встановити правильний діагноз [53].

Водночас, як зазначалося вище, реалізація права трансгендерних осіб на повагу до приватного і семейного життя пов'язана не лише з проведенням безпосередньої зміни (корекції) статевої належності, але й з юридичним визнанням відповідного факту державою.

Так, відповідно до п. 2.1. Розділу ІІ «Внесення змін до актових записів цивільного стану» Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх

поновлення та анулювання, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 року № 96/5, у зв'язку із зміною (корекцією) статевої належності на підставі відповідної заяви відділом державної реєстрації актів цивільного стану за місцем проживання заявника або за місцезнаходженням Центру первинної медико-санітарної допомоги, лікувально-консультативна комісія якого видала медичне свідоцтво про зміну (корекцію) статевої належності, може бути внесено зміни до актового запису про народження людини, зокрема щодо її статі [412].

Рішення про внесення змін до актового запису про народження шляхом зміни власного імені, по батькові, статі та, за потреби, прізвища людини, у зв'язку із зміною (корекцією) її статевої належності приймається на підставі висновку відділу державної реєстрації актів цивільного стану, складеного згідно з відповідним медичним свідоцтвом про зміну (корекцію) статевої належності, у якому, серед іншого, зазначається обсяг медичного втручання щодо зміни (корекції) статевої належності (ендокринологічна терапія, хірургічне втручання та його обсяги тощо) та інформація про те, з якої на яку статеву належність було проведено зміну (корекцію) [373].

Тобто чинним законодавством визначена процедура «юридичної трансформації» фізичної особи у зв'язку зі зміною (корекцією) її статевої належності, водночас залишаються неврегульованими питання юридичних зв'язків трансгендерної особи з членами її сім'ї (чоловіком/дружиною, дітьми тощо), що мають значення для окремих видів соціального захисту, зокрема, при вирішенні питання про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, державної допомоги одинокій матері (батьку), надання житлових субсидій тощо.

Як зазначають О.О. Бухановський та С.В. Простоєв, при зміні статі людина як біологічна одиниця продовжує існувати, утім багато прав, обумовлених статевою належністю, змінюються або втрачаються, внаслідок чого виникає проблема правонаступництва [121], яка, на переконання М.О. Стефанчука, полягає, у першу чергу, в тому, що жодним нормативно-правовим актом не визначено зміну

статі як підставу правонаступництва, що, безумовно, є істотним недоліком правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин [562, с. 293].

На порушення прав людини, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, шляхом визнання виключно статі особи, визначеної при народженні дитини і зафіксованої відповідними документами (свідоцтвом про народження, паспортом, свідоцтвом про соціальне страхування тощо) звернув увагу і Європейський суд з прав людини. Зокрема, у рішенні від 23 травня 2006 року у справі «Грант проти Сполученого Королівства» [486] ЄСПЛ констатував порушення права заявниці, яка в 26 років змінила стать з чоловічої на жіночу, на повагу до її приватного життя (ст. 8 Конвенції), шляхом відмови у виплаті їй пенсії у зв'язку з тим, що вона народилася чоловіком і право на отримання відповідної грошової виплати зможе реалізувати виключно після досягнення 65-річного віку.

Судом у рішенні від 11 липня 2002 року у справі «Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства» [484] також було констатовано, що порівняння біологічних факторів чоловічої та жіночої статі не можуть мати визначального значення при відмові в юридичному визнанні зміни трансгендером статі за допомогою хірургічного втручання. Існують інші важливі фактори: встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої приналежності медичними працівниками різного профілю, надання медичної допомоги, у тому числі шляхом хірургічного втручання, з метою максимально наблизити конкретну особистість, наскільки це можливо, до статі, до якої, на переконання таких осіб, вони належать, а також оволодіння конкретним трансгендером тією соціальною роллю, яка притаманна набутій ним статі. ЄСПЛ було зроблено висновок, що з урахуванням названих критеріїв людина, яка змінила стать, повинна розглядатися виключно як особа тієї статі, яка була набута після лікування.

З огляду на виникнення наслідків зміни (корекції) статі виключно для трансгендерної особи, законодавство України можна вважати таким, що відповідає європейській політиці та практиці ЄСПЛ у цій сфері, оскільки внесені до актового

запису про народження зміни є підставою для видачі «нового» свідоцтва про народження із зазначенням зміненої статі, яке у подальшому стане підставою для заміни інших документів особи, внесення змін про неї до відповідних реєстрів, зокрема й у сфері соціального захисту. Проте невирішеними залишаються питання чи зберігає особа, яка змінила стать, права, пов'язані з сімейними відносинами та відносинами свояцтва.

Наприклад, відповідно до ст. 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року за загальним правилом пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по ІІІ групі інвалідності. Такими непрацездатними членами сім'ї вважаються, зокрема: чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є особами з інвалідністю або досягли пенсійного віку; діти померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали особами з інвалідністю до досягнення 18 років; чоловік (дружина), а в разі їх відсутності – один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років.

При зверненні до органів Пенсійного фонду з заявою про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника відповідно до п. 2.3. Розділу ІІ «Документи, необхідні для призначення, перерахунку пенсії, поновлення виплати раніше призначеної пенсії, переведення з одного виду пенсії на інший» Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженого постановою Правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 року №22-1 [407], крім документів про стаж та заробітну плату померлого додаються також копії документів, що засвідчують родинні стосунки члена сім'ї з померлим годувальником, якими зокрема є свідоцтво про народження, свідоцтво про шлюб і т.д.

Доцільно зауважити, що внесення змін до актового запису про народження трансгендерної особи у зв'язку із зміною (корекцією) її статевої належності не є підставою для внесення відповідних змін до актових записів про народження її дітей, про шлюб цієї особи, укладений до зміни (корекції) статевої належності тощо, у зв'язку з чим з юридичної точки зору чоловік/дружина та діти трансгендерної особи не є членами її сім'ї, оскільки з огляду на висновки ЄСПЛ правовий статус людини, яка змінила стать, має розглядатися виключно через сукупність ознак, прав та обов'язків особи тієї статі, яка була набута після лікування. За таких умов, без застосування юрисдикційної форми захисту права на пенсійне забезпечення у зв'язку з втратою годувальника члени сім'ї (чоловік/дружина та діти) трансгендерної особи у сучасних умовах позбавлені можливості реалізувати відповідне право на отримання вказаних грошових виплат.

Видається, ефективним способом забезпечення реалізації права на соціальний захист у зв'язку з втратою годувальника членів сім'ї трансгендерної особи буде встановлення в порядку окремого провадження факту, що має юридичне значення, про те, що особа, записана батьком/матір'ю, чоловіком/дружиною заявника та трансгендерна особа, яка померла, є тотожними.

На жаль, з огляду на відсутність відповідних судових рішень у національній юридичній практиці, зокрема й через незначну кількість проведених медичних втручань в організм людини з метою зміни (корекції) статевої належності та порівняно незначний проміжок часу, що пройшов з моменту впровадження відповідної практики в Україні, неможливо проаналізувати їх зміст та обґрунтування можливості/неможливості встановлення відповідних фактів. Водночас цілком очікуваними є дилеми, що постануть перед національними судами, щодо надання пріоритету відновлення права на соціальний захист членів сім'ї трансгендерної особи чи дотримання засад регулювання сімейних відносин.

Фактично, за сучасного стану регулювання сімейних відносин та відносин соціального захисту, у разі задоволення судом заяви про встановлення тотожності особи, записаної батьком/матір'ю, чоловіком/дружиною заявника та трансгендерної особи, яка померла, з метою отримання заявником пенсії у зв'язку

з втратою годувальника, судом будуть порушені норми ст. 21 Сімейного кодексу України, відповідно до якої шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, ст. 121 Сімейного кодексу України, якою передбачено, що права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, оскільки фактично буде встановлена можливість існування одностатевих шлюбів та наявність визнаних державою батьківських (рос. мовою «родительських») прав і обов'язків щодо дитини у одностатевих партнерів.

Окремою характеристикою механізму здійснення права на соціальний захист є його гарантованість як на міжнародному, так і на національному рівнях, що передбачає закріплення нормативно-правовими актами меж відповідного права, юридичних фактів, з якими пов'язане його здійснення, процесуальних форм його здійснення, заходів заохочення та стимулювання правомірного ініціативного його здійснення.

Як зазначає О.О. Кот, у глобальному аспекті ефективна реалізація суб'єктивного права передбачає його здійснення відповідно до мети [253, с. 79]. Право на соціальний захист спрямоване на задоволення інтересу особи щодо отримання конкретних видів соціального захисту з метою попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації людини до нових умов життєдіяльності, що забезпечують особі, яка опинилася у складній життєвій ситуації, гідний рівень життя.

На перший погляд здійснення права на соціальний захист виключно з визначеною метою суперечить вищеназваному принципу здійснення досліджуваного права на розсуд управомоченої особи. Водночас це не так.

Так, першоосновою у здійсненні права на соціальний захист є усвідомлена потреба людини у конкретних видах соціального захисту, що виникає у зв'язку з настанням несприятливих наслідків соціальних ризиків. Можливість здійснення права на соціальний захист виключно з метою забезпечення достатнього життєвого рівня управомоченої особи передбачена також положеннями окремих нормативно-правових актів.

Так, відповідно до ст. 11 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» виплата допомоги при народженні дитини припиняється у разі нецільового використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини. Схожі положення містяться у ст. 24 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року відповідно до якої у разі невиконання без поважних причин отримувачем соціальних послуг вимог, визначених договором про надання соціальних послуг, надання соціальних послуг припиняється.

Таким чином, можна підсумувати, що здійснення права на соціальний захист виключно відповідно до його мети забезпечує ефективність механізму його забезпечення, оскільки дозволяє виявити потреби у правовому регулюванні відповідних суспільних відносин, напрямки осучаснення механізму реалізації досліджуваного права шляхом зміни змісту обов'язків зобов'язаних суб'єктів, перспективи удосконалення механізмів охорони і захисту права, передбаченого ст. 46 Конституції України, задля забезпечення кожному, хто цього потребує у зв'язку з настанням (загрозою настання) соціального ризику, достойного життєвого рівня.

Крім того, оскільки виникнення права на соціальний захист пов'язане з настанням (загрозою настання) соціальних ризиків, то і здійснення досліджуваного права неможливе без настання несприятливих наслідків соціальних ризиків, що є передумовою для відповідної активної поведінки управомоченої особи.

Здійснення права на соціальний захист можливе також лише за відсутності правоперешкоджаючих юридичних фактів, кількість яких у праві соціального забезпечення досить значна. Наявність відповідних юридичних фактів є перешкодою для здійснення досліджуваного права, не дивлячись на реальну потребу людини у відповідних заходах соціального захисту, у зв'язку з настанням соціального ризику. Найпоширенішим правоперешкоджаючим юридичним фактом у праві соціального забезпечення є пропуск строку звернення за призначенням відповідної державної соціальної допомоги, матеріального забезпечення у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування тощо. Крім того, для

здійснення права на соціальний захист у виді конкретних видів грошових виплат, соціального обслуговування у системі державної соціальної допомоги законодавством визначені особливі юридичні факти, які перешкоджають виникненню відповідних правовідносин.

Так, наприклад, правоперешкоджаючим юридичним фактом для надання послуг із соціальної адаптації ВІЛ-інфікованих дітей та молоді є наявність в управомоченої особи симптомів хвороби в період загострення або в період загострення хронічних захворювань (у тому числі психічних), хронічного захворювання у стадії декомпенсації, активного туберкульозу, корости, педикульозу, перебування дитини чи молодої людини в контакті з інфекційним хворим [576].

Право на соціальний захист, як і більшість суб'єктивних прав людини, не може бути передане іншій людині, що свідчить про його персоніфікований характер – нерозривний зв'язок з особою, наділеною цим правом. Водночас особливістю суб'єктного складу правовідносин у сфері соціального захисту є те, що значна кількість управомочених осіб є недієздатними (обмежено дієздатними) у зв'язку з віком або за станом здоров'я, а, отже, фактично не може вступати і перебувати у відповідних правовідносинах у сфері соціального захисту, здійснювати досліджуване суб'єктивне право самостійно.

За дітей, осіб з інвалідністю, сім'ю як колективний суб'єкт, а також інших людей, наділених правом, передбаченим ст. 46 Конституції України, проте які обмежені у здатності самостійно реалізовувати відповідне право та набувати обов'язків, пов'язаних з ним, право на соціальний захист здійснюють їх законні, уповноваженні, а в окремих випадках договірні представники. Водночас відповідні дії цих суб'єктів у будь-якому випадку здійснюються від імені управомоченої особи, в її інтересах та спрямовані на забезпечення людини (сім'ї), яка зазнала несприятливих наслідків соціальних ризиків, конкретним видом соціального захисту.

Так, наприклад, відповідно до п. 17 Типового положення про психоневрологічний інтернат, затвердженого постановою Кабінету Міністрів

України від 14 грудня 2016 року №957 [415] влаштування до психоневрологічного інтернату здійснюється згідно з путівкою на влаштування до інтернату, виданою структурними підрозділами з питань соціального захисту населення на підставі переліку документів, що посвідчують особу управомоченого, підтверджують його потребу у відповідному стаціонарному соціальному обслуговуванні, а також: письмової заяви особи, яка виявила бажання проживати/перебувати в інтернаті (для дієздатних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена); письмової заяви законного представника та рішення органу опіки та піклування про влаштування до інтернату (для недієздатних осіб, яким призначено опікунів); рішення органу опіки та піклування про влаштування до інтернату (для недієздатних осіб у разі відсутності законного представника).

Водночас навіть у разі влаштування у психоневрологічний інтернат особи на підставі письмової заяви її законного представника (рішення органу опіки та піклування) соціальне обслуговування все одно спрямоване на забезпечення якнайкращого задоволення інтересів людини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, оскільки саме вона забезпечується: приміщенням (житловими кімнатами) для проживання/перебування та усіма комунально-побутовими послугами; предметами, матеріалами та інвентарем (одягом, взуттям, постільною білизною, засобами особистої гігієни, столовим посудом); раціональним не менше ніж чотириразовим харчуванням, у тому числі дієтичним, з урахуванням віку та стану здоров’я у межах натуральних норм харчування; лікарськими засобами, технічними та іншими засобами і виробами медичного призначення у порядку, встановленому законодавством тощо.

За загальним правилом нездійснення права на соціальний захист не є підставою для його припинення, за виключенням випадків, передбачених законом. Відповідні виключення з загального правила вже були згадані вище. Мова йде про пропуск без поважних причин строку звернення за призначенням того чи іншого виду соціального захисту.

Так, відповідно до ст. 8 Закону України «Про державну допомогу сім’ям з дітьми» допомога у зв’язку з вагітністю та пологами призначається особам, не

застрахованим у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, якщо звернення за нею надійшло не пізніше шести місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами. Відповідно до ст. 11 вищезгаданого Закону право на допомогу при народженні дитини також припиняється у зв'язку з нездійснення його без поважних причин батьками (опікунами) дитини протягом дванадцяти місяців з дня її народження.

У цьому аспекті доцільно зазначити, що пропуск строку здійснення права на соціальний захист у названих та деяких інших випадках не є безумовною підставою для припинення досліджуваного права. У разі визнання соціально зобов'язаним органом або судом підстав нездійснення права на соціальний захист у визначений законодавством строк поважними, особа зможе отримати бажаний вид соціального захисту.

Окремо варто зазначити, що чи не найважливішою характеристикою механізму здійснення права на соціальний захист є добросовісність та розумність поведінки управомоченої особи. Слід враховувати те, що людина завжди перебуває у певній соціальній групі і, здійснюючи свої суб'єктивні права та інтереси, вона може зіткнутися з інтересами інших людей, які також здійснюють свої суб'єктивні права.

Варто погодитися з точкою зору І.О. Ільїна, що право як система загальнообов'язкових, формально-визначених правил поведінки, встановлених та санкціонованих державою, є могутнім засобом виховання людей до суспільного життя, які мають обмежувати доброю волею свою поведінку, спрямовану на задоволення власних інтересів. Вимога до такого стримання особистих прагнень зумовлена тим, що обмеження свободи кожного визначеними межами забезпечує можливість задоволення інтересів інших людей. Встановлення правом відповідних меж сприяє тому, щоб у суспільному житті людства царював порядок, заснований на свободі [205, с. 83].

Аналогічної точки зору дотримується Є.М. Трубецький, який цілком обґрунтовано зазначає, що «сутність права виражається, з одного боку, у наданні особі певної сфери зовнішньої свободи, а з другого боку – в обмеженні цієї сфери»

[581, с. 59]. Виходячи з вищезазначеного, розсуд, свобода людини при здійсненні права на соціальний захист у будь-якому випадку має певні межі, оскільки в іншому випадку аналогічне право іншої особи не зможе бути забезпеченим.

Для визначення меж здійснення суб'єктивних прав в юридичній літературі широко використовуються такі категорії, як «межі права», «обмеження права», «обмеження здійснення права» тощо. Водночас ні в наукових, ні в навчальних публікаціях не сформульовано одноманітного визначення названих понять [253, с. 128].

Так, у Великому тлумачному словнику української мови поняття «межа» визначено як «лінія поділу певної території, кордон; кордон поділу, розрізнення певних явищ, предметів тощо; кінець, край чого-небудь» [124, с. 517].

Як зазначає Н.С. Кузнецова, оскільки «суб'єктивне право є мірою свободи особи у взаємовідносинах з іншими суб'єктами, то межею суб'єктивного права є встановлена міра поведінки управомоченого» [265, с. 255]. Іншими словами, межа суб'єктивного права визначається його структурою – правомочностями, які входять до нього. Тобто управомочена особа не може здійснити інші дії, керуючись цим правом [318, с.с. 322-325]. Саме таким чином визначається межа суб'єктивного права, у тому числі й права на соціальний захист.

Дещо інше розуміння вкладено у зміст поняття «межі здійснення права», яким визнається «поведінка в межах змісту права, обмежена певною формою» [145, с. 20], «передбачені законодавством способи реалізації можливостей як елементів змісту права» [143, с. 9]. Порушуючи межі здійснення суб'єктивного права, людина діє у межах змісту суб'єктивного права, але її поведінка розцінюється як зловживання правом.

Що стосується поняття «обмеження прав», то його розуміння видається не таким очевидним. Як зазначає Є.О. Мічурін, «обмеження прав – це елемент механізму правового регулювання, спрямований на охорону прав суспільства, інших уповноважених осіб, здатний за допомогою специфічних законодавчих заборон, обов'язків чи дозволів впливати на звуження змісту суб'єктивного права та ускладнення його здійснення» [306, с. 130].

Дещо іншої точки зору дотримується Г.Г. Харченко, який зазначає, що «обмеженням права є встановлене законом утиснення у вигляді загальної заборони носію права вчиняти певну дію щодо належного йому об'єкта» [594, с. 336].

Схожа точка зору відображена у наукових працях М.О. Стефанчука, який доходить висновку, що «обмеження права мають негативний характер та проявляються у звуженні чи виключенні окремих можливостей для здійснення суб'єктом свого права» [561, с. 62].

В аспекті характеристики добросовісності і розумності здійснення права на соціальний захист, на нашу думку, більш обґрунтованим видається розуміння поняття «обмеження права», запропоноване М.О. Стефанчуком як певних виключень з загального переліку правомочностей людини, наділеної правом на соціальний захист (її представника), спрямовані на забезпечення інтересів держави, суспільства, прав та інтересів інших осіб.

Досліджені нами категорії дуже тісно співвідносяться одна з одною. Фактично межі здійснення права на соціальний захист та обмеження права на соціальний захист є складовими меж досліджуваного права. Межі будь-якого суб'єктивного права, у тому числі й права на соціальний захист, є його позитивною характеристикою – тобто абсолютними можливостями, які людина може здійснювати з метою задоволення своїх інтересів. Своєю чергою, обмеження права на соціальний захист характеризують механізм його здійснення з негативної сторони – визначають дії, які не можуть бути вчинені у тій чи іншій ситуації з метою забезпечення балансу між інтересами конкретної людини та інтересами держави і суспільства. Обмеження права на соціальний захист нормативно встановленими обґрунтованими утисками як раз і визначає межі здійснення досліджуваного права.

Відсутність єдиного доктринального підходу до вирішення зазначеної проблеми в сучасній науці права соціального забезпечення зумовила недосконаліть правового регулювання обмеження права на соціальний захист на законодавчому рівні. Його фактично не існує, хоча й повинно бути. Крім того, актуальність цього питання зумовлена тим, що у разі діяльності управомоченої

особи поза межами здійснення права на соціальний захист відбувається зловживання правом, закріпленим ст. 46 Конституції України.

Можливість зловживання правом на соціальний захист не досліджувалась у національній науці права соціального забезпечення. Це пов'язано з соціальною природою досліджуваного права, яке спрямоване на якнайкраще задоволення інтересів управомоченої особи. Як наслідок цілком логічним є висновок, що людина може діяти будь-яким чином в межах змісту права на соціальний захист. Водночас у будь-якому випадку не дивлячись на значення ефективного забезпечення права на соціальний захист для розвитку України як соціальної держави все ж таки його здійснення має узгоджуватися з інтересами держави і суспільства, інших громадян, наділених правом на соціальний захист – управомочена особа має утримуватися від дій, що підпадають під зміст поняття «зловживання правом».

Крім того, про можливість зловживання правом на соціальний захист свідчить той факт, що значна частина науковців наголошують на тому, що відповідна форма поведінки не має галузевих обмежень, а є загальноправовою [133, с. 61; 268, с. 65], оскільки недопущення зловживання суб'єктивними правами, у тому числі й правом на соціальний захист, зокрема, основується на конституційних положеннях щодо запобігання порушенню прав і свобод інших людей (ст. 23 Конституції України), інтересів національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку (ст. 34 Конституції України), збереження здоров'я і моральності населення (ст. 35 Конституції України) тощо.

По-друге, не дивлячись на спеціально-дозвільний тип правового регулювання відносин у сфері соціального захисту, тим не менше, здійснення досліджуваного права має суто вольовий характер, а, отже, виникнення, зміна, припинення і поновлення відповідних правовідносин залежить виключно від волевиявлення управомоченої особи. Виходячи з цього досить складно повністю виключити можливість використання управомоченим суб'єктом наданих йому правомочностей в межах права на соціальний захист з метою, що не співпадає з тією, для досягнення якої вони були надані.

Одним з найбільш поширених визначень поняття «зловживання правом» є дефініція, сформульована В.П. Грибановим, який зазначає, що ним є особливий тип правопорушення, що вчиняється управомоченою особою під час здійснення належного їй права, пов'язаний з використанням недозволених конкретних форм в рамках дозволеного нормативно загального типу поведінки [144, с. 63].

Більш детально розкривають зміст поняття «зловживання правом» його ознаки, якими є: 1) його існування лише при здійсненні належного людині суб'єктивного права – зловживання правом завжди має вольовий характер та характеризується використанням наданих нормативно-правовими актами правомочностей в супереч їх цільовому призначенню; 2) застосування таких форм поведінки, які виходять за встановлені межі здійснення наданого суб'єктивного права; 3) заподіяння шкоди іншим особам, державі, суспільству; 4) наявність вини управомоченої особи; 5) відсутність порушення конкретних норм права [50, с. 36; 608, с. 8].

Так, у разі зловживання правом на соціальний захист людина усвідомлено діє у формах, які виходять за межі здійснення права, проте які прямо не заборонені жодним нормативно-правовим актом, тим самим завдаючи шкоди, як мінімум, інтересам держави, яка фактично фінансує більшість видів соціального захисту, що надаються з метою попередження, подолання, пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації людини до нових умов життєдіяльності, суспільства, а в окремих випадках, інших осіб.

Припущення принципової можливості зловживання правом на соціальний захист підтверджується практикою застосування відповідного законодавства. Так, досить часто перед здійсненням права на отримання страхової виплати (допомоги) по вагітності й пологах жінці підвищують заробітну плату, виплачують премію в розрахунковому періоді для обчислення допомоги по вагітності й пологах [269, с. 132].

Штучне збільшення відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців з метою забезпечення більш високого розміру допомоги по вагітності і пологам є порушенням трудового законодавства у сфері оплати праці.

Водночас виплата премій, як тих, що пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій, так і тих, що є винагородою за підсумками роботи за рік, компенсаційних та інших грошових виплат, які не передбачені актами чинного законодавства, може бути здійснена без фактичної підстави саме з метою збільшення розміру матеріального забезпечення вагітної жінки після настання страхового випадку. Відповідні дії зі сторони роботодавця та жінки-працівника не заборонені законодавством, здійснюються свідомо з метою штучного збільшення розміру допомоги по вагітності і пологам, чим порушуються інтереси страховика, який змушений буде фінансувати відповідну грошову виплату у значно вищому розмірі.

Проблема зловживання правом на соціальний захист може розглядатися й з іншої точки зору, що пов'язано з тісним взаємозв'язком особистих та соціальний прав. Мова йде про взаємозв'язок права на соціальний захист та права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання. У сучасних умовах одним з найбільш яскравих прикладів залежності права на соціальний захист від факту проживання на територіях, що характеризуються певними негативними умовами, є надання допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Цим Законом передбачено, що факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, що діє, як правило, безстроково. Для отримання відповідної довідки особа звертається до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах з заявою, до якої додається документ, що посвідчує особу та підтверджує

громадянство України, або документ, що посвідчує особу та підтверджує її спеціальний статус.

У разі відсутності в документі, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України, або документі, що посвідчує особу та підтверджує її спеціальний статус, відмітки про реєстрацію місця проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення у зв'язку з бажанням уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру, заявник надає докази, що підтверджують факт проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, на день виникнення обставин, що спричинили внутрішнє переміщення (військовий квиток з відомостями щодо проходження військової служби; трудова книжка із записами про трудову діяльність; документ, що підтверджує право власності на рухоме або нерухоме майно; свідоцтво про базову загальну середню освіту; атестат про повну загальну середню освіту; документ про професійно-технічну освіту; документ про вищу освіту (науковий ступінь); довідка з місця навчання; рішення районної, районної у мм. Києві чи Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської чи районної у місті ради про влаштування дитини до дитячого закладу, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, встановлення опіки чи піклування; медичні документи; фотографії; відеозаписи тощо) [422].

Видається, що закріплення законодавцем можливості підтвердити факт проживання на території, переміщення з якої зумовлене негативними обставинами природного, техногенного, військового характеру, сприяє якнайкращому забезпеченню права на соціальний захист для осіб, які дійсно цього потребують. Водночас відповідні норми права створюють передумови для зловживання правом на соціальний захист шляхом отримання статусу внутрішньо переміщеної особи лише у зв'язку з тим, що, наприклад, за громадянином зареєстроване право власності на нерухоме майно, що розташоване, зокрема у зоні проведення АТО

(ООС), АР Крим, що не означає фактичного проживання на відповідній території та реальної потреби в отриманні заходів соціального захисту.

Так, Луганським окружним адміністративним судом при вирішенні справи №1240/2418/18 за позовом до Управління соціального захисту населення Попаснянської районної державної адміністрації Луганської області про визнання дій протиправними та зобов'язання вчинити певні дії визнано протиправною бездіяльність соціально-зобов'язаного суб'єкта щодо розгляду заяви про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, зобов'язано його розглянути відповідну заяву та видати довідку внутрішньо переміщеної особи [525].

Не погоджуючись з рішенням суду першої інстанції, Управління соціального захисту населення Попаснянської районної державної адміністрації Луганської області звернулося до Першого апеляційного адміністративного суду з апеляційною скаргою, яку обґрунтовано тим, що з липня 2014 року і по грудень 2017 року заявниця мешкала у с. Миронівське, Бахмутського району, Донецької області, що підтверджується довідкою ВПО. У грудні 2017 року вона повернулася до рідного міста – Попасна, але її будинок виявився пошкодженим внаслідок артилерійського обстрілу і вона була вимушена орендувати кімнату та фактично оселитися за іншою адресою, де проживала і на момент звернення до суду.

18 грудня 2018 року заявниця звернулася до Управління соціального захисту населення Попаснянської районної державної адміністрації із заявою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи у зв'язку з вимушеною зміною постійного місця проживання із зазначенням обставин, що спричинили внутрішнє переміщення, у задоволенні якої протоколом № 76/1 від 13 лютого 2018 року їй було відмовлено.

Зобов'язаний суб'єкт обґрунтував свою відмову тим, що: заявницею не підтверджено факт артилерійського обстрілу провулка Затишного (Леніна) у місті Попасна, він не зареєстрований у державних органах; у висновку наданого акту обстеження технічного стану житлового приміщення зазначено «будинок придатний для житла» хоча й має певні пошкодження.

Оцінивши обставини справи, доводи сторін та їх заперечення суд дійшов висновку про доцільність частково задовольнити апеляційну скаргу Управління соціального захисту населення Попаснянської районної державної адміністрації Луганської області та зобов'язати його повторно розглянути заяву про взяття на облік особи як внутрішньо переміщеної [344].

Не дивлячись на факт відсутності у згаданих судових рішеннях визнання дій заявника зловживанням правом на соціальний захист, тим не менше, в аспекті цього наукового дослідження вони мають важливе значення, оскільки свідчать про наявність тонкої, дещо суб'єктивної, грані між добросовісним здійсненням права на соціальний захист та зловживанням ним. Крім того, постанова суду апеляційної інстанції є прикладом застосування судом принципу недопущення втручання у дискреційні повноваження соціально-зобов'язаного суб'єкта, якому, зокрема, надана можливість відмовити у наданні конкретного виду соціального захисту (встановлені факту, наявність якого зумовлює його отримання) у зв'язку з навмисним посиленням управомоченою особою негативних наслідків соціального ризику. Мова йде про те, що шкода, завдана пошкодженням (знищенням) майна особи, що проживає у «безпечних» районах України, внаслідок збройного конфлікту на Сході Україні беззаперечна та має бути відшкодована, проте не через систему соціального захисту. Крім того, відповідні збитки абсолютно не можуть бути прирівняними до наслідків внутрішнього переміщення громадян, які не лише мають у власності певні об'єкти нерухомості, але й проживали (проживають) у зоні проведення АТО, на тимчасово окупованій території.

Наведені приклади дозволяють визначити характерні риси зловживання правом на соціальний захист на практиці. По-перше, «зловживання досліджуваним правом – це варіант використання наданого суб'єктивного права, який хоча формально («зовні») і відповідає правовій нормі, проте здійснюється з протиправною метою, що призводить до порушення прав третіх осіб, публічних інтересів. У результаті зловживання правом на соціальний захист спотворюється призначення конкретних видів соціального захисту, орієнтованих на попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків,

адаптацію людини до нових умов життєдіяльності. По-друге, кваліфікація акту поведінки як зловживання правом нерозривно пов’язана з констатацією факту виходу управомоченої особи за межі здійснення відповідного суб’єктивного права» [268, с. 164].

Задля ефективного забезпечення права на соціальний захист, зокрема з метою попередження зловживання ним, необхідно на законодавчому рівні закріпити межі здійснення відповідного суб’єктивного права людини, що виходячи зі стану нормативного забезпечення досліджуваного права у сучасних умовах майже неможливо. Так, відповідні принципи правового регулювання відносин у сфері соціального захисту, засади здійснення права на соціальний захист можуть бути закріплені лише у загальному кодифікованому нормативно-правовому акті. Цю тезу підтверджують також особливості системи соціального захисту в Україні, що полягають у різноманітті видів соціального захисту, що суттєво відрізняються за своєю правовою природою, надання яких здійснюється з метою попередження, подолання, пом’якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації людини до нових умов життєдіяльності.

На жаль, національні суди у сучасних умовах при вирішенні спорів у сфері соціального захисту не застосовують категорію «зловживання правом на соціальний захист», не кваліфікують відповідні дії суб’єктів як зловживання правом, що, на нашу думку, пов’язано з визнанням судом досліджуваного права як такого, що спрямоване на задоволення інтересів управомоченої особи без можливості відповідними діями управомоченого суб’єкта завдати шкоди публічним інтересам, що є не зовсім правильним. Водночас суди у більшості випадків, під час розгляду справ, пов’язаних зі зловживанням правом на соціальний захист, посилаються на наявність у соціально-зобов’язаних суб’єктів дискреційних повноважень, у які суд втручатися не може. Тобто фактично, виносячи відповідні рішення по суті справи суд передбачає можливість соціально-зобов’язаного суб’єкта відреагувати на зловживання правом на соціальний захист шляхом відмови у задоволенні відповідної заяви про надання конкретного виду соціального захисту, відповідного статусу тощо.

Водночас варто констатувати, що можливість відмови у наданні конкретного виду соціального захисту обмежена нормативно, оскільки у законодавстві закріплений вичерпний перелік відповідних підстав для відмови, що є свого роду гарантією реалізації досліджуваного права. У зв'язку з цим, цілком логічним є висновок, що відмова у задоволенні заяви особи у зв'язку зі встановленням у її діях ознак зловживання правом на соціальний захист можлива лише на підставі розширеного тлумачення відповідних підстав, закріплених у нормативно-правових актах.

Як зазначає М.О. Єгорова, у разі зловживання людиною правом має бути обмежена можливість оскарження відповідних рішень уповноважених органів, що унеможливить здійснення суб'єктивного права поза встановленими межами [180, с. 56]. Науковець зазначає, що обмеження можливості захисту права є своєрідною санкцією за його зловживання, можливість застосування якої основується на загальноправовому принципі справедливості.

Водночас, підтримуючи позицію М.О. Єгорової щодо доцільності та необхідності існування заходів впливу на осіб, які зловживають правом, у тому числі й правом на соціальний захист, варто наголосити, що «обмеження права на захист» у такому випадку може бути засноване лише на його нормативному закріпленні. Крім того, в умовах низької якості законодавства у сфері соціального захисту, відсутності визначених нормативно меж здійснення досліджуваного права у суду та соціально-зобов'язаних суб'єктів відсутня об'єктивна можливість кваліфікації відповідних форм поведінки управомочених суб'єктів як зловживання правом, а, отже, й не можуть бути застосовані будь-які «санкції» у зв'язку з цим.

Відсутність законодавчо визначених меж здійснення права на соціальний захист, ознак та наслідків зловживання цим правом практично нівелює грань між допустимими формами поведінки та діяльністю, поза межами здійснення права. Виходячи з вищезазначеного, принципами, на яких ґрунтується діяльність управомоченої особи з метою досягнення, збереження та підвищення життєвого рівня, які мають бути визначені у майбутньому Кодексі соціального захисту населення України, є: здійснення права на соціальний захист вільно, на власний

розсуд; заборона примусу; поєднання свободи волі при здійсненні права на соціальний захист і необхідності діяти у порядку, визначеному законом, з метою досягнення бажаного результату; гарантованість здійснення права на соціальний захист на міжнародному і національному рівнях; здійснення права на соціальний захист відповідно до його мети; здійснення права на соціальний захист виключного при наявності визначених нормативно підстав; здійснення права на соціальний захист за відсутності перешкод; здійснення досліджуваного права належним суб'єктом; нездійснення права на соціальний захист не є підставою для його припинення, за виключенням випадків, передбачених законом; неможливість передання права на соціальний захист іншій особі; добросовісність та розумність поведінки управомоченої особи щодо здійснення права на соціальний захист.

Тим не менше, не лише відсутність науково обґрунтованої теорії здійснення права на соціальний захист впливає на досить незначну ефективність відповідного механізму в Україні, суспільство потребує також реформування законодавчого регулювання процедури здійснення відповідного права. Удосконалення механізму здійснення права на соціальний захист напряму залежить від якості відповідних нормативно-правових актів, що визначають процедурно-процесуальний порядок задоволення інтересу людини щодо отримання конкретних видів соціального захисту.

На нашу думку, з урахуванням розвитку інформатизації суспільства, «швидкості» життя механізм здійснення права на соціальний захист, у більшості випадків, можна вважати застарілим. Мова йде про здійснення досліджуваного права, частіше за все, шляхом збору численних довідок, власноручного написання відповідної заяви у паперовій формі, очікуванні відповіді про результати її розгляду з вказівкою на її недоліки, що можуть бути усунені, яка надсилається засобами поштового зв'язку і т.д.

Відповідний порядок здійснення права на соціальний захист є цілком виправданим та пройшов апробацію протягом багатьох десятиліть існування системи соціального захисту, тим не менше, це не означає, що він не має змінюватися, адаптуватися до нових вимог часу з метою якнайкращого

задоволення інтересів управомочених осіб. Мова йде про можливість здійснення права на соціальний захист не виходячи з дому (роботи), використовуючи засоби електронного зв'язку, які безумовно пришвидшують задоволення відповідних інтересів упавомочених осіб.

Справедливо буде зазначити, що в Україні вже започатковано реформування механізму здійснення права на соціальний захист, проте відповідні зміни стосуються лише реалізації окремих правомочностей у структурі досліджуваного права.

Так, відповідно до Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року №1751 для призначення допомоги при народженні дитини органу соціального захисту населення за умови пред'явлення паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, подається заява про призначення бажаного виду допомоги та копія свідоцтва про народження дитини. Пунктом 11 Порядку передбачено, що відповідна заява, може бути подана в електронній формі (з використанням засобів телекомунікаційних систем, через офіційний веб-сайт Мінсоцполітики або інтегровані з ним інформаційні системи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування) з використанням кваліфікованого електронного підпису. У такому разі не потрібно навіть надсилати до структурного підрозділу органу соціального захисту населення скан-копію свідоцтва про народження дитини – факт народження дитини на території України підтверджується за інформацією з Державного реєстру актів цивільного стану громадян, отриманою шляхом електронної взаємодії у порядку, встановленому Мінсоцполітики та Мін'юстом.

Про ефективність саме такого («електронного») механізму здійснення права на соціальний захист у виді державної допомоги при народженні дитини свідчить той факт, що відповідно до п. 43 вищеназваного Порядку, у такому разі при дотриманні управомоченою особою всіх вимог до оформлення відповідної заяви (зокрема використання кваліфікованого електронного підпису) допомога

призначається не пізніше наступного робочого дня після отримання заяви органом соціального захисту населення.

Важливо також зазначити, що за загальним правилом у разі звернення до органу соціального захисту безпосередньо з відповідною заявою про призначення бажаної допомоги та копіями необхідних документів вони розглядаються органом, що призначає і виплачує державну допомогу, протягом десяти днів з дня подання заяви. Про прийняте рішення відповідний соціально зобов'язаний суб'єкт повідомляє заявника протягом п'яти днів після його прийняття. Видається, не потребує доведення той факт, що більшою мірою відповідає інтересам управомоченої особи призначення бажаної допомоги наступного робочого дня після подання відповідної заяви, ніж очікування будь-якого рішення протягом 15-20 днів (з урахуванням часу, необхідного на доставку поштової кореспонденції).

Водночас Порядком призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми можливість подання заяви про призначення допомоги у електронній формі передбачена лише щодо грошової виплати при народженні дитини. Заяви та необхідні документи щодо призначення інших видів допомоги сім'ям з дітьми, зокрема, у зв'язку з вагітністю та пологами, на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, на дітей одиноким матерям, при усиновленні дитини, на важко хворих дітей, мають подаватися безпосередньо органу соціального захисту населення.

Іншим прикладом здійснення права на соціальний захист в «електронній формі» є передбачений постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України та визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 р. №1022» від 27 квітня 2018 року №329 [370], порядок звернення за призначенням житлових субсидій.

Так, названим нормативно-правовим актом Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива, затверджене постановою Кабінету Міністрів України

від 21 жовтня 1995 року №848 «Про спрощення порядку надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива» викладене у редакції Положення про порядок призначення житлових субсидій.

Положенням передбачено, що для призначення житлової субсидії структурному підрозділу з питань соціального захисту населення за зареєстрованим (для окремих категорій управомочених осіб – фактичним) місцем проживання заявника поштою або в електронній формі через офіційний веб-портал Мінсоцполітики або інтегровані з ним інформаційні системи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування надсилається заява та декларація. У разі здійснення права на соціальний захист шляхом звернення до компетентного органу в електронній формі відповідні заява та декларація підписуються електронним цифровим або електронним підписом, створеним шляхом додавання до заяви в електронній формі ідентифікаційних даних декларанта, підтверджених у процесі автентифікації з використанням електронної системи ідентифікації, що використовує базу клієнтських даних банків.

За загальним правилом крім заяви та декларації від управомоченої особи надання жодних додаткових документів не вимагається, оскільки інформація про доходи заявника може бути отримана від ДФС, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування, про склад зареєстрованих у житлових приміщеннях (будинках) осіб – від органів місцевого самоврядування або уповноважених ними органів, про забезпеченість громадян житловою площею та комунальними послугами – від управителів, об’єднань, виконавців комунальних послуг тощо за запитом структурного підрозділу з питань соціального захисту населення.

Про доцільність запровадження «електронного» механізму здійснення права на отримання всіх видів соціального захисту свідчить розширення можливостей інформаційної взаємодії інформаційно-телекомунікаційних систем соціально зобов’язаних суб’єктів. Так, постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації ведення Електронного реєстру листків непрацездатності та надання інформації з нього» від 17 квітня 2019 року №328 [161] затверджено

Порядок організації ведення Електронного реєстру листків непрацездатності та надання інформації з нього з метою забезпечення накопичення, зберігання та використання інформації про видані, продовжені та облікові листки непрацездатності для реалізації прав застрахованих осіб на соціальний захист у виді страхових допомог, виплата яких пов'язана з тимчасовою непрацездатністю, у т.ч. вагітністю та пологами.

Крім того, в рамках проєкту «Модернізація системи соціальної підтримки населення України» за кошти позики Міжнародного банку реконструкції та розвитку №8404-UA в Україні створюється Інформаційно-аналітична система управління соціальною підтримкою населення України (E-SOCIAL)», в рамках якої передбачається забезпечення доступу управомочених осіб у сфері соціального захисту до прикладних задач через веб-інтерфейс [12].

Видається, саме такий механізм здійснення права на соціальний захист має бути запроваджений в Україні – національними нормативно-правовими актами має бути передбачена можливість звернення до соціально зобов'язаного суб'єкта з заявою про призначення (надання) конкретних видів соціального захисту в електронній формі, підписаною за допомогою електронного цифрового або електронного підпису, створеного шляхом додавання до заяви в електронній формі ідентифікаційних даних заявника, підтверджених у процесі автентифікації з використанням електронної системи ідентифікації, що використовує базу клієнтських даних банків.

З урахуванням особливостей конкретних видів соціального захисту законодавством може бути передбачена вимога щодо подання окрім вищезгаданої заяви декларацій про майновий стан. Більшість інших документів, необхідних для реалізації права особи на соціальний захист, зможуть отримуватися безпосередньо зобов'язаними суб'єктами в порядку обміну інформацією.

Безумовно запровадження можливості здійснення права на соціальний захист в електронній формі не виключить порядок подання заяв про надання конкретних видів соціального захисту у паперовому вигляді. Тим більше, що право на окремі види соціальний послуг, грошових виплат, соціальних пільг тощо жодним іншим

чином як паперовими документами підтверджене бути не може. У такому разі за соціально зобов'язаним суб'єктом для розгляду питань, що належать до його компетенції, має зберігатися право запропонувати громадянину подати додаткові документи, які необхідні для розгляду відповідних заяв.

Важливою іншою проблемою у механізмі здійснення права на соціальний захист є дефекти правосвідомості людини, зокрема наділеної правом на соціальний захист, найбільш серйозним з яких є правовий нігілізм як стан, що характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій [547, с. 486].

Правовий нігілізм управомочених осіб є одним з найбільш серйозних негативних елементів низки соціально-психологічних умов розвитку механізму здійснення права на соціальний захист, що сформувався об'єктивно через невпорядкованість законодавства у сфері соціального захисту, його несправедливість, суперечливість, значний розрив між рівнем життя найбагатших та найбідніших членів українського суспільства, неготовність населення до функціонування ринкової економіки через низький рівень доходів, корумпованість влади і т.д.

Лише мінімізувавши правовий нігілізм в українському суспільстві можна буде підвищити ефективність механізму здійснення права на соціальний захист, обґрунтовано розраховувати на відсутність зловживань правом зі сторони управомочених осіб, основна роль у чому належить державі, яка має забезпечувати удосконалення стану нормативного забезпечення досліджуваного права, повагу та захист суб'єктивних прав людини, у тому числі й права на соціальний захист, гарантування самозахисту цього права, підвищення ефективності здійснення правоохоронної діяльності тощо.

Водночас неможна розраховувати, що при досягненні всіх вищеназваних цілей державою право на соціальний захист буде здійснюватися виключно у встановлених межах. Не останню роль у досягненні поставлених цілей відіграє сама людина, якій потрібно забезпечити можливість підвищення загальної та правової культури, правової свідомості, правового виховання і т.д. Це тривалий та

складний процес, однак лише його позитивні результати максимально забезпечать ефективність механізму здійснення права на соціальний захист та механізму його забезпечення в цілому.

3.2. Поняття та зміст гарантій права на соціальний захист

Кожна держава, незважаючи на рівень економічного розвитку, територіальне розташування, історичні засади виникнення, зобов'язана дотримуватися загальнолюдських цінностей. Держава, яка визначає себе демократичною, крім визнання таких цінностей, повинна також закріпити на законодавчому рівні основні права і свободи людини та громадянина, а також гарантувати їх здійснення.

У ст. 1 Конституції Україна проголошена соціальною державою, що означає її зобов'язання створювати належні умови для всебічного розвитку особистості, забезпечувати кожному достатній життєвий рівень для нього та його сім'ї. Однак у сучасних умовах склалася ситуація, за якої закріплення права на соціальний захист не означає його безумовної реалізації.

Варто констатувати, що Україна знаходиться в складних соціально-економічних та політичних умовах, які можна охарактеризувати зниженням рівня грошових доходів та зростаючою потребою соціального захисту населення, пов'язаною з відсутністю можливості забезпечити для себе та своєї сім'ї достатній життєвий рівень. Крім того, з огляду на євроінтеграційний вектор розвитку національного права зростає необхідність підвищення рівня соціального захисту до європейського рівня, оскільки основою соціального благополуччя країн Європи є забезпечення не достатнього, а достойного життєвого рівня населення.

За сучасної економічної та соціально-політичної ситуації в країні мало лише закріплення права на соціальний захист. Важливого значення набувають гарантії його забезпечення. Саме дослідження юридичних гарантій права на соціальний захист є одним з основних напрямів розвитку національного права і має стати основою реформування підходів до вирішення проблем соціального захисту в Україні [478, с. 387], що зумовлено їх спрямованістю на оперативне досягнення результату правового регулювання найбільш зручним та вигідним для суб'єктів

способом, гарантування об’ємів соціального надання, охорону рівня забезпечення, усунення перешкод та порушень з метою відновлення, нормалізації прав і обов’язків.

На значенні гарантій прав людини для механізму їх забезпечення наголошував також В.В. Копейчиков, який стверджував, що «саме гарантії є основною складовою механізму реалізації прав, свобод та обов’язків» [354, с. 155]. В цілому погоджуючись з наданням гарантіям права на соціальний захист такого важливого значення, тим не менше, на нашу думку, доцільно зазначити, що вони є складовою не лише механізму реалізації досліджуваного права, але й неминуче забезпечують охорону та захист права на соціальний захист, а, отже, є більш багатогранною категорію науки права соціального забезпечення.

Перш ніж розкрити зміст гарантій права на соціальний захист, варто визначитися з поняттям «гарантії». Слово «гарантія» у перекладі з французької означає поруку, забезпечення (чого-небудь). Це соціальне явище, яке забезпечує досягнення конкретного результату, створює умови для функціонування певних суспільних відносин [549, с. 130].

У теорії права до цього часу триває наукова дискусія щодо визначення поняття гарантій прав людини. Воно охоплює сукупність об’єктивних і суб’єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення. Так, О.Ф. Скакун під гарантіями прав, свобод та обов’язків людини та громадянина розуміє «систему соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист» [544, с. 203].

Схоже визначення можна зустріти й у Л.П. Гарчевої і О.М. Ярмиша, яке зводиться до того, що «гарантії основних прав і свобод громадян є системою норм, принципів, умов і вимог, які забезпечують додержання прав, свобод і законних інтересів громадян» [136, с. 128].

М.І. Матузов та О.В. Малько вважають, що гарантії являють собою «соціально-політичне та юридичне явище, зміст якого визначається трьома

характеристиками: 1) пізнавальною, яка дає змогу розглядати предметні теоретичні знання про об'єкт їхнього впливу, здобути практичні знання про соціальну та правову політику держави; 2) ідеологічною, яка характеризує політичну владу як засіб пропаганди демократичних ідей усередині держави та за її межами; 3) практичною – як інструмент гарантій юриспруденції та передумова задоволення соціальних інтересів особи» [295, с. 275].

На підставі здобутків загальнотеоретичної юриспруденції у науці права соціального забезпечення сформульоване визначення поняття гарантій права на соціальний захист, якими, на думку Б.І. Сташківа, є «система взаємопов'язаних економічних, політичних, ідеологічних, соціальних та організаційних передумов, за наявності яких спеціальними (юридичними) засобами забезпечуються кожному рівні правові можливості для фактичної реалізації у повному обсязі належного особі права на конкретний вид соціального захисту» [556, с. 35].

Не вдаючись у полеміку щодо обґрунтованості сформульованої Б.І. Сташківим дефініції досліджуваної правової категорії, варто зазначити, що виходячи з цитованих визначень поняття «гарантії прав людини», ними є певні умови, способи і засоби, існування яких покликане якнайефективніше забезпечити можливість задоволення інтересу, який опосередковує суб'єктивне право особи. При цьому відповідні умови мають найрізноманітнішу природу, виходячи з якої у юридичній літературі гарантії прав людини поділяють на загально-соціальні (економічні, політичні, соціальні і духовні) та спеціальні (юридичні).

Економічними гарантіями права на соціальний захист є наявність матеріальних умов для його фактичної реалізації. Зазначені умови базуються на економічній системі держави, основу якої складають різні форми власності. Гарантування існування державної, комунальної та приватної власності у державі є надзвичайно важливим для ефективного забезпечення права на соціальний захист, з огляду на систему соціального захисту, що склалася в Україні. Так, перш за все, варто відзначити, що левова частина заходів соціального захисту фінансується державою, тим не менше, у сучасних умовах активно розвиваються муніципальні та локальні форми соціального захисту, здійснення яких основується

на комунальній та приватній власності, користування та розпорядження якими є вільним.

Саме вільне розпорядження своєю власністю, заборона протиправного позбавлення права власності забезпечують стабільність економіки та її розвиток, що неминуче впливає на систему соціального захисту.

Як зазначає Б.І. Сташків, «саме некерована ринкова економіка призводить до значної диференціації доходів та різкого розшарування населення на багатих і бідних, зубожіння народу, безробіття, інфляції, спаду виробництва тощо. Економічне ж зростання, за умови рівноправного розподілу його результатів серед усіх груп населення, є підґрунтям для підвищення добробуту кожного громадянина, подолання надмірної диференціації та бідності» [556, с. 46], що і є метою забезпечення права на соціальний захист.

Забезпечення економічного зростання у державі створює умови для стабільного функціонування грошової системи та зниження рівня інфляції. Саме ці економічні категорії нівелюють всі здобутки системи соціального захисту, оскільки знецінюють державну соціальну допомогу, матеріальне забезпечення у системі загальнообов'язкового державного соціально страхування тощо. Доки у державі буде існувати стабільно високий рівень інфляції будь-яке підвищення розміру грошових виплат у системі соціального захисту, запровадження нових їх видів не дасть жодного позитивного результату, оскільки не дозволить забезпечити дійсно достойний рівень життя людини та її сім'ї. Крім того, фінансова стабільність та низький рівень інфляції є запорукою запровадження накопичувальної пенсійної системи та нормального функціонування недержавного пенсійного забезпечення.

Важливими гарантіями права на соціальний захист є також забезпечення свободи економічної діяльності і господарської самостійності, постійного зростання продуктивності праці. Саме свобода підприємницької діяльності та відсутність перешкод у її здійсненні є важливими передумовами розвитку системи соціального захисту.

Відповідні економічні гарантії забезпечують створення нових робочих місць, на які можуть працевлаштовуватися безробітні як самостійно, так і за

направленням територіального підрозділу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, фінансове наповнення фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування шляхом сплати єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державного та місцевого бюджетів шляхом сплати відповідних податків і зборів.

Підвищення ж продуктивності праці у механізмі забезпечення права на соціальний захист має двояке значення. З одного боку більш висока продуктивність праці неминуче позитивно впливає на рівень заробітної плати працівника, його здатність самостійно без сприяння соціально зобов'язаних суб'єктів задовольнити свої базові потреби та потреби своєї сім'ї на максимально можливому рівні, а, отже, ймовірність перебування такої особи (її сім'ї) у станах матеріальної незабезпеченості або соціального неблагополуччя суттєво знижується. З іншого боку, саме дохід фізичних осіб є базою нарахування податків та зборів до бюджетів різних рівнів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, з яких у подальшому фінансуються заходи соціального захисту. Відповідно, чим вище буде дохід платників податків і зборів, тим кращим буде показник наповненості відповідних фондів, що дозволить забезпечити право на соціальний захист на більш високому рівні.

Політичними гарантіями права на соціальний захист є такі умови, засоби та заходи, що спрямовані на забезпечення державою можливості ефективного задоволення інтересу людини щодо отримання конкретних видів соціального захисту у визначених нормативно-правовими актами випадках. У процесі здійснення уповноваженими суб'єктами відповідної діяльності забезпечується: гармонізація суспільних відносин, узгодження інтересів і потреб окремих груп населення з довготривалими інтересами суспільства, стабілізація суспільно-політичної системи; створення умов для підвищення матеріального добробуту громадян, формування економічних стимулів для участі в суспільному виробництві, забезпечення рівності соціальних можливостей для досягнення нормального рівня життя; раціональна зайнятість у суспільстві; розвиток таких

галузей соціального комплексу, як освіта, охорона здоров'я, наука, культура, житлово-комунальне господарство і т.ін. [556, с. 52]

Політичні гарантії права на соціальний захист, що базуються на політичній стабільності держави і суспільства, легітимності влади, чіткому визначенні її повноважень у різних сферах суспільних відносин (зокрема соціальній) та засад їх розподілу як по вертикалі, так і по горизонталі, передбачають створення умов для забезпечення участі у системі соціального захисту інститутів громадянського суспільства, застосування принципів соціального діалогу в управлінні відповідною системою, що дозволяє максимально врахувати інтереси усіх учасників відповідних правовідносин, держави і суспільства в цілому у процесі формування напрямків державної соціальної політики.

Соціальні гарантії права на соціальний захист розкривають ступінь матеріальної забезпеченості суспільства загальнодоступними благами (заробітна плата, дохід від підприємницької діяльності тощо), створюють рівні можливості людини для реалізації права на соціальний захист зі встановленням певних переваг для окремих верств населення з метою задоволення потреб суспільства у забезпеченні принципу соціальної справедливості.

Як зазначає М.П. Рабінович, «соціальними гарантіями прав людини, зокрема й права на соціальний захист, є відсутність будь-якого суспільно-політичного протистояння окремих соціальних верств населення та регіонів України, максимальна зайнятість населення, відсутність тенденцій моральної та духовної деградації в суспільстві, за яких здійснення прав і свобод одними людьми чи групами людей стає можливим лише за рахунок нехтування правами і свободами інших» [461, с. 249]. Саме такі умови дозволять максимально забезпечити кожному можливість ефективного здійснення права на соціальний захист, його охорони та захисту у випадку порушення, невизнання чи оспорення.

Не менш значимими у механізмі забезпечення права на соціальний захист є й духовні гарантії досліджуваного права, що включають в себе систему культурних цінностей. Вони передбачають громадську активність та освідченість людини. Саме духовні гарантії, які передбачають сприяння у підвищенні загальної та

правової культури населення, високого рівня як побутової, так і професійної правосвідомості відповідних суб'єктів правовідносин у сфері соціального захисту, забезпечення поваги до влади і закону тощо, покликані створити умови для своєчасного здійснення права на соціальний захист відповідно до мети його гарантування на національному та міжнародному рівнях та здійснення обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами, які й забезпечують задоволення інтересу упрамовоченої особи у праві соціального забезпечення.

Юридичні гарантії охоплюють комплекс правових заходів, що включає в себе: а) правотворчу діяльність державних органів щодо видання норм права, у яких закріплюються гарантії реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини, встановлюється компетенція суб'єктів правовідносин, порядок здійснення і захисту прав і свобод, а також відповідальність у випадку їхнього порушення; б) організаційну діяльність соціально-зобов'язаних суб'єктів права соціального забезпечення щодо реалізації вимог норм права, створення сприятливих умов для реального користування суб'єктами своїми правами та обов'язками, захисту прав і свобод у випадку їх порушення [263, с. 12].

Не заперечуючи значення загально-соціальних гарантій прав людини, зокрема права на соціальний захист, тим не менше, з огляду на спрямованість цього дослідження, варто більш детально зупинитися на визначенні змісту саме юридичних гарантій досліджуваного права.

У правовій науці під юридичними гарантіями прав і свобод людини розуміють сукупність спеціальних правових засобів та способів, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи людини, запобігаються їх порушення, забезпечується поновлення порушених прав [603, с. 126]. Юридичні гарантії завжди виражаються в сфері правових норм, які або сприяють максимальній свободі дій (волевиявленню) управомоченого суб'єкта щодо здійснення свого права, або впливають на зобов'язаних осіб шляхом встановлення необхідності дотримуватися вимог першого [566, с.с. 163-64].

На думку В.А. Рудик, «юридичними гарантіями права на соціальний захист є система взаємопов'язаних правових та організаційно-правових умов, способів та

засобів, які забезпечують здійснення права людини на соціальний захист» [530, с. 11].

М.П. Капильський також зазначає, що «юридичними гарантіями права на соціальний захист є комплекс юридичних норм, який забезпечує реалізацію права на пенсію, допомоги, соціальне обслуговування, надання пільг та переваг, а також захист прав у цій сфері» [213, с. 258].

Розглядаючи систему трудових прав працівників та механізм їх забезпечення, В.М. Андріїв зазначає, що «юридичні гарантії трудових прав працівників є одним із елементів юридичного механізму забезпечення прав відповідних суб'єктів трудового права». На думку вченого, «юридичні гарантії трудових прав працівників – це система умов, засобів, прийомів та форм, яка покликана охороняти, захищати ці права, забезпечувати їх безперешкодну реалізацію та виконання кореспондуючих обов'язків» [39, с. 7].

На нашу думку, визначення юридичних гарантій, надане В.М. Андріївим, є найбільш змістовним та вдалим для формулювання дефініції відповідної правової конструкції у сфері соціального захисту, оскільки включає в себе не лише можливість безперешкодної реалізації права на отримання певних видів соціального захисту, а й його охорону, захист та вимогу виконання кореспондуючих цьому праву обов'язків.

Так, юридичними гарантіями права на соціальний захист є «визначена у нормативно-правових актах система умов, засобів, прийомів та форм, яка покликана охороняти, захищати право на соціальний захист, забезпечувати його безперешкодне здійснення та виконання кореспондуючих йому обов'язків» [63, с. 99].

Крім визначення юридичних гарантій прав людини, предметом наукової дискусії залишаються критерії їх класифікації.

Ну думку І.С. Окунєва, юридичні гарантії прав людини включають: 1) гарантії реалізації прав і обов'язків; 2) гарантії правового захисту прав (охорони, захисту і правової допомоги) [319, с.с. 15-16].

Конкретизує запропонований І.С. Окунєвим поділ юридичних гарантій прав людини на окремі їх групи Б.І. Сташків, який зазначає, що залежно від функціональної спрямованості з сукупності юридичних гарантій права на соціальний захист можуть бути виділені такі їх види, як: 1) гарантії реалізації; 2) гарантії охорони; 3) гарантії захисту.

Погоджуючись з цитованою позицією науковців, на нашу думку, залежно від структури механізму забезпечення права на соціальний захист, їх функціональної спрямованості юридичні гарантії досліджуваного права можна згрупувати виділивши: 1) гарантії реалізації прав і обов'язків суб'єктів правовідносин у сфері соціального захисту; 2) гарантії охорони права на соціальний захист; 3) гарантії захисту досліджуваного права.

Юридичними гарантіями реалізації прав і обов'язків суб'єктів правовідносин у сфері соціального захисту є визначені нормативно-правовими актами межі прав і обов'язків, а також межі їх здійснення, юридичні факти, з якими пов'язане їх здійснення, процесуальні форми здійснення прав і обов'язків, заходи заохочення і пільги для стимулювання правомірної ініціативної їх реалізації.

Юридичні гарантії охорони права на соціальний захист охоплюють рівність усіх перед законом, невідворотність покарання за вчинення правопорушення, різноманітні, передбачені нормами права процедури нагляду і контролю за правомірністю поведінки суб'єктів права з метою виявлення правопорушень; процедури юридичної відповідальності; запобіжні заходи та інші правоохоронні заходи; процесуальні форми застосування правоохоронних заходів; заходи попередження правопорушень.

Попередження, з'ясування і усунення причин правопорушень, вдосконалення заходів попередження правопорушень перебуває в центрі уваги всіх органів державної влади і громадських організацій в їх боротьбі за посиленням охорони прав суб'єктів права, зокрема й права на соціальний захист [319, с. 16].

Юридичні гарантії захисту досліджуваного права включають в себе встановлення заходів його захисту та відновлення у разі невизнання, оспорення чи порушення. Чи не основною гарантією захисту права на соціальний захист є

закріплена Конституцією України можливість кожного оскаржити в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якій кореспондує відповідний обов'язок суду прийняти скаргу, розглянути її та прийняти законне, справедливе та обґрунтоване рішення.

Водночас використання лише судових механізмів захисту права на соціальний захист буде малоефективним та не дозволить повною мірою гарантувати забезпечення досліджуваного права. За таких умов гарантіями захисту права на соціальний захист є також визначений законодавством обов'язок держави захищати права і свободи людини, в тому числі й у судовому порядку, можливість кожного самостійно використовувати всі можливі способи захисту досліджуваного права, право на захист потерпілих від злочинів та зловживань владою, забезпечення їм доступу до правосуддя та компенсації завданої шкоди; право кожного на відшкодуванням державою шкоди, завданої незаконними діями (бездіяльністю) органів державної влади, їх посадовими особами; гарантії у сфері правосуддя.

В.М. Андріїв, підтримуючи точку зору Л.В. Кулачок, залежно від форми юридичні гарантії прав людини поділяє на нормативно-правові та організаційно-правові [39, с. 28]. На думку В.А. Рудик, «організаційно-правові гарантії досліджуваного права це заснована на праві діяльність відповідних державних органів, підприємств, установ і організацій, спрямована на створення організаційно- та фінансово-правових умов для здійснення права людини на соціальний захист» [530, с. 12]. Водночас, враховуючи особливості здійснення соціального захисту в рамках як державного, так і недержавного соціального захисту, визнання у сучасних умовах органів місцевого самоврядування активним та повноправним соціально зобов'язаним суб'єктом у сфері соціального захисту та розширенням їх власних повноважень у відповідній сфері суспільних відносин, можна сказати, що запропоноване визначення є неповним.

Так, систему організаційно-правових гарантій права на соціальний захист складає діяльність загальних та спеціальних суб'єктів.

Загальні організаційно-правові гарантії права на соціальний захист – це діяльність усіх державних органів, підприємств, установ та організацій, до компетенції яких, серед іншого, належать питання соціального захисту. До них відносяться: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міністерства та відомства, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, професійні спілки, суди та інші.

Зміст спеціальних організаційно-правових гарантій права на соціальний захист складає діяльність спеціально орієнтованих суб'єктів сфери соціального захисту. До них відносяться: Міністерство соціальної політики України; департаменти соціального захисту місцевих адміністрацій; Фонд соціального страхування України; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття; Пенсійний фонд України; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; суб'єкти недержавного соціального захисту та багато інших. Саме діяльність названих та численних інших суб'єктів у більшості випадків забезпечує можливість застосування гарантій права на соціальний захист, оскільки ними або визначаються конкретні способи та засоби забезпечення досліджуваного права, або вживаються конкретні заходи з цією метою.

Нормативно-правові гарантії права на соціальний захист є системою правових норм, що закріплюють досліджуване право, визначають правомочності, які входять до його структури, механізм його реалізації, охорони та захисту. Основними нормативно-правовими гарантіями права на соціальний захист є конституційні (загальні та спеціальні).

Під загальними конституційними гарантіями розуміють ті, що забезпечують реалізацію будь-яких прав. До них належить визначення у ст. 1 Конституції України нашої держави як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової; визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю (ст. 3); забезпечення дії принципу верховенства права (ст. 8); визнання міжнародно-правових актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, частиною національного

законодавства (ст. 9); закріплення принципу, згідно з яким права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними та не можуть бути скасовані, заборони звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів (ст. 22); гарантування кожному права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55) та ін.

Призначення спеціальних конституційних гарантій полягає у безпосередньому забезпеченні права на соціальний захист. Основною у цьому сенсі є ст. 46 Конституції України. Спеціальні конституційні гарантії права на соціальний захист закріплені також ст. 48 Конституції України, яка визначає право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг та житло; ст. 51 Конституції України, відповідно до якої сім'я, дитинство, материнство, батьківство охороняються державою та ін.

Галузеві юридичні гарантії права на соціальний захист закріплені у системі нормативно-правових актів, прийнятих для реалізації суб'єктом права соціального забезпечення інтересу щодо отримання певних видів соціального захисту для попередження, подолання або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності. До таких нормативно-правових актів належать закони України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року, «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 року, «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» від 12 грудня 1991 року, «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року, «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 року, «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року, «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року та ін., а також численні підзаконні нормативно-правові акти, які визначають процедурні гарантії реалізації права на соціальний захист.

Згаданими нормативно-правовими актами встановлено такі гарантії права на соціальний захист, як: забезпечення повного відшкодування шкоди особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, у тому числі й заходами соціального захисту, повної відповідальності держави за створення безпечних і нешкідливих умов праці, визнання пріоритету життя та здоров'я людей, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи, при здійсненні державної політики у сфері соціального захисту [442]; забезпечення залучення представників громадських організацій осіб з інвалідністю органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та фізичними особами, що використовують найману працю, до підготовки рішень, що стосуються прав та інтересів осіб з інвалідністю, визнання соціального захисту осіб з інвалідністю складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами [424]; здійснення державою фінансового та матеріального забезпечення реалізації загальнодержавних та інших програм, що передбачають вжиття заходів з профілактики поширення ВІЛ-інфекції, інформаційно-роз'яснювальної роботи щодо принципів здорового та морального способу життя, створення умов доступності до належної якості тестування з метою виявлення ВІЛ-інфекції, у тому числі анонімного, з наданням попередньої та подальшої консультативної допомоги, забезпечення доступу населення до засобів профілактики, що дають змогу запобігти зараженню і поширенню ВІЛ-інфекції статевим шляхом [431]; постійне розширення соціально-правових гарантій щодо дітей, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні, закріплення можливості забезпечувати пільговий проїзд учнів, вихованців, студентів до місця навчання і додому у порядку та розмірах, визначених органами місцевого самоврядування, що тісно пов'язана зі спрямуванням діяльності органів місцевої влади та органів місцевого самоврядування на постійне поліпшення становища дітей [426]; створення умов належного матеріально-технічного забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського

піклування, а також осіб із їх числа, необхідність вжиття вичерпних заходів щодо влаштування дитини в сім'ї громадян України – на усиновлення, під опіку або піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу [382] тощо.

Юридичні гарантії права на соціальний захист можуть бути також класифіковані залежно від території поширення на внутрішньодержавні та міжнародні [191 с. 110].

Міжнародно-правові гарантії прав людини у сфері соціального захисту як зазначають А.М. Лушніков та М.В. Лушнікова є «передбаченими міжнародно-правовими актами засоби та способи, за допомогою яких забезпечуються права людини і громадянина у сфері соціального захисту» [282, с. 280]. Не дивлячись на відсутність у визначенні міжнародних гарантій права на соціальний захист, сформульованому А.М. Лушніковим та М.В. Лушніковою, конкретизації природи засобів та способів, покликаних забезпечувати досліджуване право, тим не менше, науковці вказують, що до переліку відповідних гарантій належать: міжнародно-правові форми та способи захисту права; соціально-партнерські механізми забезпечення права; діяльність спеціалізованих органів (організацій) щодо реалізації спеціальних міжнародних програм, метою яких є соціальний захист.

Схожої точки зору дотримується О.В. Пушкіна, на думку якої, «міжнародні гарантії прав та свобод людини є сукупністю принципів, норм, правил та процедур, які встановлені на рівні міжнародного права і дотримуються державами у процесі їхньої внутрішньої та зовнішньої діяльності в галузі прав людини, а також система міжнародних інститутів, покликаних сприяти контролю за дотриманням прав людини, їх захисту та забезпеченню» [455, с. 28].

Особливістю міжнародно-правових гарантій права на соціальний захист є те, що вони встановлюються спільними зусиллями держав за їх взаємною згодою і закріплюються у відповідних міжнародно-правових актах [325, с. 5]. Саме тому однією з ознак міжнародних правових гарантій прав людини, які відрізняють їх від національних, на думку О.Р. Дашковської, є їх універсальність [150, с. 47].

Спеціальним міжнародно-правовим актом, який закріплює комплекс гарантій прав дитини, у тому числі й на соціальний захист, є Декларація прав дитини

1959 року [151], якою передбачено можливість дитини користуватися благами соціального захисту (п. 4), її право, коли це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості, обов'язок створення умов для якої покладено на суспільство та органи публічної влади (п. 6).

Не останнє місце у визначенні міжнародних гарантій права на соціальний захист дітей займає Конвенція ООН про права дитини 1989 року, яка набрала чинності для України 27 вересня 1991 року та закріплює зобов'язання держав-учасниць забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя (ст. 2), беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом в однаковому обсязі, оскільки дотримання найкращих інтересів дитини є предметом їх особливого піклування.

Конвенція у ст. 9 проголошує пріоритет виховання дитини у сім'ї: держави-учасниці повинні забезпечити, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли таке розлучення є необхідним в інтересах дитини. Відповідно до ст. 26 Конвенції держави-учасниці визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів щодо досягнення ефективної реалізації цього права згідно з національним законодавством самою дитиною чи від її імені.

Держави, які ратифікували цю Конвенцію, визнають право неповноцінної дитини на особливе піклування, яке реалізується шляхом надання такій дитині та особам, які здійснюють догляд за нею, необхідної допомоги з метою забезпечення можливості її залучення до соціального життя і досягнення найвищого розвитку її особи. Така допомога повинна здійснюватися за можливості безкоштовно, з урахуванням фінансових спроможностей родини, в якій виховується така неповноцінна дитина (ст. 23).

Не лише стандарти, але й гарантії права на соціальний захист закріплені також у низці конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці. Так, наприклад, Розділом II «Медичне обслуговування» Конвенції МОП №102

визначені гарантії права на соціальний захист у виді медичної допомоги. Відповідно до ст. 8 Конвенції «охоплювані ризики включають будь-який хворобливий стан, незалежно від його причини, а також вагітність, пологи та їх наслідки».

Статтею 10 Конвенції МОП №102 визначено мінімальний обсяг медичної допомоги, що має надаватися у разі настання хворобливого стану або у випадку вагітності й пологів та їх наслідків, яка включає: обслуговування лікарем (кваліфікованою акушеркою) стаціонарних або амбулаторних хворих у лікарнях та таке саме обслуговування, яке може надаватися поза лікарнями, включаючи візити додому; надання основних фармацевтичних засобів, які приписав лікар або інший кваліфікований практик; госпіталізацію в разі необхідності. Гарантією права на соціальний у виді медичної допомоги відповідно до ст. 12 Конвенції МОП №102 є також визначення строку забезпечення нею, який має охоплюватися тривалістю соціального ризику.

Конвенцією МОП №117 також визначені гарантії права на соціальний захист, які передбачають: необхідність спрямовування всієї політика на досягнення добробуту й розвитку населення (ст. 1); основною метою при плануванні економічного розвитку має визнаватися підвищення рівня життя (ст. 2); доцільність постійного здійснення заходів для забезпечення можливості найманих працівників підвищити свій рівень життя (ст. 5) і т.д.

Основою міжнародних гарантій права на соціальний захист можна визначити також положення актів, прийнятих Радою Європи. Так, Європейською соціальною хартією (переглянутою) визначено, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальний захист у виді соціального обслуговування держави мають заохочувати окремих осіб та добровільні або інші організації до участі у створенні та функціонуванні соціальних служб.

На жаль, варто констатувати, що в Україні названа міжнародно-правова гарантія досліджуваного права абсолютно не реалізована. Фактично, єдиним заходом у національній практиці соціального захисту, запровадженим з метою зацікавленості суб’єктів у здійсненні соціального обслуговування, є призначення

фізичним особам, які надають соціальні послуги, компенсацій відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги» від 29 квітня 2004 року №558 [409].

Так, відповідно до п. 1 Порядку, непрацюючим фізичним особам, які постійно надають соціальні послуги громадянам похилого віку, особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги (крім осіб, що обслуговуються соціальними службами), призначається щомісячна компенсаційна виплата у розмірі, що визначається виходячи з прожиткового мінімуму для працездатних осіб (у разі надання соціальних послуг пенсіонерами та особами з інвалідністю – виходячи з прожиткового мінімуму, встановленого законодавством для осіб, що втратили працездатність) за кожного отримувача соціальної послуги. Конкретний розмір компенсації залежить від особи отримувача соціальної послуги, зокрема за обслуговування:

- осіб з інвалідністю I групи компенсація призначається у розмірі 15% прожиткового мінімуму (станом на 01.01.2020 року – 315,30 грн. / 245,70 грн. відповідно за здійснення соціального обслуговування працездатними / непрацездатними особами);

- громадян похилого віку, які за висновком лікарсько-консультаційної комісії потребують постійного стороннього догляду і не здатні до самообслуговування, осіб з інвалідністю II групи та дітей з інвалідністю – 10% прожиткового мінімуму (210,20 грн. / 163,80 грн.);

- осіб з інвалідністю III групи та хворих, які за висновком лікарсько-консультаційної комісії потребують постійного стороннього догляду і не здатні до самообслуговування – 7% прожиткового мінімуму (147,14 грн. / 114,66 грн.)

Доцільно звернути увагу, що надання соціальних послуг особам, що перебувають у складних життєвих ситуаціях, зумовлених похилим віком та інвалідністю, крім певних знань та умінь, затрат часу, пов’язані також зі значними нервово-емоційним напруженням. Таким чином, навіть виходячи з назви відповідних грошових виплат вище визначені суми спрямовані саме на компенсацію

втрат фізичним особам-надавачам соціальних послуг, пов’язаних зі здійсненням соціального обслуговування, і заходом заохочення до провадження відповідної діяльності бути визнані не можуть.

З урахуванням вищевикладеного, на жаль, варто констатувати, що в Україні взагалі не запроваджено жодних заходів, які б мали заохочувати населення до створення юридичних осіб, діяльність яких спрямовувалася б на соціальне обслуговування вразливих верств населення, надання соціальних послуг фізичними особами, що свідчить про невиконання нашою державою зобов’язання (ст. 14), взятого на себе під час ратифікації Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 року.

Вище вже зазначалося, що для забезпечення ефективної реалізації права на соціальний захист на міжнародному рівні необхідними є такі механізми, як: міжнародний контроль, діяльність міжнародних судових органів, а також створення спеціалізованих органів, що здійснюють специфічні форми та способи захисту відповідного права.

Яскравим прикладом міжнародного судового контролю за дотриманням права на соціальний захист є діяльність Європейського суду з прав людини. Так, будь-яка особа або група осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного державою порушення прав, викладених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року або протоколах до неї, після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, може звернутися до Європейського суду з прав людини [75, с. 45].

Як зазначає Н. Вальтікос, однією з найбільш досконалих систем контролю за дотриманням зобов’язань, взятих на себе державами при ратифікації міжнародних договорів, є відповідна діяльність Міжнародної організації праці [24, с. 65]. Ця система представлена двома складовими: постійним наглядом, що полягає у періодичних доповідях держав-членів МОП; розглядом скарг та заяв спеціалізованими контрольними органами МОП про порушення міжнародних стандартів, зокрема права на соціальний захист.

Так, на виконання положень Статуту МОП щодо надання періодичних доповідей стосовно вжитих заходів щодо застосування конвенцій, до яких приєдналась Україна, Урядом підготовлено Доповідь по Конвенції 1952 року про мінімальні норми соціального забезпечення (№102) [177], у якій зазначено, що в Україні 100% жителів охоплено медичною допомогою виходячи з її змісту, визначеного ст. 10 Конвенції МОП №102. У Доповіді вказано, що обслуговування лікарем (кваліфікованою акушеркою), забезпечення призначеними фармацевтичними засобами, госпіталізація у разі необхідності здійснюється протягом усієї тривалості охоплюваного ризику.

Водночас, не дивлячись на такі оптимістичні дані, відображені Урядом у Доповіді, на жаль, варто зазначити, що фактичний стан забезпечення медичною допомогою населення України є вкрай незадовільним. Так, вище вже йшла мова про рівень інфекційних захворювань в нашій державі та стан боротьби з ними. Крім того, незадовільним є рівень забезпечення медичною допомогою онкохворих. Досить часто пацієнтам з діагнозом «злоякісне новоутворення» фактично відмовляють у наданні медичної допомоги у зв'язку з відсутністю в Україні протоколів лікування хвороби, невідповідністю оснащення лікувально-профілактичних закладів сучасному рівню медичної науки, відсутністю медичних препаратів, якими має забезпечувати держава, їх дороговизною та неможливістю хворого придбати їх самостійно.

За умови неможливості надання необхідної медичної допомоги закладами охорони здоров'я України, що підтверджується висновком групи експертів МОЗ відповідного профілю, відповідно до Порядку направлення громадян України для лікування за кордон, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року №1079 [381], такі особи підлягають направленню для лікування за кордон.

МОЗ України за умови прийняття позитивного рішення про направлення громадянина для лікування за кордон відшкодовує витрати, пов'язані з вартістю лікування, діагностики (як частини лікувального процесу), проїзду громадянина та (за рішенням Комісії МОЗ з питань направлення для лікування за кордон) однієї

особи, що його супроводжує, до місця лікування та їх повернення, оплачує банківські послуги.

Однак, пунктом 7 Порядку передбачено, що МОЗ здійснює оплату лікування громадянина за кордоном у межах бюджетних асигнувань, передбачених законом про Державний бюджет України на відповідний рік, за відповідною бюджетною програмою. Так, спільним наказом Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства фінансів України «Про затвердження паспорта бюджетної програми на 2018 рік» від 9 лютого 2018 року №230/154 [392] затверджено паспорт бюджетної програми «Лікування громадян України за кордоном» за КПКВК 2301360, якою передбачено суму на реалізацію програми у 2018 році 389 948,90 тис. грн.

Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження паспорта бюджетної програми на 2019 рік» від 29 січня 2019 року №224 [393] обсяг бюджетних асигнувань, які можуть бути витрачені для лікування громадян України за кордоном збільшено до 689 948,90 тис. грн., що становить майже 27,5 млн. дол. США.

У 2020 році для відповідних цілей може бути витрачено 1 089 948,9 тис. грн., що становить близько майже 45 млн. дол. США [394].

Враховуючи рівень захворюваності на рак в Україні, де близько 1 млн. осіб хворіють на онкозахворювання, досить низький рівень медичної допомоги таким пацієнтам, що забезпечує лише 41% виліковності хвороби [311] (для порівняння в Ізраїлі відповідний відсоток становить 97% випадків виявлення захворювання на ранній стадії [278]), високої вартості лікування іноземних громадян за кордоном (для прикладу, лікування раку сітківки ока Кириченко Макара Дмитровича, 27.01.2019 року народження, в офтальмологічній клініці Жюль Гонан у Швейцарії за попередніми підрахунками коштувало 60 000 франків (1 514 648,35 грн.). Після проведення операції у дитини були виявлені нові пухлини, лікування яких проводиться за допомогою кріотерапії, вартість якої не входила у прогнозовану суму та складає 5 000 франків (126 220,70 грн.) за процедуру [454]), грошових сум, що виділяються з метою забезпечення можливості лікування громадян України за

кордоном, вкрай недостатньо, а отже держава не створює усіх необхідних умов для забезпечення кожному права на медичну допомогу [113, с. 15].

Систему міжнародних гарантій права на соціальний захист складають також спеціальні інститути, до компетенції яких входить вирішення питань соціального захисту.

Одним з таких органів є Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) (United Nations Children's Fund) – спеціалізована структура ООН, створена 11 грудня 1946 року. ЮНІСЕФ є світовим лідером із захисту прав та інтересів дітей, а також їх сімей, територіальні підрозділи якого знаходяться у понад 190 країнах. Дитячий фонд ООН активно застосовує заходи щодо охорони здоров'я дітей, розширення програм соціального захисту, шляхом організації поставок, навчання та консультацій. ЮНІСЕФ виступає за пріоритетність дій, направлених на допомогу найбільш вразливим дітям та сім'ям, що постраждали від особливих соціальних ризиків. Визнаючи, що добробут дітей тісно пов'язаний із станом матерів, ЮНІСЕФ також працює заради покращення здоров'я та соціального захисту матерів.

Прикладом міжнародних інституцій, діяльність яких спрямована на забезпечення зокрема права на соціальний захист, є Організація економічної співпраці та розвитку (Organisation for Economic Cooperation and Development) як міжнародна організація економічно розвинутих країн, що визнають принципи представницької демократії та вільної ринкової економіки.

Так, ОЕСР відзначається, що уряди країн мають вживати значно більше заходів з метою підтримки сімей середнього класу, оскільки їх доходи не покривають затрат на житло та освіту [22]. У звіті «Under Pressure: The Squeezed Middle Class» зазначено, що з урахуванням питомої ваги та значення середнього класу для розвитку суспільства та економіки варто покращити доступ таких домогосподарств до високоякісних державних послуг та забезпечити краще їх охоплення соціальним захистом. Для досягнення цих цілей варто заохочувати пропозиції доступного житла, запроваджувати цільові гранти, фінансову підтримку займів та податкові пільги у цій сфері.

Частіше за все особи, з числа середнього класу, потребують додаткових інвестицій у системі професійної освіти і навчання. Через їх відсутність зайнятість таких суб'єктів, як правило, носить тимчасовий характер. Водночас оскільки тимчасові або нестабільні робочі місця часто передбачають нижчу заробітну плату і гарантії зайнятості, повинні бути розширені соціальне страхування осіб, зайнятих на таких роботах, їх трудова діяльність має широко врегульовуватися у процесі проведення колективних переговорів.

У сучасних умовах досить поширеним явищем є міжнародне співробітництво у сфері соціального захисту населення, що дозволяє встановлювати та зміцнювати зв'язки з соціальними службами за кордоном, а також забезпечити відповідне право на міжнародному рівні.

Так, в рамках міжнародного співробітництва Благодійної організації «100% ЖИТТЯ» та фонду UNITAID при Всесвітній організації охорони здоров'я з 2014 року реалізується проєкт «Доступ до лікування людей, які живуть з ВІЛ в країнах з середнім рівнем доходу» [450], який розроблений для розширення доступу людей, які живуть з ВІЛ, до лікування шляхом зниження цін на АРВ лікарські засоби. В рамках проєкту, передбачена робота по запобіганню прийняття змін до законодавства, які можуть обмежувати доступ пацієнтів до лікарських засобів, а також визнання патентів на АРВ препарати недійсними в разі виявлення їх невідповідності вимогам законодавства. Для досягнення поставлених цілей фондом UNITAID виділено 6 000 000 дол. США.

Тим не менше, не дивлячись на значну кількість гарантій права на соціальний захист, передбачених вищеназваними та іншими міжнародно-правовими актами, актуальним залишається питання щодо їх ефективності. Так, лише у випадку невиконання чи неналежного виконання положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, тлумачення яких надано у прецедентному праві Європейського суду з прав людини, передбачена можливість звернення до європейського юрисдикційного органу.

Щодо гарантій права на соціальний захист, передбачених актами МОП, Ради Європи, на жаль, варто визнати їх неефективність. Жодним документом,

прийнятим на міжнародному рівні, не передбачена відповідальність за невиконання чи неналежне виконання положень конвенцій МОП, актів Ради Європи (крім політичної).

Контрольний механізм для спостереження за дотриманням державами зобов'язань, які вони взяли на себе при ратифікації відповідних міжнародно-правових актів, у своїй основі спирається на процедуру розгляду національних доповідей відповідно до міжнародної правової практики. Проте необхідність уряду подавати звіти про виконання положень ратифікованих міжнародно-правових актів та про заходи, спрямовані на ратифікацію їх положень, не можуть слугувати ефективною гарантією виконання державою зобов'язань, взятих на себе за цим документом, що було доведено вище.

Таким чином, «більшості міжнародно-правових актів про права людини, в яких закріплено юридичні гарантії права на соціальний захист, властивий такий недолік як відсутність дієвого ефективного механізму їх реалізації. Незважаючи на закріплення права на соціальний захист в міжнародних договорах, механізм реалізації зазначеного права залишається недосконалим. Необхідно удосконалювати саме правові засоби виконання взятих на себе країнами-членами ООН, МОП, ЄС та Ради Європи зобов'язань, інакше право на соціальний захист має декларативний характер» [118, с. 108].

Усі вищезазначені гарантії права на соціальний захист мають свій зміст, проте «вони об'єднані єдиної метою – всесторонньо забезпечити можливість задоволення інтересу людини щодо отримання комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності» [117, с. 391].

3.3. Механізм охорони права на соціальний захист

У попередніх розділах механізм охорони права на соціальний захист було визначено як закріплену нормативно систему заходів та засобів, вжиття яких

належить до компетенції уповноважених суб'єктів, що забезпечують попередження зловживання правом, його порушення, усунення перешкод у здійсненні права, усунення та профілактику причин порушення права, невиконання (неналежного виконання) обов'язків зобов'язаними суб'єктами та сприяють здійсненню права на соціальний захист. Такими заходами є здійснення контрольно-наглядової діяльності, притягнення зобов'язаних суб'єктів до юридичної відповідальності та попередження правопорушень.

Одне з центральних місць у досліджуваному механізмі займають контрольно-наглядові заходи, спрямовані на встановлення правомірності поведінки суб'єктів права соціального забезпечення, виявлення порушень права на соціальний захист та причин їх здійснення. Однак, перш ніж перейти до характеристики змісту таких заходів доцільно зупинитися на визначенні понять «нагляд» і «контроль» за дотримання законодавства у сфері соціального захисту.

Перш за все, варто зазначити, що у науковій літературі склалися два підходи щодо визначення співвідношення досліджуваних понять. Одні науковці, основуючись на положеннях національного законодавства, наполягають на недоцільності чіткого розмежування понять «нагляд» і «контроль» [323, с. 24], інші ж навпаки доводять їх змістовну відмінність [624, с. 90].

Як відзначають науковці, головна різниця між контролем і наглядом полягає в тому, що перший, на відміну від другого, передбачає втручання в діяльність того чи іншого суб'єкта. Так, на думку В.С. Шестак, «контролем є самостійна чи зовнішньо ініційована діяльність уповноважених суб'єктів, що спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю задля визначення їх відповідності (невідповідності) тим правомірним оціночним критеріям, котрі припускають застосування адекватних одержаному результату заходів реагування в унормованому порядку» [609, с. 7].

Майже аналогічне розуміння у зміст поняття «контроль» вкладає Ю.П. Битяк, який зазначає, що ним є «систематична діяльність компетентних суб'єктів, спрямована на встановлення дотримання Конституції, законів України, інших нормативних актів, підлягання дисципліні й правопорядку підконтрольними

суб'єктами». Відповідна діяльність, як зазначає науковець, «здійснюється шляхом втручання контролюючих органів у роботу підприємств, установ, організацій, інших суб'єктів, видання обов'язкових для виконання вказівок, припинення, зміни чи скасування правозастосовних актів, застосування у разі необхідності заходів примусу щодо підконтрольних суб'єктів» [29, с.с. 223-224].

Своєю чергою, нагляд науковці визначають як організаційно-правовий спосіб забезпечення законності й дисципліни, що характеризується виявленням і попередженням правопорушень [564, с. 196]; цільове спостереження за дотриманням виконавчо-розпорядчими органами, підприємствами, установами, організаціями та громадянами правил, передбачених нормативно-правовими актами [222, с. 675].

Виходячи з цитованих вище визначень понять «нагляд» і «контроль» дійсно можна дійти висновку, що вони відрізняються між собою формою їх здійснення.

Водночас у правовій науці сформульовані й інші дефініції досліджуваних понять, зі змісту яких відповідний висновок не вбачається – досить багато науковців визначають поняття нагляду і контролю одне через одне.

Так, на думку Ю.С. Шемшученка, державний нагляд – це вид державного контролю із забезпечення законності, дотримання спеціальних норм, виконання загальнообов'язкових правил, що містяться в законах і підзаконних актах [621, с. 140].

О.Ф. Андрійко також визначає поняття державного нагляду застосовуючи слово «контроль», при цьому не наводячи жодних суттєвих характеристик досліджуваної категорії крім цільового спрямування та суб'єктного складу відповідної діяльності [40, с. 140].

А.В. Денисова при визначенні аналізованої категорії хоча й не використовує слово «контроль», тим не менше, вказує, що «наглядом є діяльність компетентних суб'єктів, що характеризується безперервністю та системністю, спрямована на встановлення стану додержання законності у відповідних суспільних відносинах, виявлення і припинення порушень, притягнення порушників до відповідальності» [156, с. 36].

Надаючи визначення поняттю «державний контроль», В.Г. Афанасьєв зазначає, що ним є «спостереження та перевірка відповідності діяльності об'єкта прийнятим управлінським рішенням (законам, планам, нормам, стандартам, правилам, наказам), спрямовані на виявлення результатів впливу суб'єкта на об'єкт і допущених відхилень від названих рішень, від принципів організації й регулювання» [44, с. 240].

На нашу думку, варто погодитися з точкою зору О.В. Баклан, який зазначає, що «спільна мета контролю і нагляду полягає в тому, щоб виявляти фактичний стан справ у будь-якому процесі, співставити відповідність цього стану наміченим цілям і в разі необхідності застосовувати корегуючі заходи по приведенню підконтрольного об'єкта до належного стану» [46, с. 17].

Крім того, за наслідками проведення як нагляду, так і контролю у разі встановлення невідповідності діяльності підконтрольного об'єкта вимогам, що ставляться до неї, на нього може бути покладено обов'язок понести негативні наслідки особистого, майнового, організаційного характеру. Видається, що «притягнення винних у скоєнні правопорушення, зокрема у сфері соціального захисту, суб'єктів до юридично відповідальності це у будь-якому випадку втручання у їх діяльність. Виходячи з вищезазначеного необґрунтованою видається теза про те, що відмінність між наглядом і контролем полягає у здійсненні останнього шляхом втручання у діяльність підконтрольного об'єкта» [78, с. 39].

Про недоцільність розмежування, зокрема у науці права соціального забезпечення, понять «нагляд» і «контроль» свідчить також той факт, що статус будь-якого державного чи громадського органу (суб'єкта) залежить не від його назви (орган контролю чи наглядовий орган), а від змісту функцій, які він виконує, повноважень, якими від наділений. Крім того, практично всі державні органи поєднують у своїй діяльності і елементи контролю, і елементи нагляду, а, отже, їх діяльність цілком обґрунтовано називають контрольно-наглядовою.

Як зазначає Г. Яковлєва, «під державним наглядом і контролем у сфері соціального захисту населення України слід розуміти управлінську діяльність держави (в особі державних органів та посадових осіб), що спрямована на

забезпечення дотримання законодавства у сфері соціально-забезпечувальних відносин» [624, с. 91]. Науковець стверджує, що «головною метою державного нагляду й контролю у сфері соціального захисту є сприяння ефективній реалізації конституційного права людини на соціальний захист».

На нашу думку, хоча й аналізована дефініція визначає ключові характеристики нагляду і контролю у праві соціального забезпечення, тим не менше, потребує уточнення. Перш за все, варто зазначити, що у механізмі охорони права на соціальний захист, зокрема у процесі здійснення контрольно-наглядової діяльності, важливе значення відіграє не лише держава в особі уповноважених суб'єктів, але й інститути громадянського суспільства, фізичні особи як суб'єкти громадського контролю. Незважаючи на відсутність чітко врегульованого законодавством порядку здійснення громадського нагляду і контролю у сфері соціального захисту населення, варто зазначити, що мета його здійснення дещо відрізняється від цілей державної контрольно-наглядової діяльності, оскільки передбачає, серед іншого, проведення оцінки об'єктів громадського контролю на предмет відповідності такої діяльності суспільним інтересам.

По-друге, дещо обмеженим видається підхід Г. Яковлєвої, яка визначає нагляд і контроль у сфері соціального захисту як діяльність, спрямовану на перевірку дотримання законності виключно у соціально-забезпечувальних відносинах. З огляду на особливості предмету права соціального забезпечення, підстав виникнення та динаміки відповідних відносин з метою забезпечення права на соціальний захист контрольно-наглядова діяльність має здійснюватися не лише у соціально-забезпечувальних, але й у процедурних та процесуальних відносинах.

У зв'язку з цим, на нашу думку, нагляд і контроль у сфері соціального захисту доцільно визначити як діяльність компетентних суб'єктів, спрямовану на встановлення стану додержання законності у суспільних відносинах у сфері соціального захисту, відповідності діяльності соціально зобов'язаних суб'єктів інтересам суспільства, виявлення і припинення порушень, притягнення порушників до юридичної відповідальності.

Як зазначає Г. Яковлєва, розкрити суть нагляду і контролю у сфері соціального захисту можна лише на підставі дослідження його завдань. Науковець зазначає, що «завданнями державного нагляду й контролю у сфері соціального захисту населення України є: попередження порушень законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування й виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб; попередження порушень трудового законодавства; попередження порушень законодавства України у сфері зайнятості населення; забезпечення ефективності виконання статутних завдань та цільового використання коштів відповідним фондом; забезпечення дотримання законодавства під час надання працівникам пільг і компенсацій за роботу в несприятливих умовах; забезпечення належного рівня охорони праці; сприяння правильному нарахуванню державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, державної допомоги сім'ям із дітьми, щомісячної грошової допомоги малозабезпеченій особі, яка проживає разом з особою з інвалідністю I чи II групи внаслідок психічного розладу (який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду), на догляд за ним, житлової субсидії, інших соціальних і компенсаційних виплат, цільовому використанню коштів державного бюджету, спрямованих на вищезазначені цілі; попередження порушення законодавства під час нарахування та виплати пенсій; запобігання порушенню законодавства України щодо надання пільг особам з інвалідністю, ветеранам війни та праці, сім'ям загиблих військовослужбовців, сім'ям із дітьми, особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та іншим громадянам; забезпечення належної організації й координації роботи з надання населенню житлових субсидій; забезпечення дотримання підприємствами, установами й організаціями всіх форм власності встановленого порядку оформлення документів (зокрема, їх достовірності) для призначення відповідної соціальної допомоги; сприяння своєчасному внесенню обов'язкових платежів до відповідних спеціальних фондів соціального призначення» [624, с. 91].

Науковець вказує, що зазначений перелік завдань державного нагляду і контролю у сфері соціального захисту населення України не претендує на вичерпність, однак, на думку Г. Яковлєвої, саме їх ефективне виконання дозволить людині повною мірою реалізувати своє конституційне право – право на соціальний захист.

Проте, на нашу думку, підхід Г. Яковлєвої до формулювання завдань контрольно-наглядової діяльності у сфері соціального захисту є дещо фрагментарним, оскільки фактично науковцем сформульовано одне завдання – попередження правопорушень у процесі здійснення права на отримання видів соціального захисту в рамках різних організаційно-правових форм. Крім того, навіть не дивлячись на тісний зв'язок трудового права і права соціального забезпечення дещо спірним видається включення автором до завдань нагляду і контролю у сфері соціального захисту населення таких напрямків діяльності уповноважених суб'єктів, як: попередження порушень трудового законодавства; забезпечення дотримання законодавства під час надання працівникам пільг і компенсацій за роботу в несприятливих умовах; забезпечення належного рівня охорони праці. Видається, відповідні положення більшою мірою визначають цілі контрольно-наглядової діяльності у трудових відносинах.

З огляду на вищезазначене, на нашу думку, у сучасних соціально-економічних та політичних умовах розвитку України нагляд і контроль у сфері соціального захисту має бути спрямований на досягнення таких завдань, як: отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан дотримання законності та інтересів суспільства (окремого індивіда) у процесі забезпечення права на соціальний захист; застосування заходів попередження правопорушень у сфері соціального захисту населення (в деяких випадках з правом прямого втручання в діяльність об'єкта нагляду); надання допомоги піднаглядному об'єкту у поновленні законності і дисципліни; встановлення причин і умов, які сприяють порушенню вимог нормативно-правових актів у сфері соціального захисту населення; вжиття заходів щодо притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Названі завдання у процесі своєї діяльності виконуються загальними та спеціальними суб'єктами нагляду і контролю за дотриманням законодавства у сфері соціального захисту населення різних форм власності.

Загальними суб'єктами нагляду і контролю у сфері соціального захисту є інституції, контрольно-наглядова діяльність яких спрямована на встановлення стану законності у різних сферах суспільних відносин, у тому числі й у сфері соціального захисту населення. Такими суб'єктами є:

- Державна служба України з питань праці, основними завданнями якої відповідно до Положення про Державну службу України з питань праці, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року №96 [398], серед іншого, є здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб;

- Державна аудиторська служба України, яка відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України» від 3 лютого 2016 року №43 [397] здійснює контроль у міністерствах, інших органах виконавчої влади, державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установах, суб'єктах господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують (отримували у періоді, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують (використовували у періоді, який перевіряється) державне чи комунальне майно, спрямований на оцінку ефективного, законного, цільового, результативного використання та збереження державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, досягнення економії бюджетних коштів;

- Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Положенням про яку, затвердженим указом Президента

України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг» від 23 листопада 2011 року №1070/2011 [420], одним з її повноважень визначено здійснення державного нагляду та контролю у системі накопичувального пенсійного забезпечення за діяльністю недержавних пенсійних фондів, адміністраторів пенсійних фондів, страхових організацій та банківських установ;

- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, на яку указом Президента України «Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку» від 23 листопада 2011 року №1063/2011 [419] покладено повноваження щодо здійснення державного контролю у сфері накопичувального пенсійного забезпечення шляхом організації перевірок діяльності пенсійного фонду, адміністратора, компанії з управління активами, зберігача, страхової організації та банківської установи, що надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення, самостійно або із залученням аудитора;

- Антимонопольний комітет України, який відповідно до Закону України «Про Антимонопольний комітет України» від 26 листопада 1993 року [358], наділений повноваженнями щодо здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, у тому числі у системі недержавного соціального забезпечення, на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів;

- органи місцевого самоврядування;

- інститути громадянського суспільства.

У зв'язку з детальним врегулюванням на законодавчому рівні механізму здійснення контрольно-наглядової діяльності державними органами, на нашу думку, варто дещо детальніше зупинитися саме на характеристиці контрольно-наглядової діяльності у сфері соціального захисту органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства.

Так, відповідно до ст. 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до делегованих повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить, зокрема, здійснення контролю за охороною праці,

забезпеченням соціального захисту працівників підприємств, установ та організацій усіх форм власності, у тому числі зайнятих на роботах із шкідливими та небезпечними умовами праці, за якістю проведення атестації робочих місць щодо їх відповідності нормативно-правовим актам про охорону праці, за наданням працівникам відповідно до законодавства пільг та компенсацій за роботу в шкідливих умовах.

До відання виконавчих органів міських рад міст обласного значення та об'єднаних територіальних громад, крім вищеназваних, належить також повноваження щодо здійснення на відповідних територіях контролю за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення у порядку, встановленому законодавством та щодо накладення штрафів за порушення законодавства про працю та зайнятість населення у порядку, встановленому законодавством.

З метою забезпечення ефективного виконання визначених повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, об'єднаних територіальних громад 26 квітня 2017 року була прийнята постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації статті 259 Кодексу законів про працю України та статті 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»» №295 [163], якою було визначено процедуру здійснення державного нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю юридичними особами (включаючи їх структурні та відокремлені підрозділи, які не є юридичними особами) та фізичними особами, які використовують найману працю.

Так, зокрема, п. 5 Порядку здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю було передбачено, що інспекційні відвідування проводяться: за зверненням працівника про порушення стосовно нього законодавства про працю; за зверненням фізичної особи, стосовно якої порушено правила оформлення трудових відносин; за рішенням керівника органу контролю про проведення інспекційних відвідувань з питань виявлення неоформлених трудових відносин, прийнятим за результатами аналізу інформації, отриманої із засобів масової інформації, інших джерел, доступ до яких не обмежений

законодавством; за рішенням суду, повідомленням правоохоронних органів про порушення законодавства про працю; за повідомленням посадових осіб органів державного нагляду (контролю), про виявлені в ході виконання ними контрольних повноважень ознак порушення законодавства про працю; за інформацією профспілкових органів про порушення прав працівників, які є членами профспілки, виявлених в ході здійснення громадського контролю за додержанням законодавства про працю; за інформацією про відповідні порушення законодавства про працю: Державної служби статистики України та її територіальних органів, Державної фіскальної служби України та її територіальних органів, Пенсійного фонду України та його територіальних органів.

Тобто проведення державного контролю органами місцевого самоврядування, що є фактично формою реалізації повноважень, визначених підпунктом 8 пункту «б» частини 1, частини 3 ст. 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідно до названого підзаконного нормативно-правового акту здійснювалося виключно з метою встановлення фактів порушення законодавства про працю та трудових прав працівників та осіб, що шукають роботу. Водночас цитованими вище положеннями названого Закону сферами здійснення контрольно-наглядових повноважень виконавчими органами сільських, селищних, міських рад, об’єднаннях територіальних громад визначені не лише трудові відносини, але й відносини соціального захисту. Крім того, відповідними положеннями законодавства у більшості своїй сферами здійснення контрольно-наглядової діяльності визначені відносини праці та зайнятості населення. Доцільно зазначити, що відносини зайнятості населення мають міжгалузеву природу оскільки врегульовані нормами як трудового права, так і права соціального забезпечення, а, отже, позиція законодавця щодо віднесення їх виключно до сфери дії норм трудового права є дещо обмеженою та необґрунтованою.

Окремо варто наголосити, що сама назва ст. 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» сформульована як «Повноваження у сфері соціального захисту населення», що свідчить про необґрунтованість свідомого не врегулювання процедури здійснення контрольно-наглядової діяльності у сфері соціального

захисту органами місцевого самоврядування та не включення відповідних питань у зміст аналізованої постанови Кабінету Міністрів України.

Водночас 14 травня 2019 року Шостим апеляційним адміністративним судом була винесена та набула чинності постанова у справі №826/8917/17, якою визнано нечинною постанову Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 року №295 «Деякі питання реалізації статті 259 Кодексу законів про працю України та статті 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [346]. Відповідне судове рішення обґрунтовано порушенням процедури прийняття цього регуляторного акту через відсутність погодження його проєкту Державною регуляторною службою, недотримання принципу передбачуваності, що означає послідовність регуляторної діяльності, відповідність її цілям державної політики, а також планам з підготовки проєктів регуляторних актів, що, в свою чергу, дозволяє суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності.

Крім того, суд у цьому судовому рішенні наголосив, що оскаржуваною постановою, якою затверджено Порядок здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю, запроваджено безпідставне наділення повноваженнями на здійснення державного нагляду (контролю) органів, яким законами таких повноважень не надано (мається на увазі виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, об'єднаних територіальних громад).

З урахуванням того, що фактично з 14 травня 2019 року Державна служба України з питань праці була обмежена у можливості здійснювати контрольні повноваження, на офіційному сайті Держпраці 16 травня 2019 року було опубліковано проєкт постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю», при розробці якого, як зазначено у пояснювальній записці, враховано зауваження об'єктів контролю «щодо незастосування заходів до притягнення об'єкта відвідування та його посадових осіб до відповідальності у разі виконання вимог припису, а саме: усунення виявлених у ході інспекційного відвідування або невиїзного інспектування порушень, у т.ч. за несвоєчасну та не у повному обсязі виплату заробітної плати, недодержання мінімальних гарантій в оплаті праці (що

визначалось Постановою №295), окрім виявленого порушення за використання праці неоформлених працівників, оскільки застосування фінансових санкцій у таких випадках призводило до накладення штрафів у розмірі значно більшому, ніж сума, яка потрібна на усунення такого порушення» [331]. 21 серпня 2019 року Кабінетом Міністрів України була прийнята відовідна постанова №823 [157].

Не дивлячись на впровадження згаданим нормативно-правовим актом нових підходів у роботі інспекції праці ключові положення постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 року №295 «Деякі питання реалізації статті 259 Кодексу законів про працю України та статті 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», які аналізувалися в аспекті цього дослідження, все ж таки збереглися. Мова йде про підстави проведення контрольних заходів та уповноважених на їх проведення суб'єктів.

Обґрунтованою та схвальною видається позиція Державної служби України з питань праці та Кабінету Міністрів України щодо збереження за виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах рад, об'єднаних територіальних громад контрольних повноважень у сфері праці. Так, у пояснювальній записці до Проєкту зазначено, що «згідно зі ст. 11 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади є підконтрольними відповідним органам виконавчої влади.

Відповідно до пункту 5 Порядку контролю за здійсненням органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 9 березня 1999 року №339, центральні органи виконавчої влади, їх територіальні органи здійснюють контроль за реалізацією функцій, делегованих органам місцевого самоврядування, відповідно до повноважень та у порядку, визначеному законодавством. У сучасних умовах порядок спостереження за повнотою виконання функцій, делегованих органам місцевого самоврядування частиною 3 ст. 34 Закону, відсутній.

Згідно з вимогами частини 4 ст. 2 Закону України «Про основні засади

державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» заходи державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю та зайнятість населення здійснюються у встановленому цим Законом порядку з урахуванням особливостей, визначених законами у відповідних сферах та міжнародними договорами» [349], а, отже, такі особливості зокрема можуть стосуватися суб'єктного складу контрольно-наглядової діяльності у сфері праці.

З урахуванням значення органів місцевого самоврядування у системі соціального захисту населення в Україні, розширення їх повноважень у досліджуваній сфері суспільних відносин та безпідставності очікування високих показників ефективності державного нагляду і контролю у сфері соціального захисту населення, що здійснюється переважно державними органами та установами, що не мають статусу спеціалізованих суб'єктів, доцільно врегулювати порядок проведення державного контролю виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах рад, об'єднаних територіальних громад у сфері соціального захисту.

З огляду на зміст повноважень Державної служби України з питань праці та її територіальних органів, виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, об'єднаних територіальних громад, визначених відповідно Положенням про Державну службу України з питань праці, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», на нашу думку, доцільно внести зміни до Порядку здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю, Порядку здійснення державного нагляду за додержанням законодавства про працю, як структурних частин постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю» від 21 серпня 2019 року №823, шляхом визначення в них механізму здійснення контрольно-наглядових повноважень цих суб'єктів у сфері соціального захисту. Для цього варто узгодити зміст названих Порядків з положеннями Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Положення про Державну службу України з питань праці, скоригувати назву запропонованого проєкту шляхом формулювання її як «Деякі питання здійснення

державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю та соціальний захист» [114, с. 160].

Не менш важливе значення у механізмі охорони права на соціальний захист відіграє й громадський контроль у сфері соціального захисту населення, який є вагомим інструментом впливу на державу у розвиненому демократичному інформаційному суспільстві.

Перш за все, варто зазначити, що у праві соціального забезпечення жодним нормативно-правовим актом не визначено загальних засад здійснення контрольно-наглядової діяльності. Відсутні також галузеві норми, які б визначали значення та порядок здійснення громадського контролю у сфері соціального захисту, можливість проведення якого ґрунтується на положеннях Конституції України, відповідно до яких держава відповідає перед людиною за свою діяльність (ст. 3), носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (ст. 5), громадянам гарантується право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів (ст. 36), громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38) і т.д.

Наука права соціального забезпечення також не дуже багата науковими дослідженнями, предметом яких є механізм здійснення громадського контролю у сфері соціального захисту населення, що, на нашу думку, пов'язано, у першу чергу, з недосконалістю правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин.

На відміну від права соціального забезпечення у науці трудового права дослідження значення громадського контролю за дотриманням трудового законодавства є доволі популярною темою наукових пошуків. Так, В.Л. Костюк зазначає, що «громадський контроль за дотриманням трудового законодавства це специфічна діяльність інститутів громадянського суспільства щодо відстеження та попереджувального організаційно-правового впливу на відповідних учасників правовідносин у сфері праці з метою дотримання актів трудового законодавства, трудових прав та інтересів працівників» [251, с. 124].

На думку В.М. Кушнір, «громадський контроль – це активне спостереження представників громадськості за діяльністю органів публічної влади з застосуванням системи правових, організаційних, інформаційних та інших засобів з метою забезпечення дотримання законності у відповідній сфері суспільних відносин, здійснення та охорони прав і свобод громадян» [270, с. 12].

З цитованих визначень випливає одна з основних ознак досліджуваної форми контролю у сфері соціального захисту – його здійснення інститутами громадянського суспільства.

Варто погодитися з точкою зору С.А. Косінова, який зазначає, що «коло суб'єктів громадського контролю не повинно обмежуватися виключно громадськими організаціями, професійними спілками, політичними партіями тощо як це іноді пропонується представниками юридичної науки» [247, с. 12]. Громадський контроль у сфері соціального захисту здійснюється як громадськими формуваннями (об'єднаннями громадян, професійними спілками, їх об'єднаннями, організаціями роботодавців, їх об'єднаннями, органами самоорганізації населення), так і засобами масової інформації, окремими фізичними особами.

Крім того, виходячи з того факту, що громадський контроль є лише видом нагляду і контролю у сфері соціального захисту населення наступну його ознаку можна сформулювати як спрямування на встановлення стану дотримання законності у досліджуваній сфері суспільних відносин, забезпечення права людини на соціальний захист. У цьому аспекті варто звернути увагу, що на відміну від державного нагляду і контролю у сфері соціального захисту, який здійснюється, у більшій мірі, саме з метою забезпечення дотримання положень галузевого законодавства, громадський контроль покликаний встановити стан дотримання права на соціальний захист в цілому, ефективність його гарантій, рівень задоволення потреб людини у відповідних заходах соціального захисту тощо. Тобто на відміну від державної контрольно-наглядової діяльності, яка характеризується значним формалізмом, встановленням формального виконання підконтрольними суб'єктами вимог законодавства, громадський контроль є

більшою мірою «людиноцентричним» та визначає ефективність усієї системи соціального захисту, у тому числі, й відповідного законодавства.

Саме з цією метою 22 квітня 2019 року протоколом установчих зборів було сформовано нову Громадську раду при Міністерстві соціальної політики України [453], на яку покладено завдання щодо здійснення громадського контролю за діяльністю Міністерства, сприяння реалізації громадянами права на участь в управлінні державними справами, зокрема у сфері соціального захисту населення, сприяння врахуванню Міністерством громадської думки під час формування та реалізації державної політики у сфері діяльності Міністерства, налагодженні співпраці Міністерства з громадськістю [396].

Заслуговує на увагу вказівка В.Л. Костюка на ту обставину, що громадський контроль, у тому числі й у сфері соціального захисту, характеризується особливими формами його здійснення, що полягають у «відстеженні» та організаційно-правовому впливі (подача до відповідних органів влади скарг, заяв, пропозицій тощо) [251, с. 124].

Так, прикладом здійснення громадського контролю у формі «відстеження» є проведене Благодійною організацією «100% ЖИТТЯ» за підтримки AIDSFONDS дослідження, в якому були проаналізовані закупівлі одноджерельних (монопольних) лікарських препаратів, які закуповуються як за рахунок державного і місцевих бюджетів, так і за рахунок самих пацієнтів. На основі аналізу міжнародної непатентованої назви, торгівельної назви, нозології, компанії-виробника, обсягу продажів відповідних лікарських препаратів було створено рейтинг захворювань, на які найбільше витрачається коштів при закупівлі одноджерельних препаратів, а також проведено ранжування компаній за обсягом продажів цих лікарських засобів. Як зазначає юрисконсульт Благодійної організації «100% ЖИТТЯ» – Микита Трофименко, «проведене дослідження вказує на те, що близько половини всіх лікарських засобів, що закуповуються в Україні є одноджерельними. Це потребує детального подальшого аналізу ситуації, що склалась, з метою встановлення причин цього та проведення подальшої роботи по демонополізації фармацевтичного ринку України» [203].

Публікація та розміщення у вільному доступі у мережі Інтернет Звіту про проведення аналізу ринку одноджерельних лікарських засобів в Україні має спонукати уповноважені державні органи до проведення відповідних перевірок на предмет встановлення стану дотримання законодавства при проведенні закупівель лікарських препаратів, виявлення правопорушень у цій сфері та притягнення винних осіб до відповідальності.

Більш поширеною формою громадського контролю у сфері соціального захисту населення є його здійснення з метою організаційно-правового впливу, у першу чергу, на соціально зобов'язаних суб'єктів. Відповідний висновок основується на кількості звернень, які надійшли до Міністерства соціальної політики України станом на 31 грудня 2019 року [171], що становить 35 217 звернень, з яких майже 2% – скарги на дії посадових осіб.

Виходячи з зазначеного вище можна сформулювати ще дві особливості громадського контролю у сфері соціального захисту населення, одна з яких полягає у забезпеченні відповідною діяльністю інститутів громадянського суспільства посилення державного нагляду за дотриманням законності у відповідній сфері суспільних відносин.

Так, встановлення під час проведення громадського контролю порушень права на соціальний захист та повідомлення про них відповідним державним органам зумовлює потребу у перевірці встановлених правопорушень та притягненні винних до юридичної відповідальності. З названою ознакою тісно пов'язана також неможливість, у більшості випадків, за наслідками здійснення громадського контролю притягнення винних осіб до юридичної відповідальності саме контролюючим суб'єктом.

Виходячи з вищезазначеного, «громадським контролем у сфері соціального захисту населення є діяльність інститутів громадянського суспільства, спрямована на встановлення та попереджувальний організаційно-правовий вплив на стан додержання законності у суспільних відносинах у сфері соціального захисту з метою якнайкращого забезпечення права на соціальний захист» [77, с. 54].

Спеціальними суб'єктами нагляду і контролю за дотриманням законності у сфері соціального захисту є підприємства, установи, організації, створені з визначеною метою.

Важливе значення у механізмі охорони права на соціальний захист відіграє Міністерство соціальної політики України як центральний орган виконавчої влади, який, зокрема забезпечує формування та реалізацію державної політики щодо здійснення державного нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про зайнятість населення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб [400].

Так, відповідно до покладених на нього завдань Міністерство соціальної політики України здійснює контроль за: дотриманням суб'єктами господарювання з працевлаштування за кордоном відповідних ліцензійних умов; діяльністю Пенсійного фонду України з ведення реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування; правильністю надання державної соціальної допомоги; виробництвом технічних та інших засобів реабілітації (в межах повноважень); діяльністю служб у справах дітей; організацією і діяльністю спеціалізованих установ для жертв домашнього насильства; транспортуванням, отриманням, збереженням, охороною, складуванням, розподілом, цільовим використанням, обліком гуманітарної допомоги, підготовкою відповідної статистичної звітності; діяльністю відповідних структурних підрозділів місцевих держадміністрацій з питань соціального захисту населення; використанням підприємствами та організаціями громадських організацій осіб з інвалідністю державної допомоги, поворотної, безповоротної фінансової допомоги, позик; діяльністю Фонду соціального захисту інвалідів.

12 грудня 2018 року у системі контрольно-наглядових органів у сфері соціального захисту населення було створено абсолютно нову інституцію – Державну соціальну службу України [445], на яку покладені повноваження щодо реалізації державної політики у сфері соціального захисту населення та захисту

прав дітей, а також здійснення державного контролю під час надання соціальної підтримки.

Так, відповідно до пункту 4 Положення про Державну соціальну службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 року №458 [399], Держсоцслужба з питань здійснення державного контролю за додержанням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки: затверджує щорічні плани проведення перевірки структурних підрозділів районних, районних у мм. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчого органу міської ради міста обласного значення, ради об'єднаної територіальної громади, суб'єктів, що надають соціальні послуги щодо правильності надання соціальної підтримки; забезпечує проведення планових та позапланових перевірок структурних підрозділів місцевих держадміністрацій, органів місцевого самоврядування, суб'єктів, що надають соціальні послуги щодо правильності надання соціальної підтримки; використовує результати верифікації достовірності інформації, поданої фізичними особами для призначення соціальної підтримки, перевіряє отримувачів соціальної підтримки з підвищеним ризиком наявності порушень; проводить аналіз порушень законодавства під час надання соціальної підтримки та дотримання державних стандартів соціальних послуг; проводить інформаційно-роз'яснювальну роботу про відповідальність за порушення законодавства під час надання соціальної підтримки.

Контрольно-наглядовими повноваженнями у сфері соціального захисту населення наділений також Пенсійний фонд України. Так, відповідно до пункту 4 Положення про Пенсійний фонд України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2014 року №280 [402], Пенсійний фонд України, відповідно до покладених на нього завдань, організовує, координує та контролює роботу територіальних органів щодо: здійснення контролю за додержанням вимог законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, правильністю нарахування, обчислення, повнотою і своєчасністю сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інших платежів, за достовірністю документів, поданих для призначення пенсії, та

відомостей про осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, призначенням (перерахунком) і виплатою пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та іншими виплатами, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України, інших джерел, визначених законодавством; призначення (перерахунку) і виплати пенсій та щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці; забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання та інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством; надання страхувальникам та застрахованим особам інформації, визначеної законодавством.

Визначаючи склад спеціальних суб'єктів нагляду і контролю у сфері соціального захисту, варто згадати про діяльність наглядових рад фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Так, відповідно до ст. 65 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» наглядова рада Пенсійного фонду створюється з метою здійснення контролю за виконанням Пенсійним фондом законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, статутних завдань та цільового використання коштів Пенсійного фонду.

Майже аналогічні положення містяться і у Статуті Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, затвердженому постановою правління Фонду від 6 липня 2000 року №2 у редакції зі змінами, яким визначено, що наглядова рада контролює виконання Фондом статутних завдань та цільове використання ним коштів [552].

Ще одним засобом охорони права на соціальний захист є встановлення заходів юридичної відповідальності.

Для підтримання довіри громадян до закону і дій держави, у тому числі при реформуванні (зміні) правового регулювання, законодавець, у першу чергу, зобов'язаний дотримуватись конституційних принципів справедливості, рівності, а також стабільності та гарантування прав людини, зокрема й права на соціальний

захист. Водночас навіть у разі закріплення у галузевих нормативно-правових актах значної кількості гарантій досліджуваного права, відповідні норми не забезпечують їх дотримання. Цю функцію виконують заходи юридичної відповідальності.

В умовах, коли норми про юридичну відповідальність у галузі права відсутні, порушення прав людини носять не лише масовий, але й хронічний характер. На жаль, варто констатувати, що у національному праві соціального забезпечення склалася саме така ситуація. Так, чи не найпоширенішими порушеннями права людини на соціальний захист є необґрунтована відмова у призначенні (наданні) конкретних видів соціального захисту, надання їх не в повному обсязі чи з порушенням встановлених строків, що свідчить про недостатній рівень гарантування досліджуваного права.

У праві соціального забезпечення України склалася ситуація за якої галузевим законодавством передбачені правовідновлюючі та правообмежуючі санкції фактично виключно для управомочених осіб, які в результаті своїх недобросовісних дій отримували грошові виплати, соціальне обслуговування, соціальні пільги тощо, на які вони не мали права, або в значно вищих розмірах. У такому разі надлишково виплачені пенсії та допомоги підлягають компенсації.

Водночас юридичну відповідальність у праві соціального забезпечення має нести не лише управомочена особа, але й соціально зобов’язаний суб’єкт. При цьому особлива увага має приділятися законодавцем встановленню заходів юридичної відповідальності саме підприємств, установ, організацій (їх посадових і службових осіб), інших суб’єктів, наділених повноваженнями щодо надання конкретних видів соціального захисту, оскільки порушення ними відповідного права управомоченої особи в окремих випадках носить фатальний характер оскільки право на соціальний захист тісно пов’язане із правом на життя.

У правовій науці під юридичною відповідальністю розуміють закріплений у законодавстві й забезпечений державою юридичний обов’язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали [460, с. 17]. Дещо конкретизує згадане визначення О.Ф. Скакун, яка зазначає, що «юридична відповідальність є охоронним явищем, що полягає у передбачених законом виді й

мірі державно-владного (примусового) зазнання особою позбавлення особистого, організаційного та майнового характеру за скоєне правопорушення» [546, с. 466].

Характеризуючи галузеву юридичну відповідальність, Б.І. Сташків зазначає, що нею є «передбачені нормами права соціального забезпечення заходи, що спрямовані на позбавлення особи благ особистого, організаційного чи майнового характеру за порушення чи неефективне використання соціально-забезпечувальних норм» [557, с. 556].

С.С. Маслов, досліджуючи особливості юридичної відповідальності суб'єктів правовідносин у сфері соціального захисту, також дійшов висновку, що «юридичною відповідальністю у праві соціального забезпечення є фактичні позбавлення правопорушника особистого, майнового чи організаційного характеру, передбачені санкцією правової норми, що застосовуються за порушення приписів норм права соціального забезпечення» [292, с. 6].

На нашу думку, цитовані визначення поняття «юридична відповідальність у праві соціального забезпечення» є досить змістовними та не потребують уточнень.

Водночас варто зазначити, що юридична відповідальність у праві соціального забезпечення залежно від суб'єкта, якого може бути притягнуто до неї, поділяється на три види: відповідальність управомоченої особи, відповідальність зобов'язаних суб'єктів (їх посадових осіб), відповідальність суб'єктів, що сприяють у здійсненні права на соціальний захист (банків, роботодавців тощо).

Не дивлячись на більш детальне врегулювання у праві соціально забезпечення порядку притягнення до юридичної відповідальності саме осіб, наділених правом на соціальний захист, та осіб, що сприяють у його здійсненні, тим не менше, в аспекті цього дослідження засобом охорони досліджуваного права є саме відповідальність зобов'язаних суб'єктів, якою на нашу думку, є фактичне позбавлення благ (покладення обов'язків) особистого, організаційного або матеріального характеру винних у порушенні права на соціальний захист з метою їх покарання, відновлення порушеного права, попередження можливих його порушень у майбутньому.

Варто констатувати, що юридична відповідальність у сфері соціального захисту населення проявляється у взаємодії різних галузей права, де у контексті охорони досліджуваного права більше значення відіграють заходи адміністративної та кримінальної відповідальності. Серед видів юридичної відповідальності соціально-зобов'язаних суб'єктів за невжиття (несвоєчасне вжиття) заходів, спрямованих на подолання, пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків [267, с. 146], виділяють також конституційно-правову (визнання нормативно-правових актів (їх окремих положень) такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними)), цивільно-правову (відшкодування матеріальної та моральної шкоди) та дисциплінарну відповідальність [292, с.с. 14-15].

Як цілком влучно відзначають М.Л. Захаров та Е.Г. Тучкова, санкції, що застосовуються до суб'єкта, до повноважень якого належить надання конкретного виду соціального захисту, фактично повинні полягати в зобов'язанні цього суб'єкта відновити порушене право на соціальний захист, якщо з його вини людина не змогла здійснити досліджуване право у повному обсязі [200, с. 99]. Водночас каральні санкції до відповідних посадових (службових) осіб таких суб'єктів також застосовуються, прикладом чого виступають заходи адміністративної, кримінальної відповідальності за невиплату (ненадання) окремих видів соціального захисту, дисциплінарної відповідальності за невиконання (неналежне виконання) своїх посадових (службових) обов'язків.

Так, ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) передбачена відповідальність за порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати, виплата їх не в повному обсязі, терміну надання посадовими особами підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та фізичними особами-підприємцями працівникам, у тому числі колишнім, на їхню вимогу документів стосовно їх трудової діяльності на цьому підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи-підприємця, необхідних для призначення пенсії (про стаж, заробітну плату тощо), визначеного Законом України «Про звернення громадян», або надання зазначених документів,

що містять недостовірні дані, що полягає у накладенні штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян-суб'єктів підприємницької діяльності штрафу від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [218].

Фактично, аналізованою нормою передбачена адміністративна відповідальність посадових осіб соціально зобов'язаних суб'єктів за порушення права людини на соціальний захист шляхом: порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій; виплати пенсій, стипендій не в повному обсязі.

У разі встановлення відповідних фактів складається протокол про адміністративне правопорушення. Статтею 255 КУпАП передбачено, що у справах про адміністративні правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачена, зокрема частинами 1-4, 7 ст. 41 КУпАП, протоколи про правопорушення мають право складати уповноважені на те посадові особи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю. Таким органом є Державна служба України з питань праці.

Видається, що встановлення названих фактів – підстав притягнення винних до адміністративної відповідальності, визначеної частиною 1 ст. 41 КУпАП, відбувається у процесі здійснення державного контролю за дотриманням відповідного законодавства.

Вище вже зазначалося, що Положенням про Державну службу України з питань праці до її повноважень віднесено, зокрема, здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення з метою дотримання прав і гарантій застрахованих осіб. Водночас процедура здійснення Державною службою України з питань праці державного нагляду (контролю) за дотриманням законодавства в частині призначення, нарахування та виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та

інших видів матеріального забезпечення у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування законодавством України не визначена.

Отже, через недотримання принципу правової визначеності у процесі здійснення правового регулювання контрольно-наглядової діяльності у сфері соціального захисту населення, фактично унеможливлено встановлення окремих фактів порушення соціально зобов'язаними суб'єктами права людини на соціальний захист та притягнення винних до адміністративної відповідальності.

Окремо варто зазначити, що результати здійснення контрольно-наглядових повноважень Державної служби України з питань праці у сфері здійснення матеріального забезпечення та соціального обслуговування застрахованих у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування є набагато різноманітнішими, ніж об'єктивна сторона правопорушення, відповідальність за яке передбачена частиною 1 ст. 41 КУпАП. Так, пенсії є лише однією з численних грошових виплат, що здійснюються у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, а ненадання (неналежне надання) страхових соціальних послуг взагалі не охоплено диспозицією ст. 41 КУпАП.

Крім того, виходячи зі змісту аналізованих положень законодавства Державна служба України з питань праці взагалі не наділена повноваженнями щодо здійснення державного нагляду (контролю) за призначенням, перерахунком та виплатою стипендій, а відповідно видається необґрунтованою надана її посадовим особам можливість складати протоколи про відповідні порушення.

У зв'язку з цим, на нашу думку, з метою забезпечення реальної можливості Державної служби України з питань праці притягувати винних у порушенні права на соціальний захист у виді матеріального забезпечення та соціального обслуговування за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування до адміністративної відповідальності, у першу чергу, варто визначити механізм проведення цим суб'єктом контрольно-наглядових заходів у відповідній сфері.

По-друге, для досягнення максимальної ефективності відповідних охоронних заходів у механізмі забезпечення права на соціальний захист ст. 41 КУпАП доцільно викласти у такій редакції:

«Стаття 41. Порушення вимог законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, про працю та про охорону праці

1. Порушення встановлених термінів виплати допомоги, компенсацій, надання соціальних послуг та інших видів матеріального забезпечення у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, заробітної плати, виплата їх не в повному обсязі, терміну надання посадовими особами підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та фізичними особами-підприємцями працівникам, у тому числі колишнім, на їхню вимогу документів стосовно їх трудової діяльності на цьому підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи-підприємця, необхідних для призначення матеріального забезпечення у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування (про стаж, заробітну плату тощо), визначеного Законом України «Про звернення громадян», або надання зазначених документів, що містять недостовірні дані, порушення терміну проведення атестації робочих місць за умовами праці та порядку її проведення, а також інші порушення вимог законодавства про працю –

тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян-суб'єктів підприємницької діяльності від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частиною першою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, або ті самі діяння, вчинені щодо неповнолітнього, вагітної жінки, одинокого батька, матері або особи, яка їх замінює і виховує дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю, –

тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян - суб'єктів

підприємницької діяльності від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту), допуск до роботи іноземця або особи без громадянства та осіб, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця, на умовах трудового договору (контракту) без дозволу на застосування праці іноземця або особи без громадянства –

тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, фізичних осіб - підприємців, які використовують найману працю, від п’ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частиною третьою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, –

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, фізичних осіб - підприємців, які використовують найману працю, від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення вимог нормативно-правових актів про охорону праці, крім порушення, передбаченого частиною шостою цієї статті, –

тягне за собою накладення штрафу на працівників від чотирьох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та громадян-суб’єктів підприємницької діяльності – від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення встановленого порядку повідомлення (надання інформації) центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, про нещасний випадок на виробництві –

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, фізичних осіб - підприємців, які використовують найману працю, і на фізичних осіб, які не мають статусу

підприємців та використовують найману працю, від двадцяти до п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення встановлених законом гарантій та пільг працівникам, які залучаються до виконання обов’язків, передбачених законами України «Про військовий обов’язок і військову службу», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», –

тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та фізичних осіб - підприємців, які використовують найману працю, від п’ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

За безпідставну невиплату стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам передбачена також кримінальна відповідальність. Так, ст. 175 Кримінального кодексу України [259] передбачено, що безпідставна невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам більш як за один місяць, вчинена умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянином-суб’єктом підприємницької діяльності, карається штрафом від п’ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Об’єктивною стороною цього злочину у сфері соціального захисту населення є безпідставна невиплата пенсій чи інших передбачених законом грошових соціальних виплат особам більше ніж за один місяць. При цьому варто зазначити, що «невиплатою» пенсій чи інших грошових виплат у системі соціального захисту є їх неповна чи несвоєчасна виплата.

Кримінальна відповідальність соціально зобов’язаних суб’єктів за порушення права на соціальний захист передбачена також ст. 139 Кримінального кодексу України, якою визначено, що ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов’язаний, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу, якщо йому завідомо відомо, що це може мати

тяжкі наслідки для хворого, карається штрафом до п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до двох років.

Варто звернути увагу, що фактично кримінальна відповідальність соціально зобов’язаних суб’єктів передбачена за порушення права на соціальний захист у виді грошових виплат і медичної допомоги. Водночас система заходів соціального захисту є набагато різноманітнішою і неможна стверджувати, що соціальне обслуговування, житлові субсидії тощо мають менш важливе значення для забезпечення достойного життєвого рівня людини у разі настання (загрози настання) несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Так, наприклад, необґрунтоване ненадання таких технічних засобів реабілітації як крісла колісні суттєво обмежує життєдіяльність особи з інвалідністю (дитини з інвалідністю), не сприяє відновленню і компенсації її порушених або втрачених здатностей до побутової, професійної, суспільної діяльності, а, отже, носить суспільно небезпечний характер та має переслідуватися у кримінальному порядку. Тим не менше, кримінальна відповідальність за такі правопорушення чинним законодавством не передбачена.

Крім того, характеризуючи юридичну відповідальність як засіб охорони права на соціальний захист, доцільно також згадати про встановлення діючим законодавством заходів відповідальності осіб, які безпосередньо не є суб’єктами суспільних відносин у сфері соціального захисту, але приймають участь у формуванні та реалізації досліджуваного права. Мова йде про роботодавців, банківські установи тощо.

Так, службові особи підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, фізичні особи-підприємці, фізичні особи, які використовують найману працю без провадження підприємницької діяльності, несуть відповідальність за ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування, страхових внесків на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування, (ст. 212-1 Кримінального кодексу України),

порушення порядку нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, неподання, несвоєчасне подання, подання не за встановленою формою звітності щодо єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування або подання недостовірних відомостей, що використовуються в Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування, іншої звітності та відомостей, передбачених законами України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» і «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», порушення встановленого порядку використання та здійснення операцій з коштами Пенсійного фонду України (ст. 165-1 КУпАП) тощо.

Відповідальність організацій, у тому числі банків, які здійснюють виплату і доставку пенсій, передбачена ст. 106 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» за несвоєчасну виплату і доставку сум пенсійних виплат одержувачам або несвоєчасне зарахування їх на банківські рахунки пенсіонерів, або несвоєчасне повернення на банківські рахунки виконавчих органів Пенсійного фонду чи Накопичувального фонду сум коштів, не використаних для здійснення пенсійних виплат, за умови своєчасного і в повному обсязі їх фінансування.

Що стосується відповідальності соціально зобов'язаного суб'єкта за порушення права на соціальний захист шляхом ненадання (несвоєчасного, неналежного надання) соціального обслуговування, житлових субсидій, технічних засобів пересування та технічних засобів реабілітації, невиплати (несвоєчасної виплати) пенсій, державної допомоги, матеріального забезпечення у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування тощо, передбаченої галузевим законодавством, варто зазначити, що вона майже повністю відсутня.

Так, ст. 24 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» визначено, що посадові особи, винні у порушенні законодавства про державну допомогу сім'ям з дітьми, несуть відповідальність згідно з законом, аналогічні

положення містяться у законах України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і т.д.

Привертає увагу той факт, що названими та численними іншими нормативно-правовими актами у сфері соціального захисту населення за порушення досліджуваного права передбачена відповідальність виключного посадових осіб відповідних зобов'язаних суб'єктів, яка в основному буде виконувати каральну функцію. Жодних заходів відповідальності, спрямованих на компенсацію понесених втрат управомоченою особою у соціально-забезпечувальному законодавстві не передбачено.

Єдиною «матеріальною» санкцією, що застосовується до соціально зобов'язаних суб'єктів у разі порушення ними права на соціальний захист у формі протиправної відмови у наданні (виплаті), несвоєчасного або не у повному обсязі призначення та надання (виплати) конкретних видів соціального захисту, є правовідновлююча, що полягає у відновленні після протиправного діяння зобов'язаного суб'єкта права людини (сім'ї) на соціальний захист шляхом забезпечення управомоченої особи необхідним видом соціального захисту, як правило, за весь період, починаючи з моменту порушення. Водночас варто наголосити на тому, що відповідні правовідновлюючі санкції, частіше за все, застосовуються до соціально зобов'язаних суб'єктів після здійснення захисту досліджуваного права, відсоток їх накладення за результатами контрольно-наглядових заходів вкрай незначний.

Водночас за період протягом якого особа, яка зазнала несприятливих наслідків соціальних ризиків, була необґрунтовано позбавлена можливості користуватися (розпоряджатися) конкретним видом соціального захисту, вона зазнає численних втрат як майнового, так і морального характеру, які, на жаль, у праві соціального забезпечення не компенсуються, а соціально зобов'язаний суб'єкт набуває своєрідних «переваг», пов'язаних з користуванням та

розпорядженням коштами, які мали б спрямовуватися на соціальний захист управомоченого суб'єкта.

У зв'язку з цим, на нашу думку, варто погодитися з точкою зору С.С. Маслова, який зазначає, що в якості заходів відповідальності зобов'язаного суб'єкта в законодавстві у сфері соціального захисту населення мають бути закріплені не лише компенсація неотриманого блага (виду соціального захисту), але й стягнення відсотків розміру (вартості) того чи іншого виду соціального захисту [292, с. 171].

Правова природа заходу відповідальності зобов'язаних суб'єктів у праві соціального забезпечення, доцільність запровадження якого доводиться С.С. Масловим, С.В. Люмінарською [284, с. 60] та підтримується нами, є дуже схожою з природою цивільної відповідальності за порушення грошових зобов'язань, порядок застосування якої визначений ст. 625 ЦК України.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

І хоча до відносин у сфері соціального захисту населення відповідні положення законодавства не можуть бути застосовані, оскільки вони регулюються галузевим законодавством, а нарахування відсотків за користування чужими грошовими коштами та їх стягнення з урахуванням індексу інфляції не передбачено ні цивільним, ні соціально-забезпечувальним, ні будь-яким іншим законодавством, тим не менше, на нашу думку, відповідна практика була б цілком обґрунтованою.

Зокрема, у постанові Великої палати Верховного Суду від 16 травня 2018 року у справі №686/21962/15-ц зазначено, що завдання майнової (матеріальної) і моральної шкоди породжує зобов'язання між особою, яка таку шкоду завдала, та потерпілою особою. Залежно від змісту такого зобов'язання воно може бути грошовим, яким є будь-яке зобов'язання, в якому праву кредитора

вимагати від боржника сплати коштів кореспондує обов'язок боржника з такої сплати.

В аналізованому судовому рішенні суд дійшов висновку, що з аналізу норм ст. 625 ЦК України випливає, що у вказаній статті визначені загальні правила відповідальності за порушення будь-якого грошового зобов'язання незалежно від підстав його виникнення (договір чи делікт). Тобто, приписи цієї статті поширюються на всі види грошових зобов'язань, якщо інше не передбачено договором або спеціальними нормами закону, який регулює, зокрема, окремі види зобов'язань [334].

Таким чином, з огляду на сформовану Верховним Судом позицію, на нашу думку, запровадження у праві соціального забезпечення обов'язку соціально зобов'язаного суб'єкта у разі порушення ним строків виплати (необґрунтованої відмови у виплаті) пенсій, компенсацій, державних соціальних допомог, матеріального забезпечення у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, виплатити управомоченому суб'єкту відповідні грошові суми з урахуванням індексу інфляції та 3% річних за весь період прострочення є цілком обґрунтованим.

Доцільність запровадження запропонованих заходів юридичної відповідальності соціально зобов'язаних суб'єктів пояснюється тим, що з урахуванням рівня інфляції в Україні, значних строків виконання рішень про стягнення на користь фізичних осіб відповідних грошових виплат, у разі відновлення права на соціальний захист після його порушення, відповідні грошові суми у будь-якому випадку не зможуть забезпечити ту ж саму купівельну спроможність, що й у місяці, у якому відповідна пенсія, державна соціальна допомога тощо мала була б бути виплаченою.

Так, у 2014 році індекс інфляції в Україні сягнув показника 124,9%, у 2015 році – 143,3%, у 2016 році – 112,4%, у 2017 році – 113,9%, у 2018 році – 109,8%, у 2019 році – 104,1% [202]. Відповідні показники індексів споживчих цін в Україні доводять, що залежно від моменту порушення права на соціальний захист та тривалості строку, необхідного для його відновлення, управомочена особа у

будь-якому випадку «втрачає» мінімум 10% від належної їй суми в рік, які ніким не компенсуються. Крім того, весь час, протягом якого право на соціальний захист особи у виді грошових виплат порушено, зобов'язані суб'єкти у сфері соціального захисту (органи місцевого самоврядування, фонди соціального страхування, роботодавці тощо) фактично користуються чужим майном (грошима), а, отже, покладення на них обов'язку компенсувати людині її втрати видається також цілком обґрунтованим.

Водночас варто наголосити на тому, що у праві соціального забезпечення значна частина заходів соціального захисту, строки здійснення (надання) яких також можуть порушуватися, має нематеріальний характер (соціальне обслуговування, соціальні пільги тощо). У такому разі, на нашу думку, громадяни також повинні забезпечуватися правом на отримання відповідної компенсації виходячи з ринкової вартості відповідних послуг, товарів тощо або з фактичних затрат (наприклад, у разі ненадання особі певного статуту, наявність якого зумовлює право на соціальні пільги, і її вимушеної оплати відповідних благ у повному обсязі).

Варто зазначити, що механізм охорони права на соціальний захист включає в себе й такий важливий компонент як попередження порушення досліджуваного права, який визначають як діяльність, спрямовану на встановлення, усунення об'єктивних зовнішніх причин порушень прав і свобод людини та умов, що сприяють їх здійсненню [43].

На думку Ю.П. Битяка, попередження правопорушень це «дії вповноважених органів або посадових осіб, спрямовані на правове забезпечення виконання громадянами обов'язків перед суспільством, забезпечення суспільної безпеки і громадського порядку, недопущення і боротьбу зі стихійними лихом, епідеміями, епізоотіями та ліквідацію їх наслідків» [30, с. 152].

Навіть абстрагуючись від яскраво вираженої галузевої направленості цитованого визначення, на нашу думку, воно все одно не може претендувати на ґрунтовність, оскільки науковцем презюмується, що порушення прав може бути здійснене виключно діями фізичних осіб, у той час як у сфері соціального захисту

склалася зворотня ситуація. Крім того, у сучасних соціально-економічних та політичних умовах все більшого значення у процесі державотворення набувають інститути громадянського суспільства. Яскраво вираженим є й їх вплив на попередження правопорушень, у тому числі й у сфері соціального захисту населення. Попередження правопорушень фактично є позитивним впливом зацікавлених осіб на суб'єктів, схильних до вчинення правопорушень, з метою забезпечення непорушності прав та свобод людини.

Виходячи з цього, попередження правопорушень є складовою частиною механізму охорони права на соціальний захист, що здійснюється державою в особі уповноважених органів та посадових осіб, органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства у тих випадках, коли діяльність суб'єктів ще не виходить за межі права з метою усунення небезпеки порушення права на соціальний захист, забезпечення можливості задоволення інтересу управомоченої особи щодо отримання конкретних видів соціального захисту.

РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

4.1. Форми захисту права на соціальний захист

Право на соціальний захист є одним з основних прав людини, що належить їй з моменту народження. Належна реалізація відповідного суб'єктивного права є умовою збереження соціальної справедливості, економічної стабільності, політичної рівноваги у державі. В умовах розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави, утвердження і забезпечення прав і свобод людини в якій є її головним обов'язком, належний захист права на соціальний захист є важливою його гарантією, а тому має займати одне з найпріоритетніших місць у переліку цілей державної політики.

Питання захисту права на соціальний захист в Україні є одним з ключових у праві соціального забезпечення. Це пов'язано зі зростаючою кількістю спорів, що виникають між управомоченими суб'єктами та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами щодо ефективного здійснення першими права на захист від несприятливих наслідків соціальних ризиків. Про актуальність цієї теми свідчить виділення рішенням Ради суддів адміністративних судів України від 31 жовтня 2013 року №114 спорів щодо реалізації публічної політики у сфері соціального захисту громадян у самостійну категорію адміністративних справ [216].

Ситуація, що склалася, є підтвердженням недосконалості правового регулювання відносин у сфері соціального захисту, неефективності діяльності соціально-зобов'язаних суб'єктів у цій сфері та, як наслідок, частих порушень права фізичних осіб на соціальний захист, що спричинює необхідність його захисту, у тому числі у судовому порядку.

Водночас у сучасних умовах забезпечення прав і свобод людини є однією з основних цінностей, що визначають зміст міжнародних відносин. Забезпечення цих прав є обов'язком не лише держави, але й світового співтовариства загалом. Особливого значення в умовах глобалізації світового порядку, євроінтеграційних процесів в Україні набуває саме здійснення захисту права на соціальний захист на

міжнародному рівні.

Не дивлячись на визначення значення захисту права, передбаченого ст. 46 Конституції України, у механізмі його забезпечення, тим не менше, у теорії права продовжує тривати дискусія щодо формулювання переліку форм, в яких він здійснюється.

Так, Є.В. Краснов, визначаючи форми захисту прав у сфері соціального забезпечення, пише про безпосередню, громадську, управлінську, судову і міжнародну форми [256, с. 20]. Однак жодних підстав виділення саме таких форм не наводить.

Більшість науковців погоджується з тим, що захист суб'єктивного права здійснюється у двох формах: юрисдикційній – за участю органів, наділених відповідними повноваженнями; неюрисдикційній – сутність якої полягає у здійсненні управомоченою особою власних дій без звернення до компетентних органів [320, с. 134].

Юрисдикційна форма захисту права на соціальний захист передбачає звернення особи, право якої порушене, особисто або через законного, уповноваженого, договірного представника до державних чи інших органів, уповноважених на вжиття засобів щодо відновлення або визнання порушеного права, відшкодування шкоди, завданої неправомірними діями іншого учасника соціально-забезпечувальних правовідносин.

Залежно від території, на яку поширюється компетенція органу, уповноваженого на здійснення заходів щодо відновлення або визнання порушеного права на соціальний захист, юрисдикційна форма захисту може бути поділена на національну та міжнародну.

Крім того, «міжнародний захист як юрисдикційна форма захисту права на соціальний захист може бути реалізований на глобальному та регіональному (враховуючи географічне розташування України – європейському) рівнях. Глобальний міжнародний захист права на соціальний захист здійснюється шляхом реалізації своїх повноважень інституціями Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації праці, європейський – Ради Європи, Європейського Союзу

та ін.

Відповідні інституції, а, отже, і захист права на соціальний захист, що ними здійснюється, залежно від їх компетенції можуть бути поділені на загальні, які мають повноваження у сфері захисту всіх прав людини (міжнародні уповноважені з прав людини тощо) та спеціальні, які здійснюють захист прав та свобод людини у визначеній статутом чи іншим правовстановлюючим документом сфері (органи МОП)» [66, с. 52].

Як влучно відзначають А.М. Лушніков та М.В. Лушнікова міжнародний механізм захисту права на соціальний захист має контрольний характер [281, с. 257]. Така характеристика досліджуваного явища зумовлена тим, що основною функцією суб'єктів, що реалізовують відповідний механізм, є контроль за виконанням державами зобов'язань у сфері прав людини, взятих на себе під час укладення міжнародних договорів.

Хоча забезпечення дотримання державою міжнародних зобов'язань є основною функцією міжнародного захисту прав людини, проте не єдиною. Саме здійснення захисту права на соціальний захист є передумовою для уніфікації та гармонізації законодавства держав-учасниць міжнародного співробітництва у цій сфері.

Так, наприклад, рішення Європейського суду з прав людини, які приймаються за результатами вирішення конкретного спору, з одного боку, мають індивідуальний характер, але, з іншого, враховуючи обов'язковість їх виконання та визнання відповідних рішень в Україні джерелом права відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, створюють своєрідну модель захисту права на соціальний захист у майбутньому.

Крім того, особливістю практики Європейського суду з прав людини є те, що під час винесення відповідних рішень встановлюються нові стандарти правосуддя, а також здійснюється тлумачення норм Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, які, з огляду на юридичну техніку, не можуть бути сформульовані достатньо чітко та потребують додаткового

тлумачення.

Міжнародна юрисдикційна форма захисту права на соціальний захист може бути реалізована в адміністративному та судовому порядку.

Міжнародний адміністративний захист права на соціальний захист здійснюється, наприклад, шляхом реалізації Міжнародною організацією праці своїх контрольних повноважень.

Так, Статутом МОП визначений обов'язок кожної держави-учасниці надавати періодичні доповіді на ім'я Генерального директора Міжнародного бюро праці (далі – МБП) стосовно вжитих заходів щодо застосування конвенцій, до яких вона приєдналась. Щодо нератифікованих конвенцій (ст. 19) кожна держава-член Організації зобов'язана повідомляти Генерального директора Міжнародного бюро праці про стан свого законодавства та практику його застосування, що стосується питань, врегульованих такими конвенціями, про те, які заходи були прийняті або заплановані для впровадження її положень, а також про ті обставини, які перешкоджають ратифікації конвенції або затримують її.

Форма та зміст відповідних доповідей встановлюється Адміністративною радою МОП. Для перевірки викладених у доповіді фактів їх копії паралельно надсилаються відповідним організаціям працівників та роботодавців. Генеральний директор МБП складає та надає резюме державних доповідей на найближчій сесії Міжнародної конференції праці [585].

З моменту запровадження відповідного контрольного механізму надання вищевказаних доповідей повинно було здійснюватися щороку. Проте зі збільшенням кількості актів МОП це стало досить складною та тривалою процедурою як для держав, так і для самої організації. Із 2003 року почала застосовуватися диференційована система звітності, яка передбачала двохрічний термін для фундаментальних та пріоритетних конвенцій та п'ятирічний термін для усіх інших актів [7]. У листопаді 2009 року Адміністративна рада ще раз збільшила термін звітності для фундаментальних та пріоритетних конвенцій до трьох років.

Своєрідними контрольними заходами є передбачена Статутом МОП 1919 року можливість організацій роботодавців та працівників подавати

Міжнародному бюро праці подання (письмові заяви) та скарги про те, що відповідна держава не забезпечила належним чином дотримання конвенції, учасницею якої вона є (ст.ст. 24, 26).

Контрольними повноваженнями наділені також спеціалізовані органи МОП – комітет експертів з застосування конвенцій та рекомендацій (Комітет експертів) та Комітет з застосування міжнародних трудових стандартів Міжнародної конференції праці (Комітет Конференції). Відповідні інституції визначають стан дотримання та ратифікації конвенцій, а також подання конвенцій на розгляд національних компетентних органів.

За відсутності прогресу щодо усунення раніше висловлених зауважень, а також у разі їх особливої серйозності вони можуть бути широко розголошені, направлені на розгляд Конференції та внесені до протоколу Конференції. Саме привернення міжнародної уваги до факту порушень за загальним правилом, як відзначає М.Л. Лютов, є найбільш дієвим засобом впливу на порушників міжнародних стандартів МОП [300, с. 90].

Крім того, ст. 33 Статуту МОП 1919 року передбачено, що у разі не дотримання рекомендацій членом Організації у визначений строк, які викладені в доповідях контролюючих інституцій, Адміністративна Рада може рекомендувати Конференції будь-які дії, які є необхідні та достатні у цій ситуації для забезпечення виконання рекомендацій. Відповідні заходи були застосовані лише один раз за весь період існування МОП у 2000 році у відношенні М’янми – шляхом заклику держав-членів МОП переглянути свої відносини з М’янмою, з метою спонукання влади цієї держави до вжиття заходів припинення використання примусової праці. З цього часу у М’янмі були запровадженні суттєві реформи у сфері праці, зокрема щодо скорочення і поступового викорінення примусової праці, поштовхом до здійснення яких були не безпосередні санкції МОП, а економічні санкції, які були накладені державами-членами МОП після привернення міжнародної уваги до цього питання Конференцією [21, с. 95].

Крім того, на глобальному рівні захист прав, у тому числі й права на соціальний захист, здійснює Рада ООН із прав людини, порядок створення,

здійснення повноважень якої визначені Резолюцією ООН від 15 березня 2006 року №60/251. Цим органом формуються універсальні періодичні доповіді щодо оцінки дотримання прав людини у визначеній країні та рекомендації, спрямовані на усунення їх порушень. Крім того, до повноважень Ради ООН із прав людини належать заслуховування звітів спеціальних доповідачів, наділених компетенцією щодо збору відповідної інформації про систематичне порушення прав людини у певній країні або визначеній сфері суспільних відносин. Варто констатувати, що найбільш дієвим заходом захисту прав Радою ООН є процедура розгляду скарг, передбачена Резолюцією Економічної та соціальної ради ООН від 27 травня 1970 року №1503 (зі змінами).

Повноваженнями щодо захисту прав, передбачених Європейською соціальною хартією 1961 року та Європейською соціальною хартією (переглянутою) 1996 року, у тому числі права на соціальний захист, наділений Генеральний секретар Ради Європи, який розглядає національні доповіді про дотримання державами зобов'язань, які вони взяли на себе при ратифікації Хартії.

Додатковим протоколом до Європейської соціальної хартії, який передбачає систему колективного оскарження, від 9 листопада 1995 року, який, на жаль, не ратифікований Україною, передбачено, що контрольними повноваженнями у визначеній сфері також наділений Комітет міністрів Ради Європи, який у випадку прийняття рішення за результатами розгляду колективної скарги Комітетом незалежних експертів про незабезпечення Договірною Стороною задовільного застосування положення Хартії, ухвалює рекомендацію відповідній Договірній Стороні.

На жаль, механізм захисту прав, передбачених Європейською соціальною хартією та Європейською соціальною хартією (переглянутою), не передбачає можливість звернення з індивідуальним скаргами до визначених суб'єктів. Такими повноваженнями наділені виключно національні та міжнародні об'єднання професійних спілок та роботодавців, інші неурядові організації. Таким чином, захист визначених Хартією прав здійснюється у двох формах – шляхом

заслуховування національних доповідей, а також шляхом розгляду колективних скарг.

Повноваженнями щодо захисту прав людини в адміністративному порядку на європейському рівні наділений також Комісар Ради Європи з прав людини, інститут якого був запроваджений Резолюцією Ради Європи від 7 травня 1999 року №99 (50). Комісар здебільшого здійснює інформаційно-просвітницьку діяльність у сфері прав людини, стандарти яких закріплені в документах Ради Європи з прав людини.

Незважаючи на те, що до повноважень Комісара не входить розгляд індивідуальних скарг на неправомірні дії, що порушують права людини, зокрема й право на соціальний захист, він може вживати передбачених Резолюцією заходів за результатами перевірки інформації, яка направляється урядами, національними парламентами, національними уповноваженими з прав людини чи аналогічними інститутами в галузі прав людини, іншими неурядовими організаціями. У разі виявлення порушень прав людини, що проявляється у недотриманні державами взятих на себе міжнародних зобов'язань, Комісар може давати свої рекомендації, висновки та публікувати доповіді.

Таким чином, Комісар Ради Європи з прав людини сприяє ефективній реалізації прав людини. Враховуючи ту обставину, що цей суб'єкт міжнародного права співпрацює з іншими суб'єктами, наділеними повноваженнями у сфері прав людини, Комісар консультує та інформує з питань захисту прав людини та попередження їх порушень.

Міжнародна судова форма захисту права на соціальний захист реалізується шляхом прийняття відповідних рішень Європейським судом з прав людини, який є однією з інституцій Ради Європи, створеною 21 січня 1959 року для контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, закріплених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року.

Захист права на соціальний захист, що здійснюється шляхом реалізації своїх повноважень Європейським судом з прав людини, має наднаціональний характер, що проявляються в особливій правовій природі цієїї інституції, рішення якої є

обов'язковими для виконання та можуть змінювати судову практику держави-учасника Конвенції.

Водночас діяльність ЄСПЛ має регіональний характер, оскільки поширюється виключно на країни, що є учасниками Ради Європи та підписали Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Не дивлячись на те, що наявність територіальних меж у сфері захисту права на соціальний захист Європейським судом з прав людини деяким чином обмежує значення цієї інституції у міжнародному механізмі захисту прав людини, тим не менше, при прийнятті відповідних рішень дозволяє більшою мірою враховувати особливості держав-учасників міжнародних відносин відповідного рівня, зумовлені їх географічним положення, що відображається на державному устрої, економічному становищі тощо.

Саме врахування таких особливостей дозволяє Європейському суду з прав людини приймати обґрунтовані рішення за результатами розгляду справ щодо спорів між державами-членами Ради Європи з приводу дотримання ними положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Протоколів до неї. Тим не менше, такі спори у діяльності ЄСПЛ займають не більше ніж 10% всієї діяльності цього міжнародного юрисдикційного органу у сфері захисту прав людини.

До повноважень ЄСПЛ належить також надання консультативних висновків щодо тлумачення положень Конвенції, які досить часто розширюють зміст стандартів у сфері прав людини, встановлених цим міжнародним актом.

Однак, левову частку практики Європейського суду з прав людини складають рішення, прийняті за результатами розгляду індивідуальних скарг фізичних осіб або їх груп, які вважають, що державою порушене одне з прав, передбачених Конвенцією.

Як влучно відзначає Т.І. Дудаш, «практика діяльності Європейського суду з прав людини має подвійну правову природу, що проявляється з одного боку у її правозастосовному характері, а з іншого – у правотлумачному. Так, рішення ЄСПЛ містять індивідуальне, формально обов'язкове правило поведінки, яке полягає у

встановленні наявності чи відсутності порушення права, передбаченого Конвенцією, та в залежності від наслідків такого порушення – призначення справедливої сатисфакції. З іншого боку інтерпретація Конвенції, що міститься у рішеннях Суду, є формально обов'язковою для всіх держав-членів Ради Європи, оскільки лише ЄСПЛ наділений повноваженнями щодо її офіційного тлумачення, при цьому рішення Європейського суду з прав людини самі по собі не створюють нових, не змінюють і не скасовують чинні норми права, не можуть виходити за рамки положень Конвенції (принаймні декларативно)» [178, с. 175].

До найбільш численних категорій справ у сфері захисту Європейським судом з прав людини права на соціальний захист належать спори щодо доступу до національних судів, дотримання ними процесуальних строків при здійсненні провадження у відповідних справах, порушень у сфері виплати пенсій, державних і страхових допомог тощо.

Як зазначає І.М. Ласько, «не зважаючи на те, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року не містить положень, що визначають стандарти права на соціальний захист, тим не менше, ЄСПЛ прийнято велику кількість рішень за результатами розгляду справ у сфері соціального захисту. Зокрема, ненадання чи неналежне здійснення соціального захисту спричинює порушення, передбаченого ст. 2 Конвенції, права на життя, положень цього міжнародного акту щодо заборони дискримінації (ст. 14), про захист власності (ст. 1 Протоколу 1) тощо» [274, с. 242]. Саме мотивуючи звернення до ЄСПЛ порушенням державою цих положень Конвенції, громадяни України отримують можливість здійснити захист права на соціальний захист у відповідності з європейськими стандартами.

Так, одне з перших судових рішень, яким було відновлено порушене право заявника на отримання грошових виплат у системі соціального страхування, було винесено 16 грудня 1974 року ЄСПЛ за результатами вирішення справи «Міллер проти Австрії» [482]. Судом була сформована правова позиція, що встановлене законодавством зобов'язання сплачувати внески до фондів соціального захисту створює у особи, якою (за яку) здійснювалися відповідні платежі, право власності

на частку активів, які формуються відповідним чином. Аналогічне рішення було винесене у справі «Гайгузус проти Австрії» 16 вересня 1996 року [480].

Принцип виникнення права власності на активи з зобов'язання щодо сплати страхових платежів був розширений під час вирішення справи «Стек та інші проти Сполученого Королівства». У рішенні від 12 квітня 2006 року Суд наголосив на тому, що «в сучасній демократичній державі багато людей протягом усього свого життя або ж його частини, коли йдеться про засоби для існування, перебувають у повній залежності від виплат за соціальним страхуванням або соціальним забезпеченням. У правових системах багатьох країн визнається, що такі особи потребують певного забезпечення, і відтак для них передбачається, що в разі дотримання умов, за яких вони можуть скористатися цими встановленими для них виплатами, вони автоматично будуть отримувати відповідні виплати» [497]. ЄСПЛ дійшов висновку, що право на відповідні виплати підпадає під сферу дії ст. 1 Першого протоколу Конвенції та не може бути обмежене органами влади за умови його закріплення національним законодавством та дотримання особою вимог відповідних нормативно-правових актів.

Аналізований принцип ліг в основу низки рішень ЄСПЛ, прийнятих за результатами розгляду заяв проти України. Так, у рішенні у справі «Сук проти України» від 10 березня 2011 року Суд зауважив, що «поняття «майно» в першій частині ст. 1 Першого протоколу має автономне значення, яке не обмежується правом власності на фізичні речі та є незалежним від формальної класифікації в національному законодавстві. Інтереси, що складають активи, можуть також вважатися «майновими правами» і, відповідно, «майном» у розумінні цього положення». Оскільки вимога заявника до національного суду ґрунтувалась на чіткому положенні національного законодавства, що було чинним на той час, і ним було дотримано всі умови застосування до нього відповідних положень нормативно-правових актів, Судом було встановлено порушення Україною ст. 1 Протоколу першого [498].

Останнім часом поширення набувають спори щодо дотримання Україною ст. 6 Конвенції, якою закріплено право людини на справедливий суд, в аспекті

застосування положень Конституції України при вирішенні спорів у сфері соціального захисту населення.

Як зауважують М. Гнатовський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенко, Європейським судом з прав людини було встановлено порушення ст. 6 Конвенції у поєднанні зі ст. 1 Протоколу першого при винесені сотні рішень [139, с.с. 68-71], зокрема, у справах «Войтенко проти України» [484], «Воскобойник проти України» [485], «Червонець проти України» [503], «Суд'їн проти України» [498], «Ромашов проти Укрїни» [495] тощо.

Так, акцентуючи увагу на прецедентній практиці, Суд при вирішенні справи «Ромашов проти України» зазначив, що державні органи не можуть довільно посилатись на відсутність коштів як на виправдання невиконання зобов'язань за боргом, визначеним судовим рішенням. Проте за виняткових обставин затримка у виконанні рішення може бути виправдана, за умови, що вона не позбавляє сутності право, яке захищається пунктом 1 статті 6 Конвенції. Заявник не повинен бути позбавленим можливості отримання відшкодування за рішенням, винесеним на його користь через стверджувані фінансові труднощі держави. Суд допускає, що «асигнування на виплату державних боргів може спричинити певні затримки у виконанні рішень з бюджету Уряду. Тим не менше, за висновками Суду не передбачивши таких асигнувань протягом тривалого строку, держава-відповідач не виконала своїх зобов'язань за статтею 6 параграфа 1 Конвенції (рішення у справі «Войтенко проти України», п. 42).

На жаль, варто констатувати, що в Україні склалася вкрай несприятлива ситуація у сфері виконання судових рішень, особливо у сфері соціального захисту населення. Так, 24 жовтня 2013 року Європейський суд з прав людини, посилаючись на своє рішення у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 року [505], ухвалив рішення у справі «Нечепоренко та інші (249 заявників) проти України» [490] стосовно невиконання рішень українських судів, прийнятих на користь заявників. На жаль, Секретаріат Європейського суду констатує щомісячне надходження більш ніж 500 скарг стосовно невиконання або тривалого невиконання рішень національних українських судів щодо виплати

заборгованостей по заробітній платі та соціальним допомога [14]. Досить невисокий показник в Україні й виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Так, у 2018 році Україною було виконано 318 рішень Європейського суду з прав людини, які профінансовано в частині сплати справедливої сатисфакції в обсязі 27 174 359,21 грн., оплати пені – 51 454,25 грн. Показник виконання Україною рішень ЄСПЛ у 2019 році значно підвищився та становить 443 рішення, на підставі яких стягнуто на користь громадян України 44 235 335,86 грн. в якості справедливої сатисфакції та 29 742,11 грн. – в якості пені. Однак, за даними Управління координації виконання рішень Європейського суду з прав людини та інформування Комітету міністрів Ради Європи, Секретаріату Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини Міністерства юстиції України станом на 25 лютого 2020 року ще 598 рішень Європейського суду з прав людини прийнятих щодо України залишаються невиконаними.

У рамках статті 6 Конвенції право на соціальний захист захищається й в аспекті надмірної тривалості судового розгляду. Так, у справі «Ломбарді Валлурі проти Італії» [490] Суд встановив порушення ст. 6 Конвенції у зв'язку з тим, що на національному рівні розгляд справи заявника тривав більш ніж 8 років. Надмірна тривалість адміністративного провадження у справі щодо соціальних виплат також була визнана ЄСПЛ порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції у справі «Beljan v. Bosnia and Herzegovina» [480].

Аналогічна ситуація склалася й в Україні у сфері захисту права на соціальний захист у судовому порядку. Так, наприклад, провадження у справі №758/9241/13-а за позовом Гаврилюк Станіслава Миколайовича, Зубко Ігоря Григоровича до військової частини А0515 про визнання дій протиправними та зобов'язання вчинити дії щодо виплати грошової допомоги триває з вересня 2013 року та до цього часу не завершене прийняттям остаточного судового рішення [337]; провадження у справі №212/12245/13-а за позовом Чайнікова Олександра Михайловича до Управління Пенсійного фонду України в Жовтневому районі м. Кривого Рогу Дніпропетровської області про визнання дій протиправними та

зобов'язання здійснити перерахунок пенсії тривало майже 5 років (з грудня 2013 року по жовтень 2018 року) [341] і т.д.

Аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини дає підстави для формування позиції, що при вирішенні питань щодо порушення державами-учасницями положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Протоколів до неї велика увага акцентується на дотриманні державою принципу «правомірних або законних очікувань» та захисту прав людини через призму цього принципу.

Так, при вирішенні справи «Суханов та Ільченко проти України» [500] Суд встановив, що вимоги заявників щодо надбавки до пенсії безперечно підпадають під дію статті 1 Першого протоколу і що їх можна вважати «майном» у значенні цього положення, оскільки за певних обставин «законне сподівання» на отримання «активу» також може захищатися статтею 1 Першого протоколу. Так, якщо суть вимоги особи пов'язана з майновим правом, особа, якій воно надане, може вважатися такою, що має «законне сподівання», якщо для такого права у національному законодавстві існує достатнє підґрунтя, зокрема й усталена практика національних судів, якою підтверджується його існування.

Прийнявши Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 7 липня 1997 року [435], Україна зобов'язалась визнавати на своїй території дію ст. 46 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.

Враховуючи той факт, що «механізм захисту ЄСПЛ прав та свобод людини не є усталеним та перебуває у постійному розвитку, удосконалюється, оскільки основується на прецедентній практиці, яка з часом може змінюватися, варто констатувати, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року містить лише мінімальні стандарти у сфері прав людини, які

розширюються Європейським судом з прав людини у процесі здійснення захисту вказаних прав від порушень» [67, с. 70].

Вище вже йшлося про те, що рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими до виконання, нагляд за чим здійснюється Комітетом міністрів Ради Європи. За невиконання відповідного рішення, винесеного щодо держави, Радою Європи можуть бути застосовані санкції, зокрема, виключення з окремих галузей співробітництва, призупинення членства або виключення з організації [281, с. 181]. Проте, рішення ЄСПЛ в повному обсязі є обов'язковими для України лише у тому випадку, якщо винесено безпосередньо щодо неї, в інших випадках рішення застосовуються лише в частині тлумачення окремих положень Конвенції та Протоколів до неї [65, с. 124].

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що «міжнародна юрисдикційна форма захисту права на соціальний захист реалізується шляхом виконання публічними суб'єктами міжнародного права – універсальними, регіональними міжнародними органами (організаціями) загальної та спеціальної компетенції повноважень щодо розгляду доповідей про стан дотримання взятих на себе при ратифікації відповідних міжнародно-правових актів зобов'язань у сфері забезпечення права на соціальний захист, розгляду індивідуальних і колективних скарг на порушення відповідних положень міжнародно-правових актів, тлумачення міжнародно-правових норм, що є передумовою уніфікації та гармонізації законодавства держав-учасників міжнародної співпраці та забезпечує реалізацію права на соціальний захист відповідно до міжнародних стандартів» [74, с. 573].

Захист права на соціальний захист на міжнародному рівні здійснюється двома взаємопов'язаними методами, а саме: шляхом розгляду уповноваженими органами міжнародних організацій доповідей щодо дотримання положень відповідних міжнародно-правових актів, розгляду скарг держав, організацій працівників та роботодавців, громадських об'єднань, індивідуальних звернень щодо порушення права на соціальний захист.

На жаль, варто констатувати, що у сучасних умовах необхідність подавати доповіді та звіти про виконання положень міжнародно-правових актів та про

заходи, спрямовані на ратифікацію їх положень, не можна вважати ефективною гарантією виконання державою зобов'язань, взятих на себе за цими документами. Саме тому необхідно удосконалювати механізм захисту права на соціальний захист шляхом розширення можливості застосування другого методу, за результатами якого приймаються рішення, обов'язкові для виконання та спрямовані на поновлення або визнання порушеного чи невизнаного права та відшкодування збитків, завданих таким порушенням.

Національна юрисдикційна форма захисту права на соціальний захист передбачає оскарження незаконних дій або бездіяльності соціально зобов'язаного суб'єкта в адміністративному або судовому порядку.

Адміністративний порядок захисту права на соціальний захист передбачає оскарження незаконних дій чи бездіяльності соціально уповноважених суб'єктів до вищестоящих органів. Так, Порядком розгляду скарг на рішення органів Пенсійного фонду України щодо пенсійного забезпечення, затвердженим постановою Правління Пенсійного фонду України від 12 жовтня 2007 року №18-6 [411], передбачено, що у разі, якщо громадянин вважає, що орган, який призначає пенсію, прийняв рішення, що суперечить законодавству про пенсійне забезпечення або виходить за межі його компетенції, має право оскаржити таке рішення до органів Пенсійного фонду України вищого рівня [41, с. 64].

Захист права на соціальний захист здійснюється також Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений), який на постійній основі здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції [444].

Як визначено у ст. 2 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений, є захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України, до яких належить, зокрема, право на соціальний захист. З цією метою Уповноважений має право:

— відвідувати без попереднього повідомлення про час і мету відвідування такі місця: в яких особи примусово тримаються за судовим рішенням або рішенням адміністративного органу відповідно до закону; психіатричні заклади; пункти тимчасового розміщення біженців; приміщення для транзитних пасажирів у пунктах пропуску через державний кордон; будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю, центри соціально-психологічної реабілітації дітей; психоневрологічні інтернати; геріатричні пансіонати, будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю; пансіонати для ветеранів війни і праці; соціально-реабілітаційні центри тощо;

— опитувати осіб, які перебувають у названих місцях, та отримувати інформацію стосовно поводження з цими особами і умов їх тримання;

— направляти у відповідні органи акти реагування Уповноваженого у разі виявлення порушень прав і свобод людини і громадянина для вжиття цими органами заходів;

— звертатися до суду про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права і свободи; брати участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його позовами (заявами, клопотаннями (поданнями);

— вступати у справи, провадження в яких відкрито за позовами (заявами, клопотаннями (поданнями) інших осіб, на будь-якій стадії їх судового розгляду;

— ініціювати незалежно від його участі у судовому провадженні перегляд судових рішень.

Не дивлячись на ту обставину, що фактично у сучасних умовах саме судовий захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав визнається більш ефективним порівняно з оскарженням неправомірних дій (бездіяльності) чи рішень в адміністративному порядку, визначення у Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» досить широкого переліку повноважень

Уповноваженого щодо ініціювання та участі у судових провадженнях, однак, на жаль, за період з 2011 року (започаткування функціонування Інтернет-порталу «Судова влада України) Уповноважним жодного разу не було ініційовано судове провадження з метою захисту порушеного чи невизнаного права людини на соціальний захист, відповідний суб'єкт не приймав участь у жодній судовій справі відповідної категорії, що свідчить про недієвість відповідних положень законодавства у сфері соціального захисту.

Водночас про відсутність будь-якого позитивного ефекту діяльності Уповноваженого в механізмі забезпечення права на соціальний захист говорити не варто. Так, за сприяння Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2019 році жителя м. Полтава було влаштовано на постійне місце проживання до Хорольського будинку-інтернату для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, у реалізації права на яке цій особі необґрунтовано відмовляли протягом тривалого проміжку часу [190]; мешканцю Житомирської області було надано ресинхронізаційний штучний водій ритму серця для проведення відповідного оперативного втручання [330] і т.д.

Крім того, Уповноважений наділений можливістю за наслідками моніторингу дотримання положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина вживати акти реагування, якими є конституційне подання Уповноваженого та подання Уповноваженого до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб.

Подання Уповноваженого передбачає обов'язок органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадових і службових осіб вжити відповідних заходів щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина у місячний строк.

Так, за результатами позапланового моніторингового візиту 08 жовтня 2019 року регіонального представника Уповноваженого Верховної Ради України з

прав людини в Одеській області та регіонального координатора взаємодії з громадськістю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Одеській області до Комунального закладу «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Одеської обласної державної адміністрації» було вставлене неповне забезпечення права на освіту та на всебічний розвиток 47 дітей у віці від 5 до 17 років, які перебувають у цьоому закладі соціального захисту, порушення їх права на достатній життєвий рівень, зокрема в аспекті забезпечення раціонального харчування, неефективність соціально-психологічної реабілітації дітей у закладі [468].

11 січня 2020 року в рамках реалізації національного превентивного механізму працівниками Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини здійснено моніторинговий візит до Львівської багатопрофільної лікарні № 19 філії державної установи «Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України» у Львівській області [467], за результатами якого виявленно численні порушення прав людини, гарантованих міжнародно-правовими актами та національним законодавством, у тому числі й права на соціальний захист. Зокрема: у приміщеннях лікарні не забезпечені належні умови проживання, пов'язані зі створенням комфортного температурного режиму; відсутні препарати для проведення анестезії; відсутні препарати для лікування захворювань шлунково-кишкового тракту; відсутні наркотичні знеболюючі засоби, що застосовуються, зокрема, для полегшення стану онкологічно хворих засуджених; при діагностиці стану здоров'я засуджених, у т.ч. онкохворих людей, взагалі не застосовуються сучасні методи, такі як комп'ютерна томографія, магнітно-резонансна томографія тощо.

За результатами проведених моніторингових заходів були підготовлені відповідні акти реагування з практичними рекомендаціями щодо усунення виявлених порушень.

Так, у листі за підписом представника Уповноваженого в південних областях О. Остапенко до Голови Одеської обласної державної адміністрації М.В. Куцого від 22 жовтня 2019 року №23.5/10-1189.19/15-96 зазначено, що виділене

фінансування Комунального закладу «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Одеської ОДА» не дозволяє забезпечити повноцінний раціон дітей, що перебувають у закладі, їх реінтеграція у родини здійснюється неналежним чином, що пов'язано з неефективною роботою психологів, відсутністю вузькопрофільних спеціалістів, у зв'язку з чим контролюючим суб'єктом було запропоновано вжити заходів щодо усунення визначених недоліків та повідомити про їх зміст.

Проте, не дивлячись на рекомендації Уповноваженого, надані Голові Одеської обласної державної адміністрації М.В. Куцому, щодо усунення виявлених у результаті моніторингового візиту порушень прав дитини, оцінити стан їх виконання практично неможливо.

Інформація за наслідками усунення виявлених порушень у результаті позапланового моніторингового візиту КЗ «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Одеської ОДА» 8 жовтня 2019 року фактично є лише констатацією існуючого стану речей. Так, у документі зазначено, що: середня вартість денної норми харчування на одну дитину становить 114,78 грн., проте не наведені жодні заходи, які були вжиті для підвищення фінансування закладу з метою покращення раціону харчування його утриманців; штат працівників закладу був недоукомплектований у 2018 році на 33% (18 працівників), а у 2019 році кількість працівників була збільшена ще на 28 осіб, проте про заходи, які були вжиті задля залучення необхідної кількості практичних психологів, реабілітоголів, педагогів тощо, не йдеться.

Крім того, у Звіті за результатами моніторингового візиту до Комунального закладу «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Одеської ОДА» зазначено, що попередній позаплановий моніторинговий візит до нього здійснювався 19 липня 2018 року і станом на 08 жовтня 2019 року була усунута лише частина виявлених у 2018 році порушень. Разом з тим з'явилась низка нових порушень.

Отже, не дивлячись на важливе значення адміністративного захисту права на соціальний захист, який, частіше за все, реалізується в результаті діяльності

контрольно-наглядових суб'єктів, ініційованої особою, право якої порушене (невизнане), у механізмі його забезпечення, варто констатувати, що спеціально-уповноважені органи, на жаль, не наділені дієвими повноваженнями щодо проведення перевірки вжитих заходів, спрямованих на усунення виявлених порушень. Як результат, за відсутності належних заходів відповідальності правопорушника ефективність адміністративного захисту права на соціальний захист залежить виключно від правосвідомості підконтрольного суб'єкта, що неможна вважати виправданим.

Більш поширеною юрисдикційною формою захисту права на соціальний захист є судова, основу правового регулювання якої становить ст. 55 Конституції України. Відповідне положення Основного Закону України у сфері судового захисту права на соціальний захист конкретизоване низкою нормативно-правових актів у цій сфері, зокрема, ст. 23 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року закріплене право на оскарження рішень, дій та бездіяльності органу, що призначає і здійснює виплату державної допомоги сім'ям з дітьми, у тому числі у судовому порядку, ст. 12 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року серед основних прав отримувачів соціальних послуг визначено право на захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку і т.д.

Закріплення у законодавстві можливості здійснення судового захисту права на соціальний захист є нічим іншим як гарантією ефективного забезпечення цього права. До такого висновку приводить позиція В.М. Андріїва, відповідно до якої «гарантії прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина слід визначати як сукупність умов та засобів, що забезпечують їх охорону і захист» [38, с. 186]. Як зазначає вчений, такі права мають двоякий характер, тому що виступають і як право, і як гарантія. Саме можливість здійснення судового оскарження неправомірного рішення, дії чи бездіяльності посадових осіб органів соціального захисту та фізичних осіб, діяльність яких спрямована на здійснення соціального захисту, є однією з найбільш ефективних гарантій у сфері реалізації права на попередження та захист від несприятливих наслідків соціальних ризиків.

Однак, реалії реалізації судового захисту права на соціальний захист різко відрізняються від положень чинного національного законодавства. Так, право на судовий захист права на соціальний захист передбачене численними нормативно-правовими актами, проте доступ до його реалізації права дещо обмежений.

Причиною ситуації, що склалася, у першу чергу, є низький рівень правової культури населення. Так, більшість громадян, право на соціальний захист яких не визнане або порушене, часто не знають про це, а у випадку усвідомлення вищевказаного факту просто не можуть його захистити у зв'язку з малообізнаністю з процесуальним порядом здійснення такого захисту.

Крім того, у сучасних умовах розвитку судової системи України, на жаль, судді також не володіють повною мірою знаннями у сфері правового забезпечення права на соціальний захист. Це підтверджується судовою практикою.

Так, ухвалою Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 10 серпня 2012 року громадянину було відмовлено у відкритті провадження у справі за позовом до Міжрайонної МСЕК м. Красноармійська Обласного центру медико-соціальної експертизи про встановлення причинно-наслідкового зв'язку між втратою працездатності та травмою на виробництві у зв'язку з тим, що справа не підлягає розгляду у порядку цивільного судочинства [589].

Натомість ухвалою Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу провадження у справі за адміністративним позовом до міжрайонної психіатричної МСЕК №3 Дніпропетровської обласної державної адміністрації про визнання незаконним та скасування акту огляду МСЕК закрито, у зв'язку з тим, що відповідно до ст. 17 Кодексу адміністративного судочинства України юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку із здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій. На думку суду, міжрайонна психіатрична МСЕК №3 Дніпропетровської облдержадміністрації не є суб'єктом владних повноважень, а тому справа не може розглядатися в порядку адміністративного судочинства, а повинна розглядатися в порядку цивільного судочинства [588]. Таким чином, одна і та сама категорія

судових справ у сфері соціального захисту населення була віднесена різними судами до адміністративної та цивільної юрисдикції.

Крім того, на ефективність судового захисту права на соціальний захист опосередковано впливає також передбачена законодавством необхідність сплати судового збору за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень.

На думку С.С. Боглі, судовий збір як складова частина судових витрат виконує компенсаційну, превентивну і соціальну функцію. Компенсаційна функція полягає у відшкодуванні коштів, витрачених державою на здійснення правосуддя, а також коштів, витрачених особами, що звертаються до суду або вчиняють певні процесуальні дії. Необхідність сплати судового збору попереджує необґрунтовані звернення до судів, забезпечує виконання зацікавленими у вирішенні спору особами своїх процесуальних обов'язків, у чому полягає превентивна функція. Соціальна ж функція проявляється в тому, що судові витрати покликані забезпечити фактичну доступність правосуддя [54, с. 12].

Однак саме реалізація соціальної функції судового збору викликає сумніви у сфері соціального захисту. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 року мінімальною ставкою судового збору за подання адміністративного позову (а більшість спорів у сфері соціального захисту розглядаються за правилами адміністративного судочинства) становить 0,4 розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб станом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду. У 2020 році за кожну позовну вимогу адміністративного позову, поданого з метою захисту права на соціальний захист, в якості судового збору особа повинна сплатити 840,80 грн.

Конституційний Суд України у рішенні №12-рп/2013 від 28 листопада 2013 року вказав – «гарантією реалізації права на судовий захист в аспекті доступу до правосуддя є встановлення законом помірного судового збору для осіб, які звертаються до суду» [509]. Це відповідає Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя, від

14 травня 1981 року R (81) 7, якою у підпункті 12 пункту D передбачено, що в тій мірі, в якій судові витрати становлять явну перешкоду доступові до правосуддя, їх треба, якщо це можливо, скоротити або скасувати [469].

Тим не менше, відповідно до ст. 5 Закону України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 року від сплати судового збору за подання позовних заяв з метою захисту права на соціальний захист звільняються лише: особи з інвалідністю внаслідок Другої світової війни та сім'ї воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняні до них у встановленому порядку особи; особи з інвалідністю I та II груп, законні представники дітей з інвалідністю і недієздатних осіб з інвалідністю; громадяни, віднесені до 1 та 2 категорій постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи; учасники бойових дій, постраждалі учасники Революції Гідності, Герої України; заявники у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, поданих у зв'язку із збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення.

Враховуючи загальний рівень доходів населення, кількість малозабезпечених сімей, сімей з дітьми, одиноких громадян, бездомних осіб та безпритульних дітей, пенсіонерів, право на соціальний захист яких порушується, надання пільг зі сплати судового збору лише визначеним категоріям субєктів є суттєвим обмеженням доступу цих та інших осіб до судового захисту вище визначеного права [116, с. 51].

Досліджуючи особливості захисту трудових прав робітників та службовців, М.Є. Мариненко дійшов висновку, що «діяльність органів, які здійснюють судовий захист, має високий ступінь законодавчої регламентації, починаючи з прийому заяви і закінчуючи винесенням рішення і його виконанням» [290, с. 18]. Таку позицію науковця можна застосувати й до характеристики судового захисту права на соціальний захист.

Так, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року [443] закріплене право кожного на захист його прав, свобод та інтересів

у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону (ст. 7), визначено, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності, а суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (ст.ст. 17, 18).

За сучасного стану соціально-економічних відносин судовий захист права на соціальний захист залежно від його організаційно-правової форми та виду може здійснюватися за правилами цивільного та адміністративного судочинства.

Так, ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) від 6 липня 2005 року [217] в актуальній редакції встановлено, що за правилами адміністративного судочинства розглядаються спори між фізичними особами та суб'єктами владних повноважень щодо оскарження його рішень (в аспекті цього дослідження – індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, а також спори, пов'язані з оскарженням рішень, зокрема, медико-соціальних експертних комісій та інших подібних органів, рішення яких є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших осіб. Такі спори розглядаються окружними судами.

Відповідно до ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) від 18 березня 2004 року [598] в актуальній редакції суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого, в цьому випадку адміністративного, судочинства.

Так, за загальним правилом спори у сфері соціального захисту вирішуються за вибором позивача адміністративним судом за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання (перебування, знаходження) цієї особи-позивача або адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача (ч. 1 ст. 25 КАС України). Однак, спори щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності невладних суб'єктів у сфері соціального захисту (наприклад, підприємств, що

здійснюють забезпечення технічними засобами пересування осіб з інвалідністю), спори, що виникають у сфері недержавного соціального захисту вирішуються судами загальної юрисдикції за правилами цивільного судочинства за місцезнаходженням відповідних юридичних осіб, визначених згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ч. 2 ст. 27 ЦПК України). Питання встановлення юридичних фактів, що мають значення для здійснення соціального захисту, встановлюються судом за місцем проживання заявника.

Як зазначає Є.В. Краснов, судовий розгляд спорів у сфері соціального захисту може здійснюватися трьома видами провадження: позовним, наказним та окремим, науковець також наводить характеристику кожного з них [257, с. 320]. Тим не менше, судовий захист права на соціальний захист може здійснюватися лише в рамках позовного та окремого провадження, зважаючи на категорії вимог, визначені ст. 161 ЦПК України, щодо яких може бути видано судовий наказ.

Щодо окремого провадження, то відповідно до ст. 293 ЦПК України воно визначається як вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав [266, с.с. 38-39].

Що стосується окремого провадження у сфері судового захисту права на соціальний захист, то воно, в більшості випадків, застосовується саме для встановлення юридичних фактів, що мають юридичне значення. Так, рішенням Білозерського районного суду Херсонської області від 15 жовтня 2014 року (у справі №648/4815/14-ц) було встановлено факт постійного проживання однією сім’єю чоловіка і дружини без укладення шлюбу, що має значення для здійснення соціального захисту дружини та дітей особи, померлої в результаті участі у проведенні антитерористичної операції [479].

Наступною особливістю судового захисту права на соціальний захист є суб’єктний склад учасників спору. Так, позивачем у цій категорії справ є

управомочена особа, тобто людина, наділена правом на соціальний захист. Водночас у праві соціального забезпечення управомоченими особами визнаються не лише індивідуально фізичні особи, але й сім'ї.

Наприклад, суб'єктом права на соціальний захист у зв'язку з необхідністю утримання і виховання дітей та іншими супутніми соціальними ризиками є сім'я, зважаючи на наслідки визначених життєвих обставин, що є значимими для всієї родини та спричинюють, як правило, втрату або значне зниження рівня її доходів, та породжують спільну потребу у соціальному захисті. Право на судовий захист у випадку ненадання або неефективного здійснення соціального захисту сім'ї у такому випадку реалізує уповноважений член родини самостійного або через договірного представника [107, с. 87].

Другим учасником спору у сфері соціального захисту є зобов'язаний суб'єкт, до компетенції якого належить надання різних видів соціального захисту, встановлення фактів, які мають юридичне значення. До таких суб'єктів належать: департаменти соціального захисту населення, управління Пенсійного фонду України, центри соціального обслуговування, медико-соціальні експертні, лікарсько-консультативні комісії тощо. Саме від форми власності та правового статусу цих суб'єктів залежить форма судочинства, в якій буде вирішуватися спір.

О.В. Смирнов справедливо зауважує, що «більшість спорів у сфері соціального захисту, розглянутих судами, вирішується на користь осіб, які потребують соціального захисту. Це може свідчити про ефективність судового захисту права на соціальний захист».

Водночас велика кількість недоліків у цій сфері перешкоджають здійсненню судами захисту прав та інтересів фізичних осіб у сфері соціального захисту у максимально можливій мірі» [582, с. 387]. Знижують ефективність суду не лише організаційно-структурні аспекти їх побудови та функціонування, але й недоліки чинного соціально-забезпечувального законодавства. Величезне значення для нормальної ефективності діяльності суду має закон, що застосовується, його чіткість та ясність, логічна послідовність і узгодженість з іншими нормативно-правовими актами.

Тому однією з ознак судового захисту права на соціальний захист є особливості застосування законодавства при вирішенні відповідних спорів. Так, характерною рисою процесуальних відносин у праві соціального забезпечення є те, що для їх правового регулювання недостатньо виключно норм процесуальних галузей права (цивільного чи адміністративного) – необхідним є застосування матеріальних положень законодавства у сфері соціального захисту. Варто враховувати, що при судовому вирішенні спорів у сфері соціального захисту можуть застосовуватися норми права, які втратили чинність, проте діяли на час існування спірних правовідносин.

Так, суддя Хмельницького міськрайонного суду при ухваленні постанови 10 жовтня 2011 року у справі №2а/2218/11794/11 обґрунтував задоволення позовних вимог громадянки у призначенні допомоги по догляду за дитиною у розмірі прожиткового мінімуму, встановленого законом, положеннями Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку із тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням», який на той час діяв у новій редакції [345].

Ще однією особливістю судового захисту права на соціальний захист є часте застосування рішень Конституційного Суду України при обґрунтуванні фізичною особою своїх позовних вимог. Така ситуація пов'язана з частим внесенням змін до нормативно-правових актів у сфері соціального захисту, які у подальшому рішеннями органу конституційної юрисдикції визнаються такими, що суперечать Конституції України (є нконституційними) у зв'язку з тим, що звужують зміст та/або обсяг права на соціальний захист. Проте, зважаючи на відсутність дієвого механізму виконання рішень Конституційного Суду України, особи змушені саме у судовому порядку захищати свої права.

Не варто забувати, що мало лише домогтися судового визнання права на соціальний захист, вагоме значення має також процедура виконання такого судового рішення. Під час судового захисту права на соціальний захист за період незалежності України визнано право заявників (позивачів) на отримання соціального захисту на мільярди гривень, проте Законом України «Про Державний

бюджет України на 2016 рік» від 25 грудня 2015 року передбачено видатки на заходи щодо виконання рішень суду, що гарантовані державою, у сумі 144 млрд. гривень, що, враховуючи кількість спорів у сфері пенсійного забезпечення, соціального захисту осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо, навряд чи будо достатнім для своєчасного та повного виконання таких судових рішень.

Натомість у Законі України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» від 23 листопада 2018 року взагалі відповідна категорія видатків з відповідного фонду не була передбачена. У Законі було визначено виключно право Кабінету Міністрів України в установленому ним порядку реструктуризувати фактичну заборгованість обсягом до 7 544 562 370 грн. за рішеннями судів, виконання яких гарантовано державою, а також за рішеннями Європейського суду з прав людини, прийнятими за наслідками розгляду справ проти України, шляхом видачі фінансових казначейських векселів строком обігу до семи років з відстроченням платежів за такою заборгованістю на один рік та відсотковою ставкою 9,3% річних [375].

Ситуація 2019 року частково виправлена положеннями Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 14 листопада 2019 року, у якому на забезпечення виконання судових рішень, що вступили у закону силу, передбачено 1 797 000 000 грн. [346]

Натомість, наприклад, доплата пенсії, яка перерахована управліннями Пенсійного фонду України на підставі судових рішень, підлягає виплаті згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Питання погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішеннями суду» від 22 серпн 2018 року №649, якою встановлено, що для виконання судових рішень, якими на органи Пенсійного фонду України покладені зобов’язання з нарахування (перерахунку) пенсійних виплат, що фінансуються з державного бюджету, виплата коштів, нарахованих за період до набання судовим рішенням законної сили, здійснюється відповідно до Порядку погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішеннями суду, затвердженого цією постановою.

Цим Порядком визначено механізм погашення заборгованості, що утворилась внаслідок нарахування (перерахунку) пенсійних виплат на виконання судових рішень, за рахунок коштів, передбачених у державному бюджеті на цю мету.

Черговість виконання рішень визначається датою їх надходження до боржника, визначеного судом. Станом на березень 2020 року з урахуванням обсягу коштів, передбачених на відповідні цілі, виконуються судові рішення, які надійшли до управлінь Пенсійного фонду України у 2015 році.

Останнім часом у вітчизняній правовій літературі, зокрема у працях таких науковців, як Д.О. Єрмоленко, Н.М. Стаховська, В.А. Рудик, С.О. Устинова [586, с. 9] все частіше висловлюється думка про необхідність створення спеціалізованих соціальних судів.

До такого висновку приводить наявність великої кількості як соціальних справ у судах, так і самих нормативно-правових актів, що регулюють ці питання, розібратися в яких дуже важко [257, с. 327]. Так, наприклад, соціальний захист сімей з дітьми регулюється такими законами України, як: «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» тощо. У зв'язку з цим у суддів при розгляді справ, які стосуються соціальних прав громадян, виникають певні труднощі, що призводить до прийняття різними судами за аналогічними справами різних за змістом рішень.

Проте, на нашу думку, у сучасних соціально-економічних та політичних умовах створення спеціалізованих соціальних судів не є доцільним. Досить ґрунтовною у зв'язку з цим видається позиція Н.М. Стаховської, яка пропонує запроваджувати спеціалізацію не судів, а суддів за різними правовими галузями, зокрема, з права соціального забезпечення. Як зазначає науковець, для кваліфікованого розгляду і винесення законного та об'єктивного рішення по суті спорів, що виникають з соціально-забезпечувальних і процедурних правовідносин, суддя повинен бути не лише кваліфікованим спеціалістом у галузі права

соціального забезпечення, а й повинен мати чітке уявлення і практичні навички стосовно механізму призначення (обчислення) і надання громадянам окремих видів матеріального забезпечення та соціальних послуг, щоб мати змогу самостійно оцінити правильність і відповідність законодавству будь-яких рішень, дій чи бездіяльності відповідних органів у галузі соціального забезпечення, які оскаржуються громадянами у судовому порядку [554, с. 13].

Підтримуючи точку зору Н.М. Стаховської, на нашу думку, запровадження спеціалізації суддів, у тому числі у сфері права соціального забезпечення, сприятиме більш швидкому та ефективному захисту невизнаних, порушених чи оспорюваних прав людини і громадянина.

Таким чином, судовому захисту права на соціальний захист в Україні притаманні певні особливості, що пов’язані із суб’єктним складом такого спору, його підвідомчістю та підсудністю, ретроспективною дією законодавства, що регулює відносини цього виду, суттєвим значенням та частотою застосування рішень Конституційного Суду України при обґрунтуванні позовних вимог, відсутністю одноманітної практики розгляду судами спорів у сфері соціального захисту, високими ставками судового збору та низьким рівнем доходів громадян. Названі риси досліджуваної форми захисту права на соціальний захист свідчать про недостатню її ефективність на сучасному етапі розвитку України як правової держави.

Другою формою захисту права на соціальний захист є неюрисдикційна, яка «полягає у безпосередній діяльності особи або її законного, уповноваженого, договірного представника щодо поновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, яка здійснюється без звернення до компетентних органів» [85, с. 101].

На думку Г.І. Чанишевої, «неюрисдикційна форма захисту передбачає дії управомоченої особи із захисту її прав та інтересів, які здійснюються нею самостійно, без звернення до відповідних юрисдикційних органів». Як зазначає науковець, самозахист здійснюється особою, наділеною правом на соціальний захист, як індивідуально, так і колективно [599, с. 142].

Виходячи з вищезазначеного розуміння самозахисту можна виокремити його ознаки, які визначають особливості неюрисдикційної форми захисту права на соціальний захист.

Перш за все, особливістю самозахисту права на соціальний захист є те, що він здійснюється безпосередньо управомоченою особою (її представником) самостійно шляхом виконання певної системи дій.

Як зазначає О.В. Мовчан, особливістю дій при здійсненні самозахисту є їх односторонність [308, с. 60]. У зв'язку з цим Ю.Г. Басін зазначає, що «самозахистом є система дозволених законом односторонніх дій заінтересованої особи, спрямованих на забезпечення недоторканості права й ліквідацію наслідків його порушення» [48, с. 37].

Аналогічна точка зору сформульована Г.Я. Стоякіним, який дійшов висновку, що самозахист варто визначати як «передбачені законом односторонні дії особи юридичного чи фактичного характеру, застосовані уповноваженим на їх здійснення суб'єктом і спрямовані на припинення дій, що порушують його майнові чи особисті права» [565, с. 12].

Погоджуючись з характеристикою самозахисту суб'єктивних прав людини, у тому числі й права на соціальний захист, через «односторонні дії управомоченої особи (її представника)», варто зауважити, що викликає заперечення твердження Г.Я. Стоякіна про те, що зміст відповідної правозахисної поведінки визначається законом. У цьому аспекті більш обгрунтованою видається позиція В.П. Грібанова, який зазначає, що фактичні дії із самозахисту прав не випливають із закону, а лише ним дозволяються [145, с. 185].

На жаль, у праві соціального забезпечення фактично відсутні норми, які б визначали порядок здійснення самозахисту права на соціальний захист, законодавством гарантована лише відповідна можливість, яка детально охарактеризована вище. Відповідна прогалина може бути усунута за допомогою аналогії цивільного законодавства.

Хоча й положення Цивільного кодексу України спрямовані на регулювання майнових та особистих немайнових відносин (цивільних відносин), однак легальне

визначення поняття «самозахист цивільних прав», закріплене у ч. 1 ст. 19 ЦК України, може бути пристосоване до характеристики самозахисту права на соціальний захист.

Так, відповідно до ст. 19 ЦК України самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства, що ще раз підтверджує той факт, що способи здійснення самозахисту права на соціальний захист імперативно не визначаються законом, а можуть обиратися самостійно управомоченою особою (її представником) виходячи зі змісту порушеного права, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідків, що спричинені порушенням, бути визначеними у договорі чи законі.

Узагальнюючи, можна виокремити такі ознаки самозахисту як форми захисту права на соціальний захист, як: застосування за умови порушення, невизнання чи оспорення права на соціальний захист; застосування з метою протидії правопорушенню та усунення наслідків порушення права на соціальний захист; односторонність; самостійне обрання управомоченою особою (її представником) способу здійснення; відсутність імперативно визначених способів здійснення самозахисту досліджуваного права, які можуть бути визначеними у договорі чи законі або обиратися виходячи з його (права) змісту, характеру дій, якими порушене право на соціальний захист, а також наслідків, що спричинені порушенням.

Досліджуючи самозахист у сфері соціального забезпечення, більшість авторів доходять висновку, що ця форма не притаманна досліджуваній сфері суспільних відносин, оскільки здійснюється з метою припинення порушення права та його поновлення без звернення до компетентних органів, що не характерно для права соціального забезпечення [612]. Тим не менше, з таким висновком не можна погодитися повною мірою, оскільки у сфері недержавного соціального забезпечення одним із способів захисту права, у випадку його порушення, є розірвання договору, що не потребує звернення до спеціально уповноважених органів.

Так, ч. 4 ст. 55 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року передбачене право вкладника фонду, який є учасником фонду, в односторонньому порядку розірвати пенсійний контракт, який укладено з ним особисто, або вимагати зміни його умов.

Законом України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року також визначена можливість захисту права на соціальний захист без звернення до юрисдикційних суб'єктів. Так, п.п. 5, 6 ч. 1 ст. 12 Закону передбачено, що отримувач соціальних послуг має право на вільний вибір надавачів соціальних послуг, можливість реалізації якого не обмежена у часі, а, отже, теоретично, може відбутися й у процесі соціального обслуговування особи надавачем соціальних послуг шляхом відмови отримувача від соціальних послуг, зокрема й у зв'язку з порушенням його права на соціальний захист. Відповідний висновок підтверджується й положеннями п. 7 ч. 2 ст. 24 Закону України «Про соціальні послуги», відповідно до яких підставою для припинення надання соціальних послуг може бути дострокове розірвання договору про надання соціальних послуг за ініціативи отримувача соціальних послуг. При цьому важливо зауважити, що у такому випадку, за загальним правилом, людина не позбавляється права на соціальний захист у виді соціального обслуговування – змінюється лише зобов'язаний суб'єкт його реалізації, що свідчить про можливість, хоча й меншу поширеність, застосування самозахисту як форми захисту права на соціальний захист.

І.В. Лагутіна при дослідженні форм та способів захисту трудових прав та законних інтересів працівників вказує, що форми такого захисту можуть бути класифіковані також залежно від суб'єкта, уповноваженого застосовувати передбачені законодавством способи і засоби, на індивідуальний захист (самозахист), колективний захист, державний захист [271, с. 8].

Особливості індивідуального та державного захисту права на соціальний захист уже були досліджені вище, у зв'язку з цим варто більш детально зупинитися саме на колективному захисті досліджуваного права.

Щодо колективної форми захисту права на соціальний захист, то вона може реалізуватися шляхом представництва інтересів особи професійною спілкою, оскільки метою їх діяльності є представництво не лише трудових, але й соціально-економічних прав та інтересів своїх членів, а також громадськими об'єднаннями, релігійними організаціями тощо.

Як цілком обґрунтовано зазначає О.Ю. Гусев, захист професійними спілками права на соціальний захист здійснюється набагато рідше, ніж захист трудових прав, що, на його думку, пояснюється тим, що в профспілкові органи звертаються особи, які працюють, помилково вважаючи відповідні добровільні неприбуткові громадські організації уповноваженими виключно на здійснення представництва і захисту лише трудових прав працівників [148, с. 127].

Однак, виходячи з положень Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 року [432], профспілки, їх об'єднання здійснюють представництво і захист в державних органах та органах місцевого самоврядування, у відносинах з роботодавцями, а також з іншими об'єднаннями громадян не лише трудових, але й соціально-економічних прав та інтересів членів профспілок, на захист відповідних прав та інтересів вони мають право на організацію та проведення страйків, зборів, мітингів, походів і демонстрацій.

Водночас варто констатувати, що у сучасних умовах колективний захист права на соціальний захист може бути ефективним лише за умови звернення до компетентних органів.

4.2. Способи захисту права на соціальний захист

В умовах зростання кількості випадків невизнання права на соціальний захист, частоти його порушень, що має наслідком збільшення кількості спорів у визначеній сфері, особливої актуальності набуває дослідження способів захисту права, передбаченого ст. 46 Конституції України.

Законодавство України у сфері соціального захисту не містить визначення поняття способів захисту відповідного права. Аналогічне визначення відсутнє і у теорії однойменної галузі права.

Найбільший внесок у розвиток вчення про поняття, види та зміст способів захисту суб'єктивних прав та інтересів людини зробили представники науки цивільного права.

Так, на думку значної кількості цивілістів, способи захисту суб'єктивних прав та інтересів особи являють собою нерозривне поєднання заходів правового примусу – захисту та відповідальності. Зокрема, А.П. Сергєєв вказує, що «способами захисту суб'єктивних прав особи є закріплені у законі матеріально-правові заходи правового примусу, метою яких є поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника» [538, с. 284].

На думку В.В. Вітрянського, «способами захисту є передбачені законом засоби, за допомогою яких забезпечується припинення, попередження, усунення порушень права, його поновлення і/або компенсація збитків, що спричинені порушенням суб'єктивного цивільного права» [127, с. 628].

Підтримуючи точку зору науковця щодо визначення поняття «способи захисту» як таку, що враховує їх цільову направленість та визначає зміст, тим не менше, запропонована В.В. Вітрянським дефініція, на нашу думку, потребує уточнення. Так, не можна погодитися з твердженням про те, що способи захисту серед іншого спрямовані на попередження порушень права на соціальний захист. Останні більшою мірою притаманні охороні права, а не захисту, так як сприяють належній реалізації інтересу особи щодо отримання матеріального забезпечення та/або комплексу нематеріальних заходів, спрямованих на попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, та не пов'язані з його порушенням.

Аналізовані позиції цивілістів щодо розуміння цільової направленості способів захисту права на соціальний захист знайшли своє відображення й у наукових працях вчених-представників науки права соціального забезпечення зарубіжних країн.

Так, на думку О.І. Петрової, «способи захисту права на соціальне забезпечення обираються уповноваженим суб'єктом з метою відновлення порушеного права, припинення протиправних дій, що посягають на нього, визнання нормативно-правового акту таким, що не підлягає застосуванню, що створює умови для всебічного задовлення інтересу, опосередкованого досліджуваним суб'єктивним правом людини» [328, с. 186].

Свою чергою, Ю.С. Коренева зауважує, що у сучасних умовах захист права на соціальний захист від порушень у визначених законом способах, крім названих О.І. Петровою цілей, спрямований також на зобов'язання виконання обов'язків, за наслідком чого забезпечується ефективна реалізація досліджуваного права [246, с. 78].

О.Ю. Гусев, не заперечуючи названі О.І. Петровою та Ю.С. Кореневою характеристки способів захисту права на соціальний захист, зауважує, що наведений вченими перелік наслідків їх застосування є неповним та вказує на значне поширення визнання права як способу захисту права на соціальний захист, що досить часто застосовується при відмові у призначенні пенсії, проведенні її перерахунку тощо [148, с. 126].

М.В. Лушнікова та А.М. Лушніков в якості родової ознаки способів захисту досліджуваного права називають систему засобів, направлених на відновлення порушеного права, усунення перешкод його здійснення, задоволення інтересу щодо отримання бажаних видів соціального захисту у відповідності до встановленого порядку, вплив на правопорушника [283, с. 746].

В аспекті визначення поняття способів захисту права на соціальний захист через систему засобів, постає необхідність у визначенні цієї правової категорії.

У загальній теорії права до цього часу не склалося усталене визначення поняття «правових засобів», не дивлячись на те, що воно активно використовується в актах національного законодавства та міжнародно-правових актах.

Наприклад, у ч. 3 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року передбачено обов'язок кожної держави, яка бере участь у Пакті, забезпечити всякій особі, права і свободи якої порушено, ефективний засіб

правового захисту, застосування компетентними суб'єктами відповідних засобів правового захисту.

Статтею 19 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 січня 1998 року визначені засоби нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, якими є вказівка Міністерства соціальної політики України на допущені страховиком або страхувальником порушення страхового законодавства і встановлення терміну для їх усунення, скасування відповідного незаконного рішення та відшкодування збитків.

М.М. Марченко зазначає, що «правовими засобами є правове явище, що виражається в інструментах і діяннях, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується задоволення суспільно корисних цілей» [445, с. 326].

Отже, застосування правової категорії «засоби» при визначенні поняття способів захисту права на соціальний захист визначає, перш за все, діяльнісну сутність досліджуваного явища, що проявляється через правореалізаційну або правозастосовну діяльність із захисту невизнаного, оспорюваного чи порушеного права на соціальний захист.

На цю обставину при дослідженні способів захисту трудових прав та інтересів працівників звернула увагу також І.В. Лагутіна, яка способи відповідного захисту визначила як «сукупність дій, що застосовуються юрисдикційними органами, самою уповноваженою особою чи її представниками з метою захисту трудових прав та інтересів шляхом припинення порушень трудового законодавства, поновлення порушених чи оспорюваних трудових права і відшкодування заподіяної шкоди» [272, с. 47] .

На підставі аналізу практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України Верховним Судом України зроблено висновок, що за своїм призначенням способом захисту прав та законних інтересів може вважатися визначений законом механізм матеріально-правових засобів здійснення охорони прав та інтересів, що

приводиться в дію за рішенням суду у разі їх порушення чи реальної небезпеки такого порушення [36] .

Виходячи з такого розуміння способів захисту прав людини, основним юрисдикційним органом, уповноваженим, серед іншого, здійснювати захист права на соціальний захист, є суд, який за результатами розгляду матеріалів кожної конкретної справи може визнати за людиною право на конкретний вид соціального захисту, визнати протиправними рішення, дії чи бездіяльність соціально зобов'язаного суб'єкта, зобов'язати його вчинити певні дії, у тому числі відшкодувати завдану шкоду. До суб'єктів, уповноважених серед іншого здійснювати діяльність у сфері захисту права на соціальний захист, також належить Міністерство соціальної політики України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини тощо.

Зі змісту ст. 55 Конституції України можна зробити висновок, що кожен має право захищати свої права і свободи всіма способами, не забороненими законом. Звідси випливає, що спосіб захисту обирається громадянами, чиї права порушені, та полягає в їх діях, не заборонених законом.

Водночас особливістю права на соціальний захист є те, що воно не завжди реалізується людиною, яка ним наділена, особисто. Так, суб'єктами (отримувачами соціальних послуг у правовідносинах соціального обслуговування) можуть бути діти з інвалідністю чи особи з інвалідністю, визнані судом недієздатними за цивільним законодавством. Відповідно, у випадку порушення їх права на соціальний захист, такі особи не зможуть захистити своє суб'єктивне право за допомогою передбачених законодавством способів. Тому з урахуванням особливостей правового статусу управомочених суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин, які наділені правом на задоволення інтересу щодо отримання комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків шляхом реалізації обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності та господарювання, та частіше за все не можуть оцінити значення своїх дій, у зв'язку з чим реалізують свою дієздатність за допомогою законних,

уповноважених, договірних представників, способи захисту права на соціальний захист частіше за все обираються цими ж суб'єктами [111, с. 271].

Особливістю правовідносин у сфері соціального захисту населення є те, що дієздатність особи, яка зазнала несприятливих наслідків соціальних ризиків, може реалізувати її законний, уповноважений чи договірний представник. Цивільним кодексом України закріплені підстави виникнення представництва, якими, зокрема, є договір та закон.

Так, відповідно до ст. 242 Цивільного кодексу України батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей у всіх питаннях, що їх стосуються, у тому числі щодо захисту порушеного права на соціальний захист. Можливість залучення уповноваженого представника передбачена ст. 4 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 року, якою визначено, що заява про призначення відповідної допомоги подається уповноваженим представником сім'ї, ця ж особа може звернутися до уповноважених органів за захистом порушеного права на соціальний захист.

Таким чином, «способи захисту права на соціальний захист різняться залежно від того, в якій формі захисту вони застосовуються – юрисдикційній чи неюрисдикційній, на що вказує суб'єкт, який здійснює захист: спеціально уповноважений орган; особа, чиє право порушене, її уповноважений, законний або договірний представник» [102, с. 132].

Форма і спосіб захисту права на соціальний захист нерозривно пов'язані між собою. Як влучно зауважує А.А. Сапфірова кожна форма захисту поєднує в єдине ціле конкретні, характерні для неї, способи і відповідних суб'єктів захисту [535, с. 32]. На думку В.П. Карташової, саме форми і застосовані в їх рамках способи захисту утворюють той необхідний склад, за допомогою якого потерпілі від порушення права на соціальний захист особи досягають бажаного юридичного результату щодо відновлення порушеного права [215, с. 14].

На можливість поділу способів захисту суб'єктивних прав на матеріально-правові та процесуальні вказує Ю.Д. Притика. До матеріально-правових способів

захисту суб'єктивних прав учений відносить такі дії суб'єктів матеріальних правовідносин, які спрямовані на захист порушених прав. Процесуальними способами захисту прав та інтересів особи Ю.Д. Притика визнає діяльність юрисдикційних органів щодо захисту порушених або оспорюваних прав [357, с. 18].

На нашу думку, запропонована класифікація способів захисту не має значного теоретичного або практичного значення, оскільки фактично повторює поділ досліджуваної правової категорії залежно від форм захисту права. Ця обставина зумовлена обраним науковцем критерієм для проведеної класифікації, яким є суб'єкт, що здійснює захист суб'єктивного права визначеним законодавством способом.

На можливість проведення поділу способів захисту суб'єктивних прав та інтересів залежно від межі впливу на порушника вказує І.В. Лагутіна, яка виділяє відновні способи, способи, що припиняють порушення, та штрафні [271, с. 9].

Відновні способи захисту права на соціальний захист спрямовані на поновлення становища, що існувало до порушення. Такими способами є відновлення порушених прав (наприклад, проведення перерахунку пенсії прокурора у зв'язку з підвищенням заробітної плати працюючих на аналогічній посаді та ін.); присудження до виконання обов'язку (наприклад, зобов'язання надати соціальні послуги у зв'язку з необґрунтованою відмовою у здійсненні соціального обслуговування тощо).

Способами захисту права на соціальний захист, що припиняють його порушення, є заходи, спрямовані на припинення дій, що порушують відповідне суб'єктивне право, забезпечення можливості ефективної реалізації права. Більшість способів захисту права на соціальний захист належать саме до цього виду, зокрема, такими способами є: визнання за особою права на конкретний вид соціального захисту; визнання протиправними рішення, дії чи бездіяльності соціально зобов'язаного суб'єкта.

Найменш поширеними способами захисту права на соціальний захист є штрафні, які пов'язані з настанням додаткових несприятливих наслідків для

порушника. У праві соціального забезпечення додаткові несприятливі наслідки, що можуть бути застосовані до суб'єкта, винного у порушенні права на соціальний захист, полягають виключно в можливості компенсації моральної шкоди.

Доцільно звернути увагу, що змістовне визначення поняття «моральна шкода», сформульоване у науці цивільного права, цивільному законодавстві та судовій практиці, має універсальний міжгалузевий характер та може бути використане при вирішенні питання щодо можливості та доцільності відшкодуваня моральної шкоди, завданої порушенням суб'єктивних прав різної галузевої належності (трудових, сімейних, права на соціальний захист і т.д.).

Так, відповідно до ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає:

1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Водночас прояви моральної шкоди, обставини її заподіяння, суб'єктний склад правовідносин, у яких вона може бути завдана, та низка інших обставин мають галузеві особливості, про що зазначає Г.Х. Шафікова, аналізуючи зміст моральної шкоди, завданої працівнику [606, с. 147].

Враховуючи загальновизнане цивілістичне розуміння моральної шкоди та аналізовані особливості механізму забезпечення права на соціальний захист, можна сформулювати визначення моральної шкоди, завданої управомоченому суб'єкту права соціального забезпечення, якою є моральні або фізичні страждання, спричиненні зобов'язаним суб'єктом відносин соціального захисту людині, наділеній правом на соціальний захист, протиправними діями (бездіяльністю), що посягають на її законні очікування, надані їй матеріальні та/або нематеріальні блага, особисті немайнові права.

Одним з дієвих способів захисту права на соціальний захист є відшкодування моральної шкоди, можливість застосування якого в Україні у сучасних умовах дещо обмежена. По-перше, це пов'язано з недосконалістю галузевих нормативно-правових актів, більшістю з яких передбачено, що у разі порушення права на соціальний захист винні особи несуть відповідальність передбачену законом. Норми відповідного змісту містяться в законах України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» і т.д. Проте жодним з названих та численних інших нормативно-правових актів прямо не передбачена можливість відшкодування суб'єктом, винним у порушенні права на соціальний захист, моральної шкоди, що може стати підставою для хибного висновку про відсутність у людини, суб'єктивне право, передбачене ст. 46 Конституції України, якої порушене, моральних (рідше фізичних) страждань, спричинених протиправними діяннями зобов'язаного суб'єкта.

Про необґрунтованість такої позиції свідчать положення Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», відповідно до ст. 36 якого відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілим від нещасних випадків на виробництві або професійних захворювань і членам їхніх сімей хоча й не є страховою виплатою, проте здійснюється незалежно від часу настання страхового випадку відповідно до положень Цивільного кодексу України та Кодексу законів про працю України. Таким чином, цією нормою фактично презюмується, що у разі порушень прав людини, зокрема на охорону праці, остання зазнає як фізичних, так і моральних страждань, які можуть та мають компенсуватися винною особою.

Аналогічна позиція викладена у судових рішеннях Верховного Суду від 30 травня 2018 року у справі №219/9368/16-ц [340], від 13 червня 2018 року у справі №219/1044/17 [336], у яких суд зазначив, що оскільки положеннями Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» відповідальність за відшкодування моральної шкоди, незалежно від часу настання

страхового випадку, покладена на роботодавця і не передбачена можливість виплати Фондом соціального страхування України відшкодування потерпілим від нещасних випадків на виробництві моральної шкоди, правові підстави для здійснення відповідних виплат Фондом відсутні. Водночас потерпілі не позбавлені права звернутися до суду за захистом своїх прав щодо відшкодування моральної шкоди у зв'язку з трудовим каліцтвом або професійним захворюванням, з вимогами до роботодавця, винного у порушенні правил охорони праці, виходячи із положень ст. 1167 Цивільного кодексу України та ст. 237-1 Кодексу законів про працю України.

Аналогічні наслідки притаманні й порушенню, невизнанню права на соціальний захист. Так, у науковій літературі відзначається, що «порушення права на соціальний захист у виді пенсії у формі неправомірної відмови у призначенні відповідної грошової виплати або необґрунтованого її припинення тягне за собою матеріальну відповідальність зобов'язаного суб'єкта, що включає в себе відшкодування моральної шкоди» [184, с. 17]. Правозастосовна практика в Україні також свідчить про спричинення порушенням права на соціальний захист моральних страждань, які мають відшкодовуватися зобов'язаним суб'єктом, що допустив порушення.

Зокрема, рішенням Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 21 червня 2018 року у справі №337/1353/17 [528], залишеним без змін постановою Запорізького апеляційного суду від 7 грудня 2018 року [342], було стягнуто на користь позивачки 3000 грн. в якості відшкодування моральної шкоди, завданої неправомірною відмовою управління Пенсійного фонду України в Хортицькому районі м. Запоріжжя у проведенні перерахунку пенсії за віком у зв'язку із підвищенням з 01.09.2015 року прожиткового мінімуму до 1074 грн. на одну особу в розрахунку на місяць для осіб, які втратили працездатність. Відповідні судові рішення в касаційному порядку не переглядалися, оскільки справа належить до категорії малозначних [587], а, отже, перебувають на стадії виконання.

Цікаво зауважити, що не дивлячись на відсутність правової норми, яка б прямо закріпила можливість стягнення з зобов'язаного суб'єкта відшкодування

моральної шкоди в разі порушення права на соціальний захист, втім відповідні судові рішення не є поодинокими та ґрунтуються на загальних нормах права, якими регулюються відносини юридичної відповідальності.

Так, відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення є способом захисту, що має штрафний характер, для застосовування якого необхідна одночасна наявність таких умов: протиправність поведінки, завдана шкода, причинно-наслідковий зв'язок між завданою шкодою та протиправними діяннями, вина правопорушника.

Доцільно звернути увагу, що штрафні способи захисту права на соціальний захист завжди мають додатковий характер та самі по собі не є ефективними за умови незастосування відновних та/або припиняючих способів. При цьому протиправність діянь соціально зобов'язаного суб'єкта, що стали приводом для застосування обраних управомоченою особою способів захисту, встановлюється саме у процесі відновлення порушеного права. У подальшому вказані факти мають значення преюдиційних для визначення можливості відшкодування моральної шкоди [80, с. 113].

Щодо необхідності встановлення наявності шкоди, завданої управомоченому суб'єкту порушенням права, гарантованого ст. 46 Конституції України, та причинно-наслідкового зв'язку між нею та діяннями правопорушника варто зазначити, що Верховним Судом 27 листопада 2019 року у справі №750/6330/17 фактично, сформульована презумпція заподіяння моральної шкоди протиправними діями, бездіяльністю соціально зобов'язаного суб'єкта, обов'язок доведення відсутності якої повністю покладється на останього [339], що узгоджується з загальними правилами доказування в адміністративному судочинстві (як було зазначено вище – більшість спорів у сфері соціального захисту вирішується у судовому порядку у відповідності з положеннями КАС України).

Так, за висновками суду, невиконання / неналежне виконання органами державної влади чи місцевого самоврядування своїх повноважень, що призвело до порушення прав людини, у тому числі й права на соціальний захист, свідчить про невиконання державою в особі відповідного органу її головного обов'язку перед

людиною, визначеного на конституційному рівні, – утверджувати та забезпечувати її права.

Порушення прав людини при здійсненні повноважень органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами є підставою для відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю відповідних суб'єктів, що відповідає завданням як цивільного, так і адміністративного судочинства в Україні щодо забезпечення ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб (ст. 2 КАС України, ст. 2 ЦПК України).

Ефективність юридичного захисту кожного, чиї права та свободи було порушено, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження, гарантована ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. При цьому з урахуванням практики ЄСПЛ під ефективністю способів захисту порушених (невизнаних, оспорюваних) прав розуміється їх здатність запобігати стверджуваному порушенню, його повторенню у майбутньому, а також адекватно відшкодувати шкоду, завдану ним [505]. Таким чином, адекватне відшкодування шкоди, зокрема моральної, є одним із ефективних способів захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права на соціальний захист. Сама лише констатація у судовому рішенні порушення прав позивача не може бути достатньою для того, щоб захист міг вважатися ефективним.

Як зазначено у постанові Верховного Суду від 10 квітня 2019 року у справі №464/3789/17 «моральна шкода полягає у стражданні або приниженні, яких людина зазнала внаслідок протиправних дій. Страждання і приниження – емоції людини, змістом яких є біль, мука, тривога, страх, занепокоєння, стрес, розчарування, відчуття несправедливості, тривала невизначеність, інші негативні переживання» [335].

Порушення права на соціальний захист у формі затягування або необґрунтованої відмови у прийнятті рішення щодо призначення (надання) конкретного виду соціального захисту, прийняття протиправного рішення щодо

припинення (зупинення) соціальної виплати (надання), негативного поводження із управомоченим суб'єктом під час реалізації ним свого права (наприклад, здійснення соціального обслуговування отримувача соціальних послуг з недотриманням стандартів їх надання) з боку соціально зобов'язаних суб'єктів незалежно від форми їх вини (умисел або необережність) у цьому завжди викликають негативні емоції. При цьому будь-які розлади здоров'я, що виникли внаслідок душевних страждань, психологічних переживань, не є обов'язковою ознакою моральної шкоди, завданої протиправною поведінкою суб'єкта, наділеного повноваженнями щодо реалізації права людини на соціальний захист.

Варто констатувати, що формування в Україні відповідної судової практики щодо презумпції заподіяння людині порушенням її прав, зокрема й права на соціальний захист, моральної шкоди відповідає давно сформованій позиції ЄСПЛ, відповідно до якої порушення державою прав людини, зокрема через недотримання принципу належного врядування, завдають моральної шкоди, оскільки спричинюють психологічні страждання, розчарування та незручності [494].

При цьому порушення права на соціальний захист соціально зобов'язаним суб'єктом владних повноважень завжди викликає у людини негативні емоції, рівень наслідків яких (наявність страждань або приниження) визначається з урахуванням усіх обставин вчиненого порушення, його тривалості, повторюваності, наявності фізичних або психологічних наслідків, а в окремих випадках і особи потерпілого (його віку, стану здоров'я, соціальних зв'язків і т.д.) та впливає на визначення розміру завданої шкоди.

При цьому для застосування відшкодування моральної шкоди в якості способу захисту права на соціальний захист вина соціально зобов'язаного суб'єкта у стражданнях або приниженнях, спричинених неправомірними діями з його боку, не має значення. Форма вини – умисел або необережність – враховується виключно під час вирішення питання щодо обсягу відшкодування моральної шкоди управомоченій особі, а також може мати значення для притягнення безпосередньо співробітника (посадовоної особи) органу соціального захисту у подальшому до юридичної відповідальності.

Згідно інформації про стан розгляду судових справ, у яких відповідачем або третьою особою є орган Пенсійного фонду України, судовими рішеннями з органів Пенсійного фонду України стягнуто: у 2016 році – 168182,6 тис. грн, з них 3984,4 тис. грн. моральної шкоди; у 2017 році – 196189,3 тис. грн., з них 63,5 тис. грн. моральної шкоди; у 2018 році – 468347,4 тис. грн, з них 30,9 тис. грн. моральної шкоди; у 2019 року – 102770,4 тис. грн.

Водночас Департамент пенсійного забезпечення Пенсійного фонду України зазначає, що стягнення грошових коштів в якості відшкодування моральної шкоди, завданої органами Пенсійного фонду України (їх посадовими особами) в результаті порушення права на соціальний захист у період з 2015 по 2019 роки не проводилося і відповідно не фінансувалося.

Відповідна обставина зумовлена тим, що законодавством у сфері соціального захисту населення, прямо не передбачена можливість відшкодування моральної шкоди особі, право на соціальний захист якої порушене, є лише відсильна норма до «порядку, передбаченого законом», що встановлює можливість застосування положень ст. 56 Конституції України, якою гарантується кожному право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування (якими є більшість соціально-зобов’язаних суб’єктів), їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень, ст.ст. 23, 1167 Цивільного кодексу України, якими закріплено право особи на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю винної особи.

Водночас основною перешкодою на шляху ефективного застосування відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення права на соціальний захист, як способу захисту відповідного суб’єктивного права людини, є закріплення соціально-забезпечувальним законодавством вимоги до соціально зобов’язаних суб’єктів щодо виключно цільового використання коштів, які повинні

спрямовуватися на цілі соціального захисту та не можуть витрачатися на компенсацію моральної шкоди.

На нашу думку, «ситуація, що склалася, потребує внесення змін до нормативно-правових актів, що регулюють досліджувану сферу суспільних відносин, шляхом передбачення можливості відшкодування суб'єктами, винними у порушенні права на соціальний захист, моральної шкоди, завданої управомоченій особі неправомірними діями (бездіяльністю) перших, розмір якої буде визначатися судом на підставі всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи» [62, с. 514].

Як влучно вказує М.М. Шумило, «судова практика, як правило, обмежується відновленням права особи на соціальний захист, проте залишає без покарання посадовців соціально зобов'язаних суб'єктів, що має негативний вплив на подальше правозастосування, у зв'язку з чим науковцем відстоюється думка про те, що судам необхідно не просто відновлювати порушене право, але і притягувати у судовому процесі до відповідальності тих посадовців, які допустили порушення права на соціальний захист» [616, с. 492].

Вищеназвані види способів захисту права на соціальний захист застосовуються для їх характеристики у процесі застосування юрисдикційної форми захисту досліджуваного права. Способи ж самозахисту права на соціальний захист мають певні особливості та відрізняються від аналізованих вище.

Так, на думку С.В. Горбачової, способи самозахисту можна умовно поділити на правові та не правові. Як зазначає вчена, «правові способи самозахисту – це дії, врегульовані нормами права; неправові способи самозахисту – це дії, прямо не передбачені законодавством, проте які не суперечать йому» [141, с. 15].

На нашу думку, дещо сумнівною є можливість застосування для визначення виду способів самозахисту суб'єктивного права категорії «неправові», оскільки нею, частіше за все, характеризуються протиправні явища. Самозахист же – завжди правомірна дія суб'єкта права.

Своєю чергою, М.С. Корабльова пропонує поділяти способи самозахисту на фактичні (силові) та юридичні. До фактичних способів вчена відносить дії у стані

необхідної оборони та крайньої необхідності, а до юридичних – заходи оперативного впливу та утримання [244, с. 9]. Доцільно зауважити, що хоча у сфері самозахисту, наприклад, цивільних прав можливе застовування силових способів, проте вони абсолютно недієві і не можуть бути засостовані у сфері захисту права на соціальний захист.

Найбільший перелік видів способів самозахисту надає Д.В. Мікшіс, який за функціональним критерієм виділяє: припиняючі (припиняють початок правопорушення та попереджають несприятливі наслідки правопорушення), відновлюючі (усувають триваюче правопорушення), компенсаційні (усувають заподіяну шкоду) та забезпечувальні (створюють передумови для отримання компенсації) способи [302, с. 46].

Не дивлячись на значну різноманітність способів самозахисту права на соціальний захист, варто зазначити, що відновлюючі та компенсаційні способи для неюрисдикційної форми захисту досліджуваного права не притаманні, що пов’язано з механізмом реалізації права на соціальний захист (у тому числі й його відновлення), який має заявний характер та полягає в обов’язковому прийнятті позитивного рішення зобов’язаним суб’єктом за наслідками розгляду поданої заяви з необхідними документами. Самозахист же передбачає, що стан управомоченого суб’єкта повертається до первинного (до порушення) лише завдяки його особистим діям. Таким чином, особа, право на соціальний захист якої порушено, самостійно, без звернення до компетентних суб’єктів, відновити його та компенсувати завдану порушенням шкоду не взмозі.

Відповідний висновок абсолютно відповідає позиції Д.І. Мейера, який зазначає, що самозахист це різновид захисту прав, який застосовується, скоріше, як виняток, «коли допомога з боку держави може бути надана надто пізно» [301, с. 302]. Саме тому, визначаючи неможливість самостійно відновити порушене право на соцільний захист та компенсувати завдану порушенням шкоду, науковець вказує, що «важко уявити ситуацію, коли громадянин на власний розсуд, наприклад, приймає рішення про надання щомісячної житлової субсидії чи здійснення соціального обслуговування, проводить перерахунок пенсії чи

державної допомоги, або встановить собі інвалідність, присвоїть статус дитини-сироти з метою отримання певних видів соціального захисту».

Водночас уповноважена особа не позбавлена можливості припинити будь-які порушення належного їй права. Припиняючим способом самозахисту права на соціальний захист, наприклад, може бути відмова від соціальних послуг (крім випадків, визначених законом), право на яку гарантоване п. 6 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року. При цьому особа, яка відмовляється від соціального обслуговування, не повинна пояснювати причини прийнятого нею рішення та не позбавляється права на отримання соціальних послуг від іншого їх надавача.

Управомочена особа з метою захисту свого права може застосовувати забезпечувальні способи самозахисту, які полягають у здійсненні дій, які забезпечують збереження змісту та обсягу права на соціальний захист. Прикладом такого способу захисту права на соціальний захист є укладення договорів страхування довічної пенсії, які відповідно до ч. 2 ст. 62 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» укладаються між учасником фонду та страховою організацією після настання пенсійного віку, визначеного у пенсійному контракті, зокрема, й у разі його (контракту) розірвання через істотне порушення адміністратором пенсійного фонду його умов.

Таким чином, особливості способів захисту права на соціальний захист полягають у тому, що громадянин є «слабкою» стороною галузевих відносин, оскільки об’єктивно наділений значно меншим запасом організаційних, інформаційних, матеріальних, професійних ресурсів по відношенню до інших учасників цих відносин – суб’єктів, які наділені відповідними соціально-захисними повноваженнями, або яким відповідні функції делеговані відповідно до законодавства. Саме співвідношення наявного у розпорядженні кожної сторони інструментарію забезпечення своїх прав та законних інтересів дозволяє констатувати можливість визначення «сильної» та «слабкої» сторони соціально-забезпечувальних, процедурних та процесуальних відносин у сфері соціального захисту.

Управомочені особи з однієї сторони та соціально зобов’язані суб’єкти з іншої наділені принципово різними можливостями впливу на формування взаємних прав і обов’язків, зокрема й щодо відновлення порушених прав та відшкодування завданої порушенням шкоди. Соціально зобов’язані суб’єкти будучи у своїй більшості суб’єктами владних повноважень перебувають у привілейованому становищі, на практиці обґрунтовуючи невиконання своїх зобов’язань відсутністю фінансування. Саме тому механізм захисту права на соціальний захист не можна вважати повною мірою ефективним, оскільки у сучасних умовах лише набувають поширення нові способи захисту права, гарантованого ст. 46 Конституцією України, які обмежують нормативну владу держави та забезпечують належне і своєчасне виконання соціально зобов’язаними суб’єктами покладених на них (взятих на себе) зобов’язань у сфері соціального захисту населення.

ВИСНОВКИ

За результатами наукового дослідження було зроблено такі висновки:

1. Право на соціальний захист є закріпленою нормативно-правовими актами (міжнародними та національними) мірою можливої поведінки людини, спрямованою на задоволення інтересу щодо отримання комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для попередження, подолання чи пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності шляхом реалізації обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності та господарювання.

2. Характерними рисами права на соціальний захист як суб'єктивного права людини є: 1) визнання його мірою можливої поведінки; 2) механізм забезпечення цього права врегульований міжнародно-правовими актами, актами національного законодавства, договірними актами; 3) спрямування на задоволення інтересу особи; 4) забезпечення цього права можливе виключно шляхом виконання обов'язків соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності та господарювання; 5) цим правом наділена кожна людина, яка на законних підставах перебуває на території держави; 6) можливість реалізації права пов'язана з категорією соціального ризику; 7) реалізація цього права фінансується за рахунок джерел, не заборонених законом; 8) право на соціальний захист реалізується в різних організаційно-правових формах; 9) комплексний характер; 10) державна гарантованість права.

3. Ознаками юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист є:

- комплексний характер, що проявляється у взаємозалежності та взаємоузгодженості, системності його елементів;
- забезпечення права на соціальний захист здійснюється за допомогою різноманітних заходів та засобів: матеріально-технічних, організаційно-управлінських, ідеологічних (соціально-політичних), а також спеціально-юридичних, які мають ключове значення;

- спрямованість на забезпечення якості та ефективності нормативно-правових актів, що визначають структуру права та соціальний захист та безпосередньо закріплюють механізми його реалізації, охорони та захисту, а також задоволення інтересу людини щодо отримання конкретних видів соціального захисту задля попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптації до нових умов життєдіяльності;

- забезпечення права на соціальний захист відбувається шляхом вжиття вищеназваних заходів та засобів самою управомоченою особою, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та підпорядкування, інститутами громадянського суспільства, судами та іншими суб'єктами, які можуть бути залучені до відповідного процесу в момент утвердження, реалізації, охорони чи захисту права на соціальний захист.

4. У цілому можна констатувати відповідність нормативно-правових актів України у визначеній сфері міжнародним стандартам права на соціальний захист. В окремих випадках національна практика соціального захисту навіть перевищує міжнародні стандарти. У той же час низка положень міжнародно-правових актів, які закріплюють стандарти права на соціальний захист, не знайшли свого відображення в актах національного законодавства України, у зв'язку з чим доцільно внести зміни та доповнення до низки нормативно-правових актів України з метою забезпечення ефективної імплементації міжнародних стандартів права на соціальний захист у національну юридичну практику:

- статті 46, 48 Конституції України викласти у такій редакції:

«Стаття 46. Кожен має право на соціальний захист, що включає право на забезпечення його в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від нього обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, та право на попередження настання соціальних ризиків.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і

організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом»;

«Стаття 48. Кожен має право на гідний життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає гідне харчування, одяг, житло, освіту, медичну допомогу та неухильне поліпшення умов життя»;

- доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення ст. 44-4 такого змісту:

«Стаття 44-4. Ухилення від обов'язкових профілактичних щеплень

Ухилення від проведення обов'язкових профілактичних щеплень відповідно до затвердженого календаря щеплень за відсутності відповідних медичних протипоказань, –

тягне за собою накладення штрафу від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ухилення батьків або інших законних представників осіб, які не досягли 18 років або які визнані судом недієздатними, обмежено дієздатними, від погодження проведення обов'язкових профілактичних щеплень відповідно до затвердженого календаря щеплень особам до 18 років, особам, визнаним судом недієздатними, обмежено дієздатними, за відсутності відповідних медичних протипоказань, –

тягне за собою накладення штрафу від п'яти до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ухилення від проведення обов'язкових профілактичних щеплень у разі загрози виникнення особливо небезпечної інфекційної хвороби або масового поширення небезпечної інфекційної хвороби на відповідних територіях та об'єктах, за відсутності відповідних медичних протипоказань, –

тягне за собою накладення штрафу в розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ухилення працівників окремих професій, виробництв та організацій, діяльність яких може призвести до зараження цих працівників та (або) поширення ними інфекційних хвороб, від проходження обов'язкових профілактичних щеплень у порядку визначеному законом, –

тягне за собою накладення штрафу у розмірі трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян»;

- ст. 18-7 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» викласти у такій редакції:

«Стаття 18-7. Розмір допомоги на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність

Допомога на дітей, хворих на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, на дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідність, надається щомісячно в розмірі прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку».

5. Здійснення права на соціальний захист відбувається у встановлених законодавством межах. Межі здійснення права на соціальний захист та обмеження права на соціальний захист є складовими меж досліджуваного права.

Межі права на соціальний захист є його позитивною характеристикою – абсолютними можливостями, які людина може здійснювати з метою задоволення

своїх інтересів. Своєю чергою, обмеження права на соціальний захист характеризують механізм його здійснення з негативної сторони – визначають дії, які не можуть бути вчинені в тій чи іншій ситуації з метою забезпечення балансу між інтересами конкретної особи та інтересами держави і суспільства. Обмеження права на соціальний захист, нормативно встановленими обґрунтованими утисками, якраз і визначає межі здійснення досліджуваного права.

6. Характерними рисами зловживання правом на соціальний захист є, по-перше, те, що воно є варіантом використання наданого суб'єктивного права, який хоча формально («зовні») і відповідає правовій нормі, проте здійснюється з протиправною метою, що призводить до порушення прав третіх осіб, публічних інтересів. У результаті зловживання правом на соціальний захист спотворюється призначення конкретних видів соціального захисту, орієнтованих на попередження, подолання та/або пом'якшення несприятливих наслідків соціальних ризиків, адаптацію людини до нових умов життєдіяльності. По-друге, кваліфікація акту поведінки як зловживання правом нерозривно пов'язана з констатацією факту виходу управомоченої особи за межі здійснення відповідного суб'єктивного права.

7. У сучасних умовах обмеженими в можливості ефективної реалізації права на соціальний захист є трансгендерні особи, яким через значну стигматизацію часто відмовляють у наданні медичної допомоги, пов'язаної зі зміною (корекцією) статевої належності, надають неякісні медичні послуги.

Крім того, у чинному законодавстві у сфері соціального захисту населення виникла прогалина щодо врегулювання відносин надання (здійснення) «сімейних» видів соціального захисту членів сім'ї трансгендерної особи, подолати яку видається можливим лише шляхом визначення на законодавчому рівні обов'язку заявника подавати при зверненні до компетентного органу не лише визначений перелік документів, необхідних для призначення бажаного виду соціального захисту, а й документ, який підтверджує зміну статі члена сім'ї заявника, від особи якого залежить реалізація права на соціальний захист управомоченого суб'єкта. Для цьому доцільно передбачити обов'язок органів реєстрації актів цивільного стану при проведенні реєстрації змін до актового запису про народження

трансгендерної особи видавати відповідний документ паралельно зі свідоцтвом про народження зі зміненими даними, в іншому випадку члени сім'ї трансгендерної особи опиняться у нерівному становищі при здійсненні права на «сімейні» види соціального захисту порівняно з іншими суб'єктами та змушені будуть вживати додаткових заходів з метою здійснення гарантованого Конституцією України права.

8. З урахуванням значення органів місцевого самоврядування в системі соціального захисту населення в Україні, розширення їх повноважень у досліджуваній сфері суспільних відносин та безпідставності очікування високих показників ефективності державного нагляду і контролю у сфері соціального захисту населення, що здійснюється переважно державними органами та установами, що не мають статусу спеціалізованих суб'єктів, доцільно врегулювати порядок проведення державного контролю виконавчими органами сільських, селищних, міських рад, об'єднаних територіальних громад у сфері соціального захисту.

З огляду на зміст повноважень Державної служби України з питань праці та її територіальних органів, виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, об'єднаних територіальних громад, визначених Положенням про Державну службу України з питань праці, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідно, доцільно внести зміни до Порядку здійснення державного контролю за додержанням законодавства про працю, Порядку здійснення державного нагляду за додержанням законодавства про працю як структурних частин постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю» від 21 серпня 2019 року №823, шляхом визначення в них механізму здійснення контрольно-наглядових повноважень цих суб'єктів у сфері соціального захисту. Для цього варто узгодити зміст названих Порядків з положеннями Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Положення про Державну службу України з питань праці, скоригувати назву цього нормативно-правового акту шляхом формулювання

її як «Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю та соціальний захист».

9. Недоцільним є започаткування роботи Державної соціальної служби України в якості органу, який реалізує державну політику з питань державного контролю за додержанням вимог законодавства у сфері соціального захисту, що пов'язано з відсутністю у нормативно-правових актах України однозначного розуміння поняття «соціальна підтримка», під яким розуміється в одному випадку лише один із різновидів соціальних послуг, в іншому – грошова виплата особам, яких було незаконно позбавлено особистої свободи на тимчасово окупованих територіях України, в третьому – сукупність видів соціального захисту, надання яких фінансується з державного бюджету, що вплине на практику правозастосування, можливість виконання даним органом своїх повноважень та як наслідок систему соціального захисту населення в цілому.

Неможливим видається також започаткування здійснення контрольно-наглядової діяльності Держсоцслужбою України у сфері соціального захисту населення на сучасному етапі з огляду на відсутність розмежування її повноважень з компетенцією виконавчих органів сільських, селищних, міських рад, об'єднаних територіальних громад, що неминуче призведе на надмірного навантаження окремих суб'єктів, які стануть підконтрольними як Держсоцслужбі України, так і органам місцевого самоврядування в одній сфері їх діяльності.

10. У законодавстві у сфері соціального захисту населення в якості заходів відповідальності зобов'язаного суб'єкта мають бути закріплені не лише компенсація неотриманого блага (виду соціального захисту), але й стягнення відсотків розміру (вартості) того чи іншого виду соціального захисту, компенсація моральної шкоди.

У разі порушення права на отримання «нематеріальних» видів соціального захисту (соціального обслуговування, соціальних пільг, забезпечення лікарськими препаратами і т.д.) громадяни також повинні забезпечуватися правом на отримання відповідної компенсації, виходячи з ринкової вартості відповідних послуг, товарів тощо або з фактичних затрат (наприклад, у разі ненадання особі певного статусу,

наявність якого зумовлює право на соціальні пільги, і її вимушеної оплати відповідних благ у повному обсязі).

Доцільність запровадження запропонованих заходів юридичної відповідальності соціально зобов'язаних суб'єктів пояснюється тим, що з урахуванням рівня інфляції в Україні, значних строків виконання рішень про стягнення на користь фізичних осіб відповідних грошових виплат, у разі відновлення права на соціальний захист після його порушення, відповідні грошові суми у будь-якому випадку не зможуть забезпечити ту ж саму купівельну спроможність, що й у місяці, у якому відповідна пенсія, державна соціальна допомога тощо мала була б бути виплаченою.

Крім того, весь час, протягом якого право на соціальний захист людини у виді грошових виплат порушено, соціально зобов'язані суб'єкти (органи місцевого самоврядування, фонди соціального страхування, роботодавці тощо) фактично користуються чужим майном (грошима), а, отже, покладення на них обов'язку компенсувати людині її втрати є цілком обґрунтованим.

11. Способами захисту права на соціальний захист є дії юрисдикційних органів, уповноваженої особи або її законного, уповноваженого, договірного представника з метою забезпечення припинення, усунення порушень права, його визнання або поновлення, задоволення інтересу щодо отримання конкретного виду соціального захисту у визначеному нормативно-правовими актами порядку і відшкодування шкоди, що спричинена порушенням суб'єктивного права особи на соціальний захист.

Способи захисту права на соціальний захист різняться залежно від форми захисту відповідного права, що зумовлено відмінностями правового статусу суб'єкта, який відповідний спосіб захисту застосовує: спеціально уповноважений орган чи особа, право якої порушене, особисто або через представника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Akandji-Kombe J.-F. Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights. *Council of Europe: Human rights handbooks*. 2007. 68 p.

2. An Act to reauthorize child nutrition programs, and for other purposes. PUBLIC LAW 111–296—DEC. 13, 2010.

3. Beddard R. Human Rights and Europe / R. Beddard. Cambridge University Press, 1994. 308 p.

4. Borychenko K., Hudz A., Koval V., Golubkova I., Mazur A. European standards for social protection of internally displaced persons. *DILEMAS CONTEMPORANEOS-EDUCACION POLITICA Y VALORES*. 2019. Том 7. Специальный выпуск: SI. Номер статьи: 88.

5. Code de la santé publique. Version consolidée au 27 janvier 2018. URL: https://www.legifrance.gouv.fr

6. Commissioned and published by Thomas Hammarberg. Council of Europe Commissioner for Human Rights. 29.07.2009. URL: https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id =1588227&Site=COE&direct=true.

7. Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations. URL: http://www.ilo.org/global.html.

8. Conclusions 2017 - Moldova - Article 12-3. URL: http://hudoc.esc.coe.int/eng?i=2017/def/MDA/12/3/EN.

9. Conversione in legge, con modificazioni, del decreto-legge 7 giugno 2017, n. 73, recante disposizioniur genti in materia di prevenzione vaccinale" (approvato dal Senato). *GU General Series* n.130 del 07.06.2017.

10. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. NL 180, 19.7.2000, P. 22-26.

11. Council Directive 2010/18/EU implementing the revised Framework Agreement on parental leave concluded by BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP and ETUC and

repealing Directive 96/34/EC. Official Journal. L 68. 18.03.2010. P. 0013 – 0020.

12. E-Social. Міністерство соціальної політики України – офіційний сайт. URL: https://www.msp.gov.ua/timeline/ESocial.html.

13. Evaluation Report. Azerbaijan Internally Displaced Persons Youth Support Project "Youth Skills and Business Development". / Social Development Europe and Central Asia, January, 2013. URL: http://wwwwds.worldbank.org.

14. Execution of Judgments of the Court of Hyman Rights. Pending cases current state of execution/ Ukraine. URL: http://www.echr.coe.int/.

15. Healthy Start. URL: http://www.healthystart.nhs.uk/healthy-start-vouchers/what-to-buy-with-the-vouchers/.

16. Höffe O. Transzendentaler Tauscheine Legitimations figure für Menschenrechte? *Philosophieder Menschenrechte*. Frankfurt/Main, 1998. P. 29-47.

17. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiejz dnia 2 kwietnia 1997 r. Uchwalona Przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjętaprzez Naród wreferendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisanaprzez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. *Dziennik Ustaw*. 1997. Nr. 78. P. 483.

18. Kushtetutae Republikëssë Shqipërisë 21 tetor 1998 AL057. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=224108.

19. National Transposition Measures Communicated by the Member States concerning Council Directive 2010/18/EU of 8 March 2010 implementing the revised Framework Agreement on parental leave concluded by BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP and ETUC and repealing Directive 96/34/EC (Text with EEA relevance). URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/NIM/?uri=CELEX:32010L0018.

20. Recommendation concerning national floors of social protection (Social Protection Floors Recommendation), 2012 (No. 202). URL: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:3065524:NO.

21. Servais J.-M. Internetional Labour Law. 2nd. ed. The Hauge. Kluwer Law International. 2009. P. 95.

22. Under Pressure: The Squeezed Middle Class. Paris: OECD Publishing. URL:

https://read.oecd-ilibrary.org/.

23. Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi. URL: http://prawo.sejm.gov.pl/.

24. Valticos N. International labour standards and human rights: Approaching the year 2000. In.: International Labour Review, Vol. 137 (1998). №2. 143 p.

25. Women, Infants and Children Overseas Program. URL: https://tricare.mil/wic/

26. Авдеев Д.А. Правовой механизм обеспечения прав и свобод человека и гражданина в субъектах Российской Федерации: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. Тюмень, 2004. 239 с.

27. Авдеев Д.А. Правовой механизм обеспечения прав и свобод человека и гражданина в субъектах Российской Федерации: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. Тюмень, 2004. 20 с.

28. Агудов В.В. Соотношение категорий «форма» и «структура». *Философские науки*. 1970. №1. С. 64-70.

29. Адміністративне право України: [підручник для юрид. вузів і факультетів] / За ред. Ю.П. Битяка. Харків: Право, 2000. 520 с.

30. Адміністративне право України: підручник для юрид. вузів і фак. / [за ред. Ю.П.Битяка]. Харків: Право, 2001. 528 с.

31. Александров Н.Г. Законность и правоотношения в советском обществе. М.: Госюриздат, 1955. 176 с.

32. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М.: Юрид. лит., 1966. 186 с.

33. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2-х т. М.: Юридическая литература, 1981. Т. 1. 355 с.

34. Алексеев С.С. Общая теория права: учебник. М.: ТК Велби; изд-во Проспект, 2008. 576 с.

35. Алексеев С.С. Теория государства и права. Учебник для ВУЗОВ. М., Изд. «Норма», 2005. 458 с.

36. Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України. Верховний Суд України – офіційний сайт. URL: http://www.scourt.gov.ua.

37. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР. Москва: Юридическая литература, 1980.

38. Андріїв В.М. Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2012. 402 с.

39. Андріїв В.М. Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.05. О., 2012. 40 с.

40. Андрійко О.Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади: монографія. К.: Наукова думка, 2004. 300 с.

41. Андронова В.А. Правове забезпечення діяльності пенсійного фонду: навч. посібник / В.А. Андронова, К.В. Бориченко, Л.І. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2015. 84с.

42. Анохин Ю.В. Об общих основах механизма государственно-правового обеспечения прав и свобод личности. *Ползуновский вестник*. 2005. №1. С. 250-257.

43. Анохин Ю.В. Обеспечение прав человека: электронный учебник. 2017. URL: http://be5.biz/pravo/p042/index.html.

44. Афанасьев В.Г. Научное управление обществом. М.: Мысль, 1973. 358 с.

45. Бабенко С.В. Правовой статус личности в правовом государстве: вопросы теории: дис. … канд. юрид наук: 12.00.01. Краснодар, 2008. 195 с.

46. Баклан О.В. Контрольно-наглядова діяльність та адміністративний примус в сфері охорони праці (на матеріалах підрозділів державного нагляду за охороною праці Головного штабу МВС України): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2002. 239 с.

47. Басай О.В. Правове забезпечення соціального захисту безробітних в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Х., 2005. 18 с.

48. Басин Ю.Г. Основы гражданского законодательства о защите субъективных гражданских прав. *Проблемы применения Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик*. Саратов, 1971. С. 36-37.

49. Бегичев Б.К. Трудовая правосубьектность советских граждан. М.: Юрид. литература, 1972. 245 с.

50. Белых В.С., Избрехт П.А. Злоупотребление субъективными гражданскими

правами в предпринимательских отношениях. *Арбитражные споры*. 2008. №4.

51. Белянская О.В. Механизм непосредственной реализации прав и свобод личности: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2003. 26 с.

52. Березовская С.Г. Охрана прав граждан советской прокуратурой. М., Изд. «Наука», 1964.

53. Бєлов О. Права людини: Зміни до статі. *Український юрист: журнал сучасного правника*. 2019. №11. URL: http://jurist.ua/?article/1907.

54. Богля С.С. Судові витрати в цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2005. 20 с.

55. Богословська Ж.М. Зміст конституційного права людини і громадянина України на соціальний захист. *Держава і право*. 2009. Вип. 46. С. 181-188.

56. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 663 с.

57. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. К. :Знання, 2005. 381 с.

58. Бориченко Е.В. Европейские стандарты права на социальную защиту:теоретико-правовой аспект. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2019. № 3 (37). С. 107-110.

59. Бориченко Е.В. Признаки международных стандартов права на социальную защиту. *Legea şi viaţa.* 2019. №4. С. 22-26.

60. Бориченко К.В. «Право на соціальний захист», «права у сфері соціального забезпечення»: співвідношення понять. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів*: тези допов. учасн. ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 жовтня 2018 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ: ФОП Маслаков, 2018. С. 73-77.

61. Бориченко К.В. Відпустка у зв’язку з вагітністю та пологами за проектом Трудового кодексу України. *Проблеми кодифікації трудового законодавства України*: тези допов. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 квітня 2017 р.). Київ: Прінт-Сервіс, 2017. С. 33-36.

62. Бориченко К.В. Відшкодування моральної шкоди як спосіб захисту права на

соціальний захист. *Проблеми реалізації прав громадян у сфері праці та соціального забезпечення*: тези доп. та наук. повідомл. учасників IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 жовт. 2019 р.). Харків: Право, 2019. С. 510-514.

63. Бориченко К.В. Гарантії права сімей з дітьми на соціальний захист. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 1. (Т.1). С. 95-99.

64. Бориченко К.В. Європейські стандарти права на соціальний захист. *Правове життя сучасної України*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 1. С. 545-547.

65. Бориченко К.В. Захист права на соціальне забезпечення Європейським судом з прав людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: ЮРИДИЧНІ НАУКИ. 2017. №2. С. 122-125.

66. Бориченко К.В. Захист права на соціальне забезпечення на міжнародному рівні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №2. Т.1. С. 49-53.

67. Бориченко К.В. Значення рішень Європейського суду з прав людини у механізмі захисту права на соціальне забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права*. Випуск III: науково-практичний посібник/ Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2016 р. / за заг. ред. Костюка В.Л., Мельника В.П. К. : ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2017. С. 66-70.

68. Бориченко К.В. Інтерес, на задоволення якого спрямоване здійснення права на соціальний захист. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення: тези доповідей учасників міжнародної науково-практичної конференції (20 квітня 2018 р.)*. Київ, 2018. С. 37-40.

69. Бориченко К.В. Комплексність права на соціальний захист. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 171-173.

70. Бориченко К.В. Матеріальне забезпечення осіб, що здійснюють догляд за

дитиною. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 86-89. URL: http://lsej.org.ua/6_2015/24.pdf.

71. Бориченко К.В. Механізм забезпечення права на соціальний захист: поняття та структура. *Актуальні проблеми забезпечення прав людини у сфері праці та соціального захисту* : колективна монографія / Г.І. Чанишева, І.В. Лагутіна, М.В. Сорочишин та ін. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 124-167.

72. Бориченко К.В. Механізм здійснення права на соціальний захист. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.) / за ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2019. С. 118-121.

73. Бориченко К.В. Механізм правового регулювання відносин у праві соціального забезпечення. *Правові горизонти*. 2019. №14 (27). С. 34-40.

74. Бориченко К.В. Міжнародна юрисдикційна форма захисту права на соціальне забезпечення. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1/ відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 570-573.

75. Бориченко К.В. Міжнародні гарантії права сімей з дітьми на соціальний захист. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2016. Вип. 36 (Т. 1.). С. 42-46.

76. Бориченко К.В. Міжнародні стандарти надання притулку жертвам домашнього насильства. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матер. IX Міжнар. наук. конф. студ. аспір. та молодих учених (м. Одеса, 14 квіт. 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 237-242.

77. Бориченко К.В. Місце громадського контролю у механізмі охорони права на соціальний захист. *Актуальні проблеми соціального права.* Випуск 9. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Українська правнича наука таїї вплив на сучасні реформи» (до 95-річчя Цигилика Теодора Івановича) 6 грудня 2019 року. Львів, «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2020. С. 50-54.

78. Бориченко К.В. Нагляд і контроль за дотриманням законодавства у сфері

соціального захисту у механізмі охорони права на соціальний захист. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 2. Ч. 1. С. 37-41.

79. Бориченко К.В. Окремі тенденції розвитку права на соціальний захист. *Сучасна університетська правова освіта і наука:* [Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2018 р.]. Том 2. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 46-49.

80. Бориченко К.В. Особливості відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези доповідей учасників міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 квітня 2020 р.) / за ред. М.І. Іншина. Київ: ФОП Маслаков, 2020. С. 112-115.

81. Бориченко К.В. Патронатна сім'я як суб'єкт права соціального забезпечення. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матер. VII Міжнар. наук. конф. студ., аспір та молод. вчених (м. Одеса, 16 квітня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 247-250.

82. Бориченко К.В. Поняття права на соціальний захист. *Університетські наукові записки.* 2016. №59. С. 301-310.

83. Бориченко К.В. Поняття та види міжнародних стандартів права на соціальний захист. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. № 2. С. 13-20.

84. Бориченко К.В. Поняття та зміст принципу правової визначеності у праві соціального забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права*. Випуск IV: науково-практичний посібник. Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2017 р. / за заг. ред. Іншина М.І., Костюка В.Л., Мельника В.П. К. : ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2018. С. 35-39.

85. Бориченко К.В. Поняття та форми захисту права на соціальне забезпечення. *Право і суспільство*. 2017. № 1. Ч. 1. С. 99-104.

86. Бориченко К.В. Поняття юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист. *Актуальні проблеми соціального права.* Випуск 5. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Українська правнича наука: основні тенденції розвитку в умовах євроінтеграції» 10 листопада 2017 року. Львів,

«ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. С. 43-46.

87. Бориченко К.В. Право на допомогу у зв'язку з вагітністю і пологами в умовах євроінтеграції. *Правові та інституціональні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т.1. Одеса: Юридична література, 2016. С. 516-519.

88. Бориченко К.В. Право на соціальний захист у системі прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2017. Вип. 45. С. 127-131.

89. Бориченко К.В. Право на соціальний захист у системі соціальних прав людини. *Правова реформа: концепція, мета, впровадження*. Зб. наук. праць. Матеріали VIII міжнар. наук.-прак. конф. (Київ, 23 листопада 2017 року). Київ: Ніка-Центр, 2017. С. 164-167.

90. Бориченко К.В. Право на соціальний захист у сучасних умовах. *Актуальні проблеми соціального права. Випуск 7. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми реалізації і захисту соціальних прав в Україні» 27 квітня 2018 року*. Львів, «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2018. С. 69-73.

91. Бориченко К.В. Право на соціальний захист як позитивне право. *Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика*: тези доп. та наук. повідомл. учасників VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 05 жовт. 2018 р.) / за ред. О. М. Ярошенка. Харків: ФОП Панов А.Н, 2018. С. 447-451.

92. Бориченко К.В. Право на соціальний захист як соціальне право особистості. *Одеські юридичні читання: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 10-11 листопада 2017). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 74-77.

93. Бориченко К.В. Правова природа права на захист соціально-забезпечувального права. *Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціальне забезпечення* : тези доп. та наук. повідомл. учасників VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 верес. 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 420-423.

94. Бориченко К.В. Правовий моніторинг у системі соціального захисту населення. *Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції:* матер. Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Одеса, 31 жовтня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 118-122.

95. Бориченко К.В. Принципи соціального обслуговування жертв домашнього насильства. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 511-515.

96. Бориченко К.В. Реформування законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми в Україні. *Право і суспільство*. 2016. №2. Ч.1. С. 72-78.

97. Бориченко К.В. Розширення застосування диспозитивного методу регулювання відносин у праві соціального забезпечення. *International scientific-practical conference «The development of legal sciences: problems and solutions»:*Conference Proceedings, April 27–28. Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 157-160.

98. Бориченко К.В. Соціальний захист внутрішньо переміщених сімей з дітьми. *Часопис цивілістики*. 2015. №19. С. 88-94.

99. Бориченко К.В. Соціальний захист окремих категорій осіб: навч.-метод. посібник / С.М. Волошина, О.С. Кайтанський, К.В. Бориченко та ін. Одеса: Фенікс, 2018. 74 с.

100. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України: монографія. О.: Фенікс, 2015. 302 с.

101. Бориченко К.В. Співвідношення права на соціальний захист та права на соціальне забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №1. С. 103. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2019/28.pdf.

102. Бориченко К.В. Способи захисту права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Вип. 42. С. 128-132.

103. Бориченко К.В. Стандарти права на соціальний захист у рішеннях

Європейського суду з прав людини. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів*: тези допов. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 жовтня 2017 р.). Київ: Прінт-Сервіс, 2017. С. 52-55.

104. Бориченко К.В. Стандарти соціального захисту сімей з дітьми в актах Міжнародної організації праці. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези доп. та наук. повідомл. учасн. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.). Київ: Прінт-Сервіс, 2016. С. 19-24.

105. Бориченко К.В. Структура механізму забезпечення права на соціальний захист. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю з дня народження чл. кор. НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, д-ра юрид. наук, проф. О.І. Процевського (Харків, 5 квітня 2019 року). Харків: Юрайт, 2019. С. 375-379.

106. Бориченко К.В. Структура та зміст права на соціальний захист. *Держава та регіони. Серія «Право».* 2016. №4. С. 134-138.

107. Бориченко К.В. Судовий захист права сімей з дітьми на соціальне забезпечення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 8. С. 81-87.

108. Бориченко К.В. Тенденції розвитку права на соціальний захист. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. №1. С. 104-110.

109. Бориченко К.В. Щодо визначення змісту права на соціальний захист. *International scientific and practical conference «Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage»*: Conference proceedings, January 25-26, 2019. Arad: Izdevnieciba «Baltija Publishing». С. 233-236.

110. Бориченко К.В. Щодо визначення поняття «механізм забезпечення права на соціальний захист». *Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі*: [Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 1 березня 2019 р.]. Том 2. Тернопіль: Вектор,

2019. С. 58-62.

111. Бориченко К.В. Щодо визначення поняття «способів захисту права на соціальне забезпечення». *Правове забезпечення соціальної сфери*: матер. VIII Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молодих учених / за заг. ред. д.ю.н., проф. Чанишевої Г.І. Одеса: Фенікс, 2017. С. 268-271.

112. Бориченко К.В. Щодо визначення сутності поняття «право на соціальне забезпечення». *Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах*: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 16 листопада 2018 р.). Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 117-120.

113. Бориченко К.В. Щодо дотримання в Україні окремих міжнародних стандартів надання медичної допомоги. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів*: тези допов. учасн. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листопада 2019 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. М.Б. Мельник. Київ: ФОП Маслаков, 2019. С. 13-16.

114. Бориченко К.В. Щодо доцільності здійснення нагляду і контролю у сфері соціального захисту населення органами місцевого самоврядування. *Auctoritate magis quam imperio: Юридична наука в громадянському суспільстві*. Зб. наук. праць. Матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30 жовтня 2019 р.). К, 2019. С.159-160.

115. Бориченко К.В. Щодо ефективності правових норм у сфері соціального захисту сімей з дітьми. *Ефективність норм права.* Зб. наук. праць. Матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 лист. 2016 р.) / за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 183-187.

116. Бориченко К.В. Щодо ефективності судового захисту права на соціальне забезпечення. *Соціально-економічні та правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 44-51.

117. Бориченко К.В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний

захист: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 552 с.

118. Бориченко К.В., Кайтанський О.С. Юридичні гарантії права дітей і сімей з дітьми на соціальний захист за актами ЄС та Ради Європи. *Право та інновації*. 2016. №3 (15). С. 104-110.

119. Бородкін М.В. Юридичні факти як підстави виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2018. 237 с.

120. Булеца С.Б. Здійснення та виконання суб'єктивних цивільних прав та обов'язків у медичних правовідносинах. *Актуальні проблеми держави і права.* 2008. Вип.43. С. 111-115.

121. Бухановский А.О., Простоев С.В. Правовые последствия изменения пола при транссексуальных состояниях. URL: http://mosmedclinic.ru/conf_library/25/2/220.

122. В Україні зареєстровано третій випадок захворюваності на дифтерію. МОЗ України закликає вакцинуватись. URL: http://moz.gov.ua/article/news/.

123. Васильева Ю.В. Сочетание государственного и договорного регулирования в сфере социального обеспечения. *Сочетание государственного и договорного регулирования в сфере наемного труда и социального обеспечения*. сб. М., 2012. С. 30-35.

124. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь, 2001. 869 с.

125. Витрук В.Н. Субъективные права советских граждан и их развитие в период строительства коммунистического общества: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Киев, 1965. 20 с.

126. Витрук Н.В. О юридических средствах обеспечения реализации и охраны прав советских граждан. *Правоведение.* 1964. № 4. С. 29-38.

127. Витрянский В.В. Защита прав участников договорных отношений. Договорное право: Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. М.: Статут, 1998. 848 с.

128. Відповідь Міністерства соціальної політики України від 9 серпня 2017 року №25/0/163-17/384 на запит про надання публічної інформації щодо насильства в

сім'ї та жорстокого поводження з дітьми. URL: https://dostup.pravda.com.ua/.

129. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція у приймаючих громадах. Київ. 2016. С. 24. URL: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/10/IDP_REPORT_by_V.Smal_09.06.2016_Ukr.pdf

130. Волошина С.М., Бориченко К.В. Соціальне обслуговування: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 106 с.

131. Всемирная программа действий в отношении инвалидов, принята Генеральной Ассамблеей ООН 3 декабря 1982 года. URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_427

132. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей від 30 вересня 1990 року. *Права ребенка: Основные международные документы*. М.: Дом, 1992.

133. Гаджиев Г.А. Конституционные принципы добросовестности и недопустимости злоупотребления субъективными правами. *Государство и право*. 2002. №7.

134. Галузева угода між державним комітетом телебачення і радіомовлення України та профспілкою працівників культури України на 2017-2021 роки у сфері телебачення і радіомовлення зареєстрована Міністерством соціальної політики України 5 квітня 2017 року №24. URL: http://www.fpsu.org.ua.

135. Галузева угода між Державною службою України з надзвичайних ситуацій та профспілками працівників державних установ України та трудящих металургійної та гірничодобувної промисловості України на 2017-2020 рр., зареєстрованій у Міністерстві соціальної політики України 21 квітня 2017 року за №30. URL: https://www.msp.gov.ua/files/ugody/gal/59-2.pdf.

136. Гарчева Л.П., Ярмыш А.Н. Конституционное право Украины: учебное пособие. Симферополь: ДОЛЯ, 2000. 336 с.

137. Генеральна угода про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні на 2019-2021 роки від 14 травня 2019 року. *Урядовий кур'єр* від 14 вересня 2016 року. №172.

138. Гнатовський М., Федорова А., Красовський К., Власенко О. Дослідження

практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсації порушення державою прав людини. Київ: Атіка, 2011. 184 с.

139. Гончаренко О. Поняття міжнародних стандартів прав дитини: теоретичний аспект. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. Вип. 3 (12). С. 18-21.

140. Гончарова Н.В. Механизм защиты прав и свобод человека и гражданина в субъектах Российской Федерации: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. Орел, 2011. 20 с.

141. Горбачева С.В. Самозащита прав по российскому законодательству: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Нижний Новгород: 2005. 25 с.

142. Горлач І.М. Політологія: наука про політику. К.: Центр учбової літератури, 2009. 840 с.

143. Горобець Н.О. Право на недоторканість житла: цивільно-правовий аспект: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2010. 19 с.

144. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М., 2000. 411 с.

145. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. М.: Изд-во МГУ, 1974. 284 с.

146. Гудима Д.А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження. Л.: Край, 2009. 292 с.

147. Гуйван П.Д. Якість закону як елемент визначеності правової норми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. №28. С. 132-136.

148. Гусев А.Ю. Формы и способы защиты прав граждан в сфере социального обеспечения. *Журнал российского права.* 2016. №7. С. 120-128.

149. Гусева Т.С. Правовое регулирование медицинской помощи в связи с материнством и детством. *Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского*. 2012. №28. С. 101-105.

150. Дашковська О.Р. До питання про правові інститути забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. №3

(62). С. 44-49.

151. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. *Права человека. Сборник международных договоров «Международная защита прав и свобод человека»*. М., Юридическая литература, 1990. С. 139-141.

152. Декларація про права розумово відсталих осіб від 20 грудня 1971 року. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/retarded.shtml.

153. Декларація про прихильність справі боротьби з ВІЛ/СНІДом, прийнята резолюцією S-26/2 спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН 27 червня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_846.

154. Декларація стосовно основних цілей і завдань Міжнародної організації праці від 10 травня 1994 року. *Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами.* Вып. XVI. М., 1957. С. 351-372.

155. Дельпере Н. Защита прав и свобод граждан преклонного возраста / перевод с француз. Л.М. Энтина. М.: Изд-во «Деловая книга», 1993. 277 с.

156. Денисова А.В. Співвідношення контролю та нагляду. *Адміністративне право і процес*. 2013. №2. С. 30-37.

157. Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року №823. *Офіційний вісник України*. 2019. №70. Ст. 2468.

158. Деякі питання здійснення патронату над дитиною: Постанова Кабінету Міністрів України 16 березня 2017 року №148. *Офіційний вісник України*. 2017. №26. Ст. 739.

159. Деякі питання надання одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка» при народженні дитини: Наказ Міністерства соціальної політики України від 17 липня 2018 року №1025. *Офіційний вісник України*. 2018. №61. Ст. 2123.

160. Деякі питання надання соціальної підтримки багатодітним сім'ям: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2019 року №250. *Офіційний вісник України*. 2019. №28. Ст. 985.

161. Деякі питання організації ведення Електронного реєстру листків

непрацездатності та надання інформації з нього: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 року №328. *Офіційний вісник України*. 2019. №34. Ст. 1210.

162. Деякі питання реалізації пілотного проекту із надання при народженні дитини одноразової натуральної допомоги «пакунок малюка»: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2018 року №512. *Офіційний вісник України.* 2018. №54. Ст. 1884.

163. Деякі питання реалізації статті 259 Кодексу законів про працю України та статті 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 року №295. *Офіційний вісник України.* 2017. №38. Ст. 1205.

164. Деякі питання соціальної підтримки осіб, яких було незаконно позбавлено особистої свободи: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018 року №38. *Офіційний вісник України*. 2018. №13. Ст. 447.

165. Диагностическое и статистическое пособие по психическим расстройствам. URL: http:// www.icd9data.com/2009/Volume1/290-319/ 300-316/302/302.85.html.

166. Директива 2006/54/ЄС про реалізацію принципу рівних можливостей і рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях зайнятості та професійної діяльності (доопрацьовану) від 5 липня 2006 року. *Official Journal.* L 204 , 26/07/2006 P. 0023-0036.

167. Директива Ради 75/117/ЄЕС щодо зближення законів держав-членів, які стосуються застосування принципу рівної оплати праці чоловіків і жінок від 10 лютого 1975 року. URL: http://eulaw.edu.ru/.

168. Директива Ради 79/7/ЄЕС про поступове запровадження принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у сфері соціального забезпечення від 19 грудня 1978 року. URL: http://eulaw.edu.ru/.

169. Директива Ради 96/97/ЄС, що вносить зміни до Директиви 86/378/ЄЕС щодо реалізації принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у схемах професійного соціального страхування від 20 грудня 1996 року. URL: http://eulaw.edu.ru/.

170. Директива Ради ЄС 2000/78/ЄС, що встановлює загальні рамки

рівноправного поводження у сфері зайнятості і професійної діяльності від 27 листопада 2000 року. NL303/16, 2.12.2000.

171. Довідка про роботу із зверненнями громадян, які надійшли до Міністерства соціальної політики України у 2019 році. URL: https://www.msp.gov.ua/news/18148.html.

172. Договір між Україною і Латвійською Республікою про співробітництво в галузі соціального забезпечення від 26 лютого 1998 року. *Офіційний вісник України*. 2004. №42. Ст. 2815.

173. Договір між Україною та Республікою Болгарія про соціальне забезпечення від 4 вересня 2001 року. *Офіційний вісник України.* 2008. №94. Ст. 3127.

174. Договір між Україною та Чеською Республікою про соціальне забезпечення від 4 липня 2001 року. *Офіційний вісник України*. 2008. №94. Ст. 3126.

175. Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029.

176. Доклад о социальной защите в мире 2017-2018. Всеобщая социальная защита для достижения Целей в области устойчивого развития. Сводное резюме. URL: https://www.social-protection.org.

177. Доклад, предоставленный в соответствии с положениями статьи 22 Устава Международной организации труда, подготовленный Правительством Украины по Конвенции 1952 года о минимальных нормах социального обеспечения (№ 102). URL: https://www.msp.gov.ua/news/10570.html.

178. Дудаш Т. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Право України*. 2010. №2. С. 173-179.

179. Егоров Н.Д. О понятии субъективного права. *Правосубъектность по гражданскому и хозяйственному праву*. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. 197 с.

180. Егорова М.А. Содержание категории «отказ в защите права» как санкции за злоупотребление правом. *Гражданское право.* 2014. №5. С. 10-14.

181. Ежегодное заключение Европейского комитета по социальным правам за 2017 год. https://search.coe.int/directorate_of_communications/Pages/result_details.

182. Ем В.С. Осуществление гражданських прав и исполнение гражданско-

правовых обязанностей. Гражданское право: Учебник / Отв.ред. Е.А. Суханов. Т. 1. С. 384-389.

183. Епідемічна ситуація з ВІЛ-інфекції в Україні станом на 01.01.2019. URL: https://phc.org.ua/pages/diseases/hiv_aids/statistics.

184. Ерофеева О.В. Защита прав граждан на пенсионное обеспечение: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. М., 2010. 20 с.

185. Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу та Протокол до неї (ETS №14) від 11 грудня 1953 року. *Акти європейського права із соціальних питань*. К.: Парламентське вид-во, 2005.

186. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 16 вересня 2011 року. *Офіційний вісник України.* 2011. №69. Ст. 87.

187. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2007. №51. Ст. 2096.

188. Європейська соціальна хартія від 16 жовтня 1961 року. *СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы.* М., «Международные отношения», 1989.

189. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) від 6 листопада 1990 року. *Акти європейського права із соціальних питань.* К.: Парламентське вид-во, 2005.

190. За зверненням Уповноваженого поновлено право громадянина на соціальний захист. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: офіційний сайт. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news.

191. Заворотченко Т. Система конституційно-правових гарантій прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Право України*. 2007. №5. С. 110-116.

192. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України.* 2008. №93. Ст. 3103.

193. Загальна кількість осіб, які отримують АРТ в Україні станом на 01.02.2020. URL: https://phc.org.ua.

194. Загальні дані щодо охоплення щепленнями по Україні станом на 1 січня

2019 року. URL: https://phc.org.ua.

195. Закордонний досвід забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб та компенсації за пошкоджене/ зруйноване житло URL: https://www.sheltercluster.org.

196. Запара С.І. До питання про сутність міжнародного соціального стандарту. *Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення*: тези доп. та наук. повідом. учасн. ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. Харків: Кросроуд, 2011. С. 443-447.

197. Застереження загального порядку №3 «ВІЛ/СНІД і права дитини», прийняті Комітетом з прав дитини ООН, 32-а сесії Генеральної Асамблеї ООН, 31 січня 2003 року. URL: http://www.un.org/ru/.

198. Захаренко И.С. Международные стандарты прав человека и гражданина и современное российское законодательство: конституционно-правовой аспект: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. СПб., 2005. 23 с.

199. Захаров М.Л., Тучкова Є.Г. Кодификация законодательства о социальном обеспечении - актуальная проблема. *Вопросы социального обеспечения: сб. науч. трудов.* Вып. 14. М, 1983.

200. Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России: Учебник. М.: Издательство БЕК, 2002. 560 с.

201. Захаров М.Л., Тучкова Э.Г. Право социального обеспечения России: учебник. М.: ВолтерсКлувер, 2004.

202. Зведена таблиця індексів споживчих цін за останні роки (%). URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/.

203. Звіт про проведення аналізу ринку одноджерельних лікарських засобів в Україні. 2018 URL: http://network.org.ua .

204. Иванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР. М.: Изд. Моск. ун-та, 1986. 176 с.

205. Ильин И.А. Общее учение о праве и государстве. *Собрание сочинений*: в 10 т.Т. 4 / сост. и коммент. Ю.Т. Лисицы. М.: Рус. кн., 1994. 147 с.

206. Иоффе О.С. Вопросы теории права. М.: Госюриздат, 1961. 381 с.

207. Інфекційна захворюваність населення України за грудень 2018 – грудень

2019 pp. URL: https://www.phc.org.ua.

208. Інформаційні матеріали для підготовки проекту рекомендацій Комітету за результатами слухань на тему: «Проблеми формування прожиткового мінімуму в Україні». URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news.

209. Кадомцева С.В. Экономические основы системы социальной защиты. М.: МЦНТИ, 1997. 248 с.

210. Кайтанський О.С. Правове забезпечення соціального захисту молоді в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 204 с.

211. Кайтанський О.С. Правове забезпечення соціального захисту молоді в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. О., 2015. 20 с.

212. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь ад 15 сакавіка 1994 г. №2875-XII. *Звязда* ад 27 лістапада 1996 г.

213. Капыльский М. П. Конституционные права личности в сфере социального обеспечения. *Конституционно-правовые проблемы формирования социального правового государства:* материалы междунар. науч.-практ. конф. / Белорус. гос. ун-т. Минск, 2000. С. 257-259.

214. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Львів: БаК, 2008. 512 с.

215. Карташова В.П. Современные проблемы соотношения форм и способов защиты гражданских прав в российской цивилистике: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 2005. 20 с.

216. Класифікатор категорій адміністративних справ, затверджений рішенням Ради суддів адміністративних судів України від 31 жовтня 2013 року № 114. URL: https://court.gov.ua/userfiles/Klassif.pdf.

217. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року №2747-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2005. №35-36, №37. Ст. 446.

218. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року №8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1984. №51. Ст. 1122.

219. Козюрба М.І. Верховенство права і Україна. *Право України.* 2012. №1-2. С. 30-63.

220. Колективний договір між адміністрацією та трудовим колективом Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу на 2019-2021 роки, зареєстрований виконавчим комітетом Івано-Франківської міської ради 10 січня 2019 року за №2. URL: http://nung.edu.ua/files/attachments/kolektyvnyy_dogovir_na_2019-2021_rr_.pdf.

221. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: [підручник]. К.: Всеукраїнська організація видавців «Правова єдність», 2008. 352 с.

222. Колпаков В.К. Адміністративне право України: [підручник]. К.: ЮрінкомІнтер, 1999. 736 с.

223. Конвенція МОП №102 про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 року. *Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1919-1964.* Т.І. Женева: Міжнародне бюро праці, 1964.

224. Конвенція МОП №117 про основні цілі та норми соціальної політики від 22 червня 1962 року. *Офіційний вісник України*. 2015. №80. Ст. 2660.

225. Конвенція МОП №118 про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення від 28 червня 1962 року. *Конвенции и рекомендации МОТ*. Женева. 1991.

226. Конвенція МОП №121 про допомоги у випадках виробничого травматизму від 8 липня 1967 року. *Міжнародне законодавство про охорону праці. Конвенції та рекомендації МОП*. Київ, 1997.

227. Конвенція МОП №128 про допомоги по інвалідності, по старості і у зв'язку з втратою годувальника від 29 червня 1967 року. *Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці 1965-1999*. Том II. Міжнародне бюро праці, Женева.

228. Конвенція МОП №130 про медичну допомогу та допомоги у випадку хвороби від 27 травня 1969 року. *Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1965 – 1999.* Т.І. Женева: Міжнародне бюро праці, 1999.

229. Конвенція МОП №156 про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящих із сімейними обов'язками від 23 червня 1981 року.

Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1965-1999. Т.І. Женева: Міжнародне бюро праці, 1999.

230. Конвенція МОП №157 про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення від 21 червня 1982 року. *Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1965 – 1999.* Т.І. Женева: Міжнародне бюро праці, 1999.

231. Конвенція МОП №168 про сприяння зайнятості та захист від безробіття від 21 червня 1988 року. *Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці 1965-1999.* Том II. Міжнародне бюро праці, Женева.

232. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 рудня 1979 року. *Сборник Международных договоров СССР.* Вып. XXXVII. М., 1983. С. 26-36.

233. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. №1. С. 205.

234. Конвенція ООН про статус біженців від 28 липня 1951 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011.

235. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України.* 1998. №13. Ст. 270.

236. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) від 13 грудня 2000 року. *Офіційний вісник України*. 2010. №17 / №101 (2009, Ст. 3496) / Ст. 799.

237. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (CETS №210) від 11 травня 2011 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua.

238. Конституции государств Европейского Союза / подобщ. ред. Л.А. Окунькова. М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. 816 с.

239. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года. *Сборник законодательства Азербайджанской Республики.* 31 июля 1997 г. № 1.

240. Конституция Республики Армения от 6 декабря 2015 года. URL: https://www.president.am/ru/constitution-2015/.

241. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. *Казахстанская правда*. 1995. №9.

242. Конституция Республики Молдова от 29 июля 1994 года. *Monitorul Oficial*. 1994. №1.

243. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 года. *Собрание законодательства РФ*. 2014. №31. Ст. 4398.

244. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року №254к/96-ВР. *Відомості Верхової Ради України.* 1996. №30. Ст. 141.

245. Кораблева М.С. Гражданско-правовые способы защиты прав предпринимателей: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03. М.: 2002. 26 с.

246. Коренева Ю.С. Развитие общеправового понятия социальной защиты. *Вопросы трудового права*. 2006. №9. С. 78-79.

247. Косінов С.А. Суб'єкти громадського контролю. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 10-19.

248. Косович В. М. Оцінювання й оцінки у національному й міжнародному правозахисті. *Пр. Львів. лаб. прав людини і громадянина. НДІ держ.буд-ва та місц. самоврядування АПрНУкраїни.* Серія І. Дослідження і реферати. Вип. 12. Л., 2006.

249. Косович В. Якість нормативно-правових актів України: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Львівського університету: Збірник наукових праць. Серія юридична.* 2012. Вип. 55. С. 20-27.

250. Костюк В. Конституційне право на соціальний захист в умовах сьогодення: науково-правовий аспект. *Публічне право*. 2015. №2 (18). С. 252-258.

251. Костюк В.Л. Громадський контроль за дотриманням трудового законодавства: науково-правовий аспект. *Публічне право*. 2014. №3 (15). С. 122-129.

252. Костюк В.Л. Європейські соціальні стандарти в контексті сучасної моделі джерел права соціального забезпечення: науково-теоретичний аспект. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2018. Том 1. С. 68-73.

253. Кот О.О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії

та судової практики: монографія. Київ: Алерта, 2017. 492 с.

254. Кот О.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. №4 (87). С. 127-137.

255. Кот О.О. Правова природа права на захист цивільних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2016. Вип. 41. Т. 1. С. 114-116.

256. Краснов Є.В. Захист прав у сфері соціального забезпечення: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 118 с.

257. Краснов Є.В. Особливості судового захисту прав у сфері соціального забезпечення. *Актуальні проблеми теорії трудового прав та права соціального забезпечення:* монографія / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2015. С. 314-328.

258. Краткий толковый словарь украинского языка: более 6750 слов / Под ред. Д.Г. Гринчишина. К. Рад. шк., 1988.

259. Кримінальний кодекс України 5 квітня 2001 року №2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. №25-26. Ст. 131.

260. Крусян А.Р. Україна як соціальна держава: концептуальні положення та конституційно-правові реалії. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. Одеса: Фенікс, 2012. Вип. 44. С. 35-47.

261. Крылатова И.Ю. Механизм реализации и механизм защиты прав человека в Российской Федерации: понятие, сущность, структура, формы. *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук.* 2014. Том 14. Вып. 3. С. 210-223.

262. Кузнецова Н.С. Развитие гражданского общества и современное частное право Украины. *Вибрані праці*. К.: Юрид. практика, 2014. С. 233-256.

263. Кулачок Л.В. Державна допомога сім'ям з дітьми як форма соціально-правового захисту: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Х., 2003. 19 с.

264. Кульчицька О.І. Суб'єкти права соціального забезпечення України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. К.: 2007. 20 с.

265. Курбатов А.Я. Злоупотребление правом: теория и правоприменительная

практика. М.: СПС «КонсультантПлюс», 2009.

266. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.

267. Курченко О.С. Государство как субъект права социального обеспечения: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Омск, 2008. 205 с.

268. Курченко О.С. Злоупотребление социально-обеспечительными правами: постановка проблемы. *Российский юридический журнал*. 2016. №6. С. 155-166.

269. Кучма О.Л. Зловживання правом у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретико-практичний аспект. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. №1. С. 128-134.

270. Кушнир В.М. Правовые средства общественного контроля в механизме правового регулирования: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Запорожье, 2011. 247 с.

271. Лагутіна І.В. Форми захисту трудових прав працівників: автореф. дис. … канд.. юрид. наук: 12.00.05 Одеса: Фенікс, 2007. 20 с.

272. Лагутіна І.В. Форми захисту трудових прав працівників: монографія. Одеська національна юридична академія. О.: Фенікс, 2008. 160 с.

273. Лагутіна І.В. Юридичний механізм забезпечення особистих немайнових прав працівників: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2015. 39 с.

274. Ласько І.М. Рішення Європейського суду з прав людини у сфері соціального забезпечення України. *Держава і право.* 2013. Вип. 61. С. 240-245.

275. Латпев Г.С. Международные стандарты социального обеспечения: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Омск, 2011. 224 с.

276. Лебедев В.А. Конституционно-правовая охрана и защита прав и свобод человека игражданина в России (теория и практика современности). М.: Изд-во Моск. ун-та. 2005. 272 с.

277. Лемещук І.Л. Вплив міжнародно-правового регулювання відносин соціального захисту на національне законодавство України. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: Юридичні науки. 2009. №3. С. 143-148.

278. Лечение рака в Израиле. URL: https://fakty.ua/279378-lechenie-raka-v-izraile.

279. Лукашева Е.А. Социальное право и личность. М., 1987. 160 с.

280. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). К.: Атіка, 2010. 412 с.

281. Лушников А.М., Лушникова М.В. Охрана труда и трудоправовой контроль (надзор). Научно-практическое пособие. М.: «Издательство «Проспект», 2015. 890 с.

282. Лушникова М.В., Лушников А.М. Курс права социального обеспечения (2-е изд., доп.). М.: «Юстицинформ», 2009. 656 с.

283. Лушникова М.В., Лушников А.М. Очерки теории трудового права. СПб., 2006. 938 с.

284. Люминарская С.В. Вопросы ответственности в праве социального обеспечения. *Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право».* 2010. №2. С. 59-62.

285. Макарчук В.В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі. *Право.ua.* 2015. №3. С. 18-22.

286. Малагська декларація про заходи по досягненню прогресу у галузі повноправної участі інвалідів у житті громадянського суспільства від 8 травня 2003 року. URL: www.expertsoft.com.ua.

287. Малишев Б.В. Природні права людини: загальна характеристика. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2012. №2. С. 23-29.

288. Малюга Л.Ю. Європейські соціальні стандарти: сучасний стан та шляхи імплементації у соціальне законодавство України. *Журнал східноєвропейського права.* 2018. №48. С. 70-76.

289. Малюга Л.Ю. Правове регулювання соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. К., 2012. 20 с.

290. Мариненко М.Е. Защита трудовых прав рабочих и служащих: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Минск, 1969. 19 с.

291. Марцеляк О.В. Держава і право: зб. наук. пр. К.: Ін-т держави і права

ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. Вип. 12.: Юридичні і політичні науки. 568 с.

292. Маслов С.С. Понятие и виды юридической ответственности субъектов правоотношений по социальному обеспечению: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. М., 2007. 192 с.

293. Маслов С.С. Понятие и виды юридической ответственности субъектов отношений по социальному обеспечению: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. М., 2007. 20 с.

294. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972. 292 с.

295. Матузов Н.И. Теория государства и права: курс лекций. М., 1997. 776 с.

296. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения – естественное и неотъемлемое право человека. *Вестник Московского университета*. 1998. №5. С. 60-61.

297. Медвідь А.О. Поняття права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2016. №21. С. 92-94.

298. Медвідь А.О. Соціальний захист бездомних осіб і безпритульних дітей: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. О., 2015. 20 с.

299. Медвідь А.О. Характеристика права людини на соціальне забезпечення: зміст, обсяг і межі. *Держава та регіони. Серія «Право».* 2016. №3(53). С. 39-42.

300. Международное трудовое право: учебное пособие / Лютов Н.Л., Морозов П.Е.; подобщ. науч. ред. К.Н. Гусова. М.: Проспект, 2011. 216 с.

301. Мейер Д.И. Русское гражданское право. М., 2003. 829 с.

302. Микшис Д.В. Способы самозащиты гражданских прав. *Юридическая наука и правоохранительная практика.* Тюмень: Изд-во ТЮИ МВД России, 2011. №3 (17). С. 40-48.

303. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2002. №2.

304. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня

1966 року. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2002. №2.

305. Міжнародні соціальні стандарти: [навч. посіб.] / авт.: А.М. Юшко, Н.М. Швець; за заг. ред. В.В. Жернакова. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. Україниім. Ярослава Мудрого», 2013. 121 с.

306. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія. Х.: Юрсвіт: НДІ прив. права та підприємництва АПрН України, 2008. 482 с.

307. Мовчан А.П. Принципы всеобщего уважения прав человека и основных свобод. Курс международного права. В 7 т. Т. 2. Основные принципы международного права. М., 1989. 239 с.

308. Мовчан О.В. Неюрисдикційна форма захисту житлових прав дитини. *Судова апеляція*. 2015. №4 (41). С. 58-64.

309. Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. Саратов, 1996.

310. Москаленко О.В. Загальновизнані європейські вимоги до соціального страхування населення. *Право та інновації.* 2014. №4 (8). С. 132-141.

311. Національний інститут раку – офіційний сайт. URL: http://unci.org.ua/.

312. Негодченко О.В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: автореф. дис. … д-ра.. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2004. 38 с.

313. Нижник Н.Р., Гуменюк І.О. Перспективи кодифікації українського законодавства про соціальне забезпечення. *Юридичний вісник.* 2013. №2(27). С. 87-91.

314. Новіков В.В., Боровікова В.С. Про механізм реалізації прав і свобод людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. №3. С. 45-56.

315. О социальной защите вынужденных переселенцев и приравненных к ним лиц: Закон Азербайджанской Республики от 21 мая 1999 года №669-1Г. URL: http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/13681/.

316. Оборотов Ю.М. Традиції та новації в правовому розвитку: загальнотеоретичні аспекти: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2003. 379 с.

317. Общая теория государства и права. Академический курс: в 3 т. / отв. ред. М.Н. Марченко. М.: Норма, 2007. 816 с.

318. Общая теория права и государства: учебник / под. ред. В. Лазарева. М.: Юристъ, 1994. 348 с.

319. Окунєв І.С. Загально-теоретичні засади правового статусу суб'єкта права: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2009. 20 с.

320. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних прав людини і громадянина в Україні: монографія. К.: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 153 с.

321. Оніщенко Н.М. Проблеми ефективності законодавства та сучасний розвиток. *Віче.* 2007. №12. С. 3-6.

322. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року №2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №4. Ст. 19.

323. Панова Е.А. Юридическая ответственность за нарушение водного законодательства в России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. М., 2009. 28 с.

324. Паризька декларація «Жінки, діти і синдром набутого імунодефіциту (СНІД)», затверджена Міжнародною конференцією про наслідки СНІДу для здоров'я матерів та дітей 30 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_848.

325. Пастухова Л.В. Ефективність міжнародно-правових засобів забезпечення реалізації Конвенції про захист прав і основних свобод людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 2003. 21 с.

326. Пацурківський Ю.П. Взаємозв'язок здійснення цивільних прав і обов'язків. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2012. Вип. 618. С. 52-57.

327. Пацурківський Ю.П. Реалізація права: поняття, зміст, співвідношення з суміжними категоріями. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 636. С. 59-64.

328. Петрова Е.И. Инструментарий защиты социально-обеспечительных прав граждан. *Вестник Пермского университета*. 2010. Вып. 1. С. 185-189.

329. Пищуліна О. Наближення якості життя окремих груп населення (у першу чергу найменш захищених) до європейських соціальних стандартів: підсумки та пропозиції щодо прискорення просування України до цих стандартів. *Аналітична записка*. URL: http://old.niss.gov.ua/Monitor/December2009/07.htm.

330. Після реагування Уповноваженого ВРУ з прав людини поновлено право громадянина на належну медичну допомогу. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: офіційний сайт. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news.

331. Повідомлення про оприлюднення проекту постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю». URL: http://dsp.gov.ua.

332. Покачалова А.С. Договор об обязательном пенсионном страховании как институт гражданського права. *Социальное и пенсионное право*. 2014. №2. С. 18-22.

333. Порошина В.А. Пенсионное обеспечение членов колхозов и его правовое регулирование: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. М., 1968. 20 с.

334. Постанова Великої палати Верховного Суду від 16 травня 2018 року у справі №686/21962/15-ц. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/.

335. Постанова Верховного Суду від 10 квітня 2019 року у справі №464/3789/17. Єдиний реєстр судових рішень. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81046506.

336. Постанова Верховного Суду від 13 червня 2018 року у справі №219/1044/17. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/74809183.

337. Постанова Верховного Суду від 2 лютого 2019 року у справі №758/9241/13-а. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/79671926.

338. Постанова Верховного Суду від 20 грудня 2018 року у справі №826/3639/17. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/75300650.

339. Постанова Верховного Суду від 27 листопада 2019 року у справі №750/6330/17. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/70115194.

340. Постанова Верховного Суду від 30 травня 2018 року у справі №219/9368/16-

ц. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/74439868.

341. Постанова Верховного Суду від 31 жовтня 2018 року у справі №212/12245/13-а. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/77586399.

342. Постанова Запорізького апеляційного суду від 7 грудня 2018 року у справі № 337/1353/17. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/78408208.

343. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 10 липня 2018 року у справі №826/3639/17. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/75300650.

344. Постанова Першого апеляційного адміністративного суду від 5 березня 2019 року у справі №1240/2518/18. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80262743.

345. Постанова Хмельницького міськрайонного суду від 10 жовтня 2011 року (у справі №2а/2218/11794/11). Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/

346. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 14 травня 2019 року у справі №826/8917/17. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81727463.

347. Постовалова Т.А. Доктринальные подходы к социальному праву как отрасли права. *Российский ежегодник трудового права*. 2011. №7. С. 713-728.

348. Потопахіна О.М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. О., 2008. 22 с.

349. Пояснювальна записка до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю». URL: http://dsp.gov.ua.

350. Права человека: учеб. для вузов / отв. ред. Е.А. Лукашева. М.: НОРМА Инфа-М, 1999. 573 с.

351. Право соціального забезпечення: навч.-метод. посібник / [Сирота І.М.,

Харитонова Л.І., Тарасенко В.С., Бориченко К.В., Андронова В.А., Кайтанський О.С.]. Одеса: Фенікс, 2015. 138 с.

352. Правове регулювання соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: монографія / за заг. ред. проф. Ярошенка О.М. Харків: Юрайт, 2014. 336 с.

353. Правовое регулирование обеспечения прав человека при производстве следственных действий: Учебное пособие / В.Г. Задерако, Н.Н. Волошкина; Министерство внутренних дел РФ. Ростовский юридический институт. Ростов на Дону, 2003. 116 с.

354. Правознавство / за ред. В.В. Копєйчикова. К., 1998.

355. Прилипко С.М. До питання співвідношення «приватного» та «публічного» у праві соціального забезпечення. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки».* 2006. Вип. 32. С. 44-50.

356. Прилипко С.М. Предмет права соціального забезпечення: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.05. Х., 2007. 47 с.

357. Притика Ю.Д. Поняття і диференціація способів захисту цивільних прав ті інтересів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2004. №60-62. С. 16-19.

358. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26 листопада 1993 року №3659-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. №50. Ст. 472.

359. Про безплатний проїзд пенсіонерів на транспорті загального користування: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 1993 року №354. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/354-93-%D0%BF.

360. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року №5073-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №25. Ст. 252.

361. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року №3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. №30. Ст. 260.

362. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та

Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року №1106. *Офіційний вісник України.* 2018. №24. Ст. 852.

363. Про відпустки: Закон України від 15 листопада 1996 року №504/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1997. №2. Ст. 4.

364. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту осіб, які доглядають за хворими дітьми: Закон України від 3 липня 2018 року №2476-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №34. Ст. 258.

365. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 3 жовтня 2017 року №2148-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №40-41. Ст. 383.

366. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України від 26 січня 2016 року №936-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. №10. Ст. 99.

367. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці: Закон України від 28 грудня 2014 року №77-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №11. Ст. 75.

368. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання: Закон України від 3 липня 2018 року №2475-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. №36. Ст. 272.

369. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 24 грудня 2015 року №911-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. №5. Ст. 50.

370. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України та визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 р. №1022: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2018 року №329. *Офіційний вісник України*. 2018. №37. Ст. 1311.

371. Про внесення змін до статті 5 Закону України «Про державну соціальну

допомогу малозабезпеченим сім'ям»: Закон України від 2 березня 2015 року №221-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №17. Ст. 124.

372. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України: Закон України від 28 грудня 2014 року №76-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. №6. Ст. 40.

373. Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 5 жовтня 2016 року №1041. *Офіційний вісник України*. 2016. №101. Ст. 3320.

374. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року №4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №1. Ст. 1.

375. Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23 листопада 2018 року №2629-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. №50. Ст. 400.

376. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 14 листопада 2019 року №294-IX. *Голос України* від 13.12.2019. № 239-240.

377. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 5 жовтня 2000 року №2017-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №48. Ст. 409.

378. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року №2811-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. №5. Ст. 21.

379. Про державну соціальному допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 червня 2000 року №1768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №35. Ст. 290.

380. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18 травня 2004 року №1727-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №33-34. Ст. 404.

381. Про забезпечення організації направлення громадян України для лікування за кордон: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 року №1079. *Офіційний вісник України*. 2018. №4. Ст. 184.

382. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 року №2342-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2005. №6. Ст. 147.

383. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року №4004-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. №27. Ст. 218.

384. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року №1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 49-51. Ст. 376.

385. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закону України від 23 вересня 1999 року №1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №46-47. Ст. 403.

386. Про зайнятість населення: Закон України від 5 липня 2012 року №5067-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. №24. Ст. 243.

387. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року №2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №5. Ст. 35.

388. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні: Закон України від 27 березня 2014 року №1166-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2014. №20-21. Ст. 745.

389. Про Засади державної політики України в галузі прав людини: Постанова Верховної Ради України від 17 червня 1999 року № 757-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 35. Ст. 303.

390. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 року №780. *Офіційний вісник України.* 2016. №89. Ст. 2916.

391. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 25 серпня 2015 року №501/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. №69. Ст. 2257.

392. Про затвердження паспорта бюджетної програми на 2018 рік: Наказ Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства фінансів України «Про затвердження паспорта бюджетної програми на 2018 рік» від 9 лютого 2018 року №230/154. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MOZ28515.html.

393. Про затвердження паспорта бюджетної програми на 2019 рік: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29 січня 2019 року №224. URL: http://moz.gov.ua/uploads/2/10098-passport_2019_2301360.pdf.

394. Про затвердження паспорта бюджетної програми на 2020 рік: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 22 січня 2020 року № 140. URL: https://moz.gov.ua/uploads/3/18768-passport_2020_kpkvk_2301360.pdf.

395. Про затвердження перекладу Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я та Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23 травня 2018 року № 981. URL: https://moz.gov.ua.

396. Про затвердження Положення про Громадську раду при Міністерстві соціальної політики України: Наказ Міністерства соціальної політики України від 28 квітня 2018 року №599. URL: https://www.msp.gov.ua/files/gr/pol_gr.pdf.

397. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 року №43. *Офіційний вісник України*. 2016. №12. Ст. 506.

398. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року №96. *Офіційний вісник України*. 2015. №21. Ст. 584.

399. Про затвердження Положення про Державну соціальну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 року №458. *Офіційний вісник України.* 2019. №47. Ст. 1601.

400. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 року №423. *Офіційний вісник України*. 2015. №51. Ст. 1655.

401. Про затвердження Положення про надання одноразової матеріальної допомоги багатодітним сім’ям, які мають на утриманні четверо і більше дітей: Рішення Львівської міської ради від 08 жовтня 2010 року №1347. URL: http://www8.city-adm.lviv.ua.

402. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2014 року № 280. *Офіційний вісник України*. 2014. №60. Ст. 1652.

403. Про затвердження Положення про порядок надання адресної матеріальної допомоги мешканцям міста Одеси у новій редакції: Рішення Одеської міської ради від 25 квітня 2018 року №3187-VII. URL: https://omr.gov.ua/ua.

404. Про затвердження Положення про щомісячну виплату сім’ям, у яких народилося одночасно троє і більше дітей: Рішення Львівської міської ради від 18 лютого 2008 року №81. URL: https://www8.city-adm.lviv.ua.

405. Про затвердження Порядку виплати щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ: Наказ Міністерства охорони здоров’я України від 26 листопада 2012 року №946. *Офіційний вісник України*. 2012. №92. Ст. 3753.

406. Про затвердження Порядку забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані технічні засоби реабілітації, переліків таких засобів: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2012 року №321. *Офіційний вісник України*. 2012. №31. Ст. 1146.

407. Про затвердження Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Постанова Правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 року №22-1. *Офіційний вісник України.* 2005. №52. Ст. 3383.

408. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року №1751. *Офіційний вісник України*. 2001. №52. Ст. 2365.

409. Про затвердження Порядку призначення і виплати компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2004 року №558. *Офіційний вісник України*. 2004. №17. Ст. 1188.

410. Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 року №189. *Офіційний вісник України*. 2006. №8. Ст. 446.

411. Про затвердження Порядку розгляду скарг на рішення органів Пенсійного фонду України щодо пенсійного забезпечення: Постанова Правління Пенсійного фонду України від 12 жовтня 2007 року №18-6. *Офіційний вісник України*. 2007. №84. Ст. 3120.

412. Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання: Наказ Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 року №96/5. *Офіційний вісник України*. 2011. №4. Ст. 238.

413. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при гендерній дисфорії: Наказ Міністерства охорони здоров'я України 15 вересня 2016 року №972. URL: https://dec.gov.ua.

414. Про затвердження Типового положення про притулок для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року №655. *Офіційний вісник України*. 2018. №68. Ст. 2310.

415. Про затвердження Типового положення про психоневрологічний інтернат: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року №957. *Офіційний вісник України*. 2016. №101. Ст. 3308.

416. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 6 квітня 2000 року №1645-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №29. Ст. 228.

417. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №24. Ст. 170.

418. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним

особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року №505. *Офіційний вісник України*. 2014. №80. Ст. 2271.

419. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку: Указ Президенту України від 23 листопада 2011 року №1063/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. №94. Ст. 3415.

420. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг: Указ Президента України від 23 листопада 2011 року №1070/2011. *Офіційний вісник України.* 2011. №94. Ст. 3419.

421. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9 липня 2003 року №1057-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. №47-48. Ст. 372.

422. Про облік внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року №509. *Офіційний вісник України*. 2014. №81. Ст. 2296.

423. Про організацію забезпечення окремих категорій населення технічними та іншими засобами реабілітації: Наказ Міністерства соціальної політики України від 29 січня 2016 року №59. *Офіційний вісник України*. 2016. №15. Ст. 611.

424. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 року №875-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1991. №21. Ст. 252.

425. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16 грудня 1993 року №3721-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №4. Ст. 18.

426. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року №2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №30. Ст. 142.

427. Про підвищення рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року №1210. *Офіційний вісник України.* 2011. №92. Ст. 3343.

428. Про Положення про умови і порядок надання пільг окремим категоріям громадян та громадським організаціям за рахунок коштів міського бюджету:

Рішенням Сумської міської ради 19 грудня 2018 року №4302-МР. URL: https://smr.gov.ua.

429. Про прожитковий мінімум: Закон України від 15 липня 1999 року №966-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №8. Ст. 348.

430. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року №1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №2-3. Ст. 12.

431. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: Закон України від 12 грудня 1991 року №1972-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №11. Ст. 152.

432. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 року №1045-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. №45. Ст. 397.

433. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14 вересня 2006 року №137-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 43. Ст. 418.

434. Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення №102: Закон України від 16 березня 2016 року №1024-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. №16. Ст. 161.

435. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 7 липня 1997 року №475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1997. №40. Ст. 263.

436. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 року №961-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2006. №2-3. Ст. 36.

437. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14 квітня 2014 року №405/2014. *Офіційний вісник Президента України*. 2014. №14. Ст. 745.

438. Про розмір щомісячної державної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям і дітям, які страждають на хворобу, зумовлену ВІЛ: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2012 року №852. *Офіційний вісник України.* 2012. №69. Ст. 2813.

439. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року №987-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. №25. Ст. 283.

440. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року №2671-VIII. *Офіційний вісник України*. 2019. №34.

441. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21 червня 2001 року №2558-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №42. Ст. 213.

442. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 29 лютого 1991 року №796-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР.* 1991. №16. Ст. 200.

443. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року №1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. №31. Ст. 545.

444. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року №776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. №20. Ст. 99.

445. Про утворення Державної соціальної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2018 року №1070. *Офіційний вісник України*. 2019. №2. Ст. 35.

446. Проблемы общей теории права и государства: учебник для ВУЗов / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. М.: Норма, 2004. 832 с.

447. Проблемы общей части права социального обеспечения: монография / под ред. Э.Г. Тучковой. М.: ООО «Проспект», 2017. 545 с.

448. Проблемы теории государства и права: учебное пособие / [под. ред. М.Н. Марченко]. М.: Юрист, 1999. 497 с.

449. Проведено другий раунд переговорів з визначення розміру мінімальної заробітної плати на 2019 рік. URL: http://www.fpsu.org.ua.

450. Проект «Доступ до лікування людей, які живуть з ВІЛ в країнах з середнім

рівнем доходу». URL: http://network.org.ua.

451. Проект Соціального кодексу України від 15 лютого 2013 року №2311. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2311&skl=8.

452. Прожитковий мінімум в цінах січня 2019 року. URL: http://expert.fpsu.org.ua.

453. Протокол установчих зборів з формування Громадської ради при Міністерстві соціальної політики України на 2019-2021 роки від 22 квітня 2019 року. URL: https://www.msp.gov.ua/files/gr/2019/pr_uz.pdf.

454. Профіль Кириченко Макара Дмитровича в Інстаграм. URL: https://instagram.com/help_makar.

455. Пушкіна О.В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Х., 2008. 38 с.

456. Рабінович П. Межі прав людини (деякі питання загальної теорії). *Український часопис прав людини*. 1997. №3-4. С. 14-18.

457. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. *Загальні проблеми правової науки*. 2012. №4(71). С. 20-26.

458. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2016. №1. С. 19-29.

459. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. К.: Атіка, 2001. 176 с.

460. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. К.: ЮрінкомІнтер, 1994. 176 с.

461. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: навч. посібник. К.: Атіка, 2004. 324 с.

462. Радзієвська В.В. Формування правового визначення поняття механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Права людини в умовах сучасного державотворення*: теоретичні і практичні аспекти: зб. тез доповідей за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (11-12 грудня 2009 року) / Державний вищий навчальний заклад

«Українська академія банківської справи Національного банку України». Суми, 2009. С. 39-41.

463. Рассказов Л.П. Естественные права человека. Учеб. пособ. / Л.П. Рассказов, И.Л. Упоров. Спб.: Лексикон, 2001. 96 с.

464. Резолюція 1983 (2011), прийнята Радою Безпеки ООН на її 6547-му засіданні 7 червня 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j66.

465. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини від 4 грудня 1986 року №41/120. URL: http://daccess-dds-ny.un.org.

466. Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи 1708 (2010) «Вирішення майнових питань біженців і внутрішньо переміщених осіб» від 28 січня 2010 року. URL: https://rm.coe.int/16806b5a6d.

467. Результати моніторингового візиту до Львівської багатопрофільної лікарні філії ДУ ЦОЗ ДКВС. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: офіційний сайт. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news.

468. Результати моніторингового візиту до Центру соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Одеської ОДА. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: офіційний сайт. URL: http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news.

469. Рекомендация R(81)7 Комитета министров государствам-членам относительно путей облегчения доступа к правосудию от 14 мая 1981 года. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/.

470. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, ухвалена на 961-му засіданні заступників міністрів 5 квітня 2006 року. URL: https://rm.coe.int/16806b5ab1.

471. Рекомендація МОП №134 щодо медичної допомоги та допомоги у випадку хвороби 1969 року. *Конвенции и рекомендации 1957 – 1990.* Том II. Международное Бюро Труда, Женева.

472. Рекомендація МОП №200 щодо ВІЛ/СНІДу та сфери праці 2010 року. URL: https://www.ilo.org.

473. Рекомендація МОП №67 щодо забезпечення доходу від 12 травня 1944 року. *Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці 1919-1964.* Том І. Міжнародне бюро праці, Женева.

474. Рекомендація МОП щодо ВІЛ/СНІДу у сфері праці №200 2010 року. URL: https://www.ilo.org/.

475. Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи №1877 забуті люди Європи: захист прав людини осіб, переміщених на тривалий час від 24 червня 2009 року. URL: https://rm.coe.int/16806b5ab0.

476. Рекомендація CM/Rec(2010) 5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про заходи з боротьби проти дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації або ґендерної ідентичності». *Медичне право*. 2014. № 1. С. 66-75.

477. Реформа прожиткового мінімуму: Міністр соцполітики розповіла деталі. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society.html.

478. Рибинська Л.О. Створення ЮНІСЕФ та його роль у сучасному міжнародному праві щодо захисту прав дітей. *Часопис Київського університету права*. 2012. №4. С. 385-388.

479. Рішення Білозерського районного суду Херсонської області від 15 жовтня 2014 року, провадження №2-о/648/62/14 (у справі №648/4815/14-ц). Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/.

480. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Beljan v. Bosnia and Herzegovina» (заява №81142/17) від 19 грудня 2019 року. URL: https://rm.coe.int/.

481. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Gaygusuz v. Austria» (заява №17371/90) від 16 вересня 1996 року. URL: http://www.nuigalway.ie.

482. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Muller v. Austria» (заява №6849/72) від 16 грудня 1974 року. URL: http://www.nuigalway.ie.

483. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Будченко проти України» (заява № 38677/06) від 24 квітня 2014 року. *Офіційний вісник України*. 2014. №69. Ст. 1953.

484. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Войтенко проти України» (Заява №18966/02) від 29 червня 2004 року. *Офіційний вісник України*.

2004. №44. Ст. 2958.

485. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Воскобойник проти України» (Заява №39874/05) від 12 березня 2009 року. *Офіційний вісник України*. 2010. №2. Ст. 86.

486. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Грант проти Сполученого Королівства» від 23 травня 2006 року (заява № 32570/03). URL: http://docs.pravo.ru/document/view/19382686/17527860.

487. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Девелопмент ЛТД та інші проти Ірландії» (заява №12742/87) від 29 листопада 1991 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua.

488. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Крістін Гудвін проти Сполученого Королівства» від 11 липня 2002 року (заява № 28957/95). URL: http://docs.pravo.ru/document/view/19383100/.

489. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Крюслен (Kruslin) проти Франції» від 24 квітня 1990 року. URL: http://www.echr.ru/documents/doc/2461408/2461408.html.

490. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ломбарді Валлаурі проти Італії» (Lombardi Vallauri v. Italy) (заява №39128/05) від 20 жовтня 2009 року. URL: https://rm.coe.int/.

491. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нечепоренко та інші проти України» (заява №72631/10) від 23 жовтня 2013 року. URL: old.minjust.gov.ua/file/37348.docx.

492. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Петриченко проти України» (заява №2586/07) від 12 липня 2016 року. *Офіційний вісник України*. 2017. №31. Ст. 2699.

493. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Проніна проти України» (заява №63566/00) від 18 липня 2006 року. *Офіційний вісник України*. 2006. №47. Ст. 3182.

494. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Рисовський проти України» від 20 жовтня 2011 року (заява №29979/04). *Офіційний вісник України*.

2013. №12. Ст. 488.

495. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ромашов проти України» (Заява №67534/01) від 27 липня 2004 року. *Офіційний вісник України*. 2005. №3. Ст. 178.

496. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Соломахін проти України» від 12 березні 2012 року (заява №24429/03). URL: https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants/ukr&c.

497. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Стек та інші проти Сполученого Королівства» від 12 квітня 2006 року. *Юридичний вісник України*. 2006. №19. Ст. 33.

498. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Суд'їн проти України» (Заява №5082/05) від 24 квітня 2008 року. *Офіційний вісник України*. 2008. №63. Ст. 2162.

499. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сук проти України» (Заява №10972/05) від 10 березня 2010 року. *Офіційний вісник України*. 2012. №29. Ст. 150.

500. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Суханов та Ільченко проти України» (заяви №№68385/10 та 71378/10) від 26 червня 2014 року. *Офіційний вісник України*. 2014. №92. Ст. 2669.

501. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Тищенко проти України» (заява №33892/04) від 25 вересня 2008 року. *Офіційний вісник України*. 2009. №5. Ст. 164.

502. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Федоренко проти України» (заява №25921/02) від 1 червня 2006 року. *Офіційний вісник України*. 2006. № 39. Ст. 2653.

503. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Червонець проти України» (Заява №39405/03) від 24 квітня 2008 року. *Офіційний вісник України*. 2009. №9. Ст. 293.

504. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Чеча проти України» (заява №5326/04) від 22 листопада 2007 року. *Офіційний вісник України*. 2008. №20.

Ст. 586.

505. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (заява №40450/04) від 25 жовтня 2009 року. *Офіційний вісник України.* 2010. №13. Ст. 651.

506. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Явас та інші проти Туреччини» від 5 березня 2019 року (№36366/06). URL:https://www.echr.com.ua.

507. Рішення Європейської комісії з прав людини «Карло Боффа та 13 інших проти Сан-Марино» від 15 січня 1998 року (заява №26536/95). URL: https://www.echr.coe.int.

508. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») від 9 липня 1998 року №12-рп/98. *Офіційний вісник України.* 1998. №32. Ст. 1209.

509. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням асоціації «Дім авторів музики в Україні» щодо офіційного тлумачення положень пункту 7 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» у взаємозв'язку з положеннями пункту «г» частини першої статті 49 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 28 листопада 2013 року №12-рп/2013. *Офіційний вісник України*. 2013. №95. Ст. 3532.

510. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень підпункту «б» підпункту 4 пункту 3 статті 7 Закону України «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», пункту 1, абзацу третього пункту 5, пункту 9, абзаців другого, третього пункту 10, пункту 11 розділу І Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили

втрату працездатності» (справа про страхові виплати) від 8 жовтня 2008 року №20-рп/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. №80. Ст. 2698.

511. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Кабінету Міністрів України про офіційне тлумачення положення частини другої статті 95 Конституції України та словосполучення «збалансованість бюджету», використаного в частині третій цієї статті (справа про збалансованість бюджету) від 27 листопада 2008 року №26-рп/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. №93. Ст. 3088.

512. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, частини другої статті 56, частини другої статті 62, частини першої статті 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 статті 71, статей 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян) від 9 липня 2007 року №6-рп/2007. *Офіційний вісник України*. 2007. №52. Ст. 2132.

513. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв’язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року №3-рп/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. №11. Ст. 422.

514. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року №5-рп/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. №39. Ст. 2490.

515. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним

поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» та конституційним поданням 89 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 90 Конституції України, статті 5 Закону України «Про особливості звільнення з посад осіб, які суміщають депутатський мандат з іншими видами діяльності» (справа про звільнення народних депутатів України з інших посад у разі суміщення) від 29 січня 2008 року № 2-рп/2008. *Офіційний вісник України.*2008. №80. Ст. 2697.

516. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу І Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року №76-VIII від 17 липня 2018 року №6-р/2018. *Офіційний вісник України*. 2018. №64. Ст. 2191.

517. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 9 розділу І Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року №76-VIII (справа про соціальний захист ветеранів війни та членів їхніх сімей) від 18 грудня 2018 року №12-р/2018. *Офіційний вісник України*. 2019. №7. Ст. 228.

518. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 75, 82, 84, 91, 104 Конституції України (щодо повноважності Верховної Ради України) від 17 жовтня 2002 року №17-рп/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. №44. Ст. 2045.

519. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 7 розділу ІІ Закону України «Про запобігання

фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 7 листопада 2018 року №9-р/2018. *Офіційний вісник України.* 2018. №95. Ст. 3142.

520. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої, абзаців першого, другого, четвертого, шостого частини п'ятої статті 141 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та положень пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» (справа про щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці) від 8 червня 2016 року №4-рп/2016. *Офіційний вісник України.* 2016. №51. Ст. 1806.

521. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року №20-рп/2011. *Офіційний вісник України.* 2012. №3. Ст. 100.

522. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року №20-рп/2011. *Офіційний вісник України*. 2012. №3. Ст. 100.

523. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Данилюка Степана Івановича та Литвиненка Олексія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини двадцятої статті 86 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року №1697–VII від 13 грудня 2019 року №7-р(II)/2019. *Офіційний вісник України*. 2020. №4.

524. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1-4, 6-22, 24-100 розділу II Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України) від 22 травня 2008 року №10-рп/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. №38. Ст. 1272.

525. Рішення Луганського окружного адміністративного суду від 6 листопада 2018 року у справі №1240/2518/18. URL:http://reyestr.court.gov.ua/Review/77790417.

526. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 25 квітня 2018 року у справі №826/3639/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/73996223.

527. Рішення про Програму спільних дій держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав по боротьбі з ВІЧ/СНІД від 20 листопада 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_m49.

528. Рішення Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 21 червня 2018 року у справі №337/1353/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/75053724.

529. Ростовщиков И.В. Обеспечение и защита прав и свобод личности: Вопросы теории и практика органов внутренних дел: автореф. дисс. …канд. юрид. наук. М., 1997. 42 с.

530. Рудик В.А. Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2007. 22 с.

531. Руднєва О.М. Міжнародні стандарти прав людини та їх роль в розвитку правової системи України: теоретична характеристика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Х., 2011. 20 с.

532. Руднєва О.М. Поняття та ознаки міжнародних стандартів прав і свобод людини. *Держава і право*. 2010. Вип. 49. С. 17-42.

533. Румянцев О.Г., Додонов В.Н. Юридический энциклопедический словарь. М., 1997. 384 с.

534. Сагандиков М.С., Шафиков А.М. Права граждан на социальную защиту и социальное обеспечение: конституционно-правовой аспект. *Вестник Пермского университета. Серия: Юридические науки.* 2014. Вып. 2 (24). С. 36-42.

535. Сапфирова А.А. Способы защиты трудовых прав, свобод и правовых интересов в сфере труда внесудебными органами государства. *Трудовое право*. 2008. № 8. URL: https://center-bereg.ru/n2224.html.

536. Святун О.В. Імплементація Директиви 2010/18/EU про відпустку по догляду за дитиною в державах-членах ЄС. *Журнал європейського і порівняльного права*. 2017. Вип. 2. С. 24-41.

537. Сенюта І.Я. Медичне право: право людини на охорону здоров'я: [монографія]. Львів: Астролябія, 2007. 224 с.

538. Сергеев А.П., Толстой Ю.К. Гражданское право. В 3-х томах. Под ред. Сергеева А.П., Толстого Ю.К. 4-е изд., перераб. и доп. Том 1. М., 2005. 765 с.

539. Синчук С.М. Органи місцевого самоврядування в системі органів, що забезпечують реалізацію права особи на соціальний захист. *Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика*: тези доп. та наук. повідомл. учасників VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 05 жовт. 2018 р.). Харків: ФОП Панов А.М., 2018. С. 498-500.

540. Синчук С.М. Правові ознаки соціального ризику за правом соціального забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права: матеріали всеукраїнського «круглого столу» присвяченого 40-річчю кафедри соціального права (1 квітня 2016 р.)*. Львів: Кафедра соціального права Львівського національного університету імені Івана Франка; Український центр соціально-правових досліджень, 2016. С. 28-32.

541. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 422 с.

542. Синчук С.М. Теорія правовідносин соціального забезпечення: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2015. 350 с.

543. Сільченко С.О. Механізм правового регулювання соціального страхування: теоретичні аспекти. *Держава і право.* 2012. Вип. 56. С. 294-300.

544. Сімейний кодекс України від 10 січня 2001 року №2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №21-22. Ст. 135.

545. Скакун О.Ф. Теория государства и права. Х: Консум; Ун-т внутр. дел, 2008. 704 с.

546. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Х.: Консум, 2005. 656 с.

547. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консум, 2001. 636 с.

548. Слінько Т.М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в Конституції України. *Права людини і демократія*: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 15 трав. 2018 р. Харків, 2018. С. 30-34.

549. Словник іншомовних слів / уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. К.: Наукова думка, 2000. 680 с.

550. Снежко О.А. Государственная защита права граждан. М.: Юрист, 2005. 265 с.

551. Соціальне страхування: навч.-метод. посібник / Л.І. Харитонова, К.В. Бориченко, О.С. Кайтанський. Одеса: Фенікс, 2015. 72 с.

552. Статут Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. URL: https://www.dcz.gov.ua.

553. Стаховська Н. Соціальне забезпечення чи захист? *Предпринимательство, хозяйство и право*. 2000. №8. С. 54-57.

554. Стаховська Н.М. Відносини у праві соціального забезпечення: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. К., 2000. 20 с.

555. Стаховська Н.М. Відносини у праві соціального забезпечення: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2000. 210 с.

556. Сташків Б.І. Гарантії права на соціальне забезпечення: навчальне видання. Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2011. 100 с.

557. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. 692 с.

558. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навч. посіб. К.: Знання,

2005. 405 с.

559. Сташків Б.І. Юридичні факти у праві соціального забезпечення: дис. … канд.. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 1997. 173 с.

560. Стефанчук М.О. Дискусійні питання щодо визначення змісту суб'єктивного цивільного права. *Приватне право і підприємництво.* 2012. №11. С. 46-49.

561. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: монографія. К.: КНТ, 2008. 184 с.

562. Стефанчук М.О. Щодо визначення сутності та правових наслідків динаміки фізіологічних індивідуалізуючих ознак фізичної особи. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. *Серія: Право*. 2015.Вип. 2. С. 289-297.

563. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. К.: КНТ, 2007. 626 с.

564. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: [навчальний посібник]. К.: Атіка, 2007. 624 с.

565. Стоякин Г.Я. Меры защиты в советском гражданском праве: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Свердловск, 1973. 20 с.

566. Субботенко В. К. Процедурные правоотношения в социальном обеспечении. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1980. С. 163-164.

567. Сулейменов М.К. Субьективное гражданское право и предства его обеспечения в Республике Казахстан. *Субьективное гражданское право и предства его обеспечения*: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной памяти Ю.Г. Басина (г. Алматы, 13-14 июня 2005 г.). Алматы: НИИ частого права КазГЮУ, 2005. С. 31-32.

568. Тарасенко В.С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні: Монографія. О.: Фенікс, 2008. 156 с.

569. Тарасенко В.С. Реформа прожиткового мінімуму в Україні. *Правова позиція*. 2019. Вип. 4 (25). С. 19-24.

570. Тарасенко С.В. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. О., 2005. 18 с.

571. Тарасова В.А. Охрана прав граждан в пенсионном обеспечении. М.:

Издательство МГУ, 1978. 162 с.

572. Теория государства и права. Учебник для ВУЗОВ, 3-е издание. М.: Изд. «Норма», 2005. 458 с.

573. Теория государства и права: учебник / Н.И. Матузов, А.В. Малько. М.: Юристъ, 2004. 512 с.

574. Теория государства и права: Учебник / Под ред. В.К. Бабаева. М.: Юристъ, 2003. 592 с.

575. Типове положення про соціальний центр матері та дитини, затверджене постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді» від 4 жовтня 2017 року №741. *Офіційний вісник України*. 2017. №82. Ст. 2509.

576. Типове положення про центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, затверджене постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді» від 4 жовтня 2017 року №74. *Офіційний вісник України*.2017. №82. Ст. 2509.

577. Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги, затверджене постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді» від 4 жовтня 2017 року №741. *Офіційний вісник України*. 2017. №82. Ст. 2509.

578. Тихонова Б.Ю. Субьективные права советских граждан. Их охрана и защита: автореф. … дис. канд. юрид. наук. М., 1972. 20 с.

579. Тищенко О.В. Соціально-забезпечувальне законодавство України: проблеми кодифікації. *Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі* [Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 1 березня 2019 року]. Том 2. Тернопіль: Вектор, 2019. С. 143-145.

580. Толстой Ю.К. К теории правоотношения. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. 88 с.

581. Трубецкой Е.Н. Энциклопедия права. М.: Рус. Труд, 1907. 224 с.

582. Трудовое право: Учебник / Под общ. ред. О.В. Смирнова. М.: «Проспект», 1997. 448 с.

583. Угода між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян від 7 жовтня 1996 року. *Офіційний вісник України*. 2008. №94. Ст. 3121.

584. Усанов Д.О. Понятие механизма реализации прав и свобод человека и гражданина: современные подходы к изучению проблемы. *Universum: Экономика и юриспруденция: электрон. научн. журн*. 2016. №12 (33). URL: http://7universum.com/ru/economy/archive/item/3979.

585. Устав Международной организации труда от 28 июня 1919 года. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Вып.XVI, М., 1957.

586. Устинов С.О. Зміст правовідносин у сфері соціального забезпечення в умовах ринкової економіки: автореф. дис. … канд.. юрид. наук: 12.00.05. Луганськ, 2011. 20 с.

587. Ухвала Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі №337/1353/17. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/80521424.

588. Ухвала Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу від 16 лютого 2012 року у справі №2-а-2/11./ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/.

589. Ухвала Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 10 серпня 2012 року у справі №2/0529/1886/2012.Єдиний державний реєстр судових рішень.URL:http://www.reyestr.court.gov.ua/.

590. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

591. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М. :Юрид. лит., 1974. 352 с.

592. Хартия основных прав Европейского Союза от 7 декабря 2000 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524.

593. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 9 грудня 1989 року. *Акти європейського права із соціальних питань.* К.: Парламентське вид-во, 2005.

594. Харченко Г.Г. Речові права: монографія. К.: ЮрінкомІнтер, 2015. 432 с.

595. Христова Г.О. Типи позитивних зобов’язань держави щодо прав людини у

світлі юриспруденції Страсбурзького суду. *Юрист України*. 2013. №2 (23). С. 11-19.

596. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. К.: ЮрінкомІнтер, 2005. Кн. 1. 736 с.

597. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року №435-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. №№40-44. Ст. 356.

598. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року №1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №40-41, 42. Ст. 492.

599. Чанишева Г.І. Реалізація прав людини у сфері праці та соціального забезпечення: проблеми теорії та практики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. Т. 9. С. 136-147.

600. Чернышова Е.Ф. Правовое регулирование отношений по социальному обеспечению семей, имеющих детей: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Л., 1981. 20 с.

601. Чутчева О.Г. Право на социальную защиту: вопросы теории. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. №8. С. 62-64.

602. Чутчева О.Г. Правовое регулирование социальной защиты граждан Украины: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Луганск, 2003.

603. Чхиквадзе В. М. Социалистический гуманизм и права человека: Ленинские идеи и современность. М.: Наука, 1978.

604. Шалиганова А.С. Щодо правової природи та змісту права на гендерну ідентичність. *Право і безпека*. 2011. № 3 (40). С. 274-279.

605. Шафиков А.М. Социальная защита граждан, подвергшихся воздействию радиации вследствие аварии на производственном объединении «Маяк» и сбросов радиоактивных отходов в реку Теча. Челябинск: Полиграф-Мастер, 2013. 190 с.

606. Шафикова Г.Х. Компенсация морального вреда, причиненного работнику: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Екатеринбург, 2000. 189 с.

607. Шевчук С. Концепція позитивних обов’язків держави у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2010. №2. С. 55-94.

608. Шерстобитов А.Е. Злоупотребление правом (доктрина и практика).

Проблемы развития гражданского права: Сб. ст. / Отв. ред. Е.А. Суханов, Н.В. Козлова. М., 2011.

609. Шестак В.С. Державний контроль у сучасній Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук. 12.00.01. Харків, 2002. 18 с.

610. Шипілов Л.М. До питання про поняття та сутність зловживання правом. *Право і Безпека*. 2010. №1. С. 6-9.

611. Шишка Р.Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект. Харків: Консум, 2002. 368 с.

612. Шлапко Т.В. Форми та способи захисту права на пенсію по інвалідності. *Актуальна юриспруденція:* матеріали наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Суми, 14 грудня 2012 р.). URL: http://legalactivity.com.ua/.

613. Шляхи вирішення проблеми внутрішньо переміщених осіб: деякі уроки із зарубіжного досвіду. / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. URL : http://www.niss.gov.ua.

614. Шумило М.М. Кодифікація у сфері соціального захисту: світовий досвід. *Держава і право.* 2017. Вип. 77. С. 187-195.

615. Шумило М.М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту. *Університетські наукові записки*. 2012. №3. С. 243-249.

616. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. К.: Ніка-Центр, 2016. 680 с.

617. Щодо порядку застосування нормативно-правових актів у разі існування неузгодженості між підзаконними актами: Лист Міністерства юстиції України від 30 січня 2009 року №Н-35267-18. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v3526323-09.

618. Щукина Н. Социальные права человека и гражданина в Республике Молдова: Монография. Ин-т юрид. и полит. исслед., Акад. наук Молдовы. Кишинэу: Б. и., 2018 (F.E.-P. «Tipografia Centrală»). 328 с.

619. Югов А.А. Механизм реализации конституционных (основных) прав, свобод и обязанностей – ключевой компонент подлинного народовластия. *Конституционное и муниципальное право*. 2008. №7. С. 2-6.

620. Юков М.К. Структурно-сложное содержание гражданских процессуальных правоотношений: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Свердловск, 1972. 18 с.

621. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5: П-С.

622. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2001. Т.2. 741 с.

623. Юридична служба в органах Пенсійного фонду: навч.-метод. посібник / В.А. Андронова, К.В. Бориченко, Л.І. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2015. 114 с.

624. Яковлєва Г. Державний нагляд і контроль у сфері соціального забезпечення населення. *Підприємство, господарство і право*. 2017. №4. С. 90-93.

625. Яковлєва Г. Зміст поняття конституційного права людини на соціальний захист. *Підприємство, господарство і право.* 2017. №2. С. 100-104.

626. Яковлєва Г.О. Суб'єкти права соціального забезпечення: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.05. Х., 2019. 452 с.

627. Ярошенко О.М. Значення соціального забезпечення у соціальній державі. *Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали V Всеукраїнської наук.-прак. конф. (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.). Х.: ХНУВС, 2016. С. 345-348.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Бориченко К.В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 552 с.

Розділ у колективній монографії:

2. Бориченко К.В. Механізм забезпечення права на соціальний захист: поняття та структура. *Актуальні проблеми забезпечення прав людини у сфері праці та соціального захисту*: колективна монографія / Г.І. Чанишева, І.В. Лагутіна, М.В. Сорочишин та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 280 с. (С. 124-167).

Наукові статті у фахових виданнях:

3. Бориченко К.В. Соціальний захист внутрішньо переміщених сімей з дітьми. *Часопис цивілістики*. 2015. №19. С. 88-94.

4. Бориченко К.В. Матеріальне забезпечення осіб, що здійснюють догляд за дитиною. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. №6. С. 86-89 URL: http://lsej.org.ua/6_2015/24.pdf.

5. Бориченко К.В. Гарантії права сімей з дітьми на соціальний захист. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2016. Вип. 1. (Т. 1). С. 95-99.

6. Бориченко К.В. Міжнародні гарантії права сімей з дітьми на соціальний захист. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Вип. 36 (Т. 1.). С. 42-46.

7. Бориченко К.В. Реформування законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми в Україні. *Право і суспільство.* 2016. №2. Ч. 1. С. 72-78.

8. Бориченко К.В. Судовий захист права сімей з дітьми на соціальне забезпечення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. №8. С. 81-87.

9. Бориченко К.В., Кайтанський О.С. Юридичні гарантії права дітей і сімей з дітьми на соціальний захист за актами ЄС та Ради Європи. *Право та інновації*. 2016. №3 (15). С. 104-110.

10. Бориченко К.В. Поняття права на соціальний захист. *Університетські наукові записки*. 2016. №59. С. 301-310.

11. Бориченко К.В. Структура та зміст права на соціальний захист. *Держава та регіони.* Серія «Право». 2016. №4. С. 134-138.

12. Бориченко К.В. Поняття та форми захисту права на соціальне забезпечення. *Право і суспільство*. 2017. №1. Ч. 1. С. 99-104.

13. Бориченко К.В. Способи захисту права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Вип. 42. С. 128-132.

14. Бориченко К.В. Захист права на соціальне забезпечення на міжнародному рівні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №2. Т.1. С. 49-53.

15. Бориченко К.В. Захист права на соціальне забезпечення Європейським судом з прав людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: ЮРИДИЧНІ НАУКИ. 2017. №2. С. 122-125.

16. Бориченко К.В. Право на соціальний захист у системі прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Вип. 45. С. 127-131.

17. Бориченко К.В. Тенденції розвитку права на соціальний захист. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2018. №1. С. 104-110.

18. Бориченко К.В. Співвідношення права на соціальний захист та права на соціальне забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №1. С. 101-104 URL: http://www.lsej.org.ua/1_2019/28.pdf.

19. Бориченко К.В. Механізм правового регулювання відносин у праві соціального забезпечення. *Правові горизонти*. 2019. №14 (27). С. 34-40.

Наукові статті в зарубіжних періодичних виданнях:

20. Бориченко К.В. Поняття та види міжнародних стандартів права на соціальний захист. *Evropský politický a právní diskurz.* 2019. №2. С. 13-20.

21. Бориченко Е.В. Признаки международных стандартов права на социальную защиту. *Legea şi viaţa*. 2019. №4. С. 22-26.

22. Бориченко Е.В. Европейские стандарты права на социальную защиту: теоретико-правовой аспект. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2019. №3 (37). С. 107-110.

23. Бориченко К.В. Нагляд і контроль за дотриманням законодавства у сфері соціального захисту у механізмі охорони права на соціальний захист. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 2. Ч. 1. С. 37-41.

24. Borychenko K., Hudz A., Koval V., Golubkova I., Mazur A. European standards for social protection of internally displaced persons. *Dilemas Contemporaneos-Educacion Politica Y Valores*. 2019. Том 7. Специальный выпуск: SI. Номер статьи: 88.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

25. Бориченко К.В. Патронатна сім’я як суб’єкт права соціального забезпечення. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матер. VII Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених (м. Одеса, 16 квітня 2016 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2016. С. 247-250.

26. Бориченко К.В. Стандарти соціального захисту сімей з дітьми в актах Міжнародної організації праці. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези доп. та наук. повідомл. учасн. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, проф. В.І. Щербини, відпов. ред. к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ: Прінт-Сервіс, 2016. С. 19-24.

27. Бориченко К.В. Право на допомогу у зв’язку з вагітністю і пологами в умовах євроінтеграції. *Правові та інституціональні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т.1 / відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 516-519.

28. Бориченко К.В. Щодо ефективності судового захисту права на соціальне забезпечення. *Соціально-економічні та правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 44-51.

29. Бориченко К.В. Щодо ефективності правових норм у сфері соціального захисту сімей з дітьми. *Ефективність норм права*. Зб. наук. праць. Матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 лист. 2016 р.) / за заг. ред. Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила, І.О. Ізарової. Київ: Ніка-Центр, 2016. С. 183-187.

30. Бориченко К.В. Щодо визначення поняття «способів захисту права на соціальне забезпечення». *Правове забезпечення соціальної сфери*: матер. VIII Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молодих учених / за заг. ред. д.ю.н., проф. Чанишевої Г.І. Одеса: Фенікс, 2017. С. 268-271.

31. Бориченко К.В. Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами за проектом Трудового кодексу України. *Проблеми кодифікації трудового законодавства України*: тези допов. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 квітня 2017 р.) / за ред. проф. М.І.Іншина, відпов. ред. к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ: Прінт-Сервіс, 2017. С. 33-36.

32. Бориченко К.В. Міжнародна юрисдикційна форма захисту права на соціальне забезпечення. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). У 2-х т. Т. 1/ відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 570-573.

33. Бориченко К.В. Правовий моніторинг у системі соціального захисту населення. *Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції*: матер. Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Одеса, 31 жовтня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 118-122.

34. Бориченко К.В. Правова природа права на захист соціально-забезпечувального права. *Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціальне забезпечення*: тези доп. та наук. повідомл. учасників VII

Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 верес. 2017 р.) / за ред. В.В. Жернакова. Харків: Право, 2017. С. 420-423.

35. Бориченко К.В. Стандарти права на соціальний захист у рішеннях Європейського суду з прав людини. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів*: тези допов. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 жовтня 2017 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, відп. ред. к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ: Прінт-Сервіс, 2017. С. 52-55.

36. Бориченко К.В. Право на соціальний захист у системі соціальних прав людини. *Правова реформа: концепція, мета, впровадження*. Зб. наук. праць. Матеріали VIII міжнар. наук.-прак. конф. (Київ, 23 листопада 2017) / за заг. ред Н.М. Пархоменко, М.М. Шумила. Київ: Ніка-Центр, 2017. С. 164-167.

37. Бориченко К.В. Право на соціальний захист як соціальне право особистості. *Одеські юридичні читання*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11 листопада 2017). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 74-77.

38. Бориченко К.В. Поняття юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: VI Всеукраїнська науково-практична конференція (03 листопада 2017 року). Харків, 2017. С. 30-35.

39. Бориченко К.В. Окремі тенденції розвитку права на соціальний захист. *Сучасна університетська правова освіта і наука*: [Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2018 р.] Том 2. Тернопіль: Вектор, 2018. С. 46-49.

40. Бориченко К.В. Міжнародні стандарти надання притулку жертвам домашнього насильства. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матер. IX Міжнар. наук. конф. студ. аспір. та молодих учених (м. Одеса, 14 квіт. 2018 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Чанишевої Г.І. Одеса: Фенікс, 2018. С. 237-242.

41. Бориченко К.В. Інтерес, на задоволення якого спрямоване здійснення права на соціальний захист. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези доповідей учасників міжнародної науково-

практичної конференції (20 квітня 2018 р.) / за ред. д.ю.н., проф. М.І. Іншина, к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ, 2018. С. 37-40.

42. Бориченко К.В. Розширення застосування диспозитивного методу регулювання відносин у праві соціального забезпечення. International scientific-practical conference «*The development of legal sciences: problems and solutions*»: Conference Proceedings, April 27-28. Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 157-160.

43. Бориченко К.В. Принципи соціального обслуговування жертв домашнього насильства. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 511-515.

44. Бориченко К.В. Комплексність права на соціальний захист. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, І.І. Братінов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 171-173.

45. Бориченко К.В. Право на соціальний захист як позитивне право. *Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика*: тези доп. та наук. повідомл. учасників VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 05 жовт. 2018 р.) / за ред. О. М. Ярошенка. Харків: ФОП Панов А.Н., 2018. С. 447-451.

46. Бориченко К.В. «Право на соціальний захист», «права у сфері соціального забезпечення»: співвідношення понять. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів*: тези допов. учасн. ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 жовтня 2018 р.) / за ред. проф. М.І. Іншина, к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ: ФОП Маслаков, 2018. С. 73-77.

47. Бориченко К.В. Щодо визначення сутності поняття «право на соціальне забезпечення». *Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах*: матеріали VII

Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 16 листопада 2018 р.); за заг. ред. К.Ю. Мельника. Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 117-120.

48. Бориченко К.В. Щодо визначення змісту права на соціальний захист. International scientific and practical conference «*Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage*»: Conference proceedings, January 25–26, 2019. Arad: Izdevnieciba «Baltija Publishing». P. 233-236.

49. Бориченко К.В. Структура механізму забезпечення права на соціальний захист. *Актуальні проблеми трудового права та права соціального забезпечення*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю з дня народження чл. кор. НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, д-ра юрид. наук, проф. О.І. Процевського (Харків, 5 квітня 2019 року). Харків: Юрайт, 2019. С. 375-379.

50. Бориченко К.В. Щодо визначення поняття «механізм забезпечення права на соціальний захист»: *Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі*: [Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 1 березня 2019 р.] Том 2. Тернопіль: Вектор, 2019. С. 58-62.

51. Бориченко К.В. Механізм здійснення права на соціальний захист. *Правове забезпечення соціальної сфери*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.) / за ред. д.ю.н., проф. Г.І. Чанишевої. Одеса: Фенікс, 2019. С. 118-121.

52. Бориченко К.В. Європейські стандарти права на соціальний захист. *Правове життя сучасної України*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 1. С. 545-547.

53. Бориченко К.В. Відшкодування моральної шкоди як спосіб захисту права на соціальний захист. *Проблеми реалізації прав громадян у сфері праці та соціального забезпечення*: тези доп. та наук. повідомл. учасників IX Міжнар. наук.-практ. конф., яка присвячена 50-річчю створення кафедри трудового права

Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого (м. Харків, 11 жовт. 2019 р.) / за ред. О.М. Ярошенка. Харків: Право, 2019. С. 510-514.

54. Бориченко К.В. Щодо доцільності здійснення нагляду і контролю у сфері соціального захисту населення органами місцевого самоврядування. *Auctoritate magis quam imperio: Юридична наука в громадянському суспільстві*. Зб. наук. праць. Матеріали X міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30 жовтня 2019 р.). К, 2019. С.159-160.

55. Бориченко К.В. Щодо дотримання в Україні окремих міжнародних стандартів надання медичної допомоги. *Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів*: тези допов. учасн. Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 листопада 2019 р.) / за ред. проф. М. І. Іншина, к.ю.н. М.Б. Мельник. Київ: ФОП Маслаков, 2019. С. 13-16.

56. Бориченко К.В. Місце громадського контролю у механізмі охорони права на соціальний захист. *Актуальні проблеми соціального права*. Випуск 9. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Українська правнича наука таїї вплив на сучасні реформи» (до 95-річчя Цигилика Теодора Івановича) 6 грудня 2019 року. Львів, «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2020. С. 50-54.

57. Бориченко К.В. Особливості відшкодування моральної шкоди у праві соціального забезпечення. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення*: тези доповідей учасників міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 квітня 2020 р.) / за ред. М.І. Іншина. Київ: ФОП Маслаков, 2020. С. 112-115.

Інші публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

58. Волошина С.М., Бориченко К.В. Соціальне обслуговування: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 106 с.

59. Право соціального забезпечення: навч.-метод. посібник / [Сирота І.М., Харитонова Л.І., Тарасенко В.С., Бориченко К.В., Андронова В.А., Кайтанський О.С.]. Одеса: Фенікс, 2015. 138 с.

60. Соціальне страхування: навч.-метод. посібник / Л.І. Харитонова, К.В. Бориченко, О.С. Кайтанський. Одеса: Фенікс, 2015. 72 с.

61. Андронова В.А. Правове забезпечення діяльності пенсійного фонду: навч. посібник / В.А. Андронова, К.В. Бориченко, Л.І. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2015. 84 с.

62. Юридична служба в органах Пенсійного фонду: навч.-метод. посібник / В.А. Андронова, К.В. Бориченко, Л.І. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2015. 114 с.

63. Бориченко К.В. Значення рішень Європейського суду з прав людини у механізмі захисту права на соціальне забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права.* Випуск ІІІ: науково-практичний посібник. Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2016 р. / за заг. ред. Костюка В.Л., Мельника В.П. К. : ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2017. С. 66-70.

64. Бориченко К.В. Поняття юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист. *Актуальні проблеми соціального права*. Випуск 5. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Українська правнича наука: основні тенденції розвитку в умовах євроінтеграції» 10 листопада 2017 року. Львів, «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. С. 43-46.

65. Бориченко К.В. Право на соціальний захист у сучасних умовах. *Актуальні проблеми соціального права*. Випуск 7. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми реалізації і захисту соціальних прав в Україні» 27 квітня 2018 року. Львів, «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2018. С. 69-73.

66. Бориченко К.В. Поняття та зміст принципу правової визначеності у праві соціального забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права*. Випуск IV: науково-практичний посібник. Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2017 р. / за заг. ред. Іншина М.І., Костюка В.Л., Мельника В.П. К.: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2018. С. 35-39.

67. Соціальний захист окремих категорій осіб: навч.-метод. посібник / С.М. Волошина, О.С. Кайтанський, К.В. Бориченко та ін. Одеса: Фенікс, 2018. 74 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію виконано на кафедрі трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія». Положення і висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія» та на засіданні Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. Основні результати наукового дослідження оприлюднено на 33 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: VII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 16 квітня 2016 р.); II Міжнародній науково-практичній конференцій «Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Київ, 21-22 квітня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституціональні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічні та правові підстави вдосконалення трудового законодавства на сучасному етапі» (м. Хмельницький, 21 жовтня 2016 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Ефективність норм права» (м. Київ, 17 листопада 2016 р.), VIII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 8 квітня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми кодифікації трудового законодавства України» (м. Київ, 26 квітня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 31 жовтня 2017 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціальне забезпечення» (м. Харків, 29 вересня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення

соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 20 жовтня 2017 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Правова реформа: концепція, мета, впровадження» (м. Київ, 23 листопада 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Одеські юридичні читання» (м. Одеса, 10-11 листопада 2017 р.); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Харків, 3 листопада 2017 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна університетська правова освіта і наука» (м. Київ, 23 лютого 2018 р.); IX Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 14 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Київ, 20 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «The development of legal sciences: problems and solutions» (м. Каунас, Литва, 27-28 квітня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток трудового права і права соціального забезпечення: теорія і практика» (м. Харків, 5 жовтня 2018 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 26 жовтня 2018 р.); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах» (м. Харків, 16 листопада 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage» (м. Арад, Румунія, 25-26 січня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 90-річчю з дня народження член-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, проф. О.І. Процевського «Актуальні проблеми трудового права та права

соціального забезпечення» (м. Харків, 5 квітня 2019 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Юриспруденція в сучасному інформаційному просторі» (м. Київ, 1 березня 2019 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 19 квітня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми реалізації прав громадян у сфері праці та соціального забезпечення» (м. Харків, 11 жовтня 2019 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції «Auctoritate magis quam imperio: Юридична наука в громадянському суспільстві» (м. Київ, 30 жовтня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціальної безпеки в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 22 листопада 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Українська правнича наука та її вплив на сучасні реформи» (м. Львів, 6 грудня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення» (м. Київ, 16 квітня 2020 р.).

Додаток 2.

ВЕРХОВНИЙ СУД
Департамент аналітичної та правової роботи
вул. П. Орлика, 8, м. Київ, 01043, код ЄДРПОУ 41721784

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження Бориченко Катерини Валеріївни на тему «Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 - трудове право; право соціального забезпечення

Результати дисертаційного дослідження Бориченко Катерини Валеріївни на тему «Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист» впроваджено у діяльність Верховного Суду.

Висновки К.В. Бориченко, зроблені за результатами проведеного дослідження, братимуться до уваги під час підготовки науково-аналітичних довідок за зверненням суддів, а також можуть враховуватися при здійсненні аналізу судової практики, підготовці законопроєктів, конституційних подань, що стосуються захисту права на соціальний захист пенсіонерів-державних службовців, пенсіонерів-колишніх працівників прокуратури, пенсіонерів-військовослужбовців, осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, внутрішньо переміщених осіб тощо.

Заслуговують на увагу висновки автора щодо практики застосування відповідних положень соціально-забезпечувального законодавства з врахуванням їх конституційності, правил дії правових норм у часі, приписів міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною, практики Європейського суду з прав людини.

Детально ознайомившись з матеріалами дисертаційного дослідження варто підсумувати, що висновки і пропозиції автора з питань удосконалення юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист, зокрема механізму його захисту, є цінними і корисними для вирішення проблем правозастосовної практики та можуть бути враховані у законопроектній роботі.

Керівник департаменту
доктор юридичних наук — Расім БАБАНЛИ

ВЕРХОВНИЙ СУД
вих № 2400/0/2-20 від 24.09.2020

Додаток 3.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Ректор Національного університету
«Одеська юридична академія»
професор _____ В.Є. Загородній

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження доцента кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія» Бориченко Катерини Валеріївни на тему «Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 - трудове право; право соціального забезпечення

Комісія у складі: віце-президента, проректора з наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, професора М.Р. Аракеляна, проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, професора Г.О. Ульянової, завідувача кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія», доктора юридичних наук, доцента І.В. Лагутіної, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія» Л.В. Кузнецової, склала цей акт про те, що доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія» К.В. Бориченко брала участь у розробці навчально-методичної документації з навчальних дисциплін «Право соціального забезпечення», «Соціальний захист окремих категорій осіб», «Недержавне соціальне забезпечення», «Захист прав у сфері соціального забезпечення», «Науково-практичні проблеми захисту прав у сфері соціального забезпечення» зокрема: програм навчальних дисциплін, робочих програм навчальних дисциплін, планів практичних занять з рекомендованою літературою, тематики

курсових робіт. Зазначені матеріали успішно використовуються в навчальному процесі кафедри трудового права та права соціального забезпечення НУ «ОЮА».

Рекомендовано до використання у навчальному процесі наступні публікації К.В. Бориченко:

1. Бориченко К.В. Юридичний механізм забезпечення права на соціальний захист: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 552 с.
2. Бориченко К.В. Механізм забезпечення права на соціальний захист: поняття та структура. *Актуальні проблеми забезпечення прав людини у сфері праці та соціального захисту:* колективна монографія / Г.І. Чанишева, І.В. Лагутіна, М.В. Сорочишин та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 280 с. (С. 124-167).
3. Бориченко К.В. Соціальний захист внутрішньо переміщених сімей з дітьми. *Часопис цивілістики.* 2015. №19. С. 88-94.
4. Бориченко К.В. Матеріальне забезпечення осіб, що здійснюють догляд за дитиною. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2015. №6. С. 86-89. URL: http://lsej.org.ua/6_2015/24.pdf.
5. Бориченко К.В. Гарантії права сімей з дітьми на соціальний захист. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія «Юридичні науки». 2016. Вип. 1. (Т. 1). С. 95-99.
6. Бориченко К.В. Міжнародні гарантії права сімей з дітьми на соціальний захист. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2016. Вип. 36 (Т. 1.). С. 42-46.
7. Бориченко К.В. Реформування законодавства у сфері соціального захисту сімей з дітьми в Україні. *Право і суспільство.* 2016. №2. Ч. 1. С. 72-78.
8. Бориченко К.В. Судовий захист права сімей з дітьми на соціальне забезпечення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2016. №8. С. 81-87.
9. Бориченко К.В., Кайтанський О.С. Юридичні гарантії права дітей і сімей з дітьми на соціальний захист за актами ЄС та Ради Європи. *Право та інновації.* 2016.

№3 (15). С. 104-110.

10. Бориченко К.В. Поняття права на соціальний захист. *Університетські наукові записки*. 2016. №59. С. 301-310.

11. Бориченко К.В. Структура та зміст права на соціальний захист. *Держава та регіони.* Серія «Право». 2016. №4. С. 134-138.

12. Бориченко К.В. Поняття та форми захисту права на соціальне забезпечення. *Право і суспільство*. 2017. №1. Ч. 1. С. 99-104.

13. Бориченко К.В. Способи захисту права на соціальне забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Вип. 42. С. 128-132.

14. Бориченко К.В. Захист права на соціальне забезпечення на міжнародному рівні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №2. Т.1. С. 49-53.

15. Бориченко К.В. Захист права на соціальне забезпечення Європейським судом з прав людини. *Науковий Вісник Херсонського державного університету.* Серія: ЮРИДИЧНІ НАУКИ. 2017. №2. С. 122-125.

16. Бориченко К.В. Право на соціальний захист у системі прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Вип. 45. С. 127-131.

17. Бориченко К.В. Тенденції розвитку права на соціальний захист. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія «Юридичні науки». 2018. №1. С. 104-110.

18. Бориченко К.В. Співвідношення права на соціальний захист та права на соціальне забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №1. С. 101-104. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2019/28.pdf.

19. Бориченко К.В. Механізм правового регулювання відносин у праві соціального забезпечення. *Правові горизонти*. 2019. №14 (27). С. 34-40.

20. Бориченко К.В. Поняття та види міжнародних стандартів права на соціальний захист. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. №2. С. 13-20.

21. Бориченко Е.В. Признаки международных стандартов права на социальную защиту. *Legea şi viaţa*. 2019. №4. С. 22-26.

22. Бориченко Е.В. Европейские стандарты права на социальную защиту: теоретико-правовой аспект. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2019. №3 (37). С. 107-110.

23. Бориченко К.В. Нагляд і контроль за дотриманням законодавства у сфері соціального захисту у механізмі охорони права на соціальний захист. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 2. Ч. 1. С. 37-41.

24. Borychenko K., Hudz A., Koval V., Golubkova I., Mazur A. European standards for social protection of internally displaced persons. *Dilemas Contemporaneos-Educacion Politica Y Valores*. Том: 7. Специальный выпуск: SI. Номер статьи: 88.

25. Волошина С.М., Бориченко К.В. Соціальне обслуговування: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 106 с.

26. Право соціального забезпечення: навч.-метод. посібник / [Сирота І.М., Харитонова Л.І., Тарасенко В.С., Бориченко К.В., Андронова В.А., Кайтанський О.С.]. Одеса: Фенікс, 2015. 138 с.

27. Соціальне страхування: навч.-метод. посібник / Л.І. Харитонова, К.В. Бориченко, О.С. Кайтанський. Одеса: Фенікс, 2015. 72 с.

28. Андронова В.А. Правове забезпечення діяльності пенсійного фонду: навч. посібник / В.А. Андронова, К.В. Бориченко, Л.І. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2015. 84 с.

29. Юридична служба в органах Пенсійного фонду: навч.-метод. посібник / В.А. Андронова, К.В. Бориченко, Л.І. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2015. 114 с.

30. Бориченко К.В. Значення рішень Європейського суду з прав людини у механізмі захисту права на соціальне забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права*. Випуск ІІІ: науково-практичний посібник. Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2016 р. / за заг. ред. Костюка В.Л., Мельника В.П. К.: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2017. С. 66-70.

31. Бориченко К.В. Поняття юридичного механізму забезпечення права на соціальний захист. *Актуальні проблеми соціального права*. Випуск 5. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Українська правнича наука: основні

тенденції розвитку в умовах євроінтеграції» 10 листопада 2017 року. Львів, «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. С.43-46.

32. Бориченко К.В. Право на соціальний захист у сучасних умовах. *Актуальні проблеми соціального права.* Випуск 7. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми реалізації і захисту соціальних прав в Україні» 27 квітня 2018 року. Львів, «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2018. С. 69-73.

33. Бориченко К.В. Поняття та зміст принципу правової визначеності у праві соціального забезпечення. *Актуальні проблеми соціального права.* Випуск IV: науково-практичний посібник. Збірник матеріалів учасників Всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2017 р. / за заг. ред. Іншина М.І., Костюка В.Л., Мельника В.П. К.: ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2018. С. 35-39.

34. Соціальний захист окремих категорій осіб: навч.-метод. посібник / С.М. Волошина, О.С. Кайтанський, К.В. Бориченко та ін. Одеса: Фенікс, 2018. 74 с.

Голова комісії: проф. М.Р. Аракелян
(підпис)

Члени комісії проф. Г.О. Ульянова
(підпис)

доц. І.В. Лагутіна
(підпис)

Л.В. Кузнецова
(підпис)